

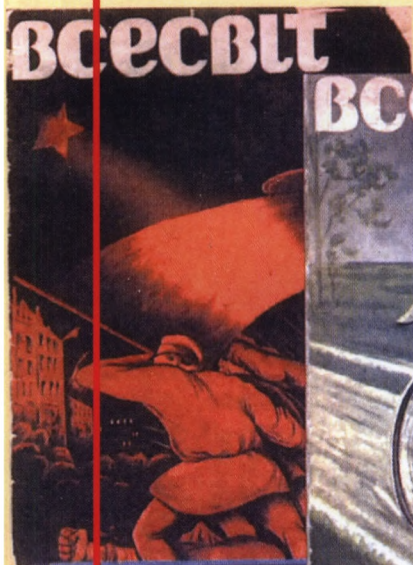
ВСЕСВІТ

ВСЕ журнал
іноземної
літератури
1-2
СВІТ'15

90 років журналу "Всесвіт" !

Перший номер "Всесвіту",
відродженого у 1958 р.

ВСЕСВІТ

журнал
іноземної
літератури

1-2
(1033-1034)

ВИХОДИТЬ
3 СІЧНЯ 1925 р.

VSESVIT-REVIEW OF WORLD LITERATURE

НЕЗАЛЕЖНИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ.
ВИДАЄ ТОВ «ЖУРНАЛ «ВСЕСВІТ» У КИЄВІ

Ел. пошта: vsesvit.vsesvit@gmail.com
vsesvit.journal@gmail.com

www.vsesvit-journal.com

З М І С Т

Nota Bene. ЮРІЙ МИКИТЕНКО. Центуріони «Всесвіту» 4

ПОЕЗІЯ

ФІОНА СЕМПСОН. Марєво. Нові й вибрані поезії 9
КЕЙ РАЙАН. «Поезія – різновид грошей». Вибрані поезії 23
ЕЛКА НЯГОЛОВА. «Посіяла любов поміж камінням...». Вибрані вірші 31
МІХАЙ ЕМІНЕСКУ. До 125-річчя від дня народження. Вибрані поезії 37

ПРОЗА

ІВЛІН ВО. Чоловіки у війську. Фрагменти з роману 43
ЕДУАРД ФОН КАЙЗЕРЛІНГ. Хвилі. Роман 85
КЛЯРІСЕ ЛІСПЕКТОР. Курка. Оповідання 167
ЕСТЕР КІНСЬКИ. Мезьохельдеш. Батгонья. Рибина. М'ясник. Готтлоб.
Зупинка. Оповідання 169
ЯРОСЛАВ МІКОЛАЄВСЬКИЙ. Грім з ясного. Мелодрама. Оповідання 180

ПИСЬМЕННИК. ЛІТЕРАТУРА. ЖИТТЯ

90-РІЧЧЯ ЖУРНАЛУ «ВСЕСВІТ» 191
МАРІО ВАРГАС ЛЬЙОСА: «Я маю набагато більше проектів,
ніж часу, щоб їх реалізувати». (Спілкувався Д. Дроздовський) 208
ПОЛ БЕРДЕТТ-МОЛОДШИЙ. Івлін Во на війні 213
НАДЯ БАТТЕЛЛА ГОТЛІБ. Чому треба читати Кларісу Ліспектор? 219
БОРИС ШАЛАГІНОВ. Про аромат влади і аромат рабства.
Роздуми до ювілею роману Патріка Зюскінда 222
ТЕТЯНА БОВСУНІВСЬКА. Роман жіночого пастирства
«Жінка у дзеркалі» Е.-Е. Шмітта 230

ВАЛЕНТИНА СОБОЛЬ. Валерій Шевчук і Польща	237
ВАЛЕНТИНА САВЧИН. Тарас Шевченко у духовному і творчому житті Миколи Лукаша.	243
ІЛЬКО КОРУНЕЦЬ. Перші достовірні переклади в Україні	251
СЕРГІЙ ТАРАДАЙКО. По сусідству від усього.	259
РОКСОЛАНА ЗОРІВЧАК. Творчість і особистість Тараса Шевченка як символи вільної України в Сполучених Штатах Америки.	265
ІВАН СЕРГІЄНКО. Наблизитися до Шевченка	278
ЙОСИП РАЛАШИЧ. Тарас Шевченко у новому хорватському виданні.	282
МАРІЯ СЕМАШИНА. Віктор Некрасов і його час	286
НАТАЛІЯ ВИСОЦЬКА. Happy Birthday, пане Шекспір!	289
МАКСИМ КОЛЯДА. Філателістична сенсація: Трипільська культура та Мохенджо-Даро на спільній марці	292
НА ЗАКІНЧЕННЯ НОМЕРА	
ЖЕЛИМИР ПЕРИШ. Звичайний день. Оповідання	294

На обкладинці:

Ст. 1 – Обкладинка першого номера журналу «Всесвіт», 15 січня 1925 р. Художник О. Довженко.

Ст. 2, 4 – Обкладинки журналу «Всесвіт» різних років.

МІЖНАРОДНА РАДА ЖУРНАЛУ «ВСЕСВІТ»:

**Борис Акунін (Російська Федерація),
Гаролд Блум (США),
Мрідула Гош (Індія),
Петер Естергазі (Угорщина),
Стівен Комарницький (Великобританія),
Маріо Варгас Льяоса (Перу),
Кнутс Скуєнієкс (Латвія),
Олжас Сулейменов (Казахстан)**

Представник «Всесвіту» у Великій Британії – Світлана Барнс
Svitlana Barnes, S. Barnes Media Ltd, Cambridge, UK. Email: sbarnes@sbarnesmedia.com

Видано у співробітництві з

БЛАГОДІЙНИМ ФОНДОМ ЗАХИСТУ І РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

CHARITABLE FOUNDATION FOR THE SUPPORT AND
DEVELOPMENT OF CREATIVE TRANSLATION IN UKRAINE

Шеф-редактор Юрій Микитенко
Редактор-консультант Олег Микитенко
Головний редактор Дмитро Дроздовський
Відповідальний секретар Ніна Харчук

Редакційна колегія:

Юрій Андрухович, Іван Бондаренко, Наталія Висоцька, Людмила Грицик, Іван Дзюба, Дмитро Дроздовський, Роксолана Зорівчак, Сергій Квіт, Юрій Кочубей, Роман Лубківський, Олег Микитенко, Юрій Микитенко, Володимир Моренець, Дмитро Наливайко, Марина Новикова, Дмитро Павличко, Оксана Пахльовська (Україна—Італія), Олександр Пронкевич, Микола Рябчук, Роман Сенькусь (Канада), Вадим Скуратівський, Максим Стріха, Лесь Танюк, Рорі Фіннін (Великобританія), Ніна Харчук, Борис Шалагінов

Редакція: Зінаїда Настенко (*гол. бухгалтер*), Любов Тютюнник (*коректор*),
Михайло Іванов (*комп'ютерний набір, дизайн, верстка*).

Юрій МИКИТЕНКО,

*шеф-редактор і голова Редколегії
журналу «Всесвіт»,
доктор філософії Українського
Вільного Університету
(м. Мюнхен, ФРН),
Заслужений журналіст України*

**Ключове запитання цього ювілейного року, коли «Всесвіт» відзначає
90-річчя від дня заснування,
– чи доживе він до своєї Центурії – 100-річчя – у 2025-у році?**

ЦЕНТУРІОНИ «ВСЕСВІТУ»

(Оборонцям-центуріонам журналу присвячується: високоповажним читачам і просто друзям «Всесвіту», Президенту і Прем'єрові, міністру освіти і науки, міністру культури, міністру закордонних справ, директорам і засновникам благодійних фондів, головам бізнесових корпорацій і банків, визначним і невідомим підприємцям, ректорам вишів, усім небайдужим людям в Україні та поза Україною суцям)

Разом із цією невеселою «шапкою» до нашої передовиці, – тепер уже бачиться мені перед самим виходом чергового числа, – і зміст номера напрочуд сумний: блискача поезія кількох видатних авторів у чудових українських перекладах, і динамічний воєнний роман Івліна Во, що перегукується з теперішньою війною в Україні; і вишуканий, естетський імпресіоністичний роман геть забутого провінційного фон Кайзерлінга, який тепер відроджується в Європі на перших шпальтах газет та в кіноекранізаціях... А мав би бути журнал бадьорий, з міднострунними інтонаціями і впевненістю в завтрашньому дні. Та реалізм – це сумнів?, із паракодсальним знаком запитання говорив академік Дмитро Затонський, тож будьмо реалістами, а отже, й трошки сумніваймося, візьмімо нотку скепсису, гляньмо на речі ледь примруженим оком.

Право вибору і «менше зло»

Від часів Святого Письма нам було дано право вибору. Про це свідчить Нагірна проповідь Назаретянина, про це промовляють і факти: ніде у Письмі не зазначено, що Юда *міг* зрадити Учителя, але написано, що зрадить; ніде не написано, що Пілат і Каяфа *можуть* приректи Христа, але сказано, що приречуть; нам було дано всеохопне поняття добра і зла, правди і неправди, отже, істинного й неістинного. «Що є істина?» – питав Пілат в Ісуса. Ісус змовчав. Дотепні схоласти, переставивши літери в латинському варіанті запитання «Quid est veritas?», в сухому здобутку отримали відповідь, що нібито містилася в самому запитанні: «Vir, qui adest» – «Муж, що стоїть перед тобою». Що то за химера!? Парейдолічна ілюзія, коли ілюзорне видається реальним, чи геніальна знахідка комбінаториків? Принаймні ні одне, ні інше довести практично неможливо, але з погляду наукового скептицизму – то не така вже страшна крамола – варіювати біблійні вислови. Точніше кажучи, Святе Письмо дало нам право *остаточного* вибору між *добром* і *злом*. У подальші віки, особливо у постренесансний період, у бароко, романтизмі, реалізмі, модернізмі й постмодерні, утворилася парадигма вибору *меншого зла*, кращого з гіршого, і зворотно. Право вибору між абсолютним добром і абсолютним

злом редукувалося до масштабів тоталітарних сект, у кращому разі – старообрядних громад. Про це можна сперечатися, а можна й прийняти як даність. Приймемо останнє.

Прикладаючи згадане вище до наших днів, отримуємо в останку: ми приймаємо не «добро» чи «зло», а «краще з гіршого». Ідемо на вибори і вибираємо «менше зло». З двох книжок того самого твору одного автора українською і російською мовами ми вибираємо останню, бо вона на 20 гривень дешевша; Парламент обирає закон, що несе не «всеохопне добро», а є компромісним щодо певної частини українського люду і парламентської опозиції тощо, тощо, тощо. Але ж це – демократія, сиріч народовладдя. Недосконала формула, але, за Черчіллем, кращого не маємо, тобто знову ж – краще з гіршого. Та один французький генерал-дотепник «уточнив» класичну формулу на свій цинічний лад: демократія – це коли гнидам дозволено кусати лева. Щось тут є, чи не так? ☺

Усе це, стосовно «Всесвіту», означає, що перед нами знову постає проблема вибору: бути чи не бути «Всесвіту», доживе він чи ні до свого 100-річчя у 2025 р.? І якщо доживе, то в якому вигляді, якій формі, якій іпостасі?

Колообіг «Всесвіту»

Аж ось телеграфно-коротенька довідка з історії журналу. Нехай наші нові читачі, а також і наші давні друзі й центуріони вирішують самі: *що саме ми ризикуємо втратити назавжди.*

Журнал іноземного письменства «Всесвіт» – найстаріше в Україні літературно-мистецьке й громадсько-політичне видання. Як свідчать непевні історичні дані, ідея подібного видання бриніла ще в середовищі урядовців Центральної Ради в 1917–18 рр. Перший номер його вийшов 15 січня 1925 р. у Харкові. Найактивнішим ініціатором і першим головредом став письменник і громадський діяч Василь Блакитний (Еллан-Блакитний), а перше число готували разом із ним секретар редакції – він же автор історичних нарисів про Харків Володимир Іволгін та фотограф А. Плахтій. Новостворений часопис був органом газети «Вісті ВУЦВК», колектив якої радо допомагав першим трьом всесвіт'янам. До наступних чисел новонародженого видання долучилися Микола Хвильовий як заступник головного редактора та Олександр Довженко як художній редактор, який часто друкувався під псевдонімом «Сашко». «Всесвітові» довелося витримати жорстку конкуренцію з журналами – київським «Глобусом», а згодом і з харківським «УЖем» («Універсальним журналом») – аналогічної тематики й побудови. Тонкий ілюстрований великоформатний «Всесвіт» містив тоді нариси й фотоматеріали з усіх країн, твори українських та іноземних авторів, новини політики, економіки, географії, культури тощо. «Всесвіт» переграв конкурентів, досягнувши накладу понад 3 млн річних примірників у 1931 р. Проте у 1934 р., в роки політичних репресій, журнал був закритий разом з іншими.

Відродився «Всесвіт» у 1958 р. як «товстий» журнал, повністю присвячений іноземній літературі. Першим повоєнним головним редактором став письменник Олексій Полторацький. Журнал зібрав навколо себе всі перекладацькі сили в Україні, розпочав широку публікацію творів письменників «країн народної демократії» та Заходу, зокрема романів М. Дрюона, Р. Мерля, Дж. Голсуорсі, Е. Ремарка, С. Моєма та багатьох інших. Уперше в СРСР були надруковані твори Ф. Кафки. За публікацію роману Е. Гемінгвея «За ким подзвін» редактор зазнав різкої критики і був відсторонений від журналу.

У 1971–1978 рр. на чолі редакції стояв письменник і перекладач Дмитро Павличко, нині Герой України. «Всесвіт» значно розширив коло публікацій, зокрема літератури Латинської Америки й світової поезії, почав випускати спеціальні номери — фінський, індійський та ін. Був різко підвищений художній рівень перекладів. Серед низки цікавих творів роман М. П'юзо «Хрещений батько» викликав особливу критику «керівних органів» у Києві й Москві. Д. Павличко та ще кілька редакторів змушені були залишити журнал. Через політичні переслідування відійшли від журналу й такі метри художнього перекладу, як Микола Лукаш, Григорій Кочур, Анатоль Перепада.

Із 1978 до 1986 р. головним редактором «Всесвіту» був письменник-публіцист Віталій Коротич. Журнал продовжував публікацію найкращих творів світової літератури, але виразно посилював свою політичну заангажованість критикою («імперіалістичної загрози»). Після Чорнобильської катастрофи головред залишив редакцію «Всесвіту» й назавжди переїхав до Москви.

Із 1986 р. упродовж двох із гаком десятиріч редакцію «Всесвіту» очолював письменник-перекладач і фаховий славіст Олег Микитенко. Здобуття незалежності України, падіння політичної цензури відкрило нові перспективи для «Всесвіту», але й принесли нові виклики: впала «залізна завіса», бадьоро відкривав світ перед усіма бажаними його величність Інтернет. Були здійснені публікації раніше заборонених творів Дж. Орвелла «1984», А. Жіда «Повернення з СРСР», Чеслава Мілоша «Поневолений розум» та багатьох інших із різних країн. У світ вийшло кілька спеціальних номерів «Всесвіту». У 1990 р. наклад журналу сягнув свого піку – 76 115 примірників місячного тиражу. З ініціативи та під керівництвом О. Микитенка вийшов фундаментальний бібліографічний покажчик «Всесвіту» від 1925 до 2000 рр., а в 1988 р. була заснована літературна премія журналу «Всесвіт» “Ars Translationis” («Мистецтво перекладу») ім. Миколи Лукаша. Поборюючи постійні труднощі, журнал зумів зберегти себе і вийшов на самостійний шлях незалежного видання.

Із 2006 р. головним редактором журналу став літературознавець, журналіст і перекладач – автор цих рядків, який працював у «Всесвіті» ще з 1999 р. на інших посадах і якому довелося перебудовувати діяльність часопису з урахуванням його комп'ютеризації й інтернетизації й уточнення концепційних засад і тематично-змістової палітри та дизайну видання. Зберігаючи високий художній рівень, нарощуючи публікації знакових творів світової літератури, редакція провела потужну літературно-мистецьку акцію «Рік Японії в журналі “Всесвіт”», видала спеціальні швейцарський, угорський, китайський, вірменський, польський, азербайджанський номери, подала низку блискучих творів світової літератури від Гарсія-Маркеса і Орхана Памука до Дена Брауна і поезій Папи Івана Павла II. Особливим відкриттям цього періоду стало залучення до співпраці ізраїльського письменника українського походження Станіслава Бражника, а в перекладацькій справі відкриття таких блискучих молодих талантів, як Галина Грабовська, Надія Кірносова, Роман Скакун, Іван Герасим, Ірина Карівець чи Олександр Авраменко (останній здійснив перший прямий український переклад з тайської мови роману Кукріта Прамоча).

На допомогу редакції прийшла легендарна журналістка – сподвижниця В'ячеслава Чорновола Ніна Харчук, яка активно вклочилася в роботу як відповідальний секретар; у 2006 р. завідувачем відділу критики, публіцистики й мистецтвознавства, а потім і заступником головного редактора до часопису долучився юний інтелектуал – літературознавець, критик і перекладач, іспаніст і шекспірознавець, а тепер ще й прозаїк і поет Дмитро Дроздовський. Відтоді посилилась наукова складова контенту видання, зокрема міжнародно-наукова. Від липня 2012 р. посада головного редактора перейшла до нього; з того часу молодий літератор став і яскравим промоутором «Всесвіту» в Україні й світі: рідко коли якась помітна літературна імпреза відбувається без його участі. Автор цих рядків відтоді став керівником журналу як його шеф-редактор, а Олег Микитенко – редактором-консультантом, віддаючи всього себе «Всесвітові» ще від далекого 1958 р. Отакий тріумвірат складає нині лице журналу «Всесвіт». Пасіонарна Ніна Харчук, заслужена журналістка України, що нині відкриває в собі хист перекладача, перетворює це тріо на квітет.

Усього за час діяльності «Всесвіту» тут було надруковано твори близько 5000 авторів зі 110 країн світу, в перекладі з 83-х мов, зокрема 2900 поетичних творів, 90 драматичних, 605 романів і повістей, 1880 оповідань, новел, легенд та ін. творів прозових жанрів. Надруковано твори 58-ми лауреатів Нобелівської премії, лауреатами премії ім. М. Лукаша стали 28 кращих українських перекладачів та перекладознавців. Про «Всесвіт» знаходимо сотні вдячних відгуків – від президентів держав рівня Індіри Ганді й Шимона Переса до Нобелівських лауреатів, як то Орхан Памук чи Маріо Варгас Льюса.

Заглядаючи в майбутнє. Вдячне слово

Редакція журналу робить усе можливе й неможливе для стабілізації редакційного процесу в ринкових умовах: зокрема останнім часом стала доступною й електронна версія часопису для любителів читати з планшетів чи моніторів своїх комп'ютерів. Заплановано цікаві спеціальні номери бельгійської, бразильської, іранської та норвезької літератур; у планах навіть такий несподіваний, але важливий із погляду європейської політкоректності й людської толерантності крок, як спеціальний номер, що презентує літературу світової ЛГБТ-спільноти, де напрацьовано вже чимало високих літературних текстів. Незважаючи на певні успіхи, економічні проблеми журналу «Всесвіт» залишаються незмінними, а його колектив де-факто працює на волонтерських засадах. Після щойно згаданої проблеми найгострішою є можливість/неможливість придбання авторських прав на публікацію творів зарубіжних авторів, без чого журнал *іноземної* літератури просто не може повноцінно існувати.

Серед важливих ініціатив, які вже зараз можемо озвучити громаді: створення поряд із існуючим «Всесвітом», який пропагує іноземну літературу в Україні, на базі його унікального досвіду і зв'язків, журналу під умовною назвою *«Open VSESVIT-Ukraine»*, який би регулярно і послідовно поширював українське слово у світі в англійських перекладах. Це те, без чого задихається нині українська література, загиснута між безгрош'ям і нереалізованими амбіціями, за винятком кількох письменників, які відносно добре почувуються в книжковій індустрії поза межами України. Проект *«Open VSESVIT-Ukraine»* не потребував би аж надто поважних коштів (як, наприклад, неефективні, але вельми коштовні культурні центри при дипломатичних представництвах України за кордоном), але став би вічним пам'ятником його фундаторам і справжнім культурним проривом України у світі.

Світовий досвід такий: інтелектуальні журнали на зразок «Всесвіту» саме через свою елітарність і немасовість апіорі не запрограмовані на прибуток і комерцію, але являють собою унікальну складову кожної національної культури, тому від Токіо й Баку, від Варшави до Лондона і Нью-Йорка вони виходять за чисієсь підтримки: чи то держави, чи то благодійних фондів, чи то університетів, чи то великих бізнесових корпорацій. Донори і меценати таких видань завжди присутні на перших шпальтах світових газет і телеекранів, про них говорять як про стовпів суспільства, їх знають, шанують і пам'ятають скрізь і завжди.

За доброзичливу й безцінну допомогу «Всесвітові», яка уможливила його досьогоднішній вихід у світ, складаємо щиру подяку нашим видатним меценатам – справжнім патріотам України: світлої пам'яті др. мед. Марії Фішер-Слиж (Канада–США), світлої пам'яті проф. Віталію Кейсу та його вдові Тані Кейс (США), Науковому товариству ім. Т. Шевченка в США, проф. математики Романови Воронці (США), українському підприємцеві, тепер народному депутату України Сергієві Таруті, Міжнародному Фонду «Відродження» (директор Євген Бистрицький), Президентському фонду Леоніда Кучми «Україна» (директор – Сергій Цепенніков) – за відчутну фінансову підтримку минулого року; Міністерству закордонних справ України за моральну підтримку, Посольству Китайської Народної Республіки в Україні, Міністерству культури Вірменії, Посольству Польщі в Україні та Польському Інституту в Києві, Посольству Азербайджанської Республіки в Україні, підприємцеві Олександр Барсуку, бізнесменові й перекладачеві Віталію Майстренку (нині воїн АТО), Сергію Тарадайку та всім нашим безцінним друзям з України, які, відірвавши від свого бюджету по 50–200 грн, допомогли нам у виданні журналу. І найбільша дяка читачам-передплатникам, які перші підставляють нам дружнє плече і без яких існування часопису неможливе. Вдячні також і українському Уряду, який відзначив «Всесвіт» у формі недавнього нагородження Почесною грамотою Кабінету Міністрів України головного редактора журналу Дмитра Дроздовського: український Прем'єр Арсеній Яценюк привітав часопис і запевнив у його повній підтримці. Чолом і Міністерству культури України за нагородження Д. Дроздовського, О. Микитенка і Н. Харчук почесними грамотами цього відомства.

«Всесвіт» давно став усеукраїнським явищем культури, національним символом. Це очевидний факт. Тож тепер слово за його центуріонами. Від влади ми не про-

симо коштів, лише одного: щоби у всіх бібліотеках України різних відомств, насамперед Міністерства освіти і науки, Міністерства культури та ін. було відновлено передплату журналу «Всесвіт». Тільки це врятує ситуацію для часопису і піде на користь всьому суспільству.

Насамкінець подаємо поезію одного з наших шановних авторів, яку він подарував на ювілей журналу, наполягаючи не розкривати його імені. Твір написаний у незвичному мета-модерністському стилі й присвячений усім Героям України, що обороняють нашу державу на Сході України в ході неоголошеної війни з Москвою, війною, яка налічує вже понад 360 років від підписання Переяславських статей 1654 р. Слава Україні!

Я – СОВА

Українським воїнам АТО

Я – не двохсотий*

Я – сова**

Отой пугач що креслить сталь

Нічного лісу небо – длань.

Ось я у лісі

Наді мною та ніжна лань

З кривавим оком

Що я убив її торік

А ось і ніч і ліс і чернь

І морок-темряви приятель

Навколо ліс рипить – сосна

Північний вітер-завиванець

І тиші мертва простота

Свинець – мазок ультрамарину

На небі сірим – аж туга

За образом Додé*** веселим.

І простота і сум такий

Що рветься груди від жаху

Коли із темряви зліта

Широка тінь, за нею – друга

Згинь мара! – волаю стиха

Та вже наповнює юга

Корчаві пута трему.

Але ж дивись – то лиш сова!

За нею тінь – дитя, її дитя малее

То лиш натура, простота

Вона так вчить своє курча

І полювати й жить досчочу.

Безбатченко кружля і тихо плине

Крило в крило із ненею своєю

Обидва цілять в око нині

Моє єдине праве око

І тільки шурх і шурх-біда

Прокльонів диких ой-да-да

І тра-та-та і та орда: любо-любо!

За нею тиша і юга північних сьйв

І простота відходу в вічність

Ой-біда либонь не та

Тепер пора аби лякатись...

Я – не двохсотий

Я – сова!

Що в лісі тихо пролітає

Над протопопом Авакумом

У пані Гіппіус**** врата

Та до Харона на ралець

Помер титан, я – лиш ссавець

І лиш самець без матінки сови

Що тягне лямку педагога

Я – не двохсотий

Я – сова!

Що стережеться миті

Крізь око прірви прогляда

І тихо просить спроквола

Принести крапельку вина

І пучку борошна скоріше.

В останню мить

Він бачить сон

І пальці тремко

Ліплять сон –

Ісусика фігурку

з хліба –

із дрібки борошна

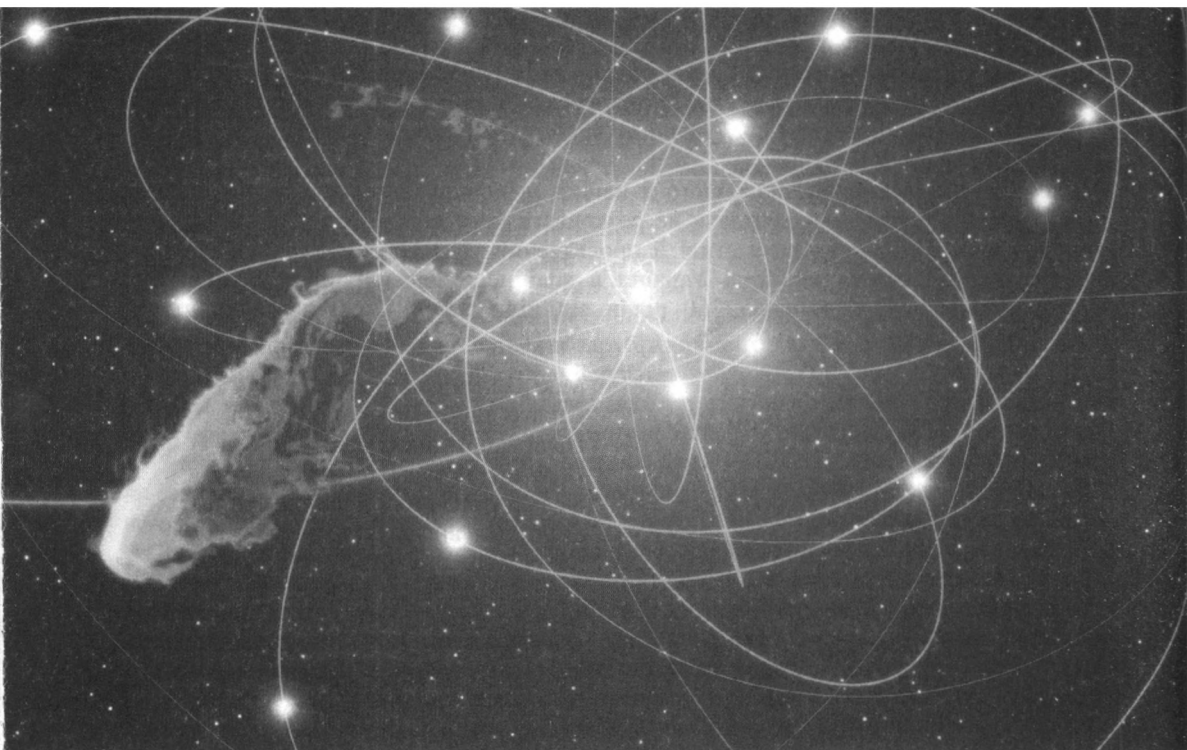
і крапельки вина.

*«Двохсотий» – за військовою класифікацією ще з часів Радянсько-Афганської війни «вантаж 200» – то загиблі воїни, «вантаж 300» – поранені. – Прим. ред.

** «Совами» інколи називають нічних снайперів.

*** Альфонс Додé (1840–1897) – французький письменник, автор образу веселуна й хвалька Тартарена з Тараскону. – Прим. ред.

**** Зінаїда Гіппіус (1869–1945) – російська поетеса-символіст Срібного віку, яка не довіряла узвичаєному слову, закликала висловлювати думку за допомогою символів і алегорій. – Прим. ред.

*Ми тремтимо,
відчуваємо, що все рухається,
і це відчуття йде вперед і навспяк
у світі, що обертається навколо нас,
світ – це теж те, що тече
і нескінченно змінюється.*

(Фіона Семпсон, пер. Юрія Буряка)

ФІОНА СЕМПСОН

(Велика Британія)
МАРЕВО

Нові й вибрані поезії

З англійської переклав Юрій Буряк

Фіона Семпсон – сучасна англійська поетеса, авторка 25 томів поезій, критики та філософії *ars poetica*. Чотирнадцять її книжок було перекладено тридцятьма мовами. Вона здобула престижну Нагороду Чарльза Ангоффа (США) та премію «Золотий перстень» (Македонія). Була у списку номінантів на премію імені Евелін Енселот для європейських жінок-поетів. Двічі номінувалася на премії імені Т. С. Еліота та Премію Першості. З 2005 по 2012 рік – перша жінка-редактор «Poetry review» («Поетичного огляду») після Мюріел Спарк у 1947-49 рр. Нині – професор поезії в університеті Рогемптона, директор Поетичного центру, редактор видання «Поезії: Міжнародний кварталний огляд». Фіона Семпсон – член Королівського товариства літератури, Вордсвортської спілки, Королівського товариства мистецтв тощо. Тексти, які публікуються, взято зі збірок «Марєво» («Revenant») та «Колєсхілл» («Coleshill»), що незабаром вийдуть окремим виданням українською мовою.

ПІСНІ ДЛЯ БДЖІЛ ПОЛА

РІЙ

Дуже глибоко,
дуже жваво
пісня рою
зринає з моїх грудей:
не стукіт, не подих

а давня музика
запам'ятована –
як голови
поворот
чи згин стегна –

жести змінюють один оден
у кімнаті
коли плече наближається

потім відхиляється
до вікна з краєвидом

вкритим смугами квітів
блідими тралами
що мають бути зарошені
чи хвостами ракет
та це просто квіти

роїння біле й потужне
на темних гілках
тоді як Аеробус
щосили
трясе шибу.

ПІСНЯ БДЖОЛИ

Пісня зринає з високої трави
створює отвір поміж дерев
виходить і відкривається
і здається, що ніколи не змовкне

відкриє свого темного рота
дихаючи і здіймаючись
звук наповнює простір звуку
знанацька й неминуче

тремтячи й викликаючи
самого себе з темряви
неперервність самого себе
нескінченне перегрупування

на сутінкових галявинах
темінь між кукурудзою і деревами
разом із вечором
у високій траві –

БДЖОЛА-SAMA

Якби Бог був безмежний у просторі,
ідеальний світ

досягнув би як-небудь кінця свого
формування:
якби Його можна було побачити у візерунку
нескінченного додавання –
не будши тим візерунком,
прекрасним бірюзою
й зеленню мозаїчної плитки,
таким прекрасним,
що око непритомніє
осягаючи безмежжя
цих форм: якби Бог
не був ні догмою, ані мрією –
притулившись щокою своєю до Землі
як на мить ти можливо собі уявив,
дарунок чистої благодаті
від Досконалості, що існує без тіла
тут і повсюди:
бджоли бути могли б Його слугами і пророками,
демонструючи що краса
є різновид людської смиренності –
сьогоднішнього вечора вони пропонують
не більше, ніж аромат з вулика.

СЕРПНЕВИЙ КАРСТ

Бджоли відбілюють щільники
на дивані трави
на високих полях.
Нікого там не буває,
ніхто не може здолати високих схилів стежками
до зруйнованих ферм.

Пам'ятаю таємницю, яку ти розповів мені
про занедбані корпуси,
що повертаються пробитими боками до сонця
і тонуть
у мармурі бджолиному,
бджоли пролітають у високості яскраво –

їхнє гудіння це голос
давнього співу.

ЗИМОВІ БДЖОЛИ

Щороку
слабке січневе сонце
приносить джмелів
що вдаряються й б'ються
об дерево моєї комори –
що має запах соснової свіжості

у м'якому зерні
під блакитною надтріснутою картиною,
блакитне диво неба.
Банально, але це зворушує нас –
маленької весни
воскресіння
у передвесняний час.

Яка неймовірна точність
керує кожною з бджіл
у кожній нашій повторюваній розмові
це досягає лінії,
де сонце, сідаючи, творить арку?
Бджолиний Христос
одягнув Його золочену корону жалоби
для місця зимового рою.
Сила народжує
насолоду. Наші темні
серця – вулики.

ЗЕРНА ПОЕЗІЙ

Люблю цей шлях
крізь поле кукурудзи
траву і таволгу –

де чистий простір
немов дорога
що давно відома

життю,
абстрактна і реальна
як форма правди

про тебе.
Люблю гуляти
новою

смугою, де стебла
пробивають
злото пiтьми

тодi як я
схиляюсь щоб торкнутись
колоскiв

спаде на думку
Гелена, цесариця
Мати Костянтина

що з правосуддям грала
котрим Бог
сих вiрних надiлив.

А добре все
чекає
на новому полi,

найкраще
iще настане
i пашiтиме земля

в шаленiм сонцi,
колоссям,
яке лущитьсь о палець.

Ти пам'ятаєш,
як ми
гуляли в Остлiху?

Чи бачив
мої падiння й злети,
якi мене дивували –

немов рядки
пшеницi, мов шелест колоскiв?

МИСТЕЦТВО ФУГИ

Полог над полем;
iмли бiлi губи,
лихi й неквапливи,

як дівча в Тунелі
спальні, скуйовджене.

Сумую за цим дівчам,
що йде крізь Грін
на шпильках у модній сукні,
такою я була недавно
і не була ніколи.

О, згадки
високе світло,
щось дотикає
серця і сороміцькі
рухи розчиняються в минулім,
у вранішній спальні

жакет на бильці стільця
мов жест
раптово завмер:
дівча йде крізь Грін,
голову повертає на подушці,
уникаючи світла.

ПІСЕНЬКИ ПРОКЛЯТТЯ

ПЕРША

Сорока висить, тримаючись своїми лапками.
Її око може перетворити тебе на камінь,
якщо воно колись відкриється.

ДРУГА

Уяви, що бджоли падають з неба –
так, усі вони.
Маленькі скалки повітря.

ТРЕТЯ

Поза домівкою на світанку
привид води виносить на поверхню
зацвілий мотлох щурів.

ГЛОДОВЕ МОЛОКО

Глід приносить смерть у дім

Біжить лілея на полях
назустріч небу

де запах солі і дощу
як отвір –

чаша, стік і ніжний рот
вологий

Це запах м'яса,
це не глід,

звір, що кружляє поруч,
та це не море

*

Ти був грудьми
коли я пила молоко кольору іржі
що ріднило нас

Іржа злітає з твоїх рук
і забруднює мою шкіру
як вохра, як кров

Коли ти помер
моя шкіра стала чорною
Коли ми танцювали танець смерті

твоя шкіра ставала білою
мов квіти Північної весни
і я була твоєю молочною надією

І присмак крові в молоці
нагадує іржу; а запах смерті
цвітіння глоду

*

Глід зірками прикрашає небо,
чорний проти денного світла

Цей дурман
таємничий і дивовижний вночі

Як ці ліки
можуть надати шкірі
цього смертельного запаху
глоду?

Знайома темна голова
увінчана яскравим глодом –
твій страх
такий світлий, огорнутий темним.

ВЕЧІР У СЕЛІ

За Белою Бартоком

Щось мене кличе,
постійно.

Віддалена музика –
звук дзвонів цинкових чаш, ау.

Мов кіт повертається в сутінках,
я рухаюсь крізь високу траву

До того голосу,
що наче веде мене,

наче він мене вабить.

ІЗ КОЛЕСХІЛЬСЬКИХ СОНЕТІВ

ЗАГРОЗА СМЕРТІ

Завчасно темний шурхіт крил,
Швидкий рух тіней поміж фар.
Й наприкінці шляху з вікна,
Як пильний погляд, зблиск здаля.

Він форму змінює. Моква,
З багатством запахів земля

Осіння, вільгість порохна,
Як пам'ять, вимахами крил

У лобового скла екран.
Бездонні очі. Світла біль –
Тому що зараз він сова
Чи, може, лебідь: чоловік...

Блондин, невизначений вік...
Мов янгол – в сяйві і з ножем.

ПОЧАТОК

Кицюня усередині в хатині
назовні дивиться крізь вічко
із дверей, як пес ці двері
дряпає іззовні, а кицька
склала разом свої лапки,
маленька, на блакитний килимок.

Пристойність – тасмниця механізму.
Вона, здається, хоче щось сказати.
Про правду – але правди вже катма.
Я маю на увазі, вже не зможемо відкритись,
як перше мали намір це зробити
чи як було потрібно нашій ласці.

Коли жовтка прорветься плівка,
коли себе ламаєш спершу, розумієш потім.

МАРЕВО

Донизу... і я зустріла себе
бліда примара мерехтить,
шлях, де горить смолоскип браконьєра,
там – тепер там – поміж дерев.

Тож зараз здається, неначебто
примари ці ходять пішки
у новому світлі, виринаючи
з пам'яті, линуть до тебе...

Коли ми зустрілися, я і Я,
кожен із нас вкладав в іншого
частину примарної тіні,

моя молодша частина йшла
крізь мене уламком, коли Я
повернулася до будинку внизу.

МЕЖА

Навспак, далі навспак – поля
і ліси не розмежовані
або розмежовані. Вони гоять як чашолісток,
гоять, мов квітка, – поля ромену

говорять, або фіолетової конюшини,
що затоплює краб'ячим рухом усю траву,
або таволги, яку Едвард Томас
сприйняв за жовту наскельну петрушку.

Все це спонукає
пройти повноту від і до
шляхом, яким діти пасують м'яча,
граючи в присмерках,

де за межею
дерева до дна випивають світло.

СУТІНКИ ВЛІТКУ

Літніми вечорами
повітря згущується – і осідає,
пил осідає на книжкові полиці,
тихо – осідає.

Ці вечори
виходять зі сторінок книг
або із сновидінь.

Напишіть своє ім'я на пилові,
що квітне на полірованому столі,
скороминучий дикий пилок.
Пил усюди, синій стіл
й ми незліченні як осілий пил –
маленькі душі, в'їдливі як пилок
з егоїзмом і неприступністю сновидінь.

ОЛЕНЬ У МІЖНЕБЕССІ

Олень розганяється полем,
як і він, темно-сірим, могутнім,
як він, якщо вони взагалі існують,
бо вони можуть бути грою світла,
мають почуватися такими, що струменять,
або такими, що
променяться через життя.

Ми тремтимо,
відчуваємо, що все рухається,
і це відчуття йде вперед і навспак
у світі, що обертається навколо нас –
світ, це теж те, що тече
і нескінченно змінюється.

Лютий пронизує холодом поле,
тремтить у кожній туманній вербі.

ТРЕМОР

*Метал труб не в злагоді,
а залізо – жертковний анод;
це те, що експерт водоводу лендлорда,
телефонуючи, повідомив сьогодні.*

І тут іде дрібний мініайло,
мов з електричного світу:
і пульсування, тремор сурм,
тремор попід шкірою всю ніч.

Щось врегулюється чи
хоч би змінюється, залізні
труби й мідні труби на війні –
пронизливо-гострий тремор трясє водогін.

Будинок, весь світ, тремтять.
І якщо ти досі не вмер, то все гаразд!

ПОВЕРНЕННЯ

Це світ в який ти
повірив одного разу
і потім знову лежиш
у траві яку ти поклав

роззираючись навсебіч
така яскрава така чиста трава
з переливами сонця
ти вірив що ти можеш але не міг
увійти і тепер пам'ять
Пруста маленьке тістечко
таке смачне
все барвисте й зелене
наповнює твій рот
водою і зводить пальці.

НОВІ ВІРШІ

ПРИБУЛЬЦІ

Один за одним вони
показують себе
крокують урочисто
на світло

створіння чудові й маленькі
всі вони дикі
всі вони голі як білі
молі мчать стрімголов

навколо них: лише половина
спливаючи
від глибоких казкових місцин
де вони живуть

і там звідки вони тебе вітають
емісари
котрі прийшли як чистий звук
поволі

з-за живоплоту темного
усі водночас
хто стояв і чекав на того
хто покаже світлу путь

коли знаєш себе й бачиш але
не того хто сяє зіркою

крізь тебе в прожекторах
так наче б зірка на спаді

і ти теж у авто
твої темні руки
на колесах твоїх темних
дикі очі

невже ти не дістався
знову
здивований
краю свого сновидіння?

ДАНТОВА ПЕЧЕРА

Велика Долина, Скоцян

Нарешті я дісталася
на край світу
до вапнякової скелі
й спуску блідими східцями

і набагато нижче басейну
якогось міту
доводячи що тут
не було нічого, окрім скелі

щоб тримати мене піднімати мене
в те чисте повітря
де ворони роблять петлю і де око
Господа золоте

і неуважна я коли
побачила крайнебо
то впала із нього – чистої
і любої синяви.

ГОСТІ

Коли коні приходять у гості
дивні гості
їдять вивільнені з компостів
рештки барв

з'являючись
як допитливі сусіди

рухаються незграбно
дорогою нюхаючи троянди

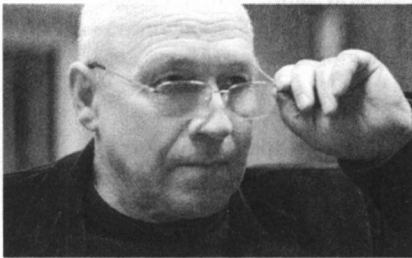
коли приходять до нас
рано-вранці
від парканів неподалік залізниці
йдуть через рів

помірковані але впевнені
дорогою мрій
тоді й ми приймаємо виклик
виходячи їм назустріч

босоніж поміж троянд
з нашими мріями
й запахом сновидінь
що досі не полишають нас

напівпрокинувшись
бачимо, що вони
мріють про нас
котрі поміж ними ходять

як вони поміж нами
у ранковій траві
полями горицвіту
й нерозквітлих ромашок

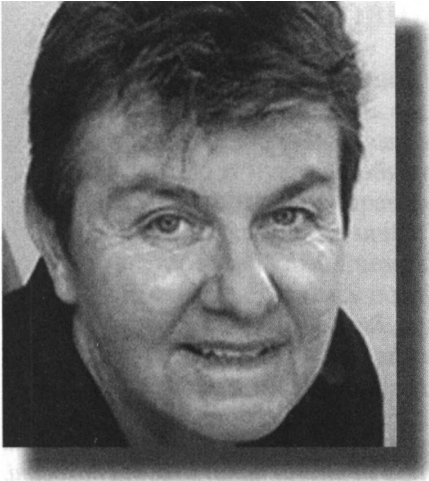

Про перекладача

Юрій Буряк – поет, перекладач, редактор культурологічного альманаху «Хроніка 2000», директор видавництва НСПУ «Український письменник». Автор книг поезії «Tabula rasa», «Коло навколо», «Амальгама», «Тисячосвіччя», «Не мертве море» тощо. Вірші Ю. Буряка

перекладено десятима мовами. Автор перекладів поезій Петра Могилу, Бориса Пастернака, Осипа Мандельштама, Йосифа Бродського, Езри Паунда, Констаніноса Кавафіса тощо. Лауреат семи літературних премій. Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2015 р.).

Редакція та редколегія журналу «Всесвіт» щиро вітають чудового поета й перекладача Юрія Григоровича Буряка зі здобуттям високої нагороди — Шевченківської премії!

КЕЙ РАЙАН

(США)

«Поезія – різновид грошей»

Вибрані поезії

З англійської переклала Ірина Карівець

Кей Райан (англ. Kay Ryan; 21 вересня 1945, Сан-Хосе, Каліфорнія) - американська поетка, авторка восьми збірок, поетка-лауреат США з 2008 до 2010 рр. (два терміни), лауреатка Пулітцерівської премії 2011 року за збірку вибраних віршів «Найкраще з цього» (2010). З 1971 року мешкає в окрузі Марін.

Перша поетична збірка "Dragon Acts to Dragon Ends" (1983) була опублікована приватно з допомогою друзів. Із середини 1990-х років поезії Кей Райан почали з'являтися в антологіях, тоді ж були опубліковані перші рецензії на її творчість у відомих літературних журналах. Широке визнання прийшло до Райан після п'ятої збірки "Say Uncle" (2000). 2004 року вона одержала стипендію Гуттенгайма, а також стала лауреатом поетичної премії Рут Лілі. З 2006 року Кей Райан є радником в Академії американських поетів. 2011 року одержала грант від Фонду Макартурів. 2013 року президент США Барак Обама вручив Кей Райан Національну гуманітарну медаль США за 2012 рік.

КРАЇ ЧАСУ

Саме з країв
потоншується час.
Час, який був
густим й в'язким,
наче бурштин,
в якому зависали
наміри, мов бджоли,
їх відпускає. Знов
починається дзижчання,
котре, здається, видають

рої відкладених речей,
що повернулись щойно.
Галас вимог – тепер,
як тане час.
Крило напівпрозоре
речей, котрі змагаються
за те, аби відбутись,
лискуче і квапливе,
як риба, коли море
відступає.

ФАРАОНИ

*Фараони вбивали тих, хто будував таємні піраміди, аби мати певність, що знання про ці тьмії покої будуть поховані.
Геннінг Манкелль «Біла левиця»*

Мораль проста:
не варто
помагати іншим
із їхніми секретами.
Але всередині
власного «я»,
як захиститися
від фараонів, що
вимагають
покої будувати
на болю смерті,
після якої
ми убиті?
Людина –
то є царство,
тож може
дозволити собі
деякі втрати
задля спорудження
систем таємних,
так кажуть фараони
і зачиняють свої
хитрі двері,
яких ніколи не було
й не буде вже
довіку.

ПОЕЗІЯ – РІЗНОВИД ГРОШЕЙ

Поезія – різновид грошей,
вартість яких залежить від запасу золотого.
І не папір, що сам звіщає номінал свій,
а злиток, із муками добутий із землі й захований
надійно, є тим, що гарантує її цінність.
Ніхто не знає, яким чином
це стає можливим. І чому щось,
що складене в якійсь потайнику чи кабінеті,
якогось бідолахи скарб, далекий і блискучий,
котрим натішитись не може його голем,
нас змушує так свято вірити
в написаного справжність,
в те Мандельштамове «кохаю»,
хай навіть не в оригіналі?

ЧЕРЕПАХА

Хто був би черепахою, хто дав би цьому раду?
Кругляк малорухливий, шолом чотиривесловий,
вона ледве спроможна зважитись на те,
щоб рушити до трав і трапезу свою здійснити.
Безславний її шлях, немов перетягання
ящиків важких на спині, і перевершує її надії
найскромніші мало не кожен схил.
Хай там яка вона практична, але частенько
дорогою до чогось їстівного впирається у насип.
Притім розважливо обходить рів, який
перетворив би її панцир на таріль. Вона живе
за межею удачі, не сподіваючись,
що череп'яний горб зненацька обернеться в крила.
Її єдина перевага – це терплячість,
втіха по-справжньому впокорених істот.

СУМНІВ

Курча має лиш стільки часу,
скільки потрібно, аби вибратись назовні,
енергії яйця лиш стільки, скільки прикласти
треба до найслабшої ділянки,
чи там куди націлилось воно.
Для нього сумнів – вбивчий. А для кого – ні?
Сумнів за двох білок зжирає.
Один погляд назад нам може коштувати
стільки ж, скільки він коштував Орфею.

Також не варто відчиняти,
як незнайомиць в двері вам постука;
бо, мабуть, чули ви про чоловіка із Порлока²,
що за обідом мрії-сни з'їдає, і плями
на його серветці – щонайніжніших кольорів.

РОСА

Так гарно, як горошини
в зеленому каное,
так бережко, мов намистини,
нанизані рядком,
сидять росинки
вздовж травинки.
Та неприв'язані
й залежні від ваги своєї,
вони, розрісшись, ізслизають.
Із язичка зеленого,
із сонечка ранкового
в калюжці загальній
зникають.

НАМІР

Намір із часом
не стане солодшим.
Його зривати треба
молодим і їсти.
Бо іноді за лічені години
дерев'яніє його м'якоть.
Й тоді вже буде
він тобі не по зубах.

ТИША

Тиша – не покрив сніговий,
вона не може глибшати.
Тисячоліття тиші –
тонше за папір.
Тож помиляємось, мабуть,
коли здається нам,
що ми загрузли в ній,
мов мастодонти.

² «Чоловік із Порлока» – несподіваний відвідувач, що завадив Семюелу Тейлору Колліджу завершити його поему «Кубла Хан», яка прийшла до нього уві сні. Тож тепер «Порлок» – це літературна алюзія на небажане вторгнення, що перериває процес творчості.

ВТРАТИ

Більшість утрат щось додають –
нову шкарпетку чи мовчанку,
прогалину у персональнім
архіпелазі островів.

Ми маємо відмінність цю
розглянути і дослідити –
це теж певна подія.

Проте є й інші втрати,
настільки невідомі,
що залишають діри
у самих лиш дірах,

наче завершення
самотнього і довгого
життя вигнанця,
який вважався мертвим.

ЧЕШИР

Це не кіт
триває, а усміх,
зубатий
і безжальний.
Таких не любимо
ми визнавати фактів –
як нашим часткам
може бракувати
вірності цілому,
як узи можуть
бути слабшими,
ніж ми чекали;
і як багато,
із того, що в нас –
могло б пропасти,
і як прекрасно
якась відділена частинка
могла б давати собі раду.

НЕВДАЛИЙ ДЕНЬ

Не кожен день
є вдалим
для ельфа-кравця.

Бувають дні, коли
поцуплене сукно
показує, для чого
призначене воно:
красивої жилетки
чи куртки
ельфа-моряка.
Є й дні такі,
коли кравець
в своїй уяві
бачить кітель
і вирушає
на пошуки
тканини.
Та є ще дні,
коли не має він
ані ідеї,
ні матеріалу;
і ці дні найважчі
для ельфа-кравця.

АКУЛЯЧІ ЗУБИ

В усім чаїться
тиша. Шум
черпає свою силу
з маленьких фрагментів
тиші, встромлених в нього,
неначе акулячі зуби.
Година в місті
містить у собі,
можливо, хвилину
слідів того часу,
коли панувала тиша,
обтічна й небезпечна,
мов акула. І часом
кінчик її хвоста
або ж плавця усе ще
можемо відчутти в парках.

МАТЕРІАЛ

Пропорція між матеріалом, зібраним Корнелом³, і тим, що осідав у його коробках, становила приблизно тисячу до одного. Дебора Соломон «Джозеф Корнел»

Все зроблене
діру лишає

у можливім, отвір
у полотні тонкім,
відсутність мармурову,
розміром з наперсток,
у нематеріальнім.
Закони щодо цього
вельми суворі.
Незроблене не можна
залатати чи розтягнути.
Порізи застаються.
Клунки ніщо, які нам
при народженні даються,
щедрі сувої, що їх ми
тягнемо у наш відрізок часу,
оці вози, в яких суцільна
обіцянка, ці свіжі
простирадла в кошиках –
то наш запас. Ми мусимо
щось з нього витягати,
щоб виконать роботу.
Із часом обіцянка –
порешечена,
мов полотнище
над полем битви,
яка, в нас є
надія, була немарна.

Зі збірки «Найкраще з цього» (2010)

НАДМІР УВАГИ

Квітка, яку занадто пильно розглядають,
розквітне барвою чужою.
Надмір уваги до нарциса
його на тирлич обертає. Квітам
потрібен спокій, аби набути
свого справжнього відтінку. А є такі,
що лиш опівночі можуть розкритись.

Зі збірки «Скажи, дядько» (2007)

¹ Джозеф Корнел (англ. Joseph Cornell, 1903, Нью-Йорк – 1972, там само) — американський художник, скульптор, кінорежисер-авангардист. Як художник працював у техніці асамбляжу (тривимірного колажу із знайдених предметів). Широке визнання прийшло до нього після колективної виставки «Мистецтво асамбляжу» у Нью-Йоркському музеї сучасного мистецтва, де його коробкам, що нагадували дитячі «секрети», була виділена окрема зала.

ПОВЕРХНІ

Поверхні служать
своїм власним цілям,
стараються постійними
лишатись (кожне життя
цього бажає). Все має
покрив свій: і персики,
і океани (згадайте характерний
кожушок піни на берегах).
Іноді він нещільно прилягає,
наприклад, у котів:
ти відчуваєш, як під ним
іще одне життя струмує.
А інколи лежить,
немов улитий. Як от у скла.
Буває, він переживає
вміст свій. Як от у рифів.

Приватне життя поверхонь –
відкрите і нехитре.
Візьміть хоча би одновимірну
віру емалі в себе
чи автономію безумну
шару блиску (перлину розтовчи
і буде порох), оцю
суцільність дивовижну
покриву кожного із нас
і те, чого це все не вчить.

Зі збірки «Слон хитається» (1997).

ЕЛКА НЯТОЛОВА

(Болгарія)

«Посіяла любов поміж камінням...»

Вибрані вірші

Поетеса, прозаїк, перекладачка. Народилася 6 липня 1952 року в м. Добридж. Закінчила філологічний факультет Софійського університету імені Святого Климента Охридського. Автор вісімнадцяти поетичних книжок, а також роману «Німі дзвони». Твори перекладені українською, російською, англійською, німецькою, французькою, сербською, польською, румунською, грецькою та македонською мовами. Сім її книг видані за кордоном. Лауреат численних престижних літературних нагород, серед яких: «Золотий Пегас», «Джерело з Білоноги», премії імені Христо Ботева, Дори Габе та ін. В Україні відзначена Міжнародною літературною премією імені Миколи Гоголя «Тріумф» (2014). Зараз мешкає в м. Варна. Президент Слов'янської літературно-мистецької Академії, керівник Міжнародного поетичного фестивалю «Слов'янські обійми», головний редактор часопису «Знаки».

З болгарської переклала Тетяна Дзюба

СВІДОК-ЗАХИСНИК

*«Чи пам'ятаєш подвір'я і цвіт,
тихе подвір'я, усе в білих вишнях?»
(Дімчо Дебелянов)*

Класик болгарської літератури – поет Дімчо Дебелянов 2 жовтня 1916 року поліг на Струмичькому фронті, напередодні власного тридцятиліття.

Там, на першій лінії, в твоєму окопі я зачалась
від несподіваного видива. За кілька кроків. Подих у грудях стлумивши,
все міркувала собі, що може у жовтні цвісти білим?
Розквітла в іншій реальності зловісна болгарська вишня.

Вона так буяє – навспак, недочасу...
І так само її лихоманить свобода, невпору вибухла поготів.
Все не може, бідолашна, з землею розпрощатися –
і замерзає під голосне пугикання сов і сичів.

Свобода. А вишня опісля кривавими слізьми плаче,
втямивши, що власне є ... ілюзією свободи, наче
той крик, по якому спадає тиша і уривається спів.
Я з твого шанця почувла, як посвист кулі німів.

Я вже знала: кулі для поетів відлиті точно.
Бо ж знаходять їх у якомусь окопі, в іншій ері чи іншій галактиці.
Тиша після кулі, немов цвітіння неурочне...
У цьому тепер я сама пересвідчилась: істинно і на практиці!

Самовидець чи захисник?! Давнини немає, тож даремне заступництво моє.
Не в людину, а у вишню хтось легкою рукою влучив.
А жовтень сипнув падолистом і за золоті продає
незакінчену поему одного підпоручника...

КАДРИ З ОДНОГО ТРОТУАРУ

Мій син виводить у світ своїх синів...
Вітер пурхає над ними, наче голуб, закоханий до нестями.
Вони мовчки тонуть серед пізньої осені,
що у черговому своєму шаленстві мерехтить оранжевими сукнями...

Мій син тримає, так міцно тримає, долоньки синів у руці,
а я відчуваю, як казка моя надходить...
Закінчується тротуар і спалахує на плівці
червоний шарф у чорно-білому фільмі, переховуваному насподі.

Фільм переглянутий, та для мене він – остання потреба,
бо якщо обірветься стрічка – оператор буде безсилим...
А щоб хлопці звикали до найвищого – Сьомого неба, –
Син угору погляд здимає і ніжно намацує їм крила.

Чи пригадає він той день – перший власний політ у блакиті,
коли довго і без навігації падав у мої очі?
Я ж не наважувалася його пригорнути, аби не сполохати миті,
кульбабку, одягнену в татову білу сорочку!

Ідть, діти. Тротуар – довгий, не закінчиться враз.
Ідть, не бійтеся; кожне небо очищає день від образ...

Прилипають наші молитви до дна небесного сита,
Відає це достеменно той, хто вміє любити.

Хлопці, не озирайтеся! (Ступають – і пори року на розпутті).
Я за вами, з душею, такою смішною (каштан, оголений до найглибшої суті).
Дай Боже, щоб заснув оператор, пересичений фільмами стоголосими.
Краю ноги об те кіно. А попереду осінь. Осінь...

З болгарської переклав Сергій Дзюба

МАМИНІ РУКИ

Мамині руки пахнуть кропом.
Дитинством. І теплим хлібчиком.
Літом. Квітами. Домом. Спокоєм.
Життя – розплакана свічка...

Мамині руки мене обіймають
і сон плетуть для моїх онуків.
І щастя її – таке безкрає,
коли я серцем рідненьку слухаю.

Мамині руки мене розуміють –
збираємо зілля гіркого багато...
Приляжу поряд, і є надія,
що уві сні побачимо тата.

Мамині руки – з рудими крапочками,
сором'язливо хова, мов зужите.
А я не сказала ні разу: «Мамочко,
вони – наче бджілки, закохані в літо...»

Їх тепло завжди відчуваю
і в далекій дорозі десь,
ніби мене пригощає чаєм
Божа матір з небес.

КВИТАНЦЯ ВІД СТРАХОВКИ «ЛЮБОВ»

Рятуюся у вірші цім від лиха –
від ненависті, лицемірства тихого,
пліток-мурашок, безсоромно «віщих»,
від третього весла, – мені? Навіщо?!

Від сну, де кликала когось печально,
й зі мною потяги усі нічні кричали...
Від цих метеликів, вразливо кольорових,
що не зазнали справжньої любові.

І від усіх фейсбуківських парканів –
перестрибнувши, знов кульгає пані...
І хочеться в твоїх долонях жити,
як хтось зненацька ампутує Літо.

Коли гора стає горбом верблюда
з двома питаннями, яких мені не втнути,
не чути шепотінь кульбаб незрячих, –
то й добре, Боже! Може, не заплачу.

Рятуюся від дивовижі долі –
звикаю, наче зранена тополя;
грішить мій сон, тривожить, як омана,
мов голуб, що обманює кохану.

Рятуюсь від видінь: переді мною
Кареніна перетинає колію,
гукати марно – голос мій недужий,
а поїзд наближається байдуже...

Рятуюсь від свого кохання злетів,
що не під силу музі і поету...
Сама посіяла любов поміж камінням,
тепер рятуюся цим віршем, як умію, –

рятуюся?
рятуюся!
рятуюся...

РЕЦЕПТ ДЛЯ ЧЕТВЕРГА

Треба було, аби щось хороше сталося в четвер,
якщо на порозі життя зупинилась Любов;
її змерзлий палець на кнопці дзвінка завмер
в чужому під'їзді, де графіті рани знов.

Любов була в шапці й шарфі, закутано хвора,
без макраме, несхожа, впізнали б її аби;
довго сходила – до душі, до стелі, вгору, –
туди, де спокійно кохалися голуби.

Терпляче зігріла шибку, неначе дитя, –
безтілесних надій мальовані квіти зимові;
крізь той монокль на мить поглянула на життя,
що виймає зіниці, не розписавши брови...

Любов була молодою (їй шаленіти б десь!),
збирала чужі повчання і власні рани;
тремтіли їй коліна, ніби за світ увесь,
і було їй холодно – в четвер, в ту пору ранню.

А внизу – темно, безодні страшний огром;
стільки східців – і жодного ласкавого звуку!
Скинула рукавиці й стиснутим кулаком
у найближчі двері Любов постукала...

ЗМІШАНИЙ ШЛЮБ

Серед кроків осені – гречний,
безмовний жест золотих заграв, –
молитва від світанку до вечора
жолудя, який впав.

Ліс – давньогрецький хор –
вголос повторює...
Старими стежками ходить
дерево, вирване з коренем.

І симпатичний мені страшенно
дух самотній –
шукає свою наречену
у царстві осені.

Між грабів-буків хлопчиськом
на кульгавій нозі стрибає,
вмить спиняється біля берізки –
ріднішої вже немає!

Серед гілок – тремтливих струн
дзвенить осанна,
вогненним поглядом трубадур
чарує панну.

Диво-кучері світлі поволі
пригортають жадані руки...

Тільки мудрий туман – довкола:
ані подиху, ані звуку.

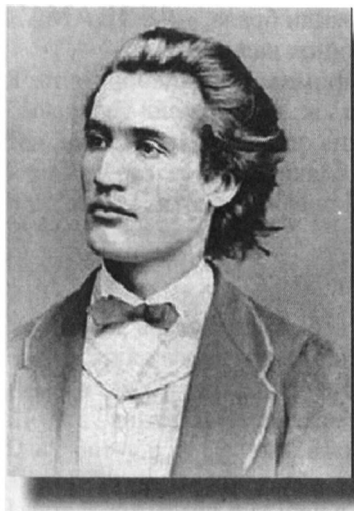
Така шалена осінь бува –
трохи казки чи раю;
ліс напам'ять учить слова:
«Я тебе кохаю!»

Птахи прилинуть додому –
до бука, берези, дуба...
Послухать такі б розмови
у змішанім шлюбі!

Чи, мов хмарина, знов
з-за океану
примчить літо з торбиною мов,
чужих на Балканах...

А поки – жагуча, боса,
наче моя ровесниця,
рахує нас нишком Осінь...
І хреститься.

МІХАЙ ЕМІНЕСКУ

*До 125-річчя
від дня народження*

*З румунської переклав
Володимир Поята*

ПОБАЧЕННЯ

— Кодри, кодри, лісе-brate,
Промайнуло днів багато
Після нашої розлуки,
Бачив світа я, знав муки,
За тобою скучив дуже,
Розкажи — що робиш, друже?
— Я роблю все ту ж роботу:
Маю в дні зими турботу —
Коли віхола заграє
І стежини замитає,
Перегають ручаї
Та гілки лама мої.
Влітку маю теж роботу:
Дойну слухаю скорботну,
То для мене лиш співають
Жіночки, що поспішають
Стежечками до джерельця,
Щоб наповнити відерця.
— Лісе, мабуть, Бог лиш знає —
Час приходить, час минає,
А ти зовсім не старієш
І неначе молодієш.
— Що той час, коли віками
Грає озеро з зірками,
В час печальний чи веселий
Грає з вітром лист зелений,
Все для мене, і Дунай

Котить хвилі у мій край.
Тільки люди десь блукають,
На землі чогось шукають.
А ми місце своє знаєм,
Нас ніщо не розлучає:
Ріки довгі з морем синім,
Сонечко зі світом білим,
Місяць в небі з зорями,
А ліси — з ізворами.

ДАЛЕКО Я ВІД ТЕБЕ...

Далеко я від тебе, біля вогню один,
Пригадую життя свого безраднісного плин.
Здається, що на світі багато я прожив,
Й тебе давно немає, а я вже постарів.
Мов краплі, в душу падають ті спогади сумні,
Про все, що промайнуло, нагадують мені.
Холодний вітер пальцем постукує в вікно,
Прядеться нитка думки з минулого давно.
Тебе я наче бачу у мороці часу,
Тонкі, холодні руки і на очах сльозу.
Мене ласкаво й ніжно за шию обняла
І наче щось сказала б, та тільки не змогла.
І я той скарб з любов'ю до серця пригорнув,
І в поцілунку світ наш нещасний потонув.
О, споминів тих голос бодай завжди мовчав,

Щоб я забув про щастя, якого дрібку мав.
Забув, як із обіймів тоді пішла ти враз...
Буду старим, самотнім і мертвим водночас...

КАЗКОВА КОРОЛЕВА

Місяць срібний світить в небі,
Розстелив туман у полі,
Над водою, по долині
Покотив його поволі.
З павутини заходились
Легку пряжу пряди квіти,
Щоб убрати шати ночі
В найдорожчі самоцвіти.
Біля озера, в якому
Тінь хмаринок пропливає,
В світлі місячному хвильки,
То леліють, то зникають,
Очерети відхиливши,
Дівчинонька молода
Там троянди пломенисті
В хвилі озера кида.
І вдивляється, побачить
Хоче образ любий серцю,
Бо святою Середою
Заворожене озерце.
Щоб з'явився образ їй,

Молоді троянди брала,
Свята П'ятниця над ними
Чарувала-примовляла.
Вона дивиться... Голівку
Зорі й місяць осявають,
А в очах її блакитних
Всі казки й повір'я грають.

ДО ЗІРКИ

До зірки в небі, що горить,
Шлях довгий пролягає.
Віками променю летить
Допоки нам засяє.
Та зірка, може, вже давно
В просторах синіх згасла,
А промінь в небі тільки-но
Нам засвітився ясно.
І образ мертвої зорі
Все вище випливає.
Була — не бачили її,
А вмерла — помічаєм.
Таке бува, коли страждання,
Як в ніч, відносить час.
Та світло згаслого кохання
Доходить ще до нас.

Визначний румунський і молдавський поет **Міхай Емінеску** народився 15 січня 1850 року в сім'ї дрібного землевласника в містечку Ботошани на півночі Молдови — одного з давніх князівств. Дитячі роки М.Емінеску пройшли в батьківському селі Іпотешти, де він закінчив два класи початкової школи. З 1858 р. продовжує навчання в школі, а після — в гімназії, в Чернівцях.

Прагнучи краще пізнати життя свого народу, М. Емінеску майже рік (1864–1865) їздить з театральною групою Фанні Тардіні як суфлер по всій Румунії: Молдові, Мунтенії і Трансільванії. Протягом 1866–1869 рр. він працює в театральних трупах Й. Караджале, М. Паскалі й нарешті стає суфлером, переписувачем ролей Національного театру в Бухаресті. За цей час М. Емінеску публікує багато своїх поезій у журналі «Родина».

У жовтні 1869 р. вступає до Віденського університету на філологічний факультет, де як вільний слухач вивчає філософію, історію, філологію та ін. З-під його пера виходять і друкуються в «Літературних бесідах», що в Яссах, «Венера і Мадонна», «Епігони», «Фет-Фрумоз зі сльози» та інші твори. В 1870 р. М. Емінеску записується на факультет права в цьому ж університеті.

У 1872–1874 рр. працює перекладачем при Румунському посольстві в Берліні й одночасно слухає лекції в Берлінському університеті на філософському факультеті. Він створює поеми «Ангел і Демон», «Імператор і пролетар» та інші. Восени 1874 р. М. Емінеску переїжджає в Ясси, де його призначають директором центральної бібліотеки, а

КАМАДЕВА

Я хотів любовним болем
Свою душу лікувати,
Тож індійського став Бога
Камадеву вві сні звати.
Він з'явивсь, дитя чарівне,
На папузі, як те диво,
На коралових губах
В нього усмішка зрадлива.
Має крила, в сагайдаці
Він не стріли зберігає —
В нього там отруйні квіти,
Що над Гангом їх збирає.
Одну квітку в лук поклав він,
Мене в груди нею вдарив.
І відтоді кожну ніч я
Плачу й жду, коханням марю.
Із отруйною стрілою
На моє явивсь прохання
Син небес, пустих ілюзій,
Прирік мене на страждання.

ТЕБЕ ТАЄМНО Я КОХАВ...

Тебе таємно, мовчки я кохав,
Гадав — тобі сподобатись це мало,

Бо в погляді, яким ти спопеляла,
Про насолоду мрії я читав.
Та не здержусь. В словах любові сила,
У тих зворушливих і загадкових.
Хочу втопитись в полум'ї казковім
Душі, що мою душу полюбила.
Чи бачиш губи, спалені жагою,
В очах як лихоманить біль кохання,
Моя дівчино з довгою косою?
Вгамує подих твій мої зітхання,
Від усміху стає душа хмільною.
Прийди в обійми... Погаси страждання.

Я СТЕЖИНОЮ У КОДРАХ...

Я стежиною у кодрах
Прудко вслід за нею гнався,
А коли став з нею поряд,
Дух мені ледь не урвався.
Ще раз глибоко зітхнув я,
Вона вбік все поглядає,
Мовив слово — аж здригнулась.
Тільки не відповідає.
Я до неї усе ближче,
Щось кажу, порадить хочу —
Відсторонює рукою,
Відвертає сині очі.

згодом — ревізором шкіл, але в 1876-му у зв'язку зі зміною політичної ситуації його звільняють з посади.

Деякий час М. Емінеску працював випусковим редактором у газеті "Яський кур'єр", 1877 року бухарестська газета «Тімпул» запрошує його на роботу, й він покидає Ясси. Тут поет пропрацював майже шість років. Гонорари за вірші були дуже малі, й це примушує його багато працювати. Попри зайнятість він завершує роботу над поемою «Лучафер», визнаною найкращим, вершинним його твором, і опубліковує свої соціально-філософські «Послання».

У 1882 р. М. Емінеску звільняють з посади головного редактора «Тімпула» — і знову внаслідок політичних інтриг. Поет залишається один, морально травмований несправедливістю і приниженою матеріальною скрутою. Хронічна невпевненість у прийдешньому дні, постійна бідність і виснажлива робота доводять його до депресії і психічної хвороби, які переслідували його, з невеликими перервами, до кінця життя. У 1883 р. вийшла його єдина прижиттєва книжка «Вірші». Поет здобув широке визнання, та вже було пізно — його ніщо не радувало. 15 червня 1889 року М. Емінеску помер. З творчістю Міхая Емінеску поезія його країни сягнула небачених висот. Він заслужено вважається найбільшим поетом Румунії і Молдови, про що свідчать численні видання і переклади його творів мовами багатьох народів світу.

Взяв її за стан рукою —
 Ніби вирватись бажає,
 Я її до себе ближче
 Та все ближче пригортаю.
 Вже пручається не дуже,
 Ніжно я її милую:
 Її очі, її губи
 Все цілую і цілую.
 Задихаючись, до серця
 Пригортаю її тихо:
 «Чом сумна, чи мене любиш,
 Моя радосте і втіхо?»
 І очей великих погляд
 Зачарований ловлю:
 «Часом дуже ти зухвалий,
 Палко я тебе люблю!»

ПАЖ КУПІДОН

Купідон — то паж лукавий,
 Граючись, вас розізлить,
 Хоч з малечею пустує,
 Та у дам у ліжку спить.
 Вдень ховається від світла,
 А ночами — навпаки,
 До вікна у пору темну
 Лізе він навпомацки.
 Лук маленький, стріл десяток —
 Оце все, що в нього є,
 Щирий він, коли не треба,
 А щось просиш — не дає.
 Замість істини у книжці,
 У якій всю ніч копався,
 Ти знайдеш пучок волосся.
 Чиє воно? Здогадайся!
 Навіває він всім юним
 Помисли незрозумілі,
 І бентежать їх всю нічку
 Образи, що серцю милі.
 Коли серце чомусь мліє
 І дівча чогось жадає,
 Значить це — його робота,
 Недарма він стріли має.
 В нього усмішка лукава,
 Мов дитя, він соромливий,
 Як у жінки молоді,

Погляд ніжний і звабливий.
 Плечі й шия в нього гарні,
 Білі й круглі груди має,
 Від сторонніх він старанно
 Їх руками закриває.
 Якщо просите що в нього,
 Він безжальний і не схибить,
 Із того, що вас цікавить,
 Трішки пелену відхилить.

МАРНО В ШКОЛІ СЕРЕД ПИЛУ...

Марно в школі серед пилу
 У книжках, побитих міллю,
 Ти шукаєш відкриття,
 І красу, і сенс життя.
 Ти знайти на сторінках
 Хочеш тайну в тих книжках,
 І за тим, що там читаєш,
 Світ перемінить бажаєш.
 Книги можуть научати,
 Та з життям їх не зрівняти.
 Але ти живи, страждай,
 Серцем світ докрузь вбирай,
 Ріст травинки відчувай.

Я НЕ ВІРЮ НІ В ЄГОВУ...

Я не вірю ні в Єгову,
 Ні у Шак'ямуні Будду**,
 Ні в життя, ні в смерть не вірю
 І в дурниці — теж не буду.
 Мрії є одна і друга,
 Та однаково-таки —
 Чи у безвість я порину,
 А чи житиму віки.
 Тайни ці усі святії,
 І людина їх не знає,
 Марно думає, бо думка
 Світу цього не міняє.
 Я давно ні в що не вірю,
 Дайте спокій — закликаю.
 Ви робіть, як вам завгодно,
 Я ж робитиму, що знаю.
 Стиль класичний чи античний,

Чистий — також не моє.
Між собою вони схожі,
Я ж романтик — був і є.

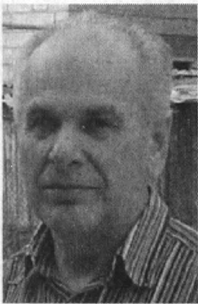
РОКИ МИНУЛИ

Роки минули, як у небі хмари,
Не повернути вже, хоч як би їх прохали.
І не хвилюють так, як хвилювали,
Мене ні дойни, ні казкові чари,
Які дитині личкою проясняли,
З плибоким сенсом, малозрозумілі —
Зосталась тінь і згадки серцю милі,
О тасмничий час, що присмерки сховали.
Щоб звук здобути з того, що минуло,
Душа моя щоб знову забриніла,
Рукою марно ліру я торкаю.
Згубилось все, що в молодості гріло,
Часи не ті, все наче заніміло,
Минає все... Я в сутінках зникаю.

ОДНЕ БАЖАННЯ МАЮ

Одне бажання маю:
У спокої нічнім
Залиште мене вмерти
На березі морськім.
Щоб сон мій був спокійний,
Схилялись кодри низько,
Щоб небо було ясне

І море грало близько.
Ні хоругов не треба,
Ні гроба дорогого,
Сплетіть мені ви постіль
Із віття молодого.
І щоб ніхто не плакав
У головах мені —
Нехай співає осінь
Свої пісні сумні.
Нехай тоді джерельця
Вирують без упину
І світить місяць ясний
Через гілля ялини.
Рвучкий холодний вітер
Хай дме посеред ночі
І липа листя ронить
На склеплені очі.
І я вже більш не буду
Блукати білим світом,
Хай спогади негасні
Мене укриють цвітом.
Мені, як давні друзі,
Всміхнуться ясні зорі,
Коли зйдуть над лісом
Й задивляться у море.
Стогнатиме страждально
Суворий моря спів,
Та буду я землею
В обіймах вічних снів.

Володимир Васильович Поята народився 15 травня 1936 року в селі Ковбасна Рибницького району Молдови (нині Придністров'я). Закінчивши українську семирічну школу в рідному селі, потім Воронківську українську середню школу цього ж району, 1953 року вступив до Одеського фармацевтичного інституту. З 1958-го працював у Молдові, а з 1962 року — в Києві, де живе й нині. Тут вийшли друком його збірки поезій «Співай, моя ліро!» і «Колиска з верболозу». Працює в галузі перекладу поезій з інших мов, переважно з румунської. Переклав понад шістдесят творів Міхая Емінеску.

Готує до видання антологію румунської та молдавської поезії.

Друкується в Україні й Молдові, він — автор публікацій у колективних і періодичних виданнях, є членом Української асоціації письменників.

«Ах, Гаю, ти надто молодий, щоби пам'ятати. Я виросла під час Першої світової. Про нас писали, що ці дівчата танцюють із чоловіками, яких убивають. Я пам'ятаю телеграму з новинами про Джарвіса. Ти був простим школярем, котрому бракувало солодоців. А я прекрасно пам'ятаю перших, хто вирушив на фронт. До кінця війни ніхто з них не дожив...».

*Читайте журнальну версію роману «Чоловіки у війську»
Івліна Во (переклад Б. Стасюк)*

ІВАІН ВО

(1903–1966)

ЧОЛОВІКИ У ВІЙСЬКУ

Фрагменти з роману¹

З англійської переклав Богдан Стасюк

2

Родина Краучбеків, у недалекому минулому ще така заможна і численна, тепер значно порідшала. Гай був її наймолодшим представником, і все йшло до того, що він же стане й останнім. Його мати давно померла, а батькові вже перевалило за сімдесят. У цих двох народилося четверо дітей. Найстаршою була Анджела; за нею – Джарвіс. Цей, закінчивши бенедиктинську²¹ школу в Даунсайді, одразу подався до Ірландського гвардійського полку²². Першого ж дня у Франції, коли він свіжий, чистий, невтомлений, із терновим стеклом²³ у руці ступав по дощаному настилу, старанно обминаючи багнюку, і прямував до штабу роти, де мав відрепортувати про своє прибуття, його поцілила снайперська куля. Айво був лише на рік старший від Гая, але друзів із них так і не вийшло. Айво завше мав славу химерної людини. І з віком ставав усе дивнішим, доки нарешті у двадцять шість років не чкурнув із дому. Кілька місяців від нього не приходило жодних звісток. Аж раптом його знайшли в одному з будинків Криклвуда, де він забарикадувався і заморив себе голодом насмерть. Коли його виносили на ношах, то він мав страшенно виснажений вигляд і на додачу постійно марив. За кілька днів Айво помер, остаточно з'їхавши з глузду. Це сталося 1931 року. Гаєві смерть Айво інколи здавалася карикатурою на власне життя, яке саме тоді стало справжнісінькою халепою.

Перш ніж химери Айво перетворилися на причину для хвилювань, Гай узяв шлюб, не з католичкою, але меткою модною дівчиною, яку в ролі його дружини не очікували побачити ані друзі, ані сім'я. Він забрав частку статків, що належала йому як меншому сину, й оселився в Кенії; там, на берегах гірського озера, де повітря було кришталево чистим і прекрасним, де кожного світанку в небо здіймалися зграї фламінго, забарвлюючи все довкола в білий та рожевий кольори, а потім вихором тіней проносилися у ледве посірілому небі, життя йому здавалося безтурботним.

¹ Перекладено за виданням: Waugh, Evelyn. *Men at Arms // The Sword of Honour Trilogy* / Evelyn Waugh. – London: David Campbell Publishers Ltd., 1994. – 718 p. *Перша публікація*: Waugh, Evelyn. *Men at Arms* / Evelyn Waugh. – London: Chapman and Hall, 1952. 314 p. *Редакція і перекладач висловлюють слова вдячності літературному агентству Ендрю Вайлі (The Wylie Agency, США) за дозвіл надрукувати фрагменти з роману I. Во.*

Він старанно працював на землі, і вона майже приносила зиск. А потім, ні з того, ні з сього, дружина заявила йому, що за станом здоров'я їй просто необхідно пожити в Лондоні щось із рік. Вона регулярно відписувала сповнені кохання і приязні листи, доки одного дня з не меншою приязню повідомила про те, що страшенно закохалася у їхнього спільного знайомого на ім'я Тóммі Блэ́нгаус. Вірджинія просила Гаю не гніватися і дати їй розлучення. *«І будь ласка, – закінчувався її лист, – не треба цих лицарських дурниць. Немає жодного сенсу в тому, щоби їхати до Брайтона і грати там роль винуватця. Для мене це означатиме шість зайвих місяців без Томмі, а я цього паразита і на шість хвилин самого нікуди не відпущу».*

Так Гай покинув Кеню, а невдовзі його овдовілий батько, розчарувавшись у нащадку, покинув Брум. Уже тоді маєток складався із самого будинку, парку і невеликих домашніх угідь. За останні роки садиба набула неабиякої відомості. У сучасній Англії вона була маже унікальною, оскільки її з часів Генріха Першого²⁴ безперервно утримували нащадки однієї родини по чоловічій лінії. Містер Краучбек її не продав, а натомість пожертвував жіночому монастирю. Сам він вирушив до Метчета, недалекого приморського курорту. Тож у Брумі, як здавна, в каплиці й надалі жеврів каганець.

Ніхто не усвідомлював занепаду Дому Краучбеків краще, від дівера Гаю Артура Бокс-Бéндера, який одружився з Анджелою в 1914 році, коли в міцності ґрунту під

.....

*Івлін Артур Сент-Джон Во (Evelyn Arthur St. John Waugh, 28.10.1903, м. Лондон – 10.04.1966, с. Кум-Флорі, Сомерсет, Англія, Велика Британія) – англійський прозаїк, публіцист і журналіст. Автор низки знакових для британської літератури ХХ ст. романів, сатиричний скепсис яких і приніс славу письменникові. Тонкий стиліст і в'їдливий шноб, який сприймав світ очима аристократа, попри те, що не був голубої крові, належав до клубного світу лондонського бомонду та британського «напівсвіту» – франц. *deux-monde* – в цілому. Мав досить складний характер, через що робив дурниці в молодому віці, не зміг здобути вищої освіти попри свою ерудованість і гуманітарні таланти, зазнав різких змін у настрої, нападів меланхолії та самокритичності. Щирий католик, який зятято виступав проти будь-яких неортодоксальних змін у церкві. Батько шести дітей і молодший брат Алека Во (1898–1981)² – ще одного англійського літератора, але значно менш успішного та відомого в наш час. Рано постарів через зловживання алкоголем, тютюном та заспокійливими препаратами, якими намагався лікувати хронічне безсоння та депресію.*

Літературна спадщина Івліна Во практично не представлена в Україні, якщо говорити в аспекті її пересотворення українськими інтерпретаторами-драгоманами. Єдиним щасливим винятком можна вважати переклад одного з найвідоміших романів письменника – депресивної, песимістичної «Жмені праху» (A Handful of Dust, 1934), виданої одного разу в 1979 році в перекладі Олени Хатунцевої. На жаль, без своєї української версії залишилися інші вершинні твори Івліна Во: дебютний «Занепад і падіння» (Decline and Fall, 1928), «Тіла смирення нашого» (Vile Bodies, 1930), «Повернення до Брайдсгеда» (Brideshead Revisited, 1944) та «Злигодні Гілберта Пінфолда» (The Ordeal of Gilbert Pinfold, 1957), в яких багатьма автобіографічними гранями відобразилося світське життя автора, коло його спілкування, знайомих, їхній досвід, настрої, одним словом – епоха.

Те саме стосується і трилогії «Клинок честі» (The Sword of Honour, 1952–1961), відомої в США під назвою «Кінець битви». Трикнижжя складається з романів, гу-

Брумом – небесним тілом, що випромінювало традицію і ненав'язливий авторитет, – ще ніхто не сумнівався. Сам Бокс-Бендер був низького походження і тому неабияк шанував масть Анджели. Якийсь час він навіть подумував додати прізвище Краучбек до свого (чи то замість Бокса, чи то замість Бендера, будь-яке з них не здавалося суттєвим), але прохолода і байдужість містера Краучбека і кпини Анджели хутко його відохотили. Артур не був католиком, а тому вважав за Гаїв обов'язок знову з кимсь (бажано, грошовитим) одружитися, щоб продовжити рід. Йому бракувало чутливості, а тому він не схвалював відлюдькуватості швагра. Гаю слід було зайнятися угоддями в Брумі. Гаю слід було зайнятися політикою. Такі люди, як Гай, просторікував він, у боргу перед своєю країною. Та коли наприкінці серпня 1939 року Гай з'явився в Лондоні з метою віддати цей борг, в Артурі Бокс-Бендері співчуття він не знайшов.

– Любий Гаю, – казав він, – будь людиною свого віку.

Бокс-Бендеру саме виповнилося п'ятдесят шість, і він став членом парламенту. Багато років тому він служив у стрілецькому полку, що не могло не робити йому честі. Зараз у тій самій частині служив його син. Для Артура армія була чимось пов'язаним з дитинством, подібно до ірисок і рогачок. Гай же на тридцять шостому році все ще вважав себе молодим. Останні вісім років час ніби стояв для нього на місці. Для Бокс-Бендера літа, навпаки, спливали дуже швидко.

сто замішаних на армійському та воєнному досвіді Івліна Во (див. есе Пола Бердетта «ІвлінВо на війні»), які дуже сильно відрізняються від того, що пересічний український читач очікував би від романів про Другу світову війну, хоча і викликають у спогадах «Пастку на дурнів» Джозефа Хеллера³ та цілковито вписуються в рамки літературного автопортрета одного з кращих англійських стилістів та сатириків ХХ ст.

Як у кривому дзеркалі, ці три книги постають і в першому російському перекладі, який ширився просторами СРСР і, наскільки відомо автору, досі можна знайти серед продукції видавничих компаній у правонаступниці Імперії зла. «Чоловіки у війську» (Men at Arms, 1952), «Офіцерів і джентльменів» (Officers and Gentlemen, 1955) та «Беззастережну капітуляцію» (Unconditional Surrender, 1961) свого часу було ретельно відчищено від критичних згадок про СРСР, Зимову війну, пакт Молотова–Ріббентропа, потребу дружити з Країною Рад проти агресора та політику подвійних стандартів, неприйнятну релігійним саморефлексіям головного героя.

Отже, пропонувані читачу епізоди можна вважати чи не першою справжньою, попри те, що фрагментарною, спробою показати істинне обличчя капітана Королівської морської піхоти Івліна Во.

² Їхній батько Артур Во (1866–1943) теж був літератором: поетом, прозаїком, літературним критиком та видавцем, зокрема очолював видавництво «Чепмененд Голл», в якому його сини і публікували (sic!) свої дещо ризикові в окремих аспектах твори, що від них були відмовлялися інші, консервативніші видавничі доми. Чимало нащадків Артура Во: діти, онуки та навіть правнуки – також мали (і мають) стосунок до світу літератури.

³ Відомий у перекладі Миколи Мещеряка: Хеллер Джозеф. Пастка на дурнів. Сатиричний роман. – Київ: Дніпро, 1988. – 629 с.; іл. – (Зарубіжна проза ХХ століття).

У рамках видавничого проекту «Вавилонська бібліотека» готується новий переклад роману, який виконує Олена Фешовець.

– Скажи, ти справді цілком серйозно уявляєш, як гасаєш поперед взводу?

– Так, – відповів Гай, – саме так я себе й уявляю.

Зазвичай, коли доля заносила Гаю в Лондон, то він зупинявся у домі Бокс-Бендерів, у престижному районі Лбундес-сквер. Сюди він вирушив і цього разу, одразу після того, як зійшов на перон вокзалу Вікторія. Та як виявилось, Анджела вже виїхала в село, а сам будинок став напівпорожнім. Неторкнутим лишився тільки кабінет Бокс-Бендера. І тепер перед вечерею вони сиділи в ньому і гомоніли про все потроху.

– Боюся, тобі важко буде порозумітися з ними. Таке вже траплялося у тисяча дев'ятсот чотирнадцятому – всі ці відставні полковники, що фарбували волосся і записувалися до війська. Я це прекрасно пам'ятаю. Сам такий був. Звісно, це дуже сміливо, проте зараз усе інакше. Все йде за планом. Уряду відомо, скільки людей їм потрібно, де їх узяти і де вони їх візьмуть, коли настане час. На даний момент нам бракує місця і спорядження для великого набору. Безперечно, втрати будуть, та особисто мені здається, майбутня війна не для солдатів. Ну, де ми битимемося? Жодна людина при тямі не намагатиметься проломитись крізь лінію Мажино чи лінію Зігфріда²⁵. Наскільки я розумію, обидві сторони сидітимуть і нікуди не потикатимуться, доки не відчують економічних проблем. У німців уже нестачі по всіх галузях промисловості. Щойно вони усвідомлять, як блефував Гітлер, ми більше ніколи про нього не почуємо. Їм самим потрібно вирішити всі питання. Звісно, з їхньою теперішньою бандою немає про що розмовляти, але як тільки вони спроможуться на більш-менш поважний уряд, ми зможемо розгладити всі наші суперечності.

– Про це мені казав і таксист в Італії.

– То ж бо й воно. Хочеш почути здорову незалежну думку, спитай таксиста. Я теж сьогодні розмовляв з одним таким. «От коли воюватимемо, тоді й побалакаємо про війну. Зараз же ми не воюємо». Скільки в цих словах здорового глузду.

– Але мені здається, ти вживаєш усіх застережних заходів.

Трьох своїх доньок Бокс-Бендер відправив до компаньйона по бізнесу в Коннектікут. Будинок на Лоундес-сквер поступово порожнів і зрештою мав закритися. Деякі меблі Артур відправив за місто, решта речей повинна була зберігатися на складах. Сам Бокс-Бендер переїхав до цілковито нової великої і розкішної квартири, яку він у ці дні зміг доволі дешево винайняти і площу якої поділяв з іще двома колегами по Палаті громад. Та найрозумнішим з усіх його хитрощів стало включення дому на Лоундес-сквер до числа сховищ національних мистецьких скарбів. А це вберігало його від будь-яких квартир'ерів. Ще протягом кількох хвилин Бокс-Бендер не без гордощів розповідав про свої завбачливі дії, після чого просто розвернувся до радіо і проказав:

– Ти не маєш нічого проти, якщо ми зараз на хвилику ввімкнемо цю штукуенцію? Я просто хочу послухати, що вони розповідатимуть. Може, є якісь новини.

Нічого нового не сказали, тим паче про мир. Механізм евакуації населення великих міст працював чітко; щасливі матері з дітьми прибували у розподільчі центри, і їх широкі вітали в нових домах. Бокс-Бендер вимкнув радіо.

– З обіду нічого нового. Кумедно, але в ці дні воно у мене майже не вгаває. Раніше я ним майже не користувався. До речі, Гаю, якщо ти й справді хочеш бути корисним, то ось тобі нагода. Зараз на Бі-бі-сі набирають знавців іноземних мов для перехоплення їхніх передач, пропаганди і всіякої такої дурні. Не те щоби класна роботка, але хтось же має її виконувати. І твоя італійська могла би стати в пригоді.

Названі родичі не відчували надто великої приязні одне до одного. Гай ніколи не намагався уявити, що про нього думає Бокс-Бендер. Йому ніколи не спадало на думку, чи Бокс-Бендер взагалі думає про нього. Насправді ж, Бокс-Бендер іще кілька років тому заявив Анджелі у вічі, що він чекає на божевілля Гая. Уява Артура не вирізнялася багатством, його важко було зачепити за живе, проте він брав активну участь у пошуках Айво і причастився до страшного відкриття, яке справило на нього величезне враження. Гай із Айво були дуже схожими. Бокс-Бендер пам'ятав те, який вигляд мав Айво у дні, коли його відверта химерність іще барилася по цей бік шаленства. Погляд Айво тоді анітрохи не здавався диким, радше церемонним і поважним, так би мовити, «відданим», украй схожим на погляд самого Гая, коли той так невчасно заявився на Лоундес-сквер і повів спокійну бесіду про Ірландський гвардійський полк.

Нічого доброго це не віщувало. Поки не пізно, треба було прилаштувати його кудись у Бі-бі-сі абощо.

Повечеряли вони у «Беллами». Родина Гая завше належала до цього клубу. Ім'я Джарвіса згадувалося в розташованому у великій залі Почесному списку за 1914–1918 роки. Сердешний навіжений Айво часто сидів тут край вікна і лякав перехожих на вулиці своїм нерухомим поглядом. Гай вступив до лав клубу ще замолоду, майже не бував у ньому протягом останніх років, але робив усе, щоб залишатися його членом. «Беллами» – місце історичне. Колись давно сп'янілі гравці в супроводі своїх слуг зі смолоскипами спускалися по цих сходах до власних екіпажів. Тепер Гай із Бокс-Бендером навпомацки пробиралися по них нагору в кромішній п'їтмі. Перші скляні двері були зафарбованими. Маленький вестибюль за ними вже відчутно заповнювало моторошне фосфоресцентне світло. За другою парою дверей ховалося яскраве світло, галас і густючий непорушний туман сигарного диму, пропахлого віскі. У перші дні примусового затемнення проблема вентиляції залишалася нерозв'язаною.

Того дня клуб шойно був відкритися після щорічного косметичного ремонту, який уже ввійшов у звичку. В нормальні часи такої пори він стояв би напівпорожнім. Зараз же в ньому ніде було пальця встромити. Гаю зустрічалося чимало знайомих облич, проте жодного друга. Коли він привітався, проминувши одного з членів, хтось розвернувся і спитав:

– Хто то був? Новенький?

– Ні, цей тут споконвіку. Ні за що не вгадаєш. Перший чоловік Вірджинії Трой.

– Справді? Я гадав, вона була одружена з Томмі Блекгаусом.

– Із цим вона встигла ще до Томмі. Забув, як його звати. По-моєму, живе десь у Кенії. Томмі відбив її в нього, потім вона пожила трохи з Гассі, а шойно звільнилася – її підібрав Берт Трой.

– Вірджинія – жінка що треба. Я б і сам до неї клинці попідбивав.

У клубі не існувало жодних гнітючих правил стосовно заборони розпускати плітки навколо жіночих імен.

Бокс-Бендер і Гай пили, їли і знову пили в товаристві, яке тасувалося цілісінький вечір. Бесіда точилася неабияк актуальна, протягом неї Гай почав знайомитися з містом, що встигло зазнати змін. Мова в основному велася про домашні справи. Здавалося, всі навколо гарячково намагалися спекатись найменшою відповідальності. Бокс-Бендер зі своїми перестановками тепер виглядав мікрокосмом національних зрушень. Будинки навколо зачинялися, меблі вивозилися, дітей відсилали куди-

небудь подалі, прислуга одержувала розрахунок, газони переорювалися, мисливські будиночки заповнювалися по самісінькі вінця, а владу над усім цим у свої руки здобували тещі з няньками.

Мова велася про різні інциденти і злочини, що сталися під час вимушеного затемнення. Така-то і така-то в таксі позбулася всіх зубів, такого-то і такого-то оглушили на Гей-Гілл і забрали весь картярський виграш. Такого-то і такого-то збила швидка допомога, і він лишився помирати на вулиці.

Мова велася про різні служби. Більшість була в одностроях. Повсюди маленькі компанії близьких друзів ладналися провести війну разом. Одну з місцевих прожекторних установок обслуговували винятково модні естети, яких називали «недолугим полком джентльменів»²⁶. Біржовики і виноторговці переселилися до кабінетів Лондонського окружного штабу. Професійних військових тримали у 12-годинній готовності для переходу на дійсну службу. Яхтсмени повбиралися в уніформу Королівського добровольчого військово-морського резерву та відрощували бороди. І ніде, здавалося, Гаєві не знаходилося місця.

– Тут мій швагер шукає роботу, – проказав Бокс-Бендер.

– Пізно схопилися. Практично все вже зайнято. Звісно, місця з'являться, коли завариться вся ця каша. Я б трохи зачекав.

Вони засиділися допізна, оскільки ніхто не палав бажанням пірнати в темряву. Сісти за кермо ніхто не наважувався. А таксомоторів уже було не знайти. Відвідувачі ділилися на групи і разом ішли по домах. Зрештою Гай і Бокс-Бендер приєдналися до товариства, що прямувало в бік Бельгравії. Вони навпомацки спустилися по сходах і занурилися в загадкову опівнічну порожнечу. Час ніби сковзнув на дві тисячі років тому, коли на місці Лондона по берегах річки тулилася купка халуп за дерев'яною огорожею, і вулиці, по котрих вони йшли, могли з тим самим успіхом правити за безлюдні болота минулих століть, порослі осокою.

У наступні два тижні Гай більшість свого часу проводив у «Белламі». Він переїхав до готелю і кожного дня, одразу після сніданку, немов на роботу вирушав до клубу на Сент-Джеймс-стріт. Там, вклавшись у закапелку ранкового залу, він сідав за стіл і писав листи (щодня по грубезному стосу), спочатку сором'язливо, а потім – з усе більшою легкістю.

«Шановний генерале Каттер. Щиро перепрошую за клопіт у такий складний час. Сподіваюся, ви так само добре, як і я, пам'ятаєте день, коли подружжя Бредішо познайомили нас у моєму домі в Санта-Дульчині, той день, коли ми плавали на човні і так ганебно не влучили гарпуном у...»

«Шановний полковнику Гловер. Пишу вам, бо знаю: ви служили з моїм братом Джарвісом і були його другом...»

«Любий Семе. Хоч ми й не бачилися після закінчення школи в Даунсайді, я здалеку стежив за твоєю кар'єрою, у захваті від твоїх успіхів і з гордістю за тебе...»

«Люба Мбллі. Я певен, мені не слід цього знати, проте я таки знаю, що Алекс – Хтось Дуже Важливий і Секретний в Адміралтействі. І я також знаю, що ти крутиш ним як циган сонцем. То чи не була б ти таким янголятком і не...»

Гай із легкістю навчився фахово канючити.

Відповіді зазвичай приходили – машинописний лист або дзвінок від секретаря чи ад'юганта – і його запрошували на зустріч або призначали її. Проте за ними завжди

ховалося гречне розохочення. «Кістяк штабу ми створили ще під час Мюнхенської конференції»²⁷. Сподіваємось, ми розширюватимемося, щойно дізнаємося наші завдання, – казали цивільні. – Останнє розпорядження призупинило набір штату. Я вас занесу до нашого списку і простежу, щоби вас поінформували, як тільки з'явиться яка-небудь вакансія».

– Цього разу нам не потрібне гарматне м'ясо, – чулося від військових, – ми добре засвоїли урок чотирнадцятого року, коли пустили на вітер квіт нації. І через це страждали весь наступний час.

– Але ж я не квіт нації, – заперечував Гай. – Я і є найсправжнісіньке м'ясо. Від мене ніщо не залежить. Я нічого до пуття не вмю. Крім того, я старішаю і готовий для негайного споживання. Вам би слід було набирати тридцятип'ятилітніх, а молоді – дати час народити синів.

– Боюсь, це неофіційна точка зору. Я внесу вас у список і простежу, щоби вас поінформували, щойно з'явиться яка-небудь вакансія.

Протягом наступних днів ім'я Гая внесли у велику кількість списків, а його нечисленні вміння підбили до купи і занотували до численних таємних реєстрів, де вони безтурботно пролежали довгі роки.

Англія вступила у війну, але в рутину клопотань та співбесід Гая це не привнесло жодних змін. Не падали бомби. Не лився отруйний чи то вогненний дощ. Вночі людям і надалі ламали кістки. Крапка. У «Беллами» Гай потрапив до кола старших депресивних чоловіків, котрі безславно пройшли Першу світову. Більшість із них прямо зі шкільних лав вирушили в окопи і тепер доживали життя, намагаючись забути про бруд, воші й шум.

Ім наказали чекати розпоряджень, і вони понуро вели мову про різні сіренські посади, що чекали їх на залізничних станціях, у доках і тилових складах. Каша заварилася, а вони так і залишилися на землі.

СРСР вдерся до Польщі. Серед цих старих вояків Гай не знаходив розуміння свого запального гніву.

– Тоді навіщо взагалі воювати? Якщо ми прагнемо лише процвітання, то найгірший обладі Гітлера слід віддати перевагу перед перемогою над ним. Якщо ж нас турбує справедливість, то росіяни завинили не менше, ніж німці.

– Справедливість? – перепитали старі вояки. – Справедливість?

– Крім того, – проказав Бокс-Бендер, коли Гай вилив йому душу стосовно речей, які, здавалося, непокоїли лише його, – країна цього ніколи не витримає. Соціалісти от уже п'ять років горлають пробі, коли чують про нацистів, хоча самі в душі справжнісінькі пацифісти. Весь їхній патріотизм обмежується вболіванням за СРСР. Якщо жити по справедливості, то можна спричинити страйк по всій країні, і це призведе до остаточного колапсу.

– То за що ми тоді б'ємося?

– Сам знаєш, просто мусимо. Бозна-чому, але в очах соціалістів ми завжди виглядали прогітлерівськи налаштованими. Довелося попотіти, щоби втримати нейтралітет під час іспанських подій. Ти сидів за кордоном і пропустив усі хвилювання. То була делікатна проблема, у цьому можеш і не сумніватися. Якби ми й зараз промовчали, почався б хаос. У першу чергу війну сьогодні необхідно обмежити і локалізувати, а не поширювати її.

Підсумком дискусії стала темрява, глупа ніч, що лежала за дверима клубу. Коли настав час зачинятися, старі й молоді солдати разом із політиками навпомацки вирушили додому разом. По дорозі до готелю Гаю завше було з ким іти, завше знаходилася дружня рука, але його серце лишалося самотнім.

Гаю доводилося чути про якісь секретні управління, відомі лише по своїх абрєвіатурах або такими-то «таємними агентами», які працювали там. Здавалося, банкіри, картярї і співробітники нафтових компаній знали спосіб потрапити туди; Гай такого способу не знав. Якось він зустрів одного знайомого, журналіста, що гостював у нього в Кенії. Цей чолов'яга, лорд Кілбеннок²⁸, ще не так давно писав у газеті про перегони, а тепер носив однострій Королівських ВПС.

– Як це тобі вдалося? – поцікавився Гай.

– Чесно кажучи, мені навіть трохи соромно. Моя дружина грає в бридж із жінкою одного їхнього генерала, котрому страх як кортить записатися у наш клуб. Я просто пообіцяв йому все влаштувати. Такого гівнюка ти ще не бачив.

– І він стане членом клубу?

– Ні-ні, я вже за цим нагляну. Три чорні кулі на голосуванні вже гарантовано. А от витурити мене з ВПС йому не під силу.

– Чим ти займаєшся?

– За це мені теж трохи соромно. Я так званий «офіцер супроводу». Показую американським журналістам наші винищувальні частини. Але незабаром я знайду собі що-небудь краще. Велика штука – одягти уніформу. Потім уже можна як-небудь крутитися. Ця війна дуже особлива. Щойно ти втрапив у русло, попереду відкриваються усі можливі нагоди. Я вже поклав око на Індію або Єгипет. Туди, де немає ніяких тобі затемнень. Учора одного з хлопців, з якими я живу на квартирі, прямо на сходах луснули кийком по голові. Як на мене, тут надто небезпечно. Я не хочу ніяких медалей. Я залюбки побуду несміливцем, котрому пощастило вдало перебути війну. Ходімо краще вип'ємо чого-небудь.

Так минали вечори. Щодня рано-вранці Гай неспокійно прокидався у спальні свого готельного номера. Поживши так із місяць, він вирішив навідати рідних.

Спершу він рушив до сестри Анджели у Глостершир. Коли Бокс-Бендера обрали до парламенту він купив їй там невеликий будиночок.

– Ми живемо у страшених злиднях, – розповідала вона по телефону. – Ми більше не можемо нікого зустрічати на вокзалі у Кемблї. Немає бензину. Доведеться пересідати на місцевий потяг. Або на автобус у Страуді, якщо він тільки ще ходить. В останньому я сильно сумніваюся.

Проте на пероні у Кемблї Гай, простирчавши у вокзальному коридорі три години, зустрів свого небожа Тоні, який приїхав по нього. На хлопцеві був спортивний костюм, і лише коротка стрижка видавала в ньому солдата.

– Привіт, дядьку Гай. Сподіваюся, ти радий такому сюрпризу. Я приїхав урятувати тебе від місцевого потяга. Перед відплиттям я у звільненні, крім того, нам роздали спецталони на бензин. Залазь.

– Хіба ти не повинен носити форму?

– Повинен. Але її ніхто не носить. Коли я вилажу з неї, то можу бодай на кілька годин відчути себе людиною.

– Якби мені пощастило вдягти свою, то я, мабуть, її вже не знімав би.

Тоні Бокс-Бендер невинно розсміявся:

– Я б залюбки подивився на тебе у формі. Просто не уявляю тебе в ролі одного з цих солдатів, для яких немає нічого святого. Навіщо ти поїхав з Італії? Здається, Санта-Дульчина – саме те місце, де можна пережити війну. Тебе проводжали?

– Навіть плакали.

– Б'юся об заклад, їм тебе бракуватиме.

– Не дуже. Для них плакати, що згори котитися.

Вони їхали поміж невисокими стінами горбів Котсволду. Невдовзі далеко вниз перед ними вигулькнула Берклійська долина, по якій котив хвилі Северн, брунатно-золотий у надвечірньому світлі сонця.

– Радий, що вирушаєш до Франції?

– Звісно. Мені вже в печінках ця щоденна біганина по казармі. Та й удома зараз не рай – повсюди розкидані всі ці музейні скарби. Мама куховарить самотужки.

Маленький будинок Бокс-Бендерів розташовувався в химерному селищі, де в половині садиб були ванні кімнати і меблі, оббиті ситцем. Вітальню і їдальню в домі Анджели до самісінької стелі захарашували дерев'яні ящики.

– Любий, це така прикрість, – нарікала Анджела. – А мені здавалося, ми втнули неабияк розумну штуку. Я вже собі уявляла колекцію Вólласа на стінах, розкішну севрську порцеляну у сервантах, меблі Буля і картини Буше²⁹. Така от культурна війна. А натомість нас завалили хетськими³⁰ табличками з Британського музею, на які не можна навіть краєчком ока поглянути, дарма що нам це й на думку не спадає. Буде страшенно незручно. Тобі я постелю в бібліотеці. Горішній поверх ми все одно замкнули, щоб у паніці не гайнути просто у вікно, коли нас бомбардуватимуть. Це Артур вигадав. Він аж занадто вигадливий. Ми з ним живемо у садовому будиночку. І одного вечора, коли йтимемо туди через сад, то обов'язково поскручуємо собі в'язи. Артур дуже строгий і не дозволяє користуватися ліхтариком. Це ж просто ідіотизм. У саду поночі хоч в око стрель, і нічогісінько не видно.

Гасві здалося, сестра стала теревенити ще більше, ніж колись.

– Тоні, може все-таки слід запросити кого-небудь на твої випроводи? Боюся, буде досить нудно, та й кого запрошувати? Крім того, нам і самим тут трохи тіснувато, коли ми їмо в кабінеті Артура.

– Ні, мамо, без гостей набагато краще.

– Я сподівалася, що саме це і скажеш. Нам, звісно, дуже приємно, але вони могли б тебе відпустити і на два дні.

– У понеділок я маю з'явитися на переключку. Якби ви залишалися в Лондоні...

– І ти провів би останній вечір удома?

– Де б ви не жили.

– Гаю, ну, хіба він не золото?

Жити тепер можна було лише в бібліотеці. На дивані Гая вже чекала постіль, яка погано гармоніювала з глобусами Землі і зоряного неба, розташованими в його ногах і голові.

– Туалет для тебе і Тоні – під сходами. Йому, сердешному, доведеться спати в квітнику. А зараз мені треба сходити наглянути, як там наша вечеря.

– У цьому немає жодної проблеми, – сказав Тоні. – Мамі й татові до вподоби перегортати все в домі догори дригом. Мабуть, це тому, що вони були надто правильними. Та й тато раніше трохи скупився на гроші. Він завжди віддавав їх надто неохоче. Тепер же, на його думку, з'явився прекрасний привід заощаджувати.

Увійшов Артур Бокс-Бендер із тацею в руках.

– Бач, із чим доводиться миритися, – промовив він. – Якщо війна триватиме, за рік – два так житимуть усі. Ми рано починаємо. І це найсмішніше.

– Ти тут лише на вихідних, – зауважив Тоні. – Я чув, ти обзавівся затишним кубельцем на Арлінгтон-стрит.

– По-моєму, ти був аж геть не проти провести звільнення в Лондоні.

– Анітрохи, – заперечив Тоні.

– У тій квартирі твоєї матері просто немає місця. Там жодних дружин. У цьому полягала угода, коли ми вирішили наймати її втрюх. Гаю, будеш херес³¹? Мені цікава твоя думка стосовно нього. Він із Південної Африки. Невдовзі такий питимуть усі.

– Артуре, це щось новеньке. Прагнення впроваджувати моду?

– Він тобі не до вподоби?

– Не те, щоб аж занадто.

– Чим швидше звикнеш до такого, тим краще. Іспанського більше не завозять.

– Мені вони всі на один смак, – здвигнув плечима Тоні.

– Що ж, ця святкова вечеря на твою честь.

Тепер прислужували тільки дружина садівника та одна дівчина із села. Легшу і чистішу роботу по кухні виконувала Анджела. Незабаром вона гукнула їх до маленького кабінету, який Артур любляв називати своєю «діловою кімнатою». Його просторий робочий кабінет був у лондонському Сіті; його довірена особа постійно мешкала в одному базарному містечку; всі документи, друкарська машинка і два телефонні апарати зберігалися в його особистого секретаря в південно-західному Лондоні. У кімнаті, в якій вони вечеряли, не було нічого ділового, проте Бокс-Бендер почув цей вираз із вуст містера Краучбека, котрий називав ним кімнату, у якій виконував усю письмову роботу з ведення господарства в Брумі. Бокс-Бендер мав цілковиту слухність, вважаючи, що в цьому словосполученні є щось суто сільське.

У мирні роки Бокс-Бендер часто влаштовував тут приємні вечірки душ на вісім-десять. Гай пригадував численні посиденьки при свічках, незмінно скромні запаси їжі і вина, випростаного у кріслі Бокс-Бендера, котрий вів розмови на нудні, дарма що актуальні теми. Сьогодні, бігаючи разом із Анджелою та Тоні з посудом у руках, він здавався не в своїй тарілці. Його, як і раніше, цікавили нудні, попри те що актуальні питання, проте Гай і Тоні кожен мали свій клопіт.

– Мене так вразили Ёберкромбі, – проказав він. – Чув? Вони зібрали речі і з усім своїм збіжжям подалися на Ямаїку.

– То й що? – відповів Тоні. – Яка з них тут користь? Тільки зайві роти.

– Схоже, я теж стану зайвим ротом, – зітхнув Гай. – По-моєму, це все емоції. Під час війни всі хочуть лишатися зі своїм народом.

– Не знаю, – із сумнівом похитав головою Тоні.

– Тут повно роботи і для цивільного, – втрутився Бокс-Бендер.

– Усі евакуйовані Прентіси вже повернулися назад до Бірмінгема, вони нетямилися з люті, – проказала Анджела. – Їм завжди щастило просто неприродно. А нам це хетське прокляття залишиться довіку, повірте мені на слово.

– Жахливо, коли чоловік не знає, де шукати своїх дружину і дітей, – правив далі Тоні. – Наш сердешний офіцер нагляду тільки тим і займається, що намагається

відшукати сліди солдатських родичів. Шестеро з мого взводу так і поїхали у звільнення, не знаючи, де їхній дім тепер.

– Стара місіс Спєрроу впала з яблуні і зламала обидві ноги. А до шпиталю її ніхто не забере, бо там усі койки зарезервовані для можливих постраждалих від авіанальотів.

– У нас черговий офіцер і вдень, і вночі займається тим, що називається «пасивним авіазахистом», тобто весь час витріщається в небо. Страшенна нудота. Їм щогодини треба звітувати по телефону, аби тільки повідомити: «Супротивника не виявлено».

– У Страуді поліцейський зупинив Кєролайн Мєйден і поцікавився, чому вона не носить із собою протигаз.

– Хімвійська – це остання межа. Який я радий, що в мене класична освіта. Нам на курси хімоборони треба було послати одного офіцера від батальйону. І цим одним офіцером світило стати мені. Та, дякувати Богу, у третій роті під руку підвернувся недалекий парубійко, який на днях одержав стипендію чи то з математики, чи то з фізики. Тож я купив випивки ад'ютанту, і той послав його замість мене. У хімвійських усі недалекі.

Тоні належав до іншого світу; їхні клопоти його не стосувалися. Гай не належав жодному з цих світів.

– Хтось казав, що це особлива війна.

– Ну, звісно, дядьку Гай, чим більше людей відкараскається від неї, тим ліпше. Ви, цивільні, не розумієте свого щастя.

– Можливо, саме зараз нам такого щастя і не треба, Тоні.

– Зате я точно знаю, що потрібно мені: Військовий хрест³² і малюсінька охайна ранка. Тоді решту війни я проведу під наглядом гарненьких медсестричок.

– Тоні, прошу тебе.

– Пробач, мамо. Не будь серйозною аж до відчаю. Я починаю шкодувати, що не лишився Лондоні.

– А мені здавалося, я тримала хвіст пістолетом. Тільки, любий, будь ласка, не говори так про поранення.

– Хіба це не краще, на що можна сподіватися?

– Слухайте, чого це ми всі такі похмурі? – перебив Бокс-Бендер. – Підіть прогуляйтеся з дядьком, поки я і мама тут трохи приберемося.

Гай із Тоні вирушили до бібліотеки. Високі французькі вікна відчинялися на доріжку в сад.

– От дідько, треба засмикнути штори перед тим, як умикати світло.

– Вийдемо на хвилику, – запропонував Гай.

Доріжку ще було видно досить добре. Повітря виповнював аромат невидимих магнолій, який долинав високо з дерев, що закривали собою півбудинку.

– Я ще ніколи не був таким веселим, як сьогодні, – зізнався Тоні, та коли вони неквапом блукали садом, він раптом спитав: – Розкажи про божевілля. У маминій сім'ї багато кому бракувало клепки?

– Ні.

– А як же дядько Айво?

– Він був страшенним меланхоліком.

– Це не спадкове?

- Ні-ні. А що? Ти сумніваєшся в своєму психічному здоров'ї?
- Ще ні. Але я тут читав про одного офіцера в часи минулої війни, який здавався цілком нормальним, доки не потрапив у бій, не схибнувся і не став гавкати так, що сержанту довелося його застрелити.
- Твій дядько жодного разу не «гавкнув». Він просто відійшов від цього світу в усіх відношеннях.
- А решта?
- Поглянь на мене. Поглянь на діда і на двоюрідного дядька П'єррегріна. Вони нормальні донесочу.
- Він же витрачає свій час на те, щоби збирати біноклі і надсилати їх у Воєнне міністерство. По-твоєму, це нормально?
- Цілком.
- Я радий, що ти це сказав.
- Невдовзі їх гукнула Анджела:
- Гей ви, двоє, ходіть-но сюди. Вже темно. Про що говорите?
- Тоні здається, він божеволіє.
- Як і місіс Гроут. Вона не затемнила комору.
- Вони сиділи у бібліотеці, спинами до постелі Гаю. Незабаром Тоні підвівся і побажав усім доброї ночі.
- Служба правиться о восьмій, – проказала Анджела. – Маємо вийти за двадцять хвилин до восьмої. Мені ще треба зайти за кількома евакуйованими у Юлеї.
- Слухай, а пізніше не можна? Я збирався трохи повалятися в ліжку.
- Мені здається, ми всі могли б узавтра причаститися. Тоні, ти підеш?
- Звісно, піду, мамо. Тільки в такому разі виходити треба за двадцять п'ять до восьмої. Мені потрібно зішкребти з себе сліди гріхів за кілька останніх тижнів.
- Бокс-Бендер набрав напівпритомного вигляду: він так завжди робив, коли мова заходила про релігійну рутину. У справах із Всемогутнім він не звик до такої легкості.
- Подумки я з вами, – промовив він.
- Потім і він пішов до садового будиночка, чіпляючись через щось у темряві.
- Анджело, він чарівний хлопчик.
- Весь такий військовий, правда? І це все за декілька місяців. Йому геть байдуже до того, що він відпливає до Франції.
- По-моєму, не так уже й байдуже.
- Ах, Гаю, ти надто молодий, щоби пам'ятати. Я виросла під час Першої світової. Про нас писали, що ці дівчата танцюють із чоловіками, яких убивають. Я пам'ятаю телеграму з новинами про Джарвіса. Ти був простим школярем, котрому бракувало солодошів. А я прекрасно пам'ятаю перших, хто вирушив на фронт. До кінця війни ніхто з них не дожив. Які зараз шанси у хлопчика віку Тоні, котрий вирушає на війну з перших днів? Ти ж пам'ятаєш, я працювала у шпиталі. Ось чому я не можу слухати, як він просторікує про охайну ранку і медсестричок.
- Йому не слід було так казати.
- Я не бачила жодної маленької охайної ранки. Вони всі були страшними, а тепер, мабуть, з'явилися які-небудь нові жахливі хімікалії. Чув, що він казав про хімвійська? Хобі для «недалеких» офіцерів. Він і гадки не має, на що це схоже. Сьогодні навіть зникли надії на те, що він може потрапити в полон. За часів кайзера німці залишалися цивілізованим народом. А ці звірі здатні утнути все, що завгодно.

– Анджело, я можу сказати лиш те, що ти й сама чудово розумієш: Тоні вже не змінити. Ти ж не хотіла, аби він став одним із тих молодих сердег, які повтікали до Ірландії чи Америки.

– Звісно, про це й думки немає.

– Що ж тоді?

– Знаю, знаю. Час іти спати. Боюся, я напустила сюди повно диму. Коли вимкнеш світло, можеш відкрити вікно. Дякувати небесам, Артур пішов першим. Тепер я можу скористатися ліхтариком, і ніхто мене не звинуватить у тому, що я приваблюю цепеліни.

Тієї ночі Гаю довго не спалося і, змушений обирати між повітрям та світлом, він обрав повітря, а тому не читав, натомість думав. Чому Тоні? Що це за навіжена економія, яка пускає в обіг Тоні, а його рятує? В Китаї було почесною справою відправити до війська бідного молодика замість себе. Тоні і багатий, і перспективний. Гай залишався нужденним, із кількома сухими дрібками віри. Чому він не міг вирушити до Франції замість Тоні, вирушити назустріч маленькій ранці чи варварській в'язниці?

Та наступного ранку, коли Гай разом із Анджело і Тоні стояв уклінний перед вітгарем, йому здалося, він почув відповідь на своє запитання у словах канону: *Domine non sum dignus*³³.

[...]

Книга 1

ЕПТОРП МАРНОСЛАВНИЙ

1

– Твоє здоров'я, – сказав Гай.

– Будьмо, – відповів Епторп.

– Слухайте ви, двоє, краще випили б за моє здоров'я, – заявив майор Тікерідж, – молодшим офіцерам не дозволяється пити у передньому покої до обіду.

– Господи, пробачте, сер.

– Друже, а звідки ж вам знати про це? Мені слід було попередити вас. Це правило створили для молодих. Застосовувати його до вас якось не годиться, але таке вже воно правило. Якщо кортить випити, просто накажіть капралу прислуги подати у більярдну. Проти цього ніхто нічого не скаже.

– Дякуємо за інформацію, сер, – випалив Епторп.

– У горлі і справді може пересохнути від того, як ви розбиваєте взуття на плацу. Ми з командиром сьогодні вранці спостерігали за вами. По-моєму, непогано справляєтеся.

– Думаю, так, сер.

– Сьогодні телефонувала дружина. На метчетському фронті все гаразд. Шкода от тільки, що до вихідних далеченько. Сподіваюся, наприкінці курсу вам дадуть тижневе звільнення.

Стояв початок листопада. Зима того року збиралася бути ранньою і холодною. У величезному каміні переднього покою палахкотів вогонь. Молодші офіцери допускалися до нього лише за запрошенням, проте його тепло сягало і скромних, обшитих фільонками закутів кімнати.

З огляду на загальну бідність офіцерів Королівського алебардного корпусу жили вони у величезному комфорті. У модніших військових частинах після робочого часу в їдальнях і прилеглих до них приміщеннях можна знайти лише чергових офіцерів. А для алебардистів цей будинок от уже двісті років був рідним домом. Як часто заявляв майор Тікерідж: «Затишно влаштуватися здатен і перший ліпший йолоп». За місяць перебування у полку Гай із Епторпом ще жодного разу не їли за межами частини.

У групі з двадцятьох офіцерів-кадетів, які проходили вишкіл у казармі, вони виявилися найстаршими. Розповідали, ще одна така група перебувала у Навчальній частині. Невдовзі їх мали об'єднати. Крім того, десь на узбережжі муштрували кілька сотень новобранців. Навесні всі вони мали злитися з регулярними батальйонами й утворити бригаду. Фраза «коли сформується бригада» стала однією з найуживаніших у казармі. Це мав бути безпосередній кінець їхніх теперішніх занять, на котрий очікували, як на народження дитини – як на початок нового життя.

Більшість колег Гая були молодими клерками з лондонських контор. Двоє чи троє прийшли прямо зі шкільних лав. А один, Френкді Сóза, – із самого Кембриджу. Як Гай дізнався, їх обрали з понад двох тисяч претендентів. Інколи він дивувався, за якими селекційними критеріями утворилося таке непевне відділення. А згодом збагнув – вони вособлювали собою гордість, притаманну їхньому Корпусу, що вдовольнявся не надто показною сировиною, але цілком покладався на перевірені часом методи вишколу. Дисципліна на плацу і традиції були тими чарами, внаслідок котрих *esprit de corps*¹ мав пройняти новачків, немов благословення, надіслане небесами.

Солдатський вигляд мав самий тільки Епторп. Він був дебелим, засмаглим і вусатим дядьком, оснащеним багатим словниковим запасом військових термінів і аббревіатур. Ще не так давно він мешкав у Африці, де займався невизначеним родом діяльності. Його черевики пройшли не один десяток миль у буші.

Для Епторпа черевики складали питання особливої цікавості.

Гай познайомився з ним того самого дня, коли вони поступили на службу. На вокзалі Чéринг-Кросс Гай сів на поїзд, у купе, навпроти його місця, виявився Епторп. Краучбек упізнав знаки розрізнення алебардистів та рогові полкові гудзики. Перше, що йому спало на думку, було те, що він серйозно порушив правила етикету, подорожуючи зі старшим офіцером.

Із собою Епторп не мав ані книжки, ані газети. Миля за милею він не зводив очей зі своїх ніг. Потайки вивчаючи сусіда, Гай раптом збагнув, що на погонах Епторпа не корони, а такі самі зірочки, як і в нього. Утім вони обоє продовжували сидіти ні пари з вуст, доки через двадцять хвилин Епторп не вийняв з рота люльку і не почав ретельно набивати її з великого згорнутого кисета. Після чого проказав:

– Це мої нові «дельфіни». У тебе теж, мабуть, такі самі?

Гай перевів погляд із Епторпових черевиків на свої. Взуття було дуже схоже. «Дельфіни» – це що? Жаргонне слівце алебардистів на позначення черевиків?

– Не знаю. Я просто замовив шевцю, до якого постійно звертаюся, цупкі чорні черевики.

– То він міг тобі підсунути і коров'ячу шкіру.

– Можливо.

– Ти вже мені пробач, старий, але це велика помилка.

Хвилин зо п'ять він набивав люльку, а потім знову заговорив.

– Ти ж розумієш, насправді це шкіра білухи.

– Ні, я не знав. То навіщо ти називаєш її «дельфіном»?

– Професійна таємниця, старий.

Пізніше Епторп ще не водночас звертався до теми взуття. Хай би Гай коли почав філософствувати на будь-яку тему, Епторп зазвичай додавав: «Дивно, що ти не носиш «дельфінів». Мені здавалося, ти з тих хлопців, які лише в них і ходять».

Тільки от рядовому, який прислужував їм у казармі (один на чотириох офіцерів-кадетів), чищення Епторпових «дельфінів» давалося дуже складно. Відтак єдине критичне зауваження, звернене одного разу на парадну форму Епторпа, стосувалося саме їх тьмяного вигляду.

Через свої літа Гай потоваришував якраз із Епторпом, а молодші за віком офіцери зверталися до них не інакше як «дядьку».

– Що ж, – промовив Епторп, – краще нам поворушитися.

Обідня перерва змоги марнувати час дарма не давала. На папері вона займала півтори години, відділення займалося у бавовняних строях рядових (похідного обмундирування їм іще не видали), тож перш ніж з'явитися в їдальні, кадетам доводилося перевдягатися. Сьогодні ж штаб-сержант Корк затримав їх на п'ять хвилин після оголошення перерви на обід, коли змусив усе відділення спокутувати Тріммерове ранкове спізнення.

Тріммер був єдиним у групі, хто відверто не подобався Гаю. Він не належав до наймолодших. Його великі, тісно посаджені очі, обрамлені довгими віями, мали обізнаний вигляд. Під кашкетом Тріммер ховав пасма золотавого волосся, яке розсипалося йому по чолу, коли він не носив головний убір. Хлопець розмовляв із легким лондонським просторічним акцентом – кóкні, а коли в більярдній по радіо передавали джаз, Тріммер, човгаючи, пересувався по кімнаті з ледве піднятими руками і танцювальними кроками. Про його цивільне минуле ніхто нічого не знав; Гаю здавалося, воно мало бути театральним. Тріммер – далеко не дурник, але й таланти його невійськові. Спільна самооцінка в Алебардному Тріммера не вражала, так само, як його не приваблював і затишок їдальні. Щойно випадала вільна хвилинка, Тріммер одразу зникав, інколи сам, інколи разом зі своїм жалюгідним відображенням – єдиним другом на ім'я С'арум-Сміт. Подібно до того, як Епторпу явно світило швидке просування по службі, Тріммерові на долі було написано безчестя. Того ранку він з'явився точно у час, зазначений у наказі. Решта чекала вже п'ять хвилин, Тріммер же вийшов на плац, коли штаб-сержант Корк перевіряв присутніх за списком. Тому і відпустили їх о дванадцятій тридцять п'ять.

Вони прискореним кроком розійшлися по своїх кімнатах, покидали гвинтівки та обмундирування на ліжка і перевдяглися у повсякденну форму. Зі стеком і в рукавичках (які треба було застібнути ще в кімнаті; адже якщо молодший офіцер, спускаючись по сходах, застібав рукавички на очах у старшого, то його відправляли вдягтися належно назад до кімнати) вони парами карбували крок у напрямку Будинку

офіцерів. І так щодня. Щодесять кроків або вони віддавали честь, або її віддавали їм. (Вітання в казармах алебардистів приймалося так само чітко, як і віддавалося. Старший у парі відраховував: «Руку вгору. Раз. Два. Три. Вниз»). У приміщенні вони знімали кашкети і портупей.

Теоретично в ідальні розрізнення між званням не було. «За винятком, джентльмени, природної поваги молодших за віком до старших», – як їм пояснили у перший же вечір. Гай із Епторпом були старшими більшості капітанів, і фактично в багатьох випадках до них ставилися, як до старших офіцерів. І от тепер вони разом зайшли до ідальні кілька хвилин по першій.

Гай узяв собі біфштекс із ниркою і рушив до найближчого вільного місця за столом. Поруч негайно з'явився днювальний по ідальні із салатом та смаженою картоплею. Лакей, відповідальний за вина, поставив перед ним срібний келих. Майже ніхто не розмовляв. Професійні теми були заборонені, а їхній розум у принципі більше нічого і не займало. А над головами зі своїх позолочених рам тупо витріщалися одне на одного два століття командирів.

Гай вступив до лав Корпусу з вираженою несміливістю, породженою суперечливими почуттями побоювання і торжества. Про військове життя він знав лише з рідкісних історій про приниження, яких зазнавали нові офіцери, про «трибунали старших середньої руки» і скромні ритуали посвяти. Він пригадував одного знайомого, за словами котрого, його місяць не помічала жодна душа в полку, а першим реченням, зверненням до нього, стало: «Ну, містере Хай-вам-грець, і як тебе звуть?» В іншому полку один молодший офіцер сказав «Доброго ранку» старшому, а у відповідь почув: «Доброго ранку, доброго ранку, доброго ранку, доброго ранку, доброго ранку, доброго ранку, доброго ранку. Цього тобі вистачить на тиждень уперед». Щиросердний прийом, який улаштували Гаєві з товаришами в Алебардному полку, не мав нічого спільного з цими балачками. За останні тижні у Краучбека з'явилося відчуття, що теперішнього життя йому бракувало в дитинстві і щасливій юності.

Навпроти Гає з Епторпом зупинився капітан Бозанке, ад'ютант, котрий уже встиг прийняти третю склянку рожевого джину, і проказав:

– Певно, на плацу сьогодні зранку було достобіса холодно?

– Трохи, сер.

– Перекажіть іншим, щоб по обіді вдягли шинелі.

– Так точно, сер.

– Дякуємо, сер.

– От ви, двоє роззяв, – відгукнувся кембриджець Френкді Соза, що сидів перед ними. – Це ж доведеться наново припасовувати все обмундирування.

Часу на каву чи сигарети не лишилося. О пів на першу Гай із Епторпом затягли паски, застебнули рукавички, перевірили в люстерку, чи рівно сидять їхні кашкети, взяли попід пахви стеки і покрокували до своїх кімнат.

– Руку вгору. Раз, два, три. Вниз, – вони віддали честь у відповідь привітанням наряду солдатів, що стали по стійці струнко, коли побачили офіцерів.

На сходах вони кинулися бігти. Гай перевдягся і заходився похапцем підганяти паски обмундирування. Під нігті набивався крем для полірування шкіри. (Все своє життя після школи Гай цей час проводив у м'якому кріслі.) У формі для занять дозволялося ходити прискореним кроком. На плац Гай вийшов із хвилиною в запасі.

Тріммер мав жахливий вигляд. Замість того, щоб застебнути шинель щільно під самісіньке горло, він ішов розхристаним. Ба більше, він наплутав з обмундируванням. Одна посторонка звисала на спині, а інша – на грудях. Укупі вони справляли страшений ефект.

– Містере Тріммер, вийдіть зі строю, сер. Ідіть до себе і повертайтеся вдягненим належно за п'ять хвилин. Відставити. Один крок назад із шеренги, містере Тріммер. Відставити. По команді «вийти зі строю» лівою ногою робите крок назад. Кругом. Кроком руш. Відставити. Коли ліва нога підіймається вгору, правою рукою робите змах на рівень пояса. Виконуйте. Вийти зі строю. Хихотіння, містере Сарум-Сміт! У цьому відділенні немає жодного офіцера, що міг би за правом сміятися з іншого. На будь-якого офіцера, котрий сміятиметься під час стройової підготовки, чекатиме зустріч із ад'ютантом. Гарзд. Вільно. Поки відсутній містер Тріммер, повторимо трохи історію Корпусу. Королівський алебардний корпус уперше було сформовано за правління королеви Єлизавети Другої графом Ессексом² для несення служби в Нідерландах. Тоді він називався Почесною ротою вільних алебардистів графа Ессекса. Які ще прізвиська мала ця рота, містере Краучбек?

– «Мідні закаблуки» і «Яблучники», сержанте.

– Правильно. Чому «Яблучники», містере Сарум-Сміт?

– Після битви під Мальплаке³ загін алебардистів під командуванням старшого сержанта Бріна розбив табір у фруктовому саду. Коли їх зненацька заскочили французькі мародери, алебардисти закидали їх яблуками, сержанте.

– Дуже добре, містере Сарум-Сміт. Містере Леонард, яку роль відіграв Корпус у Першій ашантійській⁴ війні?..

Незабаром повернувся Тріммер.

– Дуже добре. Тепер ми можемо продовжувати. Сьогодні ми йдемо на кухню, де старший сержант Гроггін покаже вам, як розпізнавати м'ясо. Кожен офіцер має навчитися розпізнавати м'ясо. І військові, і цивільні підрядники часто намагаються шахраювати, відтак здоров'я солдатів залежить від пильності їхнього офіцера. Зрозуміло? Містере Сарум-Сміт, приймайте командування. По команді «виконуй» вийти зі строю, поворот кругом. Тепер це ваше відділення. Мене тут немає. Я хочу, щоб вони без зброї, по-солдатськи, маршем пройшли до двору кухні. Якщо не знаєте, де це, довіртеся своєму носу, сер. А для початку, щоби розім'ятися, нехай складуть гвинтівки в козли, потім виконуйте наказ.

На цей момент команди для складання гвинтівок у козли були найскладнішою частиною їхнього навчання. Сарум-Сміт збився. Викликали Гая, і він збився теж. Ді Соза командував упевнено, але неправильно. На закуску викликали Епторпа. Вигляд у нього був напружений, але він не помилився жодного разу.

–...непарні номери передньої шеренги лівою рукою беруть гвинтівки парних номерів, стволи схрестити, гвинтівки повернути магазинами назовні, одночасно великим і вказівним пальцями обох рук підняти вертлюг...

Відділення рушило вперед. Решту дня вони ходили по задушливій кухні і морозних холодильних камерах, де зберігалося м'ясо. Вони розглядали нескінченні жовті і фіолетові туші корів, а по кількості ребер їх навчали відрізняти котів від кроликів.

О четвертій їх відпустили. Для тих, хто вважав вартим ще раз перевдягнутися, у ідальні накривали чай. Більшість валялася в ліжках, доки не настав час фізпідготовки.

До Гая у кімнату зазирнув Сарум-Сміт.

– Слухай, Дядьку, тобі вже платили гроші?

– Ані ламаного пені.

– Ну, і що ж робити?

– Я говорив про це із заступником командира. Каже, що завжди треба трохи часу, щоб їх сюди підвезли. Необхідно просто зачекати.

– Хто може собі дозволити, то нехай чекає. Деякі фірми зберігають платню за своїми людьми, які йдуть до армії. Ці нічого не втрачають. Моя ж фірма цього не робить. А я так подивлюся, то ти тут непогано влаштувався, еге ж, Дядьку?

– Ну, я ще далекий від банкрута.

– Мені б так. Натомість маю клопіт. Ти знав, коли йшов сюди, що з нас вираховуватимуть за їжу?

– Насправді, з нас вираховують лише гроші за додаткові харчі. І це дуже добре.

– Звісно, добре, та мені здавалося, що, принаймні, годуватимуть нас у воєнний час належно. Я був у шоку, коли вперше побачив рахунок за обід. На що, вони думають, ми житимемо? У мене жодного пені за душею.

– Так, зрозуміло, – проказав Гай без зайвого ентузіазму чи подиву, адже за останні кілька тижнів це була не перша подібна розмова. Та й Сарум-Сміт йому до душі не припав. – Ти хочеш позичити гроші?

– Слухай, Дядьку, ти прямо думки мої читаєш. Якщо ти не проти, п'яти фунтів – мені з головою. До армійської платні.

– Тільки іншим не кажи.

– Звісно, ні. Далеко не в одного мене скрутно з грошима. Спершу я пробував позичити у Дядька Епторпа. Той порадив спитати в тебе.

– Розумно, нічого додати.

– Якщо це тільки тебе не обтяжує...

– Ні, все гаразд, та мені якось не кортить кредитувати весь Корпус.

– Я поверну, щойно одержу гроші...

У підсумку Гасві заборгували п'ятдесят п'ять фунтів.

Невдовзі настав час одягати спортивний костюм і йти до спортзалу. Гай ненавидів цю частину дня. Відділення офіцерів-кадетів зібралося під дуговими лампами. Неподалік два капрала перепасовували одне одному м'яча. Раптом один із них ударив по шкіряній кулі так, що вона влучила в стіну якраз над їхніми головами.

– От нахаба, – проказав молодик на ім'я Леонард.

М'яч ударився об стіну ще раз, тепер ближче.

– По-моєму, він це робить навмисно, – промовив Сарум-Сміт.

Несподівано почувся різкий і владний голос Епторпа:

– Агов, ви там, двоє, вам повилазило? Не бачите, що тут стоїть відділення офіцерів. Забирайтеся зі своїм м'ячем подалі!

Капрали набрали похмурого вигляду; вони підібрали м'яч і пішли геть, достовірно вдаючи цілковиту байдужість. За дверима вони гучно розреготілися.

Гаю спортзал здався чужою зоною, посольством далекого й ворожого народу, якому не залишалося місця у впорядкованому житті казарми.

Ними займався молодик із напонадженим залізаним назад волоссям, великим задом і очима, що неприродно блистіли. Свою гнучкість і велику силу він пока-

зував прямо-таки з котячою спритністю і надто нав'язливим – як на Гая – духом незворушності.

– Мета фізичної підготовки, – казав він, – розім'ятися і протистояти наслідкам старомодного вишколу, від якого терпне все тіло. Дехто з вас старше від решти. Не перенапружуйтеся. Не робіть більше від того, що ви можете. Я хочу, щоб ви одержували *задоволення* від занять. Почнемо з гри.

Гри, які йшли після цього, вганяли в депресію наймолодших. Гай стояв у колоні. Коли до нього доходила черга, брав футбольний м'яч із-поміж ніг чоловіка, який стояв попереду, і передавав його далі. Так вони мали змагатися – шерга із шерогою.

– Нумо, – казав тренер, – ви дасте їм відірватися. Я граю за вас. Не підведіть мене. Після гри йшли вправи.

– Виконуйте їх плавно, граційно, джентльмени, уявіть, що вальсуєте з найкращою дівчиною. Ось так, містере Тріммер. Дуже ритмічно. Раніше всі солдатські вправлення полягали в стоянні по команді «струнко» і тупанні ногами. Сучасна наука довела, що таке тупання ногами здатне серйозно ушкодити хребта. Ось чому тепер кожен день завершується півгодинною розминкою.

Цьому чоловіку ніколи не доведеться воювати, думав Гай. Він залишатиметься у своєму залитому світлом сараї, де гратиме м'язами, ходитиме на руках, стрибатиме по паркету, немов гумовий м'ячик, хоч би й небо падатиме на землю.

– На новітніх курсах в Олдершоті⁵ всі вправи вже виконуються під музику.

Цьому чоловіку, міркував Гай, не було б місця у Почесній роті вільних алебардистів графа Ессекса. Він не був ані «Мідним Закаблуком», ані «Яблучником».

Після фізпідготовки вони ще раз перевдяглися і вирушили на лекцію з військового права у капітана Бозанке. І лектор, і аудиторія перебували в однаково коматозному стані. Капітан Бозанке потребував всього лишень тиші.

– ...дуже важливо пам'ятати про всі поправки до Королівського статуту. Стежте за Королівським статутом, і ви ніколи не припуститеся великої помилки.

О шостій тридцять їх підняли і розпустили. Нарешті скінчився робочий день. Того вечора капітан Бозанке гукнув до себе Гая і Епторпа.

– Слухайте, – проказав він, – бачив я сьогодні вашу фізпідготовку. Вона вам щонебудь дає?

– Я би не сказав, сер, – відповів Гай.

– Ні, для таких, як ви, це взагалі паскудна річ. Якщо хочете, можете на неї не ходити. Тільки не пхайте свого носа в Будинок офіцерів, а сидіть по кімнатах. Якщо хтось про щось питатиме, то ви штудіюєте військове право.

– Страшенно дякую, сер.

– Можливо, одного дня ви командуватимете ротою. Військове право стане вам у більшій пригоді, ніж фізпідготовка.

– Якщо можна, то я й далі ходив би до спортзалу, – заявив Епторп. – Мені здається, після плацу краще трохи розім'ятися.

– Як вам заманеться.

– Я звик до фізичних вправ, – розповідав Епторп Гаю по дорозі до кімнати. – У тому, що сержант Прінгл казав про ушкодження хребта, багато здорового глузду. По-моєму, я вже трохи пошкодив свій. Останнім часом мені щось нездужається. Можливо, це від цього. Мені не хочеться, аби решта вважала мене якимось іншим. Істина, старий, у тому, що мені жилося скрутно, а це говорить само за себе.

– До речі, про якихось інших, ти часом не переправляв до мене Сарум-Сміта?

– Було таке. Я не вірю в позичені гроші. У мене багатий досвід.

На кожному поверсі розташовувалося по дві ванні кімнати. У грубках жевріло вугілля. Цим займалися старі алебардисти, яких на час війни знову призвали у Корпус і на яких покладалися обов'язки по догляду за казармою. Це були найкращі години дня. Гай чув, як тупотять ногами молоді офіцери, що розбігалися по місцевих кіно-театрах, готелях і танцмайданчиках. Він же відкисав у ванні, а згодом куняв у кріслі перед вогнем. Жодна середземноморська сієста не приносила більшого задоволення.

Незабаром за ним зайшов Епторп, і вони вдвох рушили до Будинку офіцерів. Кадетам необов'язково було мати парадну форму. Лише вони з Гаєм придбали її, і це якось виділяло їх поміж решти і робило їх більш прийнятними для кадровиків, не через те, що вони могли дозволити собі витратити дванадцять гіней⁶ на відміну від інших, а через те, що вони свідомо зробили вибір на користь особистого внеску в традиції Корпусу.

Коли обидва «Дядьки» при повному параді з'явилися в передньому покої Будинку, то перед каміном знайшли тільки майора Тікеріджа і капітана Бозанке.

– Приєднуйтеся, – запросив їх майор Тікерідж. Він плеснув у долоні. – Музики і дівчат. Чотири порції рожевого джину.

Гай любив майора Тікеріджа і капітана Бозанке. Він любив Епторпа. Він любив картину, написану олією, що зображувала незламне каре алебардистів у пустелі і висіла над каміном. Він любив весь Корпус глибоким і ніжним почуттям.

Того дня вечеря видалася формальною. Головуючий за столом ударив по стільниці молотком зі слонової кістки, а капелан проказав молитву. Молодшим офіцерам, при звичасним до швидших і бідніших прийомів їжі, церемонія видалася трохи гнітючою.

– По-моєму, це тупість, – зауважив Сарум-Сміт, – навіть вечерю перетворювати на стройову вправу.

Стіл освітлювали свічки у величезних канделябрах, які закарбовували військову історію попереднього століття у сріблі пальмових гілок та уклінних дикунів. Того вечора за столом опинилося щось із двадцять офіцерів. Багато молоді гуляло в місті; старші домовали у своїх дружин на сусідніх віллах. Вино пили лише на звані вечори. У перший свій візит до надвечірньої їдальні Гай припустився помилки і замовив бордо, на що почув кепкування: «Що, кровіці? У когось день народження?»

– Сьогодні привезли чергову естрадну виставу. Підемо?

– Можна.

– Взагалі-то я збирався занотувати деякі поправки до Королівського статуту.

– Мені казали, клерк у канцелярії зробіть це за один фунт.

– Тоді вже ліпше самотужки, – відказав Епторп. – І все-таки, може, я ще зазирну до вас. Того дива, там опиниться капітан-комендант, а я ще жодного разу з ним не розмовляв.

– Про що ж ти хочеш із ним поговорити?

– Та так, нічого особливого. Про що спаде на думку.

Поміркувавши, Гай промовив:

– Чув, що ад'ютант казав про нашу з тобою можливість командувати ротою?

– Старий, по-моєму, це вже розмова на професійну тему.

Об стільницю знов ударився молоток, і капелан іще раз проказав молитву, після чого прибрали стіл. Прибирання скатертини завжди виявлялося справою такої вправності, що Гай ніколи не втомлювався дивуватися їй. Днювальні підіймали канделябри, а потім капрал єдиним рухом зап'ястків примушував сукно лавиною падати до його ніг.

Подали портвейн і нюхальний тютюн. Товариство розділилося на дрібні групки.

За стінами казарми розташовувався гарнізонний театр. Коли Гай із Епторпом прийшли до нього, він був майже повний. Перші два ряди резервували спеціально для офіцерів. У центрі сидів сам полковник (якого в Корпусі з усіма його властивими особливостями називали капітан-комендантом) із дружиною і донькою. Гай із Епторпом стали шукати собі місця, але бачили тільки два порожні крісла в центрі. Їх охопили сумніви, причому Гай намагався якось ретируватися, а Епторп дещо несміливо почав просуватися вперед.

– Ідіть-но сюди, – гукнув їм капітан-комендант. – Чи ви соромитеся сидіти поруч із нами? Знайомтеся, моя дружина і мала.

Вони зайняли місце у такому визначеному товаристві.

– Додому на вихідних їдете? – спитала мала.

– Ні, розумієте, мій дім в Італії.

– Та невже! Ви, мабуть, якийсь митець чи що? А там цікаво?

– А мій дім – у Бечуаналенді⁷, – відгукнувся Епторп.

– Слухайте, – проказав капітан-комендант, – то вам, певно, є про що розповісти? Е-е, мабуть, уже час починати.

Він кивнув, загорілися вогні рампи, після чого полковник підвівся і по сходах піднявся на сцену.

– Ми з нетерпінням очікуємо на виставу, – проказав він. – Чарівні леді і справжні джентльмени подолали цього холодного вечора довгий шлях, аби розважити нас. Тож влаштуйте їм належний прийом, як годиться алебардистам.

Під гучні оплески він повернувся на своє місце.

– Взагалі-то, це робота капелана, – пояснив він Гаю. – Але вряди-годи я даю нашому доброму малому перепочинок.

За кулісами почало грати фортепіано. Лаштунки стали підійматися, і перш ніж сцена цілком відкрилася перед глядачами, капітан-комендант устигнув поринути у глибокий, але аж нітрохи не тихий сон. На авансцені під гербом Корпусу розташувалася маленька групка артистів Національної асоціації розваг, покликаної веселити військовиків у такий складний час. Вона складалася з трьох літніх жінок із надлишком гриму на обличчях, мертвотно-блідого старого з браком гриму на обличчі та істоти невизначеної статі і невизначеного віку за інструментом. Усі були вдягнуті в костюми П'єррота П'єррет. Вибухнули лояльні аплодисменти. Виставу відкривала весела хорова пісенька. У перших двох рядах голови одна за одною звішувалися на груди. Заснув і Гай.

Його розбудив гучний спів із відстані всього у кілька футів. Він лунав із вуст мертвотно-блідого чоловіка, чийм кволим північним тілом, здавалося, оволодів дух якогось могутнього південного тенора. Капітан-коменданта він розбудив теж.

– Це ж не «Боже, борони Короля»?

– Ні, сер. Це «Бути Англії завжди»⁸.

Капітан-комендант прислухався.

– І справді, – погодився він, – поки не почую слів, пісні мені нізачо не впізнати. А у старого голосяка ще той, еге ж?

Це був останній номер. Невдовзі всі встали. Тенор зробив іще більше: коли артисти й аудиторія виконували гімн, він стояв ніби по стійці «струнко».

– У таких випадках ми завжди запрошуємо артистів на келих вина. Зберіть когось із молодих і віддайте належну шану нашим гостям, гаразд? Підозрюю, ваш досвід розважання театралів багатший від нашого. До речі, якщо ви залишаєтеся тут на віхідних і не знайдете, чим зайнятися, то можете прийти на обід.

– Буду радий, сер, – відповів Епторп, якого це запрошення анітрохи не стосувалося.

– Ви теж залишаєтеся? Звісно, приходьте. Я теж буду радий.

У Будинок офіцерів капітан-комендант з ними не пішов. Комісію по прийому склали два кадровики і четверо з групи Гаая. Леді без гриму та вишуканих суконь розгубили всю свою театральну подобу і виглядали не краще від жінок, що повертаються додому після прогулянки по магазинах.

Гаай опинився поруч із тенором без перуки. Негусті сиві пасма справжнього волосся робили його трохи молодшим на вигляд, але все одно дуже старим. Щоки і ніс співака вкривали чіткі прожилки вен та якісь плями, а водянисті очі тонули в сіточці зморшок. Гаай уже кілька тижнів не бачив жодного хворого обличчя. Він би міг прийняти тенора за алкоголіка, проте той замовив саму каву.

– Зараз після віскі мені не спиться, – ніби вибачався артист. – Ви всі дуже гостинні. І особливо у Корпусі. У моєму серці «Мідним Задавакам» завжди було місце.

– «Мідним Закаблукам».

– Я це й мав на увазі. Під час останньої заварухи на фронті ми билися по сусідству з вашими хлопцями. Я служив у Артистичному полку⁹. Зауважте, мене ніхто не призивав. Я вже тоді був надто старий. Як записався рядовим, так і пройшов ним усю війну до самого кінця.

– А я тільки-но вступив.

– О, ви ще молодий. Можна ще одну філіжанку цієї чудової кави? Спів так виснажує.

– У вас гарний голос.

– Думаєте, все пройшло добре? Зі сцени так одразу і не скажеш.

– Так, усім дуже сподобалося.

– Звісно, ми не перший номер.

– Та ні, ви всі справжні молодці.

Запанувала мовчанка. У товаристві леді вибухнув регіт. У них усе йшло так, як треба.

– Ще трохи кави?

– Ні, дякую.

Мовчанка.

– Тепер новини, здається, вже кращі, – промовив тенор.

– Справді?

– О, набагато кращі.

– У нас мало часу на газети.

– Цілком можливо. Я вам заздрую. Адже в них самісінька брехня, – із сумом додав він. – Я не вірю жодному друкованому слову. Але там усе добре. Це не може не

підбадьорювати, – проказав він із глибини свого настрою. – Щось веселеньке кожного ранку. От, що нам потрібно у такі часи.

Незабаром товариство висипало надвір у ніч.

– Мабуть, ти спілкувався з цікавим чоловіком, – зауважив Епторп.

– Ага.

– Справжній митець. Певно, він колись співав у опері.

– Імовірно.

– У Гранд-опера.

За десять хвилин Гай уже лежав у ліжку. Замолоду його привчили завжди перед сном перевіряти своє сумління і каятися у скоєних за день гріхах. Проте з часу, як Гай потрапив до війська, благочестива звичка стада мішатися з денними заняттями. Він шосли намагався, але так і не пригадав команди для складання гвинтівок у козли: «Парні номери середньої шеренги нахилиють гвинтівки уперед, потім переміщують її під праву руку ложем угору, і водночас беруть вертлюг...» Він не був певен, у кого більше ребер, у kota чи кролика; він шкодував, що це Епторп, а не він приструнив нахабних капралів у спортзалі. Він грубо виправив порядного меланхолійного старого, котрий просторікував про «Мідних Задавак». Чи так годиться алебардисту? Залишалося багато в чому покаятися і багато що спробувати виправити.

[...]

Книга 2

ЕПТОРП ЗНАВІСНІЛИЙ

[...]

2

Нашвидкуруч переглянуті газети розповідали про фінський триумф. Примарні солдати на лижах, читав Гай, прочісували арктичні ліси, позбавлені сонячного світла, і не давали спокою радянським механізованим дивізіям, які наступали разом із оркестрами та портретами Сталіна, очікуючи на теплий прийом. А судячи зі слів їхніх напівголодних та кепсько споряджених військовополонених, тим навіть не було відомо, за кого і чому вони билися. На допомогу фінам уже квапилися англійські війська, яких поки що затримували дипломатичні ускладнення. Совети могли виявитися не більше ніж ілюзією, і Маннергейм⁷ посідав у серцях англійців місце, котре вони ще 1914 року були віддали королю Альберту Бельгійському⁸. Аж раптом, як грім із ясного неба, виявилось, що фіни зазнали поразки.

У «Кут-аль-Амарі» така катастрофа, схоже, нікого не засмутила. Що ж до Гая, то новина тільки підігріла в ньому нездорову підозру, на яку він намагався не зважати і яку успішно ігнорував більш ніж один раз, за час своєї служби в лавах алебардистів; підозру того, що його втягнули у війну, в котрій звитяга та благородна справа не стояли на порядку денному.

Того дня Епторп заявив:

– Зрештою цього можна було очікувати.
– А ти очікував? Уперше чую.
– Це ж було ясно, як Божий день, для всіх, хто не полінився зважити всі «за» та «проти». Просто вкотре повторилася історія Польщі. А сенсу балакати про це не було. Так ми всього лишень сіяли б паніку та відчай поміж слабших братів наших. Особисто я не можу не відзначити певних плюсів у такій ситуації.

– Яких, наприклад?
– Це спрощує всю нашу стратегію, якщо ти розумієш, про що я.
– Це слід розуміти як складову твоєї особистої кампанії з попередження паніки та відчаю?

– Розумій, як тобі заманеться, старий. А мені є над чим голову сушити.
І Гай одразу второпав, що в напруженій особистій драмі, котра тривала протягом усього Великого посту на тлі методів вишколу бригадира, стався новий поворот. Адже курс підготовки і справді стер усю її пікантність, а вона тим часом перетворилася на прекрасну ілюстрацію цих самих методів і стала їхньою кульмінацією.

Ця пригода розпочалася першої неділі нового режиму.

Того дня кімнати школи стояли практично порожніми; всі либонь відсипалися нагорі, або ж гуляли в місті. Гай читав свої тижневі газети у вестибюлі, коли побачив у вікно, як до корпусу під'їхало таксі, з котрого Епторп не без допомоги водія витягнув великий квадратний предмет і відніс його до ганку. Гай вийшов і собі допомогти.

– Усе гаразд, дякую, – трохи натягнуто проказав Епторп. – Я просто перевозжу деяке своє майно.

– Куди ти його хочеш віднести?
– Ще до пуття не знаю. Я справлюся й сам, дякую.

Гай повернувся до вестибюля і став під вікном, бездіяльно розглядаючи щось удалині. Стало надто темно, щоб читати, а рядовий, який затемняв вікна, ще не прийшов. Незабаром у сутінках біля парадного входу вигулькнув Епторп і заходився крадькома копатися в сусідніх заростях. Гай зачудовано спостерігав за ним, поки той не повернувся. Вхід із парадного ганку вів прямо до вестибюлю. Епторп задкував, тягнучи за собою своє спорядження.

– Ти впевнений, що справишся сам?
– Так, цілковито, дякую.

Попід сходами стояв крупний сервант, у який Епторп не без проблем і запхав свій тягар. Він зняв рукавички, шинель, кашкет і розгублено підійшов до каміна:

– Комодор переказував тобі свої вітання. Сказав, що нас не вистачає в Клубі.
– А ти ходив до Клубу?
– Не геть. Я просто заскочив до старого, щоб забрати дещо.
– Ось ці речі?
– По суті, так.

– Епторпе, це щось дуже особисте?
– Щось абсолютно нецікаве, старий. Анітрохи не цікаве.

Тієї миті прийшов черговий, щоб затемнити вікна.

– Смедерсе, – гукнув його Епторп.
– Сер?
– Тебе ж звуть Смедерс?

– Ні, сер. Крок.

– Байдуже. Я хотів спитати тебе про сараї. На задньому дворі будинку.

– Сер?

– Мені потрібна невеличка повітка, комірчина. Підійде будиночок садівника, пральня, молочарня абощо. Тут є щось схоже?

– Вам це не надовго, сер?

– Ні-ні-ні. На весь час, поки ми залишатимемося тут.

– Не можу сказати напевне, сер. Це потрібно питатися в інтенданта.

– Так, я просто цікавився.

Коли рядовий пішов, Епторп додав:

– Ну, й довбня. Я чогось завжди думав, що його звать Смедерс.

Гай повернувся до своїх тижневих газет. Епторп сів навпроти і став роздивлятися власні черевики. Потім він підвівся, підійшов до серванта, зазирнув у нього, зачинив дверцята і повернувся у крісло.

– Думаю, він *постоїть* і тут, от тільки боюся, *користуватися* ним тут не вийде, правда?

– Не вийде?

– Та як же може *вийти*?

Установилася пауза, протягом котрої Гай дочитав статтю про неприступність боліт Міккелі⁹. (Газету надрукували у хоробрі дні, які передували падінню Фінляндії.) Епторпу вривався терпець:

– Мені здавалося, я зможу прилаштувати його в кущах, але там не таке вже й усамітнене місце, як я гадав.

Гай промовчав і перегорнув сторінку «Таблета». Було очевидно, що Епторпові кортить поділитися своїм секретом і він невдовзі здасться.

– Сенсу йти до інтенданта немає. *Він* усе одно не зрозуміє. Та й будь-кому іншому пояснити суть справи досить проблематично.

Витримавши коротку паузу, Епторп правив далі:

– Якщо тобі вже *так* цікаво, то це мій убиральний бокс – переносний туалет.

Про таке Гай навіть не міг і мріяти; його здогадки хиталися між їжею, ліками та зброєю; щонайбільше він сподівався побачити яке-небудь екзотичне взуття.

– А можна глянути? – побожно спитав Гай.

– Чому б і ні, – відповів Епторп. – По правді кажучи, я думаю, він тебе зацікавить. Робота напрочуд охайна, таких більше не виготовляють. Мабуть, зараз дуже дорого.

Він підійшов до серванта і витягнув свій скарб – оббитий міддю дубовий куб.

– Це і справді дуже гарний виріб.

Епторп відчинив його і показав важкий мосяжний механізм та розписну кераміку ґрунтової роботи часів Едуарда VII¹⁰. На внутрішній стороні віка була пригвинчена табличка з написом «Хімічний клозет Конноллі¹¹».

– Ну, що скажеш? – поцікавився Епторп.

Гай ніяк не міг підібрати необхідні слова для гідної похвали.

– За ним вочевидь гарно наглядали, – промовив він.

Схоже, з необхідними словами він угадав.

– Він мені дістався від одного судді Верховного Суду, коли до урядових споруд у Каронзі¹² підвели каналізацію. Мусив заплатити п'ять фунтів. Зараз такого і за всі двадцять не знайдеш. Більше їх не роблять.

– Ти ним, певно, дуже пишаєшся.
– Пишаюся.
– От тільки ніяк не збагну, навіщо він тут тобі.
– Не збагнеш, старий? – досі невинне вдовolenня гордого власника на обличчі Епторпа поступилося місцем надивовижу врочистому та недоумкуватому виразу. – Краучбеку, а ти чув що-небудь про таку заразу, як трипак?

Приголомшений Гай не знав, що і відповісти.

– Яка прикрість. Пробач. Навіть не знав. Мабуть, ти підчепив його того вечора у Лондоні, коли трохи перебрав зайвого. Ти хоч лікуєшся? Може, тобі треба до лазарету?

– Ні-ні-ні-ні. У мене немає трипаку.

– А в кого є?

– Наприклад, у Сарум-Сміта.

– Звідки ти знаєш?

– Я не знаю. Я просто назвав ім'я Сарум-Сміта навмання. Цей молодий ідіот що завгодно підчепить. Та й будь-хто з них. Я ж ризикувати не хочу.

Він зачинив коробку і запхнув її назад під сходи. Схоже, затрачені зусилля трохи роздратували його.

– І взагалі, старий, – проказав він, – мені не до вподоби, що ти запідозрив у мене трипер. Із такими заявами не жартують.

– Вибач, за таких обставин помилку можна вважати природною.

– Тільки не по відношенню до мене, старий. Тим більше, що ти розумієш під «обставинами»? Я завжди знаю міру. П'янству бій, як-то кажуть. Досить уже того, що колись було.

Наступного дня Епторп устав іще вдосвіта, вирушив обстежувати присадибну ділянку і ще до сніданку знайшов порожню повітку, де школа, певно, тримала битки та рукавички своїх гравців у крикет. Там із допомогою рядового Крока він установив хімічний клозет, і туди ж він ходив по нужді кілька спокійних днів. За два дні після падіння Фінляндії почався його клопіт.

Повернувшись із пагорбів, де вони вкотре «лушпарили» неприятеля, Гай збирався перепочити зо півгодини після пізнього обіду, коли його потурбував Епторп. На його обличчі читався фатальний вираз.

– Краучбеку, на одне слово.

– Давай.

– Віч-на-віч, якщо ти не проти.

– Проти, а що сталося?

Епторп озирнувся у вестибюлі. Всі, здавалося, були зайнятими.

– Ти користувався моєю вбиральнею.

– Ні, не користувався.

– Тоді хтось користувався.

– У будь-якому разі це не я.

– Так більше ж ніхто про неї не знає.

– А як щодо рядового Крока?

– Він би не наважився.

– І я так само, мій любий друже.

– Це твоє останнє слово?

– Так.

- Що ж, гаразд, але я у майбутньому за цим простежу.
- Я б на твоєму місці так і зробив.
- Ти прекрасно розумієш, це серйозна справа, яка практично рівнозначна дрібній крадіжці. Хімікати коштують недешево.
- І скільки за один раз?
- Діло не в грошах. Це справа принципу.
- І на додачу ризику заразитися.
- Так точно.

Два дні Епторп чатував у чагарях біля повітки і проводив кожну вільну хвилину на варті. Третього дня він відізвав Гая убік і заявив:

- Краучбеку, мушу вибачитися перед тобою. Моїм нужником користувався не ти.
- Я так і знав.
- Звісно, але маєш визнати – обставини виявилися такими підозрілими. Та хай там як, а я з'ясував, що це за людина, і це мене турбує найбільше.
- Невже Сарум-Сміт?
- Ні, все набагато гірше. *Це бригадир.*
- Думаєш, у нього трипер?
- Ні, навряд чи. Надто світська людина. Але постає інше питання, яких заходів мені вживати?
- Ніяких.
- Це справа принципу. Як у старшого за званням офіцера в нього не більше прав користуватися моїм убиральним боксом, аніж носити мої черевики.
- Що ж, у разі потреби я б позичив йому свої.
- Можливо. Але в такому разі ти мені вже пробач, це означатиме, що тобі плювати на свої черевики, правда, старий? Хай там що, а ти вважаєш, що мій обов'язок – підкоритися без жодного протесту?
- В іншому разі, мені здається, ти наражаєшся на небезпеку виставити себе останнім віслюком.
- Треба подумати над твоїми словами. Може, варто поговорити з бригадним майором?
- Ні.
- Ти, ма'ть, правий.

Наступного дня Епторп відзвітував:

- Справи погіршали.
- Те, як швидко Гай зрозумів, що мова йде про переносну убиральню, говорило, наскільки міцно вона засіла в його думках.
- Нові порушники?
- Ні, я мав на увазі не це. Сьогодні вранці, виходячи з неї, я нарвався на бригадира. Він так дивно подивився на мене – ти ж знаєш, моментами в нього погляд неприємний аж страх. У ньому читалася думка, що саме *мені* там нічого було робити.
- Цей із заходами не забариться, – проказав Гай. – Скоро ти довідаєшся, що він думає про все це.
- Цілісінський день Епторп ходив сам не свій. На заняттях із тактики Дядько відповідав навмання, а розв'язання задач, які він пропонував, жахали своєю безграмотністю.

День тоді видався напрочуд холодний. Будь-якої вільної миті Епторп пантрував біля сарайчика. Він пропустив полуденок і повернувся лише за десять хвилин до початку вечірньої лекції. У нього почервонів ніс і посиніли щоки.

– Якщо так триватиме й надалі, ти можеш занедужати, – зауважив йому Гай.

– Не бійся, не триватиме. Найгірше вже сталося.

– Що?

– Ходімо глянемо. Я б і сам не повірив, якби не побачив на власні очі.

Вони вийшли надвір і пірнули в сутінки.

– Це трапилося десять хвилин тому. Я вартував із самого полуденка, а тому став страшенно мерзнути і почав наvertати круги навколо. Повз мене пройшов бригадир. Я віддав йому честь. Він не відповів. Потім він справив нужду і знов пройшов повз мене. Я ще раз віддав честь, а він тупо вишкірився мені в очі. Повір Краучбеку, це справжній *дідько*.

Вони дісталися повітки. На її дверцятах Гай роздивився щось біле і крупне. Епторп ввімкнув ліхтарик, щоб Гай зміг прочитати охайно виведені літери оголошення: «Офіцерам званням нижче бригадира вхід заборонено».

– Це, мабуть, зробив один із писарів на спеціальне замовлення, – із набожним страхом промовив Епторп.

– Для тебе це справжня халепа, еге ж? – спитав Гай.

– Я подам у відставку.

– Хто ж її прийме у воєнний час?

– Я попрошу переведення в іншу частину.

– Епторпе, мені тебе бракуватиме більше, ніж ти можеш собі уявити. В будь-якому разі за дві хвилини розпочинається лекція. Так що ходімо.

Лекцію читав сам бригадир. За його словами, однією з найважливіших сторін патрульної служби на Західному фронті виявилися міні-сюрпризи. Річі-Гук вів мову про натяжні дроти, детонатори, протипіхотні міни. Він у подробицях розписав, як одного разу додумався начинити вибухівкою цапа, котрого потім пригнав до табору бедуїнів¹³. Рідко доводилося бачити бригадира у більшому піднесенні.

На вечір не було заплановано ані дискусій, ані нічних навчань, тож відповідно до неписаного правила, яке діяло останнім часом, можна було повечеряти в місті.

– Ходімо до «Гарібальді», – запропонував Епторп. – Я не зможу сидіти з цією людиною за одним столом. Я частую.

Там у клубах пару, що валував з-над тарілки міністроне¹⁴, Епторпове обличчя набуло здоровішого відтінку, а підкріплений келихом бароло¹⁵, його відчай поступився місцем відвертому поклику непокори. І поки Епторп ще раз перелічував усі свої злигодні, [шпигун. – прим. перекл.] Пелеччі так і вгинався біля нього. Діалог видався якимсь туманним. «Убиральний бокс» – винахід цього непересічного офіцера, безсовісно вкрадений його начальником – безперечно, був новим та цінним видом озброєнь.

– Не думаю, – розмірковував Епторп, – що звернення до Армійської ради¹⁶ чим-небудь допоможе. Що скажеш?

– Цілком згоден.

– Навряд чи вони підійдуть до вирішення такого питання неупереджено. У принципі я навіть не звинувачую їх у тенденційності. Зрештою, підтримувати начальство, де це тільки можливо, у їхніх же інтересах. А якщо вони ще й знайдуть прогалину...

– Думаєш, у твоєму випадку є певні прогалини?

– Чесно кажучи, старий, так. Звісно, в суді честі все було б інакше, а от із суто юридичного боку неможливо не визнати, що бригадир має цілковите право обмежити доступ до будь-якої частини ввіреної йому нерухомості та прилеглих територій. Крім того, я встановив свій «убиральний бокс», не маючи на те дозволу. А це зайва зачіпка для Армійської ради.

– Звичайно, – не погодився Гай, – це ще спірне питання, адже допоки він залишається не доступним званню бригадира, заборона на нього поширюватися не може.

– Так тримати, Краучбеку. Ти влучив у самісіньке яблучко, – Епторп у щирому захваті дивився на свого сусіда. – Ти ж знаєш, інколи можна бути занадто обтяженим проблемою. Я вже думав і так, і сяк, аж поки мене не почало марудити від цих турбот. Мені потрібно було почути думку зі сторони. Абицію думку, головне, щоб ця людина не мала особистої зацікавленості в предметі спору. Рано чи пізно я б і сам дійшов до такого рішення, але б це вартувало мені недоспаної ночі. Старий, я перед тобою в неоплатному боргу.

Їм принесли ще їжі і вина. Джузеппе Пелеччі розщедрився не на жарт. Тепер йому здавалося, що «Вбиральний бокс» – це кодове ім'я якогось важливого політика, але не військового, якого переховували в їхньому районі. Інформацію він передасть саме в такому вигляді; гостріший розум крутив би її і надалі, але він не прагнув професійно-кар'єрного росту. Ресторану з нього було цілком достатньо. Завдяки італійцеві заклад нажив собі непогану репутацію. Від політики Джузеппе хилило на сон, а битви його просто лякали. Адже і сюди він приїхав перш за все для того, щоб уникнути військового обов'язку вдома.

– А теперечки особливий дзабальйоне¹⁷, джентльмени?

– Так, – кивнув Епторп. – Мабуть, що так. Несіть усе, що у вас є.

Гасві ж він додав:

– Зрозумій, за вечерю розплачуюся я.

Це Гай зрозумів від самого початку; а нагадування, на думку Краучбека, напевне, було незграбним виразом вдячності. Насправді ж Епторп таким лукавим чином намагався попросити його про майбутні послуги.

– Здається мені, що всі юридичні питання ми дуже тонко розв'язали, – правив далі Епторп. – Залишається питання подальших дій. Як нам дістати звідти мій «убиральний бокс»?

– Мабуть, так само, як ти його туди і поставив.

– А старий, не все так просто. Тут тонкощі сидять на тонкощах. Туди його принесли ми з рядовим Кроком. Тож як тепер винести його звідтіля, не порушуючи заборону? Не можна змусити людину виконувати незаконну дію. Не забувай про це. Крім того, мене навіть просити його не тягне. Він так неохоче погодився підсобити минулого разу.

– Може, підчепити з допомогою аркана?

– Надто складно, старий. Більше того, моє ласо залишилося з рештою збіжжя в комодора.

– А якщо спробувати магнітом?

– Краучбеку, ти глузуєш із мене?

– Моя справа запропонувати.

– Ти мені вже пробач, але толку з твоєї пропозиції, як із козла молока. Ні. Хтось має його звідти забрати.

– В обхід заборони?

– Хтось, хто про неї нічогосінько не знає, або про кого бригадир не знає, що він знає, що вхід до повітки заборонено. А якщо його заскочать на гарячому, то він завжди зможе відбрехатися, що поночі не бачив оголошення.

– Тобто ти маєш на увазі мене?

– А хіба це не очевидно, старий, що перш за все я звернувся б саме до тебе?

– Гаразд, – погодився Гай, – я не заперечую.

– Молодчина, – видимо пожвавився Епторп.

Вечеря закінчилася. Епторп побурчав над рахунком, але заплатив. Вони повернулися до «Кут-аль-Амари». Нікого не було видно. Епторп став на чатах, а Гай без особливих складнощів витягнув назовні той самий предмет.

– Куди тепер?

– Треба подумати? А де краще сховати, на твою думку?

– В туалеті.

– Слухай, старий, зараз не час і не місце для жартів.

– Та я просто згадав слова Честертона: «Де найліпше сховати листочок? На дереві».¹⁸

– Старий, я тебе не розумію. На дереві мені буде геть не зручно. Ще й у всіх на виду.

– Гаразд, давай де-небудь не дуже далеко, бо він страшенно важкий.

– Коли я проводив тут рекогносцирування, то був помітив садовий будиночок.

Так переносний нужник відправився на нове місце в п'ятдесятьох ярдах від старого. У будиночку виявилося не настільки затишно, як у повітці, але Епторп сказав, що його все влаштовує. Повертаючись до кімнати після нічної авантюри, він затримався на садовій стежці і напрочуд тепло промовив:

– Краучбеку, я не забуду про все, що ти сьогодні для мене зробив. Щиро тобі дякую.

– А я тобі дякую за вечерю.

– Макаронник постарався на славу, правда ж?

За декілька кроків Епторп розжився на ще одну заяву:

– Слухай, старий, якщо хоч, можеш користуватися моїм нужником. Я буду не проти.

Який прояв чуттєвості, який історичний момент; і Гасві варто було б звернути на нього увагу, адже цієї миті їхні непрості стосунки з Епторпом найближче підійшли до точки взаємної любові та довіри. Та минувся він так, як це зазвичай буває поміж англійців.

– Велике дякую, але мені і так непогано.

– Точно?

– Так.

– Ну, то добре, – із полегшенням промовив Епторп.

Тепер Гай високо піднявся в очах Епторпа і на пару з ним став оборонцем «убирального боксу».

[...]

8

Того дня, коли Черчилль став прем'єр-міністром, Епторпа підвищили у званні до капітана.

Про це його попередив ад'ютант, і денщик Епторпа вже з самого рання чекав у приймальні Штабу. Щойно в канцелярії батальйону залунали перші нотки оголошеного наказу (перш ніж копії аркушів із призначенням були розіслані і тим паче отримані), капітанські зірочки вже красувалися на погонах командира штабної роти. Решта пізнього ранку минула в атмосфері врочистого екстазу. Він блукав уздовж транспортних комунікацій, зазирнув у гості до начальника медсанчастини, щоби нібито поцікавитися одним тонізуючим засобом для себе, перелякав інтенданта, який спокійно собі чаював на складі, проте, здавалося, ніхто не помічав нового сузір'я на однострої. Епторп ладний був заждати.

Опівдні на плацу зачулися кроки солдатів, які поверталися із завдань. Пролунала команда «вільно». Епторп спроквола чекав у наметі-їдальні на офіцерів.

– О, Краучбеку, дозволь тебе почастувати.

Гая це дещо подивувало, бо за останні пару тижнів Епторп практично припинив із ним спілкуватися.

– Красно дякую. За сьогоднішній ранок я вже встиг пройти не одну милю. Мені кухоль пива, будь ласка.

– А тобі, Джарвісе? Ді Созо?

Це видалося ще більш дивним, бо на жодній стадії культивування тимчасових офіцерів для Його Королівської Величності Епторп ні одного разу не забалакав до Джарвіса чи ді Сози.

– Гейтере, чим тебе побалувати?

– Що в лісі здохло? У тебе день народження?

– Наскільки я розумію, в Алебардному заведено виставлятися з такої нагоди.

– Якої такої нагоди?

Дарма він зачепив Гейтера, який ламаного пені не дав би за тимчасового офіцера, а сам і досі ходив у лейтенантах.

– Святий Боже, – проказав Гейтер, – тільки не кажи, що ти став капітаном.

– Наказ набрав чинності з першого квітня, – з почуттям гідності проказав Епторп.

– Із чим-чим, а от із числом вони вгадали. І тим не менш від порції рожевого джину я не відмовлюся.

Іноді наставали моменти, як от тоді в казарменому спортзалі, коли Епторпову поведінку навіть смішною назвати язик не повертався. Це був один із них.

– Кроку, виконайте замовлення цих молодих джентльменів, – промовив він і по-царськи розвернувся до новоприбулих за шинквасом: – Підтягуйтеся, ад'ютанте. Я виставляюся. Підполковнику, маю надію, ви теж до нас приєднаєтеся.

У наметі готувалися накривати обід. Епторп не на жарт захопився власною гостинністю. З цього приводу жаба давила самого тільки Гейтера.

Переміна прем'єр-міністрів особливого зацікавлення не викликала. Поміж алебардистів політика вважалася несолдатським ділом. Зимове звільнення міністра оборони Гор-Беліші було спровокувало певну радість та дискусії, але відтоді Гай

заледве чув бодай одне згадане прізвище політика. По радіо передавали кілька виступів Черчилля. І Краучбеку вони здалися до болю хвалькуватими, більше того, практично всі вони, немов кара Божа, безпосередньо передували повідомленням про чергову катастрофу, як у кіплінгівському «Останньому співі»⁴⁴.

Про Черчилля Гай знав лиш те, що він професійний політик, майстер псевдоавгустівської прози⁴⁵, сіоніст, приборчник Народного фронту в Європі та поплічник газетних магнатів і Ллойда Джорджа.

– Гаю, що з себе являє цей Вінстон Черчилль? – питали в нього.

– Скидається на Гор-Белішу за винятком того, що з якоїсь радості його капелюхи вважаються смішними.

– Ну, треба ж було когось призначати розгрібати гівно після Норвегії.

– Ага.

– Навряд чи він гірший від старого.

– Я б сказав, навіть кращий.

До них через стіл нагнувся майор Ерскін:

– Черчилль, мабуть, єдиний, хто може порятувати нас від програшу у цій війні.

Гай уперше чув, щоб алебардист розглядав можливість якого-небудь іншого варіанта розвитку подій, крім цілковитої перемоги. Щоправда, не так давно один офіцер, котрий повернувся з Норвегії, читав їм лекцію, у котрій відверто говорив про невідповідність корабельних вантажів, про деморалізувальний вплив пікірувальників, організовану діяльність шпигунів. Він був навіть натякнув на низькі бойові якості британських військ. От тільки справити враження йому не пощастило. Алебардисти завше вірили, що толку від «Штабу» та «всіляких інтендантів» не буде, вірили, що вояки решти полків взагалі не варті гордого імені солдата, що іноземці в армії тільки підводять. Тож природно, що за відсутності алебардистів справи йшли кепсько. А програвати війну ніхто й не думав.

Більший інтерес викликало підвищення Епторпа.

Це бригадир Річі-Гук міг зникнути за мурами свого вікторіанського замку і втратити свою особистість. З Епторпом все було не так. Того самого дня Гаю довелося проминати його на батальйонному плацу. У запалі підліткових веселощів, які не були рідкістю у війську, він урочисто віддав йому честь. Епторп із не менш урочистим видом відповів на привітання. Напрочуд серйозний вираз обличчя новоспеченого капітана та його не дуже впевнена після вранішніх приливань хода розваги, однак, не зіпсували.

Пізніше ввечері вони зустрілися знов. Епторп, вочевидь, до того часу встиг розкоркувати чергову пляшечку і перебував у стані, який сам називав «захмелінням». А характеризував цей стан дух надприродної бундючності. Наближаючись до нього, Гай на власний подив помітив, що той повторює всі рухи, які він мав звичку виконувати ще в казармі, перш ніж віддати честь офіцерові. Він поклав стек під ліву пахву, заходився вимахувати правицею з особливою затятістю та витріщився скляним поглядом прямо поперед себе. Гай, проминаючи його, по-товариськи кинув: «Добри вечір, капітане», – і лише з запізненням помітив, що рука Епторпа перебувала на висоті плеча – на рудиментарній стадії офіційного привітання. Рука обм'якла, очі втупилися кудись у протилежний бік долини, й Епторп пішов собі далі, встигнувши перечепитись через відро.

Перше, жартівливе, привітання Гая справило на Епторпа незгладиме враження, що якось примудрилося пережити вечірні веселощі. Наступного дня Епторп хоч і спустився з хмар на землю, та повернувся звідтіля, збагачений новою *idée fixe*⁴⁶.

Перед першим шикуванням він звернувся до Гая:

– Слухай, старий, я був би страшенно тобі вдячний, якби ти віддавав мені честь на території табору.

– З якого такого дива?

– Ну, я ж віддаю честь майорові Тренчу.

– Звичайно.

– А різниця між ним і мною така сама, як між мною і тобою, якщо ти зрозумів, що я хотів сказати.

– Любий друже, коли ми поступили в армію, нам дуже добре пояснили, кому та коли треба віддавати честь.

– Так. Але хіба ти не розумієш, що мій випадок – винятковий. У полковій історії такого прецеденту ще не було. Не так давно ми всі починали однаково. Я зробив маленький ривок уперед, тому природно, що мені потрібно трохи більше, ніж просто час, аби утвердитися в своєму авторитеті. Будь ласка, Краучбеку, віддавай мені честь. Я тебе прошу, як друга.

– Пробач, Епторпе, не можу. Я ж по-дурному себе почуватиму.

– Ну, ти хоча б передай це іншим.

– Ти серйозно? Ти добре все обміркував?

– Та я ні про що інше і не думав.

– Гарзд, Епторпе. Я їм перекажу.

Звичайно, я не можу їм наказати це робити. Перекажи, що це просто моє побажання.

Уже скоро «побажання» Епторпа знали всі, і пару днів йому довелося відбиватися від спланованого переслідування. Вже за кілька кроків усі навколо бачили, як напружено він крокує, готуючись казна до чого. Інколи молодші офіцери віддавали йому честь із поважною правильністю; інколи вони просто проходили повз нього, як проз стінку; а інколи вони ледь піднімали кашкета і проказували: «Привіт, Дядьку».

Найжорстокішу техніку виробив ді Соза. Забачивши Епторпа, він клав стек під ліву пахву та крокував назустріч, не зводячи з капітана пройнятих святобливим жахом очей. А за два кроки несподівано розслаблявся, недбало махаючи йому ціпком. Інколи він навіть припадав на коліно і, не зводячи побожного погляду з Епторпа, перев'язував шнурок на черевіку.

– Ти ж доведеш сердешного до сказу, – казав йому Гай.

– А таки доведу, Дядьку, бігме, доведу.

Край смішкам поклав підполковник Тікерідж, який одного вечора викликав Гая до канцелярії.

– Сідай, Краучбеку. Я хочу поговорити з тобою неофіційно. Мене бентежить Епторп. Отак, поклавши руку на серце, скажи мені, у нього все гарзд із головою?

– Він трохи специфічний, підполковнику, але не думаю, що це могло б бути небезпечним для кого-небудь.

– Сподіваюся, ти маєш рацію. Бо я зусібіч чую про нього найекстраординарніші рапорти.

– Він пережив один неприємний інцидент того ранку, коли ми покидали Саутсенд.

– Я в курсі. Але ж навряд чи він міг так вплинути на голову? Ось-но я тобі розповім, що він утнув останнім. Сьогодні Епторп по всій формі попросив мене наказати всім молодшим офіцерам віддавати йому честь. Ти ж згоден, що це нормальним не назвеш?

– Ні, підполковнику.

– Або так, заявив він, або я маю видати наказ, що ви *не повинні* віддавати йому честь. Це так само складно назвати нормальним. Що у вас там відбувається?

– Мабуть, його трохи дістали.

– Я в цьому і не сумніваюся, але це вже далеко зайшло. Просто перекажи хлопцям, що годі кпити. Мине не так багато часу, і ти можеш опинитися у його тарілці. А тоді вже зрозумієш, що зад буває в милі і без глузування молодих телепнів.

Розмова відбулася в той день – дарма що Пенкірка новина сягнула трохи пізніше, – коли німці перейшли Маас⁴⁷.

9

Наказ підполковника Гай передав за вечерею, і «Справа про капітанську честь», як її витіювато назвав ді Соза, скінчилася так само раптово, як і розпочалася. Проте показні аномалії в поведінці Епторпа знайшли собі вихід в іншому руслі.

По-перше, вони стосувалися Замку. Від першого дня призначення на посаду – ще у званні лейтенанта – Епторп завів собі моду навідуватися до нього без будь-якої видимої причини двічі або тричі на тиждень, в обідню перерву, коли по всіх приймальнях та кабінетиках зазвичай розпивався чай. Епторп приєднувався до штаб-капітана з компанією, і ті, думаючи, що він прийшов сюди у справах батальйону, бралися його розважати. Таким чином Епторпу доводилося чути краєм вуха чимало розмов на професійну тему, а тому що стосувалося дріб'язкових розпоряджень щодо внутрішнього життя бригади йому нерідко щастило дивувати свого ад'ютанта прозорливою поінформованістю. Допивши чай та провівши решту співрозмовників по своїх кабінетах, Епторп ніби знічев'я зазірав до старшого писаря та цікавився: «Є які-небудь особливі розпорядження по другому батальйону?» Після третього такого візиту секретар доповів бригадному майору і запитав, наскільки санкціоновані подібні відвідини. У результаті по всій бригаді було оголошено наказ, який забороняв офіцерам наблизитися до штабу за відсутності спеціального дозволу чи розпорядження.

Почувши цей наказ, Епторп спитав у свого ад'ютанта:

– Я так розумію, дозвіл маю видавати я?

– Бог із тобою, чому *ти*?

– Ну, я ж тут начальник штабу, хіба ні?

– Епторпе, ти що, пив?

– Ні, звичайно.

– Тоді сходи до командира – він зможе краще пояснити це, ніж я.

– Так. Думаю, ти маєш рацію.

Підполковник Тікерідж рідко нетямився з люті. Але того ранку крики в його канцелярії міг чути весь табір. Хоч коли Епторп вийшов звіттіля, на його обличчі, як і завжди, читався лише спокій.

– Леле, Дядьку, оце так наганяй. Вас було чути на плацу. Що сталося?

– Та так, рутина, старий.

Після втрати свого «вбирального боксу» Епторп виробив імунітет до шоку.

У ті дні (на відміну від наших) лави армії ще обходилися без психіатрів. У протилежному разі Епторп назавжди був би утрачений для алебардистів. Але на велику втіху однополчан він залишився.

Найбільшим же збоченням Епторпа стала його одноосібна війна з Королівським корпусом зв'язку. Він був одержимий цією кампанією протягом усіх складних днів у Пенкірку і закінчив її з відзнаками.

А розпочалося все із простого непорозуміння.

Вивчаючи перелік своїх обов'язків при світлі лампи розжарення, Епторп вичитав, що полкові зв'язківці його батальйону в адміністративних цілях підкорялися йому.

Уже з перших слів просте речення виросло в очах Епторпа, немов на дріжджах. Йому було очевидно, що саме воно давало йому в руки нагоду прилучитися до битви, аж ні – командувати нею. Того фатального 1 квітня у бригаді налічувалося десятеро зв'язківців – добровольців, оснащених самими прапорцями, котрі погодилися на те, що (вони вважали) буде легкою службою без надміру вишколу. Епторп же виявився людиною з поєднанням найрізноманітніших умінь, поміж котрих заваялося знання морзянки. А тому протягом кількох днів він за особливим дорученням забирав цих зв'язківців до себе і провів не одну прохолодну годину, махаючи перед ними прапорцем.

Потім на чолі власного офіцера прибули солдати Королівського корпусу зв'язку, озброєні телеграфними апаратами. Волею випадку їх розквартирували по сусідству з другим батальйоном. Старший офіцер зв'язківців їв разом із колегами з другого батальйону, а не в Замку, розташованому за милю від наметів, їх інтендант одержував харч для своїх у інтенданта того ж самого другого батальйону. Таким чином зв'язківці стали тісно асоціюватися з підрозділом Тікеріджа.

Усі прекрасно все розуміли, за винятком Епторпа, котрий уявив, що новенькі підлягають його особистому командуванню. Тоді він ще залишався лейтенантом. Командир зв'язківців теж був лейтенантом, молодшим і за віком, і від того, який мав вигляд. Звали його Данн. Коли він уперше з'явився за столом офіцерів другого батальйону, Епторп узяв його під свою опіку та гречне покровительство, представивши всім іншим як «свого останнього підлеглого». Данн до кінця так і не второпав, що б воно означало, та оскільки його щедро частували випивкою і через свою природну сором'язливість, яка межувала з відлюдкуватістю, він радо погодився на такий патронаж.

Наступного ранку Епторп прислав свого денщика у розташування бригадних зв'язківців.

– Містер Епторп перекажує вам вітання і цікавиться, коли містер Данн буде готовий до інспекції свого підрозділу.

– Якої інспекції? Приїхав бригадир? Мене не повідомляли.

– Ні, сер. До інспекції містера Епторпа.

Данн хоч і був сором'язливим парубком, але навіть для нього це вже було занадто.

– Перекажи містерові Епторпу, що коли я сам покінчу інспектувати своїх солдатів, я буду готовий прийти і проінспектувати його голову.

На обличчі рядового не здригнувся жоден м'яз.

- Чи не були б ви у такому разі ласкаві дати відповідь письмово, сер?
- Ні. Краще я, мабуть, переговорю з його ад'ютантом.
- Першу сутичку зустріли несерйозно, тому обійшлося без офіційних заходів.
- Дядьку, не будь телепнем.
- Але ж, ад'ютанте, це мої підлеглі. Зв'язківці.

– Батальйонні зв'язківці, Дядьку. А не бригадні, – а потім додав, тоном, яким, на його думку, Епторп міг спілкуватися зі своєю челяддю в Африці: – Твоя не розуміти? Ці хлопці – хлопці Королівського корпусу зв'язку. Твої хлопці – хлопці Алебардного. Прокляття, ти що, хочеш, щоб я тобі на аркуші намалював їхні емблеми та наші?

Однак ад'ютант, поквапившись, усе спростив, оскільки насправді батальйонні зв'язківці в усіх відношеннях, крім власне зв'язку, підлягали старшому офіцеру Корпусу зв'язку та вишколу під його керівництвом. Останнього факту Епторп не міг чи не хотів, але так ніколи і не прийняв. І коли б Данн не призначав управління, Епторп придумував завдання по табору для всього свого батальйонного підрозділу. Більше того, на кожному шикуванні він пояснював своїм солдатам, що за жодних обставин вони не повинні коритися будь-чим наказам за винятком його власних. Діло хутко йшло до розв'язки на офіційному рівні.

Справу Епторпа, дарма що недоказову, підкріплював той факт, що Данна ніхто не любив. А тому, коли він з'явився у канцелярії батальйону, ад'ютант холодно повідомив йому, що він усього лишень гість у їхній їдальні, а тому з усіх офіційних причин мусить звертатися до Замку. І всі скарги на людей, які поділилися з ним своїми наметами, потрібно звертати до бригадного майора. Данн подибав до Замку, де бригадний майор порадив йому залагодити всі справи без зайвого галасу разом із підполковником Тікеріджем. У свою чергу, підполковник Тікерідж переказав Епторпу, що його люди мають проходити підготовку разом із бригадними зв'язківцями. У відповідь Епторп негайно розпустив усіх своїх підлеглих по звільненнях за сімейними обставинами. Данн повернувся назад до Замку, розгубивши по дорозі решти сором'язливості. Бригадир саме пропадав у черговому лондонському відрядженні, а бригадний майор був найзайнятішою людиною в усій Шотландії. Він тільки і зміг, що пообіцяти порушити питання на найближчих зборах батальйонних командирів.

Тим часом Епторп поклав край дружбі з Данном і перестав із ним розмовляти. Сварка між начальством швидко поширилася на рядових. У воєнторзі та на території табору почали спалахувати сварки. Шістьох алебардистів Данн звинуватив у шкідництві. Проте в канцелярії батальйону об'явилася вочевидь нескінченна кількість однополчан із Алебардного, ладних кривосвідчити, аби тільки відстояти честь Корпусу. А тому підполковник Тікерідж мусив справу закрити.

Це була нормальна для армії ворожнеча родів військ, котру від усіх інших відрізняло тільки те, що Епторп не давав шансів жодним прецедентам. І тут у самому розпалі війни Епторп став капітаном. В очах останнього це виглядало щонайменше еквівалентом відвідин оракула в Сіві⁴⁸ Александром Великим. Це було світлом, що змусило мінитися барви та форми навколо нього. У темних тінях ховалися демони, подібні до ді Сози, проте осяйна путь вела його на підкорення Данна.

Одного дня невдовзі після підвищення Епторп вирушив оглядати розташування зв'язківців, де його і заскочив Данн. Однак те, що він побачив, остаточно спантелечило його.

А все через старий інтерес Епторпа – взуття. Він знайшов черевик, що потребував ремонту, і тепер стояв оточений зацікавленими зв'язківцями та розбирав його складним ножем.

– Крім якості шкіри, – просторікував Епторп, – цей черевик ганьбить Армію Його Величності. Погляньте тільки на шов. А як прикріплено язичок? Що це за конструкція отворів для шнурків? У добре зшитому черевіку... – він підняв ногу і поставив її на детектор газу поруч.

– Якого дідька ви тут робите? – спитав його Данн.

– Містере Данн, мені здається, ви забули, що звертаєтесь до старшого за званням офіцера.

– Що ви робите у моєму підрозділі?

– Підкріплюю свою підозру в тому, що вашому взуттю потрібна якнайретьельніша увага.

Данн зрозумів, що йому тільки-но втерли носа. І крім фізичної розправи відповідати нічим. Проте остання тільки поклала б початок нескінченній халепі.

– Ми це обговоримо пізніше. А зараз у них шиккування.

– Сержант тут ні при чому. Він неодноразово нагадував мені про це. Затримав їх я.

Двоє офіцерів розійшлися врзнібіч. Данн попрямував до Замку скаржитися бригадному майорові, а Епторп мав на думці куди химернішу ціль. У штабі роти він засів писати виклик Данну, в якому пропонував останньому озброїтися геліографом⁴⁹ і прямо перед рядовими визначити, хто з них краще розуміється на азбуці Морзе.

Бригадир сидів у Замку. Нічним потягом він практично щойно повернувся з Лондона, пригнічений новинами з Франції.

– Сер, боюся, у нас постала серйозна дисциплінарна проблема, яка може потребувати рішення офіцерського трибуналу.

– Так, – проказав у відповідь бригадир. – Так. – Він дивився у вікно. Подумки Річі-Гук був далеко, досі намагаючись збагнути невимовну істину, котру дізнався в Лондоні.

– Одного офіцера з другого батальйону, – правив далі майор, дещо підвищивши голос, – було звинувачено в порушенні території Штабу бригади і навмисному знищенні взуття рядових.

– Ага, – кивав і далі бригадир. – П'яний?

– Тверезий, сер.

– Виправдання є?

– На його думку, взуття мало виробничий дефект, сер.

Бригадир не зводив погляду з вікна, поки майор чітко переказував суть кампанії Данна – Епторпа. Зрештою Річі-Гук промовив:

– У черевиках можна було бігати?

– Ще не знаю, сер. Безсумнівно, це стане відомо, коли закінчиться попереднє розслідування.

– Якщо в них можна бігати, то вони згодяться для будь-якої армії. Прокляття, а якщо вони їх погублять, то нарвуться на неприятеля. Як ви кажете – серйозна проблема.

– То мені провести необхідні процедури для трибуналу, сер?

– Ні, на це немає часу. Ви усвідомлюєте, що вся наша армія разом із французами драпає від ворога, не зробивши жодного пострілу? Помирить цих молодих ідіотів.

Влаштуйте спільні навчання для зв'язківців. Подивимось, чи справляться вони зі своїм устаткуванням, байдуже у взутті чи без. Ось, що зараз має значення.

Два дні згодом, після гарячкових зусиль Замку та канцелярії, Алебардна бригада вирушила походом у мокрі долини Мідлотіану⁵⁰.

Гай запам'ятав цей день, як наймарніший день в армії. Його взвод пролежав під дощем у траві цілісінький день, б'ючи безсовісні байдики. Вони були поруч одного із зв'язкових постів бригади, звідки протягом усього дня лунали одноманітні літургійні завивання: «...Алло, Нен, алло, Нен. Підтвердьте контакт. Прийом. Алло, Нен, алло, Нен. Ви чуєте мене? Прийом. Алло, Кінг, алло, Кінг. Ви чуєте мене? Прийом. Алло, Нен, алло, Кінг. Нічого не чую. Кінець передачі. Алло, Альфа. Алло, Альфа. Чую тебе на одиницю, перешкоди – п'ять. Кінець зв'язку. Алло всім станціям. Альфа. Браво. Чарлі. Дельта. Ехо. Фокстрот. Ви чуєте мене? Кінець зв'язку...» Молитви зневажливим богам возносилися весь прохолодний ранок.

Солдати позагорталися у свої плащ-палатки і поглинали промоклі пайки. Незабаром із серпанку дуже повільно вийшов зв'язківець. Взвод привітав його саркастичними вигуками. Новоприбулий дочвалав до зв'язкового поста і десь із глибин своїх одержав видобув сирий клапоть паперу. Капрал потім приніс його і Гаю. «Альфа, Дельта, Янкі, – говорилося в ньому, – припинити роботу р.-т. станції. Відомості через посильного. Підтвердьте одержання».

Ще дві години минули, аж поки вгору по схилу до Гаю не підійшов «посильний» і не передав нове повідомлення: «Від команд. 4-ї р. команд. 2-го взв. Навчання закінчено. Збір на перехресті у точці 643202». Потреби інформувати зв'язківців Гай не бачив. Він вишикував взвод і рушив геть, залишивши їх на самоті, там де вони лежали.

– Що ж, – заявив за обідом підполковник Тікерідж, – я вже написав звіт про сьогоднішнє безглуздя і рекомендував відправити бригадних зв'язківців на перепідготовку.

Те, що сталося, на загал визнали особистим успіхом Епторпа. Наступні два дні всі намагалися бути з ним люб'язними, чим поклали край кпинам. Увечері він проявляв надзвичайну щиросердність. А вранці біля розташування другого батальйону зупинилися два автобуси, реквізовані у цивільних. Зв'язківці зібрали свої манатки і поїхали геть.

– А бригадний у темпі все повіришував, – прокоментував подію ді Соза.

Алебардисти вітали одне одного з триумфом.

Проте наказ про відправлення зв'язківців був уже виданий у далекому Лондоні, поки ті все ще лаштували антени в Пенкірку, і спричинила його аж ніяк не зламана апаратура.

Та якби алебардистам стало відомо про це, вони зраділи б іще більше. Бо для них це означало початок війни.

[...]

ПРИМІТКИ

²¹ **Бенедиктинці** – «чорні ченці», найдавніша в Європі чернеча організація, яка формально не є орденом у строгому розумінні цього слова. Об'єднує церковні конгрегації, що

існують згідно з правилами, розробленим італійським святим Бенедиктом Нурсійським (430–543). Основне гасло – «Ora et labora» – «Молись і працюй».

²² Ірландський гвардійський полк (Irish Guards, IG) був створений 1900 р. і нині входить до так званої Гвардійської дивізії, обов'язок якої – боронити монарха. До її складу також зараховують Гренадерський, Кольдстримський, Шотландський та Валійський полки.

²³ **Стек** (англ. stick, «ціпок») – коротка тростина (вершників та офіцерів війська) зі шкіряним зашморгом на кінці.

²⁴ **Генріх I** (відомий як *Анрі Боклер* із франц. «вчений», Henry Beauclerc, бл. 1068–1.12.1135, Сен-Дені-ан-Ліон, Нормандія) – король Англії і герцог Нормандії з 1100 р., молодший син Вільгельма Завойовника. Усунувши від влади відсутнього в країні брата, герцога Роберта, посів престол королівства. Зміцнював державний апарат, укріплюючи законодавство. Після його смерті країну майже двадцять років роздирали феодальні чвари – період так званої Анархії. Літописці приписують йому вислів «Неписьменний монарх – це коронований віслук».

²⁵ **Лінії Мажино і Зіґфріда** (останню було б хронологічно точніше назвати Західним валом) – системи фортифікацій, споруджені у 1930-их рр. урядами Франції і Німеччини відповідно на спільному кордоні. Жодна не виправдала свого спорудження.

²⁶ Натяк на скандал, пов'язаний із тим, що в команду однієї з прожекторних установок у графстві Кент (Англія) підібрали персонал із числа модних театральних акторів-гомосексуалістів на чолі з Деннісом Прайсом (1915–1973). Публічне викриття даного факту призвело до невдоволення громадськості, під тиском думки якої вищезгадану команду було розформовано.

²⁷ Мюнхенська конференція за участі Адольфа Гітлера, Беніто Муссоліні, Едуара Даладьє та Невілла Чемберлена відбулася 29 вересня 1938 р. і стала останньою дипломатичною спробою запобігти світовій війні. На ній було узаконено анексію Судетської області (тодішня Чехо-Словаччина), що мала стати «останньою» територіальною вимогою Німеччини.

²⁸ Деякі риси цього персонажа списані з доброго знайомого Івліна Во, шотландського журналіста і публіциста Джона *Патріка Далласа Бельфура*, третього барона Кінроса (Balfour, 25.06.1904 – 04.06.1976).

²⁹ Колекція **Річарда Вольласа** (1818–1890) нині розміщена у Гартфорд-Гаусі (Лондон) і, в основному, представляє французьке образотворче та декоративне мистецтво. **Андрé-Шарль Буль** (Bouille, 11.11.1642, м. Париж – 29.02.1732, там же) – відомий французький столяр-червонодеревець фламандського походження, що уславився мозаїками по дереву – інтарсією або маркетрі. Законодавець однойменного стилю в меблях: з декоративними металевими накладками на чорному або червоному тлі. **Франсуа Буше** (Boucher, 29.09.1703, м. Париж – 30.05.1770, там само) – французький маляр, яскравий представник живописної культури рококо, фаворит Жанны-Антуанетти Пуассон, більше відомої як маркіза де Помпадур (1721–1764).

³⁰ **Хети** (від імені біблійного персонажа Хета, пп [heth]) – стародавній, перший документально засвідчений індоєвропейський народ, що заселяв центральні і південні регіони Малої Азії у 2 тис. до н. е. Створили могутню державу, розквіт котрої припав на XIV ст. до н. е. Мали дипломатичні стосунки зі Стародавнім Єгиптом і Ассирією. З історичної арени зійшли до кінця не з'ясованої причини, можливо, були знищені «народами моря» і подальшою економічною кризою.

³¹ **Херес**, або *шєрі* – «король аперитивів», міцне іспанське вино, що виготовляється із сортів винограду, який вирощується в околицях м. Херес-де-ла-Фронтера (Андалусія).

³² **Військовий хрест** (*англ.* Military Cross, MC) – британський військовий орден, яким із кінця 1914 р. нагороджуються офіцери армії (а з 1993 р. й інші звання) за «мужність, проявлену в бойових діях проти ворога».

³³ *Domine non sum dignus* – Господи, не гідний єсмь (*лат.*).

[...]

Примітки до Книги першої «Елторп Марнославний»

¹ *Esprit decorps* – почуття солідарності, командний дух (*франц.*).

² **Роберт Девере́**, другий граф Ёссекс (Devereux, 10.11.1566, с. Недервуд, Бром'ярд, Герефордшир, Англія – 25.02.1601, м. Лондон) – фаворит англійської королеви Єлизавети I (1533–1603), що відзначався запальністю і невдалістю рішень, які приймав на посадах, які обіймав. У 1568 р. служив у Нідерландах, що саме вели визвольну війну проти Іспанії. Наприкінці життя став генерал-губернатором Ірландії. Страчений за звинуваченням у державній зраді.

³ Битва під **Мальплаке́** (Malplaquet, нині село в провінції Ено́, Бельгія) відбулася 11.09.1709 р. і була найкривавішою баталією Війни за іспанську спадщину (1701–1714), у якій об'єднана британсько-голландсько-австрійська армія під командуванням одного з найвидатніших військових дуєтів у складі Джона Черчилля, першого герцога Мальборо (1650–1722) та принца Франсуа-Ежена де Савой-Каріньяно, більш відомого як Євгеній Савойський (1663–1736) розбила французькі війська маршалів Клода Луї Ектора де Війяра (1653–1734) та Луї Франсуа Буффлера (1644–1711), зазнавши при цьому величезних втрат. Класичний приклад «Піррової перемоги».

⁴ З 1805 по 1901 рр. Велика Британія вела колоніальні війни проти ранньофеодальної федерації Ашанті у Західній Африці (нині – територія Гани), кількість яких варіюється у різних історичних джерелах.

⁵ У м. Олдершот (Aldershot, південно-східний Гемпшир, Англія) знаходиться значний тренувальний центр британської армії.

⁶ **Гінея** (від назви африканської середньовічної країни *Гвінея*, багатой на золото) – у час, змальований у романі, неофіційний еквівалент 21 шилінга. Первинно – золота монета, вартість якої внаслідок коливання курсу золота варіювалася від 20 до 30 шилінгів. Остаточоно скасована 1816 р.

⁷ **Бечуаналенд** (Bechuanaland, *англ.* «країна бечуанів [(ба)тсвана]») – британський протекторат, утворений 31.03.1885 р. Нині територія Республіки Ботсвана, проголошеної 30.09.1966 р.

⁸ «**Боже, борони Короля/Королеву**» (*God Savethe King/Queen*) – національний гімн Великої Британії, відомий із середини XVIII ст.; «**Бути Англії завжди**» (*There'll Always Be an England*, 1940) – англійська патріотична пісня на слова Г'ю Чарльза (1907–1995) і музику Росса Паркера (1914–1974) та Гаррі Парр-Девіса (1914–1955).

⁹ **Артистичний стрілецький полк** (Artists' Rifles) – реальна військова частина. Була сформована добровольцями (переважно, представниками мистецтва) у 1859 р. під час загрози французького вторгнення на острови. У 1917–1918 рр. частина брала участь у бойових діях на Західному фронті Першої світової як 28-й (Лондонський окружний) батальйон. Нині це 21-й аеромобільний полк спеціального призначення Територіальної армії.

Примітки до Книги другої «Епторп Знавіснілий»

⁷ Барон **Карл Густав Еміль Маннергейм** (Mannerheim, 4.06.1867, м. Аскайнен, Велике князівство Фінляндське – 27.01.1951, м. Лозанна, Швейцарія) – видатний фінський військовий і політичний діяч шведського походження. У 1918 р. очолив сили Національної оборони, якими керував і в час, змальований у романі. Єдина особа, що одержувала військові нагороди від обох сторін протягом Другої світової і, по суті, змогла не допустити втягнення Фінляндії безпосередньо у війну. Маршал і 6-й президент Фінляндії (1944–1946), військовий і дипломатичний хист котрого допомогли країні пройти складний повоєнний період. У 2004 р. був визнаний найвидатнішим фіном усіх часів.

⁸ **Альберт I** (Albert I, *Альбер Леопольд Клеман Марі Мейнра*, 8.04.1875, м. Брюссель – 17.02.1934, скеля Рош-дю-В'є-Бон-Д'є в околицях с. Мар-ле-Дам, Намюр, Бельгія) – король Бельгії з 1909 р., представник Саксен-Кобург-Готської династії. У 1914 р. затримав німецький наступ, дозволивши силам Антанти підготуватися до битви на Марні (6–9.09.1914). Відома його відповідь на прохання німців пропустити солдатів через територію Бельгії: «Я правлю країною, а не шосе!» Загинув в Арденнських горах, займаючись альпінізмом.

⁹ **Міккелі** (Mikkeli, *шв.* Санкт-Мікел) – місто у східній Фінляндії (Південна Савонія), розташоване на північно-західному березі великого о. Сайма. Відоме з XVI ст., коли одержало назву на честь архангела Михаїла. У часи Другої світової тут була ставка маршала Маннергейма. Нині вагомий осередок технічної та економічної освіти.

¹⁰ **Едуард VII** (Edward VII, *Альберт Едвард*, 9.11.1841, м. Лондон – 6.05.1910, Віндзор, Беркшир, Англія, В. Британія) – король Великої Британії з 1901 р., перший представник Саксен-Кобург-Готської (згодом Віндзорської) династії на престолі, через яку родичався з великою кількістю європейських монархів і завдяки якій одержав прізвисько «Європейський дядько». Брав незначну участь у внутрішній політиці, що призвело до помітного зростання ролі прем'єр-міністра. Причетний до реформування військового флоту та армійської медичної служби. Був великим магістром масонів і сприяв зростанню публічності Братства вільних мулярів.

¹¹ Глузливий натяк на **Сіріла Вєрнона Кєнноллі** (Connolly, 10.09.1903, м. Ковентрі, Англія, В. Британія – 26.11.1974, м. Лондон) – впливового британського літератора і критика, редактора відомих часописів «Обзервер» та «Горайзон», а також доброго знайомого Івліна Во.

¹² **Каронга** (Karonga, *чичева* «цар») – місто у Малаві (Північна провінція), а в ті часи – у британському протектораті Ньясаленд, розташоване на північно-західних берегах о. Ньяса. У середині XIX ст. було осередком відомого работоргівця Млозі (Селемана бен Казадема), через що, вочевидь, і отримало назву.

¹³ **Бедуїни** (*ар.* بدوین [badawī], «мешканець пустелі, кочовик») – кочові і напівкочові арабські племена переважно скотарів у Передній Азії та Північній Африці.

¹⁴ **Мінестроне** (з іт. minestra, «суписько») – густий італійський суп із м'ясом (на вибір), овочами та макаронними виробами.

¹⁵ **Бароло** (від назви міста в провінції Кунео, П'ємонт) – дороге італійське вино, що виготовляється переважно із винограду сорту «Неббйоло» і має особливу популярність серед знавців та експертів. Часто називається «вином королів і королем вин».

¹⁶ **Армійська рада** (Army Council) – колегія з вищих військових чинів Великої Британії, утворена в 1904 р., покликана виконувати дорадчу функцію при Военному міністерстві.

¹⁷ **Дзабальйоне**, інакше *сабайон* – італійський десерт венеційського походження, який виготовляється із збитих яечних жовтків, цукру, солодкого вина та, інколи, вершків.

¹⁸ Неточно процитовані Гаєм слова наведені в оповіданні «Знак зламаного шаблі» (*The Signof the Broken Sword*; пер. Ганни Чикаленко, 1934) зі збірки «Невинність панотця Брауна» (*The Innocence Of Father Brown*, 1911; пер. Ольги Мандрики, 2010).

[...]

⁴⁴ **«Останній спів»** (*Recessional*, 1897; пер. Євгена Сверстюка, 1989) – вірш, написаний Р. Кіплінгом до діамантового ювілею королеви Вікторії (1819–1901). Вихваляючи велич Британської імперії, поет визнає марнотність ура-патріотизму перед ликом Бога і застерігає від долі всіх попередніх імперій у світі. Стійко асоціюється із британським Днем пам'яті тих, хто загинув у Першій (а згодом Другій) світовій війні, – найближчою до 11 листопада неділею.

⁴⁵ **Августівська проза** – невдалий термін, під яким інколи розуміють художню літературу неокласичного періоду розвитку англійської культури у XVII ст., протягом котрого значно зросла роль есеїстики, літературної сатири і філософії, а також остаточно прибрав форми жанр роману. Вінстон Черчилль (1874–1965) і справді був відомий як письменник, головним чином автобіографічних, історичних та популярно-історичних творів, зокрема, багатотомних «Світової кризи» (*The World Crisis*, 1923–1931), «Другої світової війни» (*The Second World War*, 1948–1953) та «Історії англословних народів» (*History of the English-Speaking Peoples*, 1956–1958). Лауреат Нобелівської премії з літератури 1953 р.

⁴⁶ *Idéefixe* – нав'язлива думка, ідея-фікс (*франц.*).

⁴⁷ **Маас** (Maas, Meuse) – велика європейська річка басейну Північного моря (довжина – 925 км). Бере початок на плато Лангр (східна Франція), перетинає Арденни і впадає у лівий рукав Рейну. Судноплавна від м. Седан (Арденни, Франція) до гирла. Німці перетнули Маас 13.05.1940 р., розпочавши операцію «Гельб» – перший етап окупації країн Бенілюксу та Франції.

⁴⁸ **Сіва** (سويح [sīwah], *берб.* «хижий птах-охоронець Амона» [?]) – берберський оазис на півночі Лівійської пустелі (сучасна мухафаза Матрух, Єгипет). В античні часи прославився храмом Амона зі знаменитим оракулом. У 331 р. до н. е. Александр Македонський відвідав Сіву та її провісника, від котрого нібито одержав підтвердження свого божественного походження і «благословення» на подальші завоювання.

⁴⁹ **Геліограф** (від гр. ἥλιος [helios], «сонце» + γράφειν [graphein], «писати») – світлосигнальний прилад для передавання повідомлень азбукою Морзе з допомогою дзеркала, яке відбиває сонячні промені. Принцип «геліографії» був відомий стародавнім грекам. У своєму канонічному вигляді був сконструйований британським військовим інженером Генрі Крістофером Менсом (1840–926) у 1877 р. Найдовша відстань, на яку було будь-коли передано повідомлення геліографом, склала 294 км. Вийшов з обігу в середині ХХ ст.

⁵⁰ **Мідлотіан** (Midlothian, *англ.* «середній Лотіан»; до 1921 р. Единбургшир) – графство (за сучасною термінологією – регіон) у центральній, низовинній Шотландії, розташоване на південному березі затоки Ферг-оф-Форт південніше Единбурга. Традиційна англо-саксонська область у шотландському (гельському) культурному оточенні. Адміністративний центр – м. Далкіт.

ЕДУАРД ФОН КАЙЗЕРЛИНГ

Хвилі

Роман¹

З німецької переклав Іван Герасим

*Vous êtes tous les deux ténébreux et discrets:
Homme, nul n'a sondé le fond de tes abîmes,
O mer, nul ne connaît tes richesses intimes,
Tant vous êtes jaloux de garder vos secrets.*
Baudelaire

*Обох, тасмних, вас ніколи не збагнуть,
О, хто сягне до дна твого, людино?
О, море, хто пізна скарби в твоїх глибинах, –
Ревниво кожен з вас ховає таїну.²*
Бодлер

1

Генеральша фон Паліков та фройляйн Мальвіна Борк, її багаторічна компаньйонка й товаришка, зайшли у вітальню. Їм хотілося трохи відпочити. Генеральша сіла на канапу, зовсім недавно оббиту блискучим чорно-червоним ситцем. Їй було дуже жарко, і вона розпустила під підборіддям стрічки свого чепця. Її літня сукня бузкового кольору легко шелестіла, білі завитки на скронях скуйовдилися, і вона важко дихала. Якусь хвилю вона мовчала і своїми трохи витрішкуватими темно-синіми очима критично оглядала кімнату. Кімнату побілили, попід стінами де-не-де стояли масивні меблі, а розсипаний по дерев'яній підлозі пісок іскрився на вечірньому сонці. Стояв запах вапна й морських водоростей. «Тверда», – сказала генеральша, кладучи руку на канапу.

Схиливши до лівого плеча злегка посивілу голову, фройляйн Борк крізь скельця пенсне скося глянула на генеральшу. На її смаглявому обличчі, чимось подібному до обличчя розважливого літнього добродія, з'явилася задумлива і поблажлива посмішка. «Канапа, – сказала вона, – та звичайно, але ж чогось іншого й чекати не можна. Як на існуючі обставини, то вона навіть дуже непогана».

¹ Перекладено за Інтернет-виданням на порталі проекту «Гутенберг»: <http://gutenberg.spiegel.de>

² Переклад Івана Коваленка – тут і далі примітки перекладача.

– Люба Мальвіно, – зауважила генеральша. – Ви маєте звичку все переді мною захищати. Та я зовсім не нападаю на канапу, я тільки кажу, що вона тверда, гадаю, це ще не заборонено.

Фройляйн Борк на це нічого не відповіла. Вона поблажливо усміхнулася і скоса подивилася крізь пенсне на невеличкий город перед вікном: там росли чахлий салат, убога капуста, стояли соняшники з великою чорною серцевиною. Над городом зависнув легкий серпанок золотавого пилу. За городом лежав морський берег, у променях вечірнього сонця він набрав жовтогарячого кольору, а далі вже було море: від неспокійного блиску, який гойдався на його поверхні, самого моря між двома білими та рівномірними хвилями прибою майже не було видно. До дам долинав шум хвиль, такий однотонний, ніби ним керувала напівсонна диригентська паличка.

Генеральша винайняла на літо заїзд «Булленкруг», щоб зібрати біля себе всю свою сім'ю на березі моря. Три дні тому вона приїхала сюди з фройляйн Борк, куховаркою фрау Клінке та Енрестіною, маленькою покоївкою, щоб усе влаштувати. Треба було добре попрацювати й подумати, щоб знайти для всього того люду місце, та й не тільки місце. «Адже, – любила повторювати генеральша, – я знаю своїх дітей, до всього, що я подаю, вони критичні, як публіка в театрі». Отож сьогодні приїхали донька генеральші, баронеса фон Буттлер з дітьми, двома дівчатами, Лоло та Ніні, які саме стали повнолітніми, та п'ятнадцятирічним Ведіхом. Барон Буттлер повинен був приїхати, тільки-но закінчиться косовиця, очікували й нареченого Лоло Гільмара фон дем Гамма, лейтенанта брауншвайгських гусарів. «Чи будуть усі вони й нині ввечері ситі? – знову почала генеральша, – після подорожі людина дуже голодніє».

– Та я думаю, – відповіла фройляйн Борк, – тут є риба, картопля, трускавки, а Ведіх матиме свій біфштекс.

•••••

Едуард фон Кайзерлінг (Eduard von Keyserling) народився 1855 р. в Курляндії, недалеко від Лієпаї в родині німецьких аристократів-землевласників. У той час Курляндія (історична область Латвії) була частиною Російської імперії. Письменник закінчив німецьку гімназію в м. Кулдїга (Латвія), вивчав юридичні науки в Тартуському університеті. У 1878 р. Кайзерлінг переїхав до Відня, де в університеті вивчав філософію та історію мистецтва. Після закінчення університету він кілька років займався маством своєї матері в Курляндії, а після її смерті переїхав зі своїми сестрами до Мюнхена. Тут до кола його знайомих належали відомі митці та письменники: Альфред Кубін, Франк Ведекінд та ін. У результаті важкої хвороби Кайзерлінг втратив зір і в останні роки життя майже не виходив із дому. Найвідоміші твори письменник створив, диктуючи їх своїм сестрам. Помер Едуард фон Кайзерлінг у 1918 р. у Мюнхені.

Перші літературні твори Кайзерлінг писав під сильним впливом натуралізму. Проте вони пройшли непоміченими. Справжню славу письменникові принесли романи та повісті, написані в манері імпресіонізму, він вважається одним із найважливіших представників імпресіонізму в німецькій літературі. На тлі балтійської природи з її морем і небом, лісами і дюнами, замками і салонами в романах і повістях Кайзерлінга перед нами ніби оживає світ німецьких балтійських аристократів часів fin de siècle, який назавжди пішов у небуття з початком Першої світової війни.

– От, от, – зауважила генеральша, – взагалі-то юнакові не буде легко в житті, якщо йому завжди треба мати свій біфштекс.

Фройляйн Борк знизала плечима і сказала, ніби вибачаючись: «Він такий тендітний». Та це роздратувало генеральшу: «Ну та звісно, я подам хлопцеві його біфштекс, і Вам не треба його захищати. Я тільки вважаю, що у Вас немає відчуття того, що називають загальними зауваженнями». Після цього дами знову замовкли.

Знадвору, з дерев'яної веранди до них долинав шум, брязкіт тарелів і різкі голоси. Накриваючи на стіл до вечері, Ернестіна сперечалась там з Ведіхом. З'явилися і Лоло з Ніні; худі й стрункі, у синіх літніх сукенках, вони стояли на веранді, спираючись на дерев'яну балюстраду. Морський вітер розкуйовдив їхнє легке руде волосся, і воно дуже мило розвівалося навколо їхніх облич з тонкими, майже хворобливими рисами. Дівчата трохи насупили брови і своїми блискучими карими очима пильно дивилися на море, розкривши вуста, ніби хотіли сміятися, але видовище рухливого світла викликало у них запаморочення. До них приєднався й Ведіх, він теж мовчки дивився в бік моря. Його хворобливе хлоп'яче лице скривилося, ніби від цього цього світла йому було боляче. «Ну от, – сказала в будиночку генеральша до фройляйн Борк, – це була приємна спокійна хвилина. Я чую, як моя донька йде сходами вниз, тепер усе почнеться знову».

Фрау фон Буттлер трохи поспала. Вона накинула свій халат, її лихоманило, і вона закуталася у вовняну хустку. Колись вона, мабуть, мала вродливі, аж надто ніжні риси обличчя, як у її дівчат, але зараз у неї були запалі щоки і трохи пожовкла шкіра. Виснажена материнством та клопатами господині дому, вона підкреслювала, що має право мати хворобливий вигляд і не занадто звертати увагу на свою зовнішність.

Вони сіли вечеряти на веранді. Над столом розлилося червоне світло вечора, морський вітер шарпав скатертину і серветки. Через це всі зробились мовчазними, а

Твори Кайзерлінта були прихильно прийняті критикою та читачами. Глибоке знання психології та звичаїв своїх героїв, легка іронія, неповторні описи природи, меланхолійний настрій та майстерний стиль принесли авторові славу «балтійського Фонтане».

Роман «Хвилі» («Wellen») вперше було опубліковано в 1911 р. Він належить до найвідоміших творів письменника. Дія роману відбувається на узбережжі Балтійського моря. Перед читачем розгортається історія перебування трьох поколінь заможної аристократичної родини на балтійському курорті упродовж кількох місяців. Здавалося б перебування сімейства Буттлерів на курорті нудне й одноманітне. Воно поживається лише прогулянками узбережжям, сімейними обідами, купанням у морі та плаванням на рибальському човні з місцевими рибалками. Проте виявляється, що сільська ідилія на березі моря набуває драматичної динаміки у зв'язку з присутністю на узбережжі молодого честюлюбного художника Ганса та його дружини, красуні Дораліс, яка покинула заради нього свого чоловіка-дипломата. Заплутані стосунки, умовності суспільства, ревності та прихована еротика вносять в одноманітну атмосферу курорту несподіване на перший погляд напруження. Нещадне сонце і місячне сяйво, небо і хмари, піщане узбережжя і дюни, море і хвилі створюють неповторне тло роману.

У 2005-му р. роман «Хвилі» було екранізовано. Мюнхенська газета «Зюддойче Цайтунг» у своєму літературному рейтингу зарахувала «Хвилі» до числа найкращих романів ХХ ст.

море зовсім близько перед ними створювало враження, ніби вони не самі, ніби вони не серед своїх. «Я уявляв собі, що море набагато більше», – заявив нарешті Ведіх.

– Ну та звісно, сину мій, – мовила генеральша. – Ти б хотів для себе якогось персонального моря.

Фрау фон Буттлер зворушено усміхнулася й тихо сказала: «У нього така фантазія». Фройляйн Борк подивилася скося на Ведіха через пенсне й зауважила: «До фантазії цієї дитини не дорівнюється ніякий світовий океан».

Тут фрау фон Буттлер почала з матір'ю розмову про свій масток Репенів, про справи, які забула наказати виконати, про овочі, які треба би було замаринувати, про не дуже надійних наймитів. Усе це були речі, що на диво по-чужому й недоречно звучали на тлі шуму моря, подумала Лоло. Але на іншому боці столу виникла суперечка між Ведіхом та Ернестіною. «Ернестіно, – строго промовила фройляйн Борк, – як часто я тобі казала: ти не можеш розмовляти, коли обслуговуєш за столом. *O! cette enfant!*³» – додала вона і зітхнула. Генеральша засміялася. «Так, нашій Борк нелегко з вихованням Ернестіни. Уявіть собі, сьогодні в полудень дівчина вирішила скупатися і зайшла в море гола, як палець. І це серед білого дня!»

– Але ж, мамо! – прошепотіла фрау фон Буттлер. Дівчата нахилилися над своїми тарелями, а Ведіх задумливо подивився вслід за Ернестіною, яка хихочучи зникла з очей.

В цей час світло вечірнього сонця несподівано лягло на стіл, воно було яскраво-червоне, якесь незвичайне, і фройляйн Борк вигукнула: «Подивіться!» Всі повернули голову. На тьмяному синьому небі висіли червоні, як мідь, хмари, на морі, яке ставало все темнішим, ніби плавали великі шматки розжареного до червона металу, а хвилі в той час, танучи на березі, покривали пісок рожевими мусліновими рушниками. Ведіх блимнув своїми рудими віями і знову витягнув обличчя, ніби йому від усього того було боляче. «Воно й справді червоне», – сказав він.

Проте генеральша була незадоволена: «Ви мене налякали, Мальвіно, Ви маєте таку манеру звертати увагу на красу природи, що кожного разу здригаєшся й думаєш, ніби комусь із нас на лице сіла оса».

Вечеря закінчилася, дівчата й Ведіх стали біля балюстради веранди, щоб дивитися на море. Фрау фон Буттлер щільніше закуталась у свою хустину і заговорила тихим і стурбованим голосом про свої домашні справи.

Неймовірні кольори на небі несподівано зникли. Безбарвна прозорість літніх сутінків лягла на землю, а море, на якому світла тепер уже зовсім не було, здалося раптом безмежно великим і чужим. І його шум уже більше не був настільки монотонним та регулярним, як раніше, здавалося, ніби можна було розрізнити, як голоси окремих хвиль кликали й перебивали один одного. Маленькі й темні, рибальські хатини присіли на тьмавих дюнах, де-не-де в них з'являлась жовта цятка світла, яка підсліпувато вдивлялася в усе густішу ніч. На веранді стало тихо. Дивне відчуття, що стоїш малий і мізерний посеред чогось безмежного, на якусь мить викликало в кожного легке запаморочення і примусило не рухатись, як у людей, які бояться впасти. «А хто це там живе?» – нарешті заговорила фрау фон Буттлер і вказала на одну із цятку світла на березі.

³ Що за дитина! – з *франц.* Тут і далі збережено правопис оригіналу.

– Он там, – відповіла генеральша, – це хата берегового сторожа. Один ясновельможний горбань винаймає в нього житло. Ти його теж знаєш, це таємний радник Кноспеліус, він якась поважна персона в Райхсбанку, гроші паперові підписує, я гадаю.

Так, фрау фон Буттлер його собі пригадала: «Такий маленький, з горбом. Він на правду жахливий».

– Але такий цікавий, – зауважила фройляйн Борк.

– А інші хатини? – продовжувала питати фрау фон Буттлер.

– Це хатини рибалок, – пояснила фройляйн Борк, – найбільша, он там, це господарство рибалки Вардайна, і там, ну, а там вона живе.

– Вона? – запитала фрау фон Буттлер, занепокоєна тим, що фройляйн Борк так таємничо приглушила свій голос.

– Ну та так, – прошепотіла фройляйн Борк, – вона, графиня Дораліс, Дораліс Кьоне-Яскі, вона живе там з... ну так, скажімо, зі своїм чоловіком. – Фрау фон Буттлер все ще не зовсім добре розуміла.

– Дораліс Кьоне, жінка посланника, та це ж та, яка з художником... вона живе тут, та це жахливо, ми ж знаємося.

Але генеральша розгнівалась: «Та що там жахливого, ми зналися, а тепер більше не знаємося. Берег достатньо широкий, щоб обминати одне одного, якась незнайома фрау Грілль, нічого більше. Здається, що її художник називається Ганс Грілль».

– Вони принаймні одружені? – простогнала фрау фон Буттлер.

– Так вони кажуть, я не знаю, – зауважила генеральша, – та це не має значення. Море вона не занечистить, коли там буде купатися. Немає причин, люба Белло, робити таку міну, ніби ти та твої діти тепер пропали.

– А він, та він зовсім звичайна людина, – продовжувала побиватися фрау фон Буттлер.

– Так, – сказала фройляйн Борк, – вона й далі говорила тихо, але тепер її голос набрав ніжного та урочистого відтінку, ніби вона читала поезію. – Це дуже сумно, але й по-своєму прекрасно, як старий граф відкриває талант бідного сина вчителя школи, дає йому вивчитися, як він запрошує його в замок, щоб той намалював молоду графиню, так, і там... вони, ну, мусили покохати одне одного, і нічого тут не вдієш. Але вони не бажають ніяких таємниць та обману. Вони разом ідуть до старого графа й кажуть: «Ми кохаємо одне одного, ми не можемо інакше, відпустіть нас», – і він, благородний старий чоловік...

– Старий блазень, – перебила її генеральша. – Хто Вам сказав, що це було власне так, хто при тому був? Ймовірно, що це не ті двоє пішли до графа, а старий завітав до них, і тоді все це має інший вигляд. Кьоне завжди був блазнем. Коли ти на тридцять років старший від своєї жінки, то не давай її малювати і не бався в шанувальника мистецтва. А ця Дораліс, я знала її маму, в тої дурепи в житті не було інших клопотів, як мати мігрень і казати: «Моя Дораліс така своєрідна!» Так-так, вона стала своєрідною, але хай там як, нема чого підводити очі до неба і казати: «Як прекрасно!» Дайте Грілль мати своє власне життя, люба Мальвіно. Коли Ви її з тими Вашими фантазіями робите героїнею узбережжя, то закручуєте дітям голову. Ернестіна й без того весь час бігає на берег, щоб побачити графиню-втікачку, дуже прошу, щоб такого більше не було. Будьте такі ласкаві, тримайте свою поезію при собі.

– Жахливо, жахливо, – зітхнула фрау фон Буттлер.

Проте фройляйн Борк, здавалося, не чула дорікань генеральші, вона замріяно вдивлялася в сутінки і побачила, як вони м'яко просвітліли: зійшов місяць, переживи срібла накладались на чорноту хвиль, і перед ними простягнувся яскраво-освітлений берег.

– Це вони! – вигукнула фройляйн Борк.

Усі перелякано обернулися. На краю дюни чітко позначилися на тлі чистого неба фігури чоловічини високого зросту й жінки близько одне до одного. «Вони стоять там кожного вечора», – таємничо прошепотіла фройляйн Борк.

Фрау фон Буттлер з тривогою придивлялася до пари на дюні, а потім схвильовано вигукнула: «Діти, ви й далі тут, чому ви не йдете спати? Ви змучені, ні, ні, йдіть, на добраніч», – і заспокоїлася лише тоді, коли діти пішли. Тоді вона ще раз уважно глянула на пару, яка тепер, тісно обійнявшись, ішла вздовж берега. Потім вона глибоко зітхнула і стурбовано сказала: «Це насправду несподівано, фатально несподівано. Щоразу, коли я чимось тішуся, то з'являється подібна ситуація. Все це мені дуже неприємне, вже хоча б тому, що тут є діти».

– Знаю, знаю, – зауважила генеральша, – тобі завжди треба мати щось таке, що тобі докучає, інакше ти себе добре не почуваш. Ще маленькою дівчинкою, коли ми всі тішились, що йдемо на прогулянку, ти казала: «Ну що з того, мені в черевики камінці позалазять». Наші дівчатка! Вони достатньо стримані. Скажи їм, що є тут така фрау Грілль і ми її не знаємо, і я вже бачу, як Лоло та Ніні стискають уста і дивляться прямо перед собою, коли проходять біля мадам Грілль.

– Так, а крім того, – знову тихо почала фрау фон Буттлер, – відверто кажучи, це ще й через Рольфа. Ця особа дуже вродлива, такі особи завжди вродливі, а Рольф, ти знаєш...

Генеральша вдарила долонею по столу: «Звичайно, щось таке мусило статися, тепер ти вже ревнуєш до мадам Грілль. Але ж, любя Белло, не є твій чоловік уже аж таким. Знаю-знаю, вічно та стара історія з гувернанткою, її ти могла б і забути. Коли-не-коли в ньому на весну пробуджується офіцер кірасирів, це щось таке, як сінна гарячка. Але це ви, жінки, ви через ваші ревності штовхаєте чоловіків до непотрібних думок. Ні, любя Белло, для чого бути тим, ким ми є, для чого мати суспільне становище і своє давнє ім'я, коли треба би було лякатися кожної жіночки, яка утекла від свого чоловіка з іншим.

Ти ж баронеса фон Буттлер, чи не так, а я – генеральша фон Паліков, ну от, це означає, ми з тобою – це дві фортеці, куди люди не з нашого кола доступу не мають; ну от, а тепер ми спокійно підемо спати, ніби нема ніякої мадам Грілль. Ми просто декретуємо: немає ніякої мадам Грілль!»

Усі встали, щоб повернутися в будинок. Фройляйн Борк кинула ще один погляд у бік моря і мовила своїм співаючим голосом, у якому звучали жалісливі нотки: «Колись і графиня Дораліс була ось такою бідною маленькою фортецею».

Генеральша у дверях повернулася: «Прошу, Мальвіно, не влітайте в мої порівняння свою поезію, я не для того їх роблю. І ще одне, прошу, надалі не робіть мадам Грілль предметом для виявлення ваших талантів захисника, мадам Грілль захищати не треба».

Нагорі, в мансарді, де спали Лоло й Ніні, дівчата все ще стояли й дивились через вікно. Освітлене місяцем море, шум і пориви вітру не давали їм спокою, це хвилю-

вало їх майже до болю, і двоє людей, які там унизу йшли вздовж блискучих хвиль, що ніби колони падали і розбивались на березі, ті двоє належали до тих бентежних і таємничих речей за вікном, які викликали в дівчат дивну гарячку.

Внизу на лавці перед кухнею сиділа фрау Клінке й охолоджувала на морському вітрі свої гарячі руки куховарки. Перед нею стояла Ернестіна, вона показала на берег там унизу і сказала: «Ні, фрау Клінке, я не вірю, що ті двоє одружені».

Ганс Грілль і Дораліс ішли морським берегом. Їм було добре йти по вологому, гарно пригладженому хвилями піску. Часом вони зупинялись і дивилися на широку місячну доріжку, яка злегка погойдувалась на воді.

– Нічого, сьогодні нічого, – сказав Ганс і зробив рукою такий рух, ніби хотів відсунути море кудись набік. – Воно сьогодні маніжитья, робитья маленьким і ласкавим, аби сподобатися.

– Ну то облиш, – попросила Дораліс.

– Так-так, я облишу, – нетерпляче відповів Ганс.

Коли вони пішли далі, Дораліс дуже міцно трималася за Гансову руку. Вона могла на неї покластися, ця рука була сильною, і на якусь мить вона подумала про іншу руку, крихку і церемонну, яку їй урочисто простягнули, і спиратися на яку вона ніколи не зважувалась.

– Ти втомлена? – запитав Ганс.

– Так, – задумливо відповіла вона, – мені здається, ці довгі світлі дні втомлюють.

– Багато за ці довгі світлі дні ми не зробили, – зауважив Ганс.

– Не зробили, – вела далі Дораліс, – нічого не зробили. Лежали в піску і дивилися на море. Та це не має значення, я могла робити все, що забажається. Речі, які я раніше ніколи не робила, нечувані речі, мені нічого не перешкоджає. Під час подорожі було інакше, тоді робиш речі, нав'язані путівниками, але тут повинно з'явитися щось нове, і це, мабуть, втомлює.

– Звісно, звісно, – почав Ганс із властивим йому захопленням, – можливості, можливості, звичайно, це те, що є у вільної людини, і не має значення, чи робить вона щось, проте її ніщо не примушує, ніщо не штовхає, не зв'язує; що б вона робила чи не робила, робить вона на власну відповідальність, і це може втомити, о, так, це може втомити, – і Ганс розсміявся голосним «Ха-ха!» в напрямку моря. – Вільні люди, вільне кохання, адже й справді не має значення, коли якийсь старий англієць із Лондона сказав нам крізь ніс щось таке, що ми не зрозуміли, це нас не зв'язує. Отже, вільні люди, вільне кохання, вільна... – Він раптом зупинився й запитав: «Чому ти смієшся?»

Дораліс відкинула назад голову, щоб глянути на Ганса, й засміялася. Вузькі, яскраво-червоні лінії вуст трохи відкрилися й у світлі місяця на якусь мить заблищали в усій своїй білизні її маленькі зуби. Яким гарним було її осяяне обличчя з його дитячим овалом, із сіро-блакитними очима, що на місячному світлі мерехтіли незвичайними барвами, зі світлим, скуйовдженим на вітрі волоссям. Так, Дораліс завжди сміялася, коли Ганс промовляв свої великі слова; слова ті звучали так, ніби походили з газет або нудних книг, та коли їх промовляв Ганс, вони ніби омолоджувались, оживлялися, вони звучали так, ніби дуже йому смакували, коли він їх ось так цідив між своїх здорових білих зубів.

– О, та нічого, – сказала Дораліс, – говори, говори й далі про своїх вільних людей. Але Ганс був роздратований: «Мої вільні люди, та тут нема нічого смішного», – і він замовк.

– Ти, без сумніву, маєш рацію, – зауважила Дораліс, щоб із ним помиритися, – це, мабуть, втомлює, коли людину ніщо не зв’язує. У нас в селі, коли жнуть жито, то за косарями йдуть дівчата, які в’язують колосся у снопи. Це дуже виснажлива робота. Щоб менше втомлюватися, дівчата міцно пов’язують собі довкола талії хустки. Так воно більше-менше було там, але тепер, коли мене нічого не зв’язує...

– Нісенітниці, – перебив її Ганс, – я не розумію, чому ти саме звідти вибираєш свої порівняння, ми ж про те, що там, не розмовляємо.

– Ні, про те, що там, ми не розмовляємо, – повторила Дораліс.

Вони пройшли біля хатини берегового сторожа. Крізь розчинене вікно лунав сильний чоловічий голос, а у відповідь йому жіночий голос бурхливо лаявся. Внизу на березі стояв таємний радник Кноспеліус. Маленька, дивно покручена постать, він стояв так близько до води, що його безформна тінь купалась у хвиллях. Коли Ганс і Дораліс підійшли ближче, він привітався, низько опустивши свою панаму, його сіре волосся розвівалося на вітрі, він усміхнувся, його безбороді, із правильними рисами обличчя нагадувало велике й бліде обличчя молодого хлопця. «Добрий вечір», – сказав Ганс. Таємний радник безшумно засміявся і, піднявши на диво довгий і тонкий палець, показав на хатину берегового сторожа. «Вони знову сваряться», – зауважив Ганс.

– Там завжди велике пожвавлення, – загадково сказав таємний радник, – та вони готові ось так все життя старатися, аж поки очі не закриють. Я слухаю щось подібне з великим задоволенням.

– Так, гм! – сказав Ганс. – Добрий вечір! – і вони пішли далі.

– Що він сказав? – боязко запитала Дораліс. Ганс знизав плечима. «Мабуть, несповна розуму. Такі маленькі чудиська зазвичай трохи несповна розуму. Ти що, знаєш його?»

Дораліс задумалась. «Так, звісно. Я знаю його. Я собі пригадую, це було на одному великому прийнятті, була пізня година, всі втомилися і чекали на карети. І тут біля мене раптом сів цей чоловічок. Його ноги не сягали підлоги, а просто звисали з крісла, як у дітей. Він дуже зухвало подивився мені в очі, пристойні люди так не роблять, і сказав: «Здається мені, фрау графине, що тепер, коли всі вже сонні, Ваші очі все ще не сплять, вони очікують». У мене, мабуть, була дурна міна, коли я запитала: «Очікують на що?» Тоді він засміявся зовсім так само, як зараз, і сказав: «Очікують на те, що щось станеться, щось відбудеться. О, ці очі не піддаються, вони пильнують». Від цього мені стало тривожно на душі і я була рада, коли за якусь мить повідомили, що карету подано».

– Не знаю, чим тебе й далі займають всі ці спогади, настрої вони особливо не піднімають, – відповів прикро вражений Ганс.

– А що я можу зробити, – захищалася Дораліс, – адже якихось інших спогадів у мене ще немає, і, крім того, вони всюди крадуться услід за мною. Ось переді мною раптом з’являється на березі таємний радник Кноспеліус, а там у заїзді поселяються генеральша фон Паліков і баронеса Буттлер, на кожному кроці – минуле життя. Знаєш, чого б я хотіла? Якби там унизу можна було підвісити над морем гамак, якраз на такій висоті, щоб хвилі його не досягали, але так, щоб, опустивши руку, я могла зачепити білі баранці хвилі: бачиш, таким чином до мене не поверталися б жодні спогади й ніякі Кноспеліуси та фон Палікови мені б не зустрічалися.

Ганс зупинився й задумався. «Слухай, – сказав він, – так і зробимо». Він ухопив Дораліс і взяв її на руки:

– Лягай! – вигукнув він. – Лягай, як дитина на руки хрещеного батька на хрестинах! – і він повільно почав заходити в море. Дораліс лежала, не рухаючись, і дивилась на небо, яке було зовсім бліде. Подих вітру з моря, плюскіт води під нею, золотисті переливи й мерехтіння навколо неї, все це, здавалося, заколихувало її, гойдало, і тоді їй здавалося, ніби вона падає, падає в якусь безодню світла, яка її, одна-че, несла й підтримувала.

– Так-так, далі, далі, тепер ми вже зовсім посеред хвиль, ми оточені ними, та безглузда земля десь далеко, – Дораліс говорила голосом сплячої людини, сміялася тихим, світлим сміхом, як дитина на гойдалці. Вона опустила руку, зачепила піну з хвилі, клацнула пальцями, ніби хотіла наказати маленьким песикам підстрибнути вгору.

– Як вони хочуть стрибнути до мене, – вигукнула вона, – ідіть, ідіть сюди, ні, це занадто високо!

Вода стояла Гансові вище колін, він сміявся, лице його почервоніло від напруження. У воді було нелегко впевнено триматися на ногах, згодом він втомився і повільно повернувся на берег. Задоволено кажучи «Так, оце так досягнення», він знову поставив Дораліс на пісок. Трохи хитаючись на ногах, ніби сп'яніла, вона приклала руку до очей. Все навколо неї, здавалося, і далі легко гойдається. Вона мусила спертись на Ганса. «От бачиш, – сказала вона, – я більше не витримаю перебування на цьому дурному суходолі».

– Це ще прийде до тебе, – сказав він, – суходіл нам незабаром дуже посмакує: тепла кімната, червоне вино, я змок і змерз.

– Так-так, ходімо, – збентежено сказала Дораліс, – у будь-якому разі ми ж до кола тих людей не належимо. Який же ти сильний, коли міг мене ось так тримати!

– Це справді так, хіба ні? – гордо відповів Ганс. – І знаєш, коли я тебе ось так тримав і тепер про це думаю, це було справді символічно: стояти посеред хвиль і тримати тебе.

Але Дораліс втомлено сказала: «Ах, ні, хай воно не буде символічно».

Ганс здивовано подивився на неї й трохи ображево пробурмотів:

– Ну ні, то й ні.

У господарстві Вардайнів навколо двору стояли низькі, криті соломою будівлі, повітка, стайня, комора, де тепер мешкала сім'я рибалки, і житловий будинок, який винаймав тепер Ганс Грілль. Здавалося, що денна спека тут стояла й далі, повітря було важке від запаху соломи, сушеної на мотузках риби та мокрих неводів. Крізь невеликі віконця чулося дихання сплячих людей, десь на своєму сідалі вдарив крилами півень, і в повітці рохнула уві сні свиня. І тут оте сп'яніння від простору й світла у Дораліс обірвалося, це сталося так різко, що вона відчула майже тілесний біль, і коли вони пройшли у двері, такі низькі, що Гансові треба було дуже нагнути-ся, Дораліс простогнала: «От ми й самі залазимо у свою нору».

– Так, так, – поквапився відповісти Ганс, – нам тут буде добре.

На столі в маленькій кімнаті горіла гасова лампа, і Дораліс вразило, яким до бридкого нечистим було це світло і як воно напівсонною повсякденністю заповнювало побілене приміщення. Ганс завзято метушився. «Чудово, чудово, – сказав він, – сідай он там у плетене крісло, я зараз прийду». Він зник і повернувся у м'яких повстяних капцях, ходив туди й сюди, приніс шклянки, червоне вино, наповнив шклянки по вінця, врешті сів за стіл навпроти Дораліс, потер руки й широко усміхнувся. Він

видавався дуже юним, на свіжому повітрі його обличчя вкрив рум'янець, а борода й волосся з короткими кучерями набрали медового кольору, карі очі приязно блищали. «Чудово, – повторив він, – оце я називаю гідними умовами життя: сидіти собі разом при світлі лампи, мати своє червоне вино, а до цього ще й чудову, чарівну дружину». Дораліс відхилилась у своєму плетеному кріслі і заплющила очі. «Ах, – втомлено сказала вона, – не називай мене, будь ласка, дружиною, мені це нагадує, я не знаю, нагадує голубі блюзочки з білими крапочками та картопляну юшку».

Ганс почервонів: «Ні-ні, – сказав він, – як не дружина, то не дружина. Дружина – це дуже по-німецькому, дуже гарно, але як ти бажаєш, звичайно».

Якийсь час вони мовчали. Із сусідньої кімнати було добре чути хропіння старої Агнеси, далекої родички Ганса Грілля, яка тепер вела його господарство. Агнеса хропіла якось дивно: неспокійно і невдоволено. Протягом дня вона тихо й ретельно виконувала свої обов'язки, але її старе обличчя, всіяне невеликими зморшками, подібними до тріщин на жовтій лакованій поверхні, завжди виражало терпеливу і трохи зарозумілу покірність. Зараз Дораліс здавалося, що разом із цими сонними звуками проступала вся гіркота, яку стара відчувала до неї. Дораліс міцно стиснула вузькі яскраво-червоні вуста; коли вона лежала ось так у темно-синій сукні з великим білим матроським комірцем, і чоло її було закрите вологим світлим волоссям, то виглядала, як маленька дівчинка, яку насварили. Ні, надовго це бурчання в сусідній кімнаті буде неможливо витримати. Все, все стало сумним, безглуздим, вона вже більше не знала, чому вона тут сидить, чому... А Ганс, вона розплющила очі й подивилася на нього. Він опустив голову, курив свою коротку люльку і час від часу пив невеликими швидкими ковтками вино.

– Ти й далі гніваєшся, що не можеш казати «дружина»? – запитала Дораліс, намагаючись усміхнутися. Ганс швидко підвів голову, почав говорити, проте починати мусив кілька разів, бо від хвилювання йому стиснуло горло. «Дружина чи не дружина не має значення, важливий тон. Коли ти вибираєш цей тон, то раптом стаєш дуже далека мені, зовсім чужа, цей тон перекреслює раптом усе, що ми разом пережили. Я тішуся тим, що буде затишно сидіти поруч, що будемо сміятися, будемо щасливі, і тут ти щось кажеш, і чути цей тон, і все відразу стає холодним, чужим і болісним, ніби ми сидимо десь там у замку, перед нами білі, складені хаткою серветки, і ми збираємося снідати зі старим графом».

Дораліс зосереджено його слухала; цей схвильований голос, ці квапливо проказані слова зігріли її. Хай би він говорив і далі. «А який це тон?» – запитала вона.

– Який-який? – запально вів далі Ганс. – Коли тобі щось не смакує, ти відсуваєш таріль і недоброзичливо кажеш: «Я цього не хочу». Ось який це тон, це так, ніби ти відсуваєш від себе й мене, і всю нашу спільну історію. Але ти можеш так робити, це твоє право, тобі треба про це тільки сказати».

Дораліс зайшла своєю гарним, променистим сміхом. Вона підняла догори руки й потягнулася: «Ах, Гансе, та це безглуздя, я просто змучена. Ти думаєш, це не втомлює, отак зависнути між небом і землею?»

Ганс зачудовано подивився на неї, потім і сам зайшовся голосним сміхом не особливо вихованої людини. «Отже, це тебе втомлює, а я... Ти думаєш, це легко: міцно стояти на ногах у воді й тримати жінку над хвилями, вдаючи із себе гамак?»

– Але ти, – відповіла Дораліс, – ти ж такий сильний.

Ганс задоволено відкинувся в кріслі, налив собі вина, його пройняв приємний дроз, подібно до того, коли небезпека щасливо проходить поруч.

– Та все це походить від того, – проголосив Ганс, з повчальним виглядом водячи у повітрі своєю люлькою, – що нам бракує якихось вужчих рамок, якоїсь зв’язаності, форми, форми, форми, ось воно, ось що робить нас вразливими й нерішучими. Не можна жити безмежністю. Ніхто не може безкінечно стояти й тримати когось іншого між небом і землею під місячним світлом. Тож нам слід упорядкувати наше життя, слід мати регулярні заняття, домашнє господарство, щоденну рутину, постійне свято робить нас хворими.

– Ти б міг знову малювати, – докинула Дораліс.

– І я буду, буду малювати! – гарячково вигукнув Ганс. – Ти думаєш, я тут спокійно сидітиму й житиму на твої гроші?

– Та що там ті дурні гроші.

– Що б там не було, я працюватиму, і я знаю, що буду малювати, я вивчаю свої моделі, вас двох вивчаю.

– Нас двох?

– Так, тебе і море. На картині повинні бути ви двоє, це буде синтез – ти і море, розумієш?

– Он як, – зауважила Дораліс, – а ти б не спробував спочатку намалювати море? Ти ж казав, що мене малювати не можеш.

Це знову роздратувало Ганса: «Так, це там, там я справді не міг тебе малювати. Я був зачарований тобою. А художник таки повинен бути до певної міри об’єктивним щодо своєї моделі».

– А зараз ти об’єктивний щодо мене? – здивовано запитала Дораліс.

– Так, – відповів Ганс, – стаю об’єктивним, принаймні поступово, і нам це потрібно, нам потрібно хоч трохи розсудливості, потрібно створити собі щось подібне до мішанських обставин життя, в які ми надійно вписалися. От ти перед цим зневажливо говорила про картопляну юшку, а я хочу сказати, що жодне життя, навіть найідеальніше, неможливе, коли в ньому хоча би пару годин на день не чути запаху картопляної юшки. – Він засміявся і тріумфально подивився на Дораліс, пишачись своїм зауваженням.

Дораліс зітхнула: «Ух, щоб там тільки можна було дихнути, в тісному приміщенні, де тебе міцно замкнули і де пахне картопляною юшкою. Це ніби світ Агнеси».

– Прошу тебе, – сказав Ганс, зачеплений за живе, – хто не має як дихати, може вийти надвір, ми вільні люди, у тому, що ми самі себе пов’язуємо з іншими, і полягає наша свобода, але жоден із нас не зв’язаний.

Дораліс підвела брови і вже досить сонним голосом сказала:

– Ах, та облишмо вже ту колишню свободу. Дуже гарно, коли двері завжди відчинені, але ж не потрібно безперестанку на це вказувати. Тоді свобода стає така ж нудна, як тепе та chère⁴ там, ти знаєш.

Ганс вражено подивився на Дораліс. Він хотів щось сказати, але проковтнув слова. Він підвівся і почав ходити кімнатою, ходив швидко, важко ступаючи по підлозі своїми повстяними капцями. Дораліс із цікавістю дивилась йому вслід. Тепер він був розгніваний, зараз його пристрасті вибухнуть, вона вже задалегідь раділа з цього, вона любила ось такі його бурхливі потоки слів, любила, коли він робив таку міну, як у розгніваного хлопчиська. Це їй у ньому подобалось там, у тому світі, де

⁴ Стеж за собою, моя дорогенька, – з франц.

постійна витримка та врівноваженість. Проте нічого такого не сталося, Ганс і далі мовчки швидко ходив тісною кімнатою. Раптом він зупинився перед Дораліс, важко впад перед нею на коліна, поклав їй на коліна голову й тоді заговорив тихо й жалібно: «Як ти можеш так казати, я..., я..., я показую тобі на двері. Але коли б ти вийшла через ці двері, то тоді був би кінець, тоді би ніщо, ні я, ні цілий світ не мали б жодного сенсу».

Дораліс легко погладила рукою його кучеряве волосся: «Ні, ні, – сказала вона, і прозвучало це і втомлено, і водночас співчутливо, – разом, ми будемо разом, ти і я, адже ми разом, тільки ти і я».

Ганс встав, знову засміявся, впевнено і тріумфально, взяв Дораліс за руку і потрусив її: «І я так думаю, і я потурбуюся про те, щоб ніхто до тебе не наближався». Після цього він узяв її на руки, як дитину, і поніс у спальну кімнату.

2

Коли Дораліс прокинулася, надворі світало. Тепер так бувало щоразу, коли вона вкладалася спати: засинала вона швидко, спала глибоким сном, але задовго перед сходом сонця прокидалася, і сон зникав. Потім вона лежала зі складеними за головою руками, очі їй були широко розплющені, і вона дивилася, як сіро-блакитне світло пробивалось у кімнату через розмальовані білими й червоними смугами гардини, як воно вихоплювало із сутінків умивальник, два незграбні стільці, велику дерев'яну шафу жовтого кольору, як воно освітлювало кімнату, проте її не оживляло і ніби й не будило. І ця кімната, маленька, як корабельна каюта, здавалася Дораліс чимось таким, що не має з нею нічого спільного. Вона й справді лежала тут у вузькому ліжку під бридкою ситцевою ковдрою рожевого кольору, та в неї не було відчуття, що все це дійсність. Дійсним для неї був світ сну, з якого вона тільки-но прокинулася. Щоночі він вів Дораліс назад у її колишнє життя, щоночі їй доводилося й далі жити тим своїм колишнім життям. Найкраще було тоді, коли вона опинялась у старому батьківському будинку часів її ранньої молодості, там, у маленькому провінційному містечку. Її мати знову лежала на кушетці, у неї була мігрень, і на чолі в неї лежав одеколонний компрес. Дораліс знову чула жалібний голос: «Дитино моя, коли ти вийдеш заміж, а мене вже більше не буде, то тоді ти часто знову думатимеш про те, що я тобі сказала». І слова ті – «коли ти вийдеш заміж» – що постійно поверталися в розмовах її матері, давали Дораліс приємне, загадкове відчуття чекання. Надворі розкинувся сад, там не було й сліду тіні, від сонячних променів він був ніби позолочений: із довгими рядами кущів смородини, грядкою майже безлистих хризантем із набухлюю серцевиною бронзового кольору. На лавці в саду дримала міс Пламмерс. Її добре старе лице почервоніло від полуденної спеки. Дораліс неспокійно ходила по вкритих гравієм доріжках, монотонне дзиччання літнього полудня навколо неї здавалося їй чимось подібним на голос самотності, на голос середовища, де нічого не відбувалося. Проте власне тут, у цьому старому саду вона завжди найчіткіше відчувала, що там, за огорожею, на неї чекав прекрасний, повний на події світ. Вона це відчувала фізично, кров її скипала, вона майже чула це дивне хвилювання, як чути гамір свята, коли стоїш біля причинених дверей. І цей світ прийшов, він прийшов в особі графа Кьоне-Яскі, вродливого літнього пана, від якого так сильно було

чути запах *new town hay*⁵, який робив Дораліс такі неймовірні компліменти і так розважав її цікавими історіями, в яких постійно з'являлися дорогі речі та чудові краєвиди. Коли Дораліс одного дня вбрала свою білу сукню з рожевим перев'язом, коли мати з плачем обняла її, і маленькі, чорні, як смола, вусики графа торкнулися в поцілунку її чола, то все це виявилось чимось очевидним і необхідним, чимось таким, чого мати й донька, як здавалося, чекали все своє життя.

Проте найчастіше Дораліс у мріях опинялася у великому салоні дрезденської дипломатичної місії. В той час на блискучий паркет завжди падали сонячні промені зимового пообіддя. До солодкого запаху гіацинтів на вікнах домішувався легкий запах терпентину від великих олійних картин на стінах. З іншого кінця зали до Дораліс ішов її чоловік, кінчики його вусиків були зачесані над верхньою губою догори, заціпнутий на всі гудзики у своєму чорному мундирі, він здавався дуже худим. Виглядав він трохи занадто вишукано, проте здавався вродливим, коли ось так ішов до неї: гладке біле чоло, правильний ніс, довгі виї. Але сон грав із нею дивну гру: чим ближче граф підходив, тим старішим ставало його обличчя, воно в'януло, на очах покриваючись зморшками. Він поклав свою руку на талію Дораліс і поцілував її в руку. «Чарівно, чарівно, – сказав він, – знову така захоплива уважність. Ми відмовилися від свого від'їзду, бо ми знали, що наш чоловік сьогодні після обіду має вільну годинку. Ми б хотіли провести з ним час і власноручно приготувати йому чай. Добрих дружин я вже бачив досить, Богу дякувати, є таких ще чимало, але *ma petite comtesse*⁶ – це вишукана мисткиня у делікатних подружніх справах». Дораліс мовчала, міцно стиснувши уста, і в неї було неприємне відчуття, що її виховують. Вона, звичайно ж, хотіла виїхати з міста; вона, звичайно ж, нічого не знала про те, що її чоловік має сьогодні вільну годину і в неї не було жодного наміру проводити з ним час. Але це власне був його метод виховання: чинити так, ніби Дораліс була такою, якою він її хотів бачити. Він постійно хвалив її за те, до чого ще тільки хотів примусити, він ніби нав'язував їй якусь Дораліс відповідно до свого смаку, він поводився так, наче та Дораліс уже тут. Коли під час прийняття Дораліс було дуже вже добре в товаристві якогось молодого чоловіка і вона аж надто весело з ним спілкувалася, то для нього це означало: «Ми занадто вимогливі, занадто вразливі, людей не завжди можна підшукати належним чином; але ти таки маєш рацію, у молодого чоловіка далеко не бездоганні манери, по можливості ми будемо триматися від нього подалі». Або ж, наприклад, коли Дораліс забагато й занадто по-дитячому сміялася в театрі під час театральної вистави, яка графові не сподобалася, то він по дорозі додому зауважував: «Ми трохи не в гуморі: ми шоковані, ми занадто строгі, але це нічого, ти справді маєш рацію, з мого боку було помилкою повести тебе на цю п'єсу. Я би повинен був краще знати *ma petite comtesse*, пробач мені на цей раз». І так було в усьому, ця накинена їй чужа Дораліс мучила її, залякувала, душила її, як не на неї пошитий одяг. І що з того, що життя навколо неї було гарним і яскравим, що вродливу графиню Яскі радісно приймали, була це не вона, хто б усім цим міг насолоджуватись, це завжди була та неприємна *petite comtesse*, така вразлива й така стримана, вона завжди мала рацію в очах свого чоловіка. Як неблаганна гувернантка, вона супроводжувала Дораліс і до всього їй відбивала бажання.

⁵ Досл. «свіжоскошене сіно», тут: тип парфумів, популярний у час дії роману, – з англ.

⁶ Моя маленька графиня – з франц.

Коли граф Кьоне пішов у відставку, коли його, як він це називав, усунули, і він, уражений і ображений, відійшов від справ і переїхав у свій самотній замок, щоб там надалі займатись писанням історії сім'ї Кьоне-Яскі й меланхолійно старіти, то була там уже нова Дораліс, яка в тому старому замку чекала на Дораліс. «А, *ma petite châtelaine*⁷ тут нарешті знову у своїй рідній стихії; тихі, спокійні, трохи мрійливі заняття, доброзичливий ангел чоловіка й усього маєтку, саме цього нам бракувало». І тихий доброзичливий ангел, в якого вона раптом перетворилася, тиснув на Дораліс, як свинцева одіж.

І ось у замок приїхав Ганс Грілль, щоб намалювати Дораліс, приїхав зі своїм голосним сміхом і своїми хлоп'ячими нерозсудливими руками, а ще зі своєю нерозсудливою манерою, безпосередньо та завзято казати все, що йому приходило в голову. «Рекомендую тобі свого підопічного, – сказав граф до своєї дружини, – звісно, про те, щоб проводити з ним час, не може бути й мови, ти поза всіляким сумнівом маєш рацію, його треба тримати *à distance*⁸, але я, однак, віддаю його на твою милість». І ось почалися довгі сесії у кутній кімнаті замку, яка виходила на північ. Ганс стояв перед своїм полотном, малював і витирав намальоване. При цьому він постійно щось казав, розповідав, розпитував, промовляв гучні слова. Спочатку Дораліс уважно його слухала, для неї було чимось новим, що хтось настільки безтурботно і з такою силою вихлюпував назовні свою глибинну суть.

Він постійно говорив про себе, часом вихваляючись із дуже дитинним задоволенням, а після цього з усією відвертістю добродушно розповідаючи Дораліс, що йому в ньому самому викликало занепокоєння. «Іноді бракує характеру, – казав він, – ой-ой-ой!» Але найсильніше в цих розмовах проступав його непогамовний апетит до життя і безмежна впевненість, що він може дати собі раду з усім, хай би за що взявся. «О, ну та це я зроблю, цього я не боюся», – казав він. Дораліс це йшло на користь, воно збуджувало й у ній прагу до життя, пробуджувало в ній щось, що вона майже забула, її юність. Про *distance*⁹ вже, власне кажучи, не було й мови, занадто *sensible châtelaine*¹⁰ зовсім відступилася від неї й тепер там у кутній кімнаті досить часто панувала дуже весела й товариська атмосфера.

Проте часом вони раптом різко зупинялись якраз тоді, коли сміх їхній лунав дуже голосно, аби прислухатися, що там за дверима кімнати. «Тихо, – казав Ганс, – я чую, як риплять його чоботи», – у них двох ніби цілком природно виникла таємна змова. Звичайно, що Ганс закохався в Дораліс і перед цим почуттям був безсилий. Він їй його виявляв, він казав їй про нього з наївною, майже безсоромною відвертістю, і Дораліс це дозволяла, їй здавалося, ніби життя вхопило її сильними, міцними руками і рвучко понесло із собою. Так і почалась тоді пізньої осені історія кохання Дораліс. Світлі, холодні дні, темні вечори, на грядках пожовтілі від нічних паморозків жоржини, на алеях парку зів'яле листя, яке шелестіло навіть при найобережнішій ході. Коли Дораліс думала про цей час, то знову відчувала, як кров її починає повільно скипати, і ще відчувала постійний страх перед чимось страшним, перед чимось, що мало статися, від чого в кожному зустріч з коханим домішувалось неймовірно га-

⁷ Моя маленька господиня замку – з франц.

⁸ На віддалі – з франц.

⁹ Віддаль – з франц.

¹⁰ Вразлива господиня замку – з франц.

рячкове збудження. У неї знову було те на диво непевне, суперечливе почуття, той фаталізм, який так часто охоплює жінок у час першого любовного сп'яніння. Проте Дораліс переносила потайливість та обман легше, ніж Ганс. «Я це більше не витримую, – казав він, – постійно бачити перед собою того, кого я обдурюю, давай або ідемо геть, або йому все розкажемо».

– Так-так, – казала Дораліс. Сама вона дивувалась, наскільки мало мучила її совість у зв'язку з несправедливістю, яку вона чинила своєму чоловікові, це нагадувало всього-на-всього те, як вона колись дурила міс Пламмерс. «І він здогадується про це, – казав Ганс, – він стежить за нами, ти помітила? Його чоботи більше не скриплять, ми повинні його випередити».

Проте це граф їх випередив. Був сірий туманний день. Дораліс стояла у великій залі біля вікна й дивилася, як вітер гойдав крону старої груші, зривав з гілок жовте листя і гнав його, шалено кружляючи ним у повітрі. Ці світло-жовті листки так нестримно відлітали геть, що здавалося, ніби вони раділи, відриваючись від дерева. Дораліс почула, як увійшов її чоловік. Він зробив кілька рипучих кроків, присунув крісло до каміна, сів, узяв коцюбу, щоб трохи нею поворошити у вогні каміна, як любив це робити. Коли він почав говорити, кажучи *ma chère*¹¹, то вона повернулася, і їй впало в очі, що в нього був хворий вигляд і що ніс його був особливо блідий і гострий. Він не підвів погляд, а дивився на камін, де ворошив коцюбою. «*Ma chère*, – сказав він, – я подивляю твоє терпіння, але, мабуть, цього досить, я власне домовився з паном Гріллем, що він сьогодні покине нас. З картиною все одно нічого не вийде та й було забагато вимагати від тебе такого: накинути на тебе ці нудні сеанси і це... товариство. Тож ми знову будемо *entre nous*¹². Дуже приємно, чи не так?»

Дораліс перейшла до середини кімнати і стояла там у своїй сукні бузкового кольору, з опущеними руками, напружившись усім тілом, ніби збиралася стрибнути, очі її трохи блищали, як у людей, у яких перед стрибком злегка паморочиться в голові.

– Якщо поїде Ганс Грілль, поїду й я, – сказала вона, і через намагання бути спокійною власний голос видався їй самій як чужий.

– Як-як? Я не розумію, *ma chère*.

Коцюба з брязкотом випала з його руки, і Дораліс ясно бачила, що він її добре розумів, що він уже давно все мав зрозуміти. Навколо його очей зібралось багато зморшок, і кінчики вусів над його верхньою губою дивно дрижали.

– Я вважаю, – вела Дораліс далі, – що я більше не твоя дружина, що я більше не можу бути твоєю дружиною, що я їду з Гансом Гріллем, що, що... Вона зупинилася, від переляку та від здивування виглядом свого чоловіка там у кріслі вона не могла далі говорити. Він сидів надломлений, його обличчя скривилося, зробилось маленьке й зморщене. Був це біль? Був це гнів? Це могла бути й моторошна міна, якою смішать людей. Великими, повними страху очима Дораліс пильно дивилася на нього. Та ось він здригнувся, провів рукою по обличчю і виструнчився. *Allons, allons*¹³, – пробурмотів він.

Він підвівся, на прямих дрижачих ногах підійшов до вікна і подивився назовні. Дораліс і злякано, і зацікавлено чекала, що тепер станеться. Нарешті граф повернувся до неї, обличчя його сплотніло, але було спокійне. Він витягнув з кишені

¹¹ Моя дорога, дорогенька – з франц.

¹² Собі удвох – з франц.

¹³ Так-так – з франц.

камізельки свій годинник, почав трохи нетерпеливитись, тому що кришка годинника відразу не відкривалась, потім уважно подивився на циферблат і сказав своїм стриманим, ввічливим голосом: «Потяг відходить о п'ятій тридцять». Він навіть не підвів погляду, коли Дораліс повільно вийшла з кімнати.

– Серце моє при тому страшенно билосся, – сказала пізніше Гансові Дораліс, – я чула, як воно б'ється, мені здавалося, що це найсильніший звук у кімнаті. Не знаю, що це було, мабуть, це була така несподівана і така велика радість.

– Звичайно, звичайно, – відповів Ганс, – що б ще могло це бути.

3

У господарстві Вардайнів прокидалося життя, заскрипіли двері стайні, важко ступаючи, чийсь босі ноги ходили вгору й униз дерев'яними сходами, які вели в хату. Дораліс підхопилася, зник сон, а з ним і нічні мрії. Тепер кімната була вже зовсім світлою і більше неможливо було, як раніше, в час примарного світанку, не розрізнати стелю з її важкими сволоками, не розрізнати до огидного міцні меблі; ці речі знову повертали Дораліс до дійсності, пригадували їй, що вона разом із ними є її частиною. Двері до сусідньої кімнати, де спав Ганс, були прочинені. Дораліс бачила, як він лежав на спині у своєму ліжку, червонощокий, зі скуйовдженим білим волоссям на чолі, з напіввідкритими вустами. Він глибоко й голосно дихав, його широкі груди підіймалися й опускались, брови були трохи насуплені, через що на обличчі був такий вираз, ніби сон для нього – це серйозна й важка робота, якій він віддавався цілком і повністю. «О, він точно дасть собі раду, – подумала Дораліс, – той, хто може так спати, так глибоко, той знає, що робить». Це трохи розвіяло неясний смуток її ранкових годин. Але їй не хотілось знову заснути, вона боялася зануритись у сні і знову зісковзнути у своє попереднє життя. Вона зіскочила з ліжка і вбралася.

Коли вона піднялась на дюну, з моря їй назустріч повіяв сильний свіжий вітер. По блакитному небу квапливо пропливали світло-сірі хмарки, а на морі здіймалися хвилі зовсім без бурунців, великі, сіро-зелені, подібні на чиясь могутнє та спокійне дихання і тільки ближче до берега вони ставали жвавішими, погойдуючи своїми спіненими краями. Це дихання моря щось нагадало Дораліс, але що це було? Ах так, Ганса та його груди, які там у кімнаті власне зараз спокійно й сильно підіймалися і опускались. Вона пішла вздовж берега, вітер розвіював її спідницю, штовхав її, вона добре відчувала, як він замірився легко підігнати її, потім нападав на неї то ззаду, то збоку. Це була чудова, збадьорлива гра, здається, що й хвилям це подобається, під час ходи вона нахилилась, і їй здалося, ніби її щось гойдає й ось уже сильніший вітер розвіяв її волосся і труснув нею. Дораліс зробила невеликий стрибок і весело скрикнула. «Я розбиваюсь, я розбиваюсь, як хвиля», – подумала вона. Їй відповів чийсь різкий крик у неї над головою: б'ючи крильми, над водою зависла біла чайка. Наче охоплена якимось раптовим бажанням, вона стрімко кинулася вниз до поверхні води і попливла по розбурханій сіро-зеленій шовковій тканині, ніби малесенька біла цятка. На дюні перед рибальськими хатинами стояли жінки рибалок, їхні сірі спідниці та червоні хустини тріпотіли на вітрі. Закриваючи очі рукою, жінки виглядали на морі своїх чоловіків, які вночі вийшли в море у пошуках риби.

Коли Дораліс повернула за виступ дюни, то побачила таємного радника Кноспелуса – в жовтому полотняному костюмі та зсуненій на потилицю панамі він

ішов перед нею вздовж берега, розмахуючи товстим ціпком. Поруч із ним біг гарний рудий сетер. Кноспеліус ступав уперед широкими кроками, похитуючи плечима: як це залюбки роблять горбані, він наслідував рухи сильних, високих людей. Коли він почув за спиною кроки, то повернувся і привітався, низько вклонившись; на його великому й блідому хлопчачому обличчі стояла усмішка. Оскільки здавалося, що він хоче щось сказати, Дораліс зупинилася. «Доброго ранку, ласкава пані, – почав він, підвівши на Дораліс свої сталеві-блакитні очі й дуже уважно дивлячись їй в обличчя, – вже перед сходом сонця на посту?»

Дораліс зашарілася і розсміялася: «Ви, мабуть, забули, Ексцеленціє, що останнього разу, коли ми розмовляли, Ви казали мені те саме, щось таке про перебування на посту».

– Так-так, – відповів Кноспеліус, – можливо, мене цікавлять такі справи. У Вас добра пам'ять. Чи міг би я перейти з Вами пару кроків, ласкава пані?

Вона кивнула, хоча їй і не було особливо приємно, що поруч із нею була ця маленька потвора, яка, задерши голову, безцеремонно розглядала її, ніби якусь гравиюру, а не людину. Під час ходи він говорив глибоким голосом, металевий тембр якого, як здавалося, йому самому подобався. «Що стосується сну, моя ласкава пані, то видається мені, що з цим у Вас і тут не дуже виходить так, як слід».

– Але ж ні, – відповіла Дораліс, – от тільки що інші встають так рано: рибалки, півні, ну та й море так чи інакше не спить».

Тепер Кноспеліус засміявся своїм безгучним сміхом. «А й справді, тут є рух, тут можна чимало навчитися. Бачите, – він посерйознішав, на його обличчі з'явився злий, майже ненависний вираз, – адже немає нічого дурнішого, безглуздішого, як не спати, лежати в ліжку, чекати на сон і не мати змоги заснути. В такі години мені здається, що у мене вкрали мої людські права. Я не виконую свій обов'язок людини».

– Обов'язок людини, – трохи неухважно повторила Дораліс.

– Так, власне так, – вів далі тасмний радник з таким сварливим виглядом, ніби йому хтось заперечував, – мій обов'язок людини – це або спати, або, як людина, займатися своїм ремеслом, працювати, як місцеві рибалки, або кохати, як Ви й пан художник, або сваритися, як мої домовласники, не має значення, просто займатися своїми людськими справами, а якщо ми цього робити не можемо, то мусимо спати. Це знає й мій Каро: коли він не може виконувати завдання свого собачого існування, то спить. А те, про що ми думаємо і що ми відчуваємо безсонної ночі, це непотріб, воно ні до чого, це змарноване життя. Бачите, мені треба багато рахувати, це моя професія, але безсонними ночами я також мушу рахувати, робити обрахунки, які ніколи не бувають точними, не мають жодного сенсу, жодного результату, та ж це недостойне людини. Коли Каро лежить ось так і своїм носом читає у книзі природи, то чує справжніх зайців і справжніх курей, а не якихось бездушних звірів, яких просто не існує, ні-ні, кажу, якщо хтось не має змоги спати – це скандал і таке ні з ким не повинно траплятися».

Кноспеліус замовк і сердито дивився на море. Дораліс було шкода цього чоловічка. Адже в тих словах було стільки муки й страждання, їй хотілось сказати йому щось привітне. Але вийшло у неї холодно і тривіально: «Сподіваюся, морське повітря добре вплине на Вас, Ексцеленціє». Кноспеліус знову пішов уперед і пробурмотів: «Я, ах, та це не про мене, я це кажу в загальному. Коли людина не спить, то треба щось

переживати, а коли хочеться спати, то треба мати можливість спати. Принаймні таку дрібницю мати ми можемо». Він раптом засміявся, у нього був гарний, мало не сором'язливий сміх. «Ну та так, коли в того чи в іншого є якісь там обставини, якісь перешкоди, то він мусить звернути свою увагу на події та переживання в житті інших людей. Я дуже цікавлюся переживаннями інших, я тут дуже сильно турбуюся справами моїх ближніх. Так-так, що стосується життя, то я комуніст, я відкидаю приватну власність, ха-ха!»

– А хіба в житті місцевих людей так багато подій? – запитала Дораліс.

– О, та цілком вистачає, – відповів таємний радник, – подивіться на рибалок, ці хлопці назавжди пов'язали себе з морем, від такого аж дух спірає, можете мені повірити. А ще їхні жінки, он як вони там стоять нагорі й чекають. Ось так стояти й чекати на чоловіка чи сина, та від такого і душевні сили, і фізичні у постійному напруженні. Ви не помітили, які в цих жінок очі? Та такий погляд не пробігає по речах просто так, це погляд, який навпростець дивиться у важливу йому точку, він ніби молот у руці вправного ремісника: завжди із силою потрапляє прямисінько у потрібне місце. Вам би треба було бачити ці очі, коли хтось із тих чоловіків або синів не повернувся: тоді жінка цілими днями ходить берегом, помічаючи кожную темну цятку на воді чи на березі та розглядаючи її з моторошною уважністю. Ці очі добре розуміють, що роблять. Між іншим, мене дуже зацікавило, що Ви сюди переїхали. Ви неодмінно зробите яскравішим місцеве товариське життя. Я би з радістю познайомився із паном художником. Здається, що він людина, повна життєвих сил. Мені це приємно бачити. Ха-ха, дивитися на щось подібне мені так само приємно, як шахраєві дивитись на пана з товстим портфелем». І він довго й безгучно сміявся зі свого жарту.

Небо стало різнокольоровим, у хмар на обрії з'явилися широкі золотисті береги; небо залила хвиля червоного. От і в сіро-зелений колір моря вплелися блискучі нитки, а западини між хвилями, що розбивались на березі, заповнив рожевий колір, і ось раптом море аж ген до обрію почало горіти мідним переливом. Кносспеліус зупинився і зробив широкий рух своєю довгою рукою в напрямку моря, ніби хотів розстелити його перед Дораліс.

– Бачите, – сказав він, – це справжній спектакль кольорів, він повторюється щоранку. Це гігієнічний захід. Місцева природа нещадно переповнена всіма цими червоними й золотими кольорами. Це повинно б нас збуджувати, як ранковий душ або ранкова кава. Якщо Ви зволите пройти вперед ще кілька кроків, то ми побачимо чудовий, так-так, кажу Вам, чудовий краєвид.

Отож вони рушили далі й дійшли до такого місця на березі, де одна висока дюна підходила зовсім близько до води, і хвилі підмивали її, так що піщана стіна частково обвалилася. Під час припливу великі шматки землі відривалися і їх відносило в море, всюди зяяли порожнини і тріщини: усе це тепер було залите червоними променями ранкового світла. Тут і там із сліпучого піску виступав уламок гнилої деревини, що виблискувала, ніби метал, і білі шматки, які... «Але ж, – вигукнула Дораліс, – та це ж рука!»

– Ну та звісно, – пояснив таємний радник, – ось чиясь кисть і рука, а там чийсь череп, чарівно освітлений рожевим промінням, а он там у напівзруйнованій домовині лежить ціла людина. Як Ви бачите, це цвинтар, який море поступово вичищає. Що стосується цвинтарної романтики та цвинтарних жахів, то таке мене мало обходить,

дуже вже воно непереконливе. Та мені от що подобається: ось цвинтар, від якого, як від торта, кожної бурхливої ночі відрізують шматок, а з піску виглядають усі ці покійники і їм між кісток повіває морський вітерець. Ось подивіться, який у них кокетливий колір при ранковому світлі, вони розквітли, мов троянди. А потім приходять бурхлива ніч і їх забирає, і тоді вони вирушають у далеку морську подорож. Із чогось у нашій уяві найтіснішого і найтихшого у щось найрозлогіше і найгучніше. Мені це подобається. Вони ніби стоять на причалі і чекають на корабель, який забере їх. Таке може мене спокусити. Ось де справжній рух. У смерті тут відбирають усе те затхле, чим її полюбляють оточувати люди. Хіба не так?

Кноспеліус підвів погляд на Дораліс. Вона трохи зблідла, стиснула уста і насупила брови. Здавалося, що вона розгнівалась. «Так виглядає, що Вам це не сподобалося, – зауважив таємний радник, – може, Ви боїтеся? Адже нас виховують у страху перед такими речами».

– Ні, – відповіла Дораліс, – я не боюся. Дуже вже все це дивне. Тільки що я, ну не знаю, ліпше б я сьогодні зранку цього не бачила.

– Так-так, – відповів таємний радник, – тоді ми можемо піти геть. Взагалі-то Ви маєте рацію, роздумувати про смерть і про те, що з нею пов'язане, це зараз зовсім не Ваша справа.

Дорогою назад Дораліс мовчала, а Кноспеліус собі мило базікав. Генеральша Паліков – так, він її знає. Стара розумна жінка, трохи надто шумна, залюбки міцно брала у свої руки справи інших людей. Вона постійно відчуває себе відповідальною за справи інших. Барон Буттлер – ну, в нього чудові солом'яні вуса. Коли він приїжджав у Берлін, то споживав багато шампанського і шукав собі пригод. Такі вуса до чогось та й зобов'язують і навіть справді християнського батька сім'ї та чоловіка не раз примушують зазнавати певних хитань. Доньки – та взагалі-то вродливі дівчата, худі й гнучкі, як вербова лоза. Це такий сучасний фасон: молоді дівчата повинні виглядати, як арабески. Він, Кноспеліус, надавав перевагу попередньому, тривимірному форматові перед сучасним стилем.

Дораліс слухала Кноспеліуса з відразою. Тепер цей супутник справляв на неї гнітюче враження та ще й зіпсував їй гарний ранок. Ну що її обходив світ горбанів, її тягнуло до людей з прямою спиною. А крім того у нього була неприємна манера ось так знизу вгору пильно дивитись на її уста. Дораліс скривилася, ніби скуштувала щось гірке.

Після того, як сонце зійшло, вітер влігся. Поверхня моря зробилася гладкою, і блиск від неї розливався далеко навкруги. З дюн униз до берега збігали жінки рибалок; підібгавши свої спідниці, вони брели водою, щоб допомогти чоловікам перетягнути на пісок човни. Всі вони стояли в піні морського прибою, вкриті бризками води, які блищали на сонці. «А, наші рибалки», – сказав таємний радник. Він підійшов до одного з човнів, привітався з рибалками, яких знав: «Доброго ранку, Андре, доброго ранку, Вардаїне, ну як, варто було плисти?»

– Та трохи тут маємо, – сказав Вардаїн, витираючи із сивої бороди морську піну.

Кноспеліус перекинувся через борт човна, щоб побачити на дні його рибу. Він підкотив один рукав і провів своїм довгим пальцем між рибинами тріски кольору старого срібла, потім між рибинами камбали, подібними до коричневих бронзових дисків, на яких сиділи дивно перекривлені обличчя, і на купку невеликих рибин, які блищали, як тільки-що вибиті монети. Кноспеліус мружив око і сміявся, як пустот-

ливий школяр. «Жвавий рух, і тут жвавий рух», – сказав він.

Дораліс на мить глянула на нього, потім відвернулася і з коротким «Доброго ранку» пішла геть. Тепер вона квапилася, щоб якнайшвидше бути з Гансом Гріллем. А він уже йшов їй назустріч у своєму білому полотняному костюмі з рушником через плече, і на його почервонілому обличчі сяяла широка усмішка.

– Як він радіє, що бачить мене, – подумала Дораліс, вона відчула, що ця радість зігріла її. Ганс поклав руку їй на талію і притягнув до себе, як щось, що йому належить. Він уже скупався і пахнув морською водою.

– Було холодно, – повідомив він, – але мені подобається, коли хвилі пощипують тіло. А ти не хочеш скупатися? – Ні, Дораліс збиралась купатися пізніше.

– Знаю, знаю, – зауважив Ганс, ти любиш, коли море – як горня теплого чаю. Добре, добре. Але ж ми голодні, я сказав Агнесі, щоб вона кожному з нас приготувала щонайменше по чотири яйця.

– І що сказала Агнеса? – запитала Дораліс.

Ганс засміявся.

– О, та вона... її обличчя скам'яніло, і вона зауважила, що не знала, що благородні дами мали б так багато їсти.

4

Був дуже жаркий день. Генеральша наказала поставити пляжні кабінки на дюну. Вона сиділа там зі своєю донькою, займаючись рукоділлям. Перед ними на піску лежала фройляйн Борк, малюючи море. Вона завжди малювала море – довгими, трохи хвилястими лініями, з вітрильником на горизонті. Ведіх сидів поруч із матір'ю, він повинен був уголос читати з Фенелонового «Телемаха»¹⁴. Читав він дуже монотонно, з жалісливою інтонацією, в цю спекотну годину звучало все це, ніби колискова. Сам він почувався просто безнадійно, відчуття канікул у нього пропало. Цей постійний блиск моря, цей гарячий пісок, що прилипав до пальців і так нервував його, ця повна відсутність якихось подій, усе це видавалося Ведіхові звичайнісінькою буденністю і викликало в нього почуття світової скорботи. А тут ще цей Ментор¹⁵ зі своїми безкінечними промовами. Ведіхові хотілося відкрити йому ніс. Фрау фон Буттлер слухала це читання неухважно, лише час від часу механічно вставляючи *faites les liaisons, mon enfant*¹⁶. Вона часто хапала свій театральний бінокль, щоби подивитися вниз, де Лоло на Ніні ходили вздовж берега, охолоджуючись перед тим, як зайти у воду. В червоних купальниках, з білими полотняними картузиками на голові вони нагадували струнких хлопців; трималися дівчата зовсім прямо, їхні ноги, ще не звиклі до такої свободи рухів, пересувалися трохи скуто й незграбно.

– Скажіть, Мальвіно, – запитала генеральша, – ми в молодості, коли купалися, теж мали такий вигляд?

¹⁴ Повчально-розважальний роман французького письменника, богослова й педагога Франсуа Фенелона, кінець 17 ст.

¹⁵ Персонаж роману «Телемах» Ф. Фенелона.

¹⁶ З'єднайте слова між собою, моя дитино, – з *франц.*

Фройляйн Борк примружила одне око й широко розсміялася: «Ах, це так мило, – зауважила вона, – вони видаються маленькими червоними силуетами на зеленому абажурі».

– Так, ну та так, – відповіла генеральша, – те, що ми в молодості називали стегнами, зникає на очах!

Потім дівчата зайшли у воду, вони обережно брели крізь буруни хвиль, часом повністю зникаючи в білій піні, зрештою вони кинулись у воду, щоб поплавати – дві червоні риски на зеленуватому тлі, власне такий колір мало сьогодні море. Дівчата вміли добре плавати, проте Лоло далеко перегнала Ніні, вона дивовижно легко мчала вперед, не збиваючись із курсу, ніби в неї була якась мета.

– Та куди ж це вона, – вигукнула фрау фон Буттлер, – чому вони не тримаються разом? Я сказала їм, щоб вони трималися разом, я заборонила їм плисти до другої обмілини. Лоло! Лоло! – фрау фон Буттлер гукала й махала своєю хустинкою, проте червона смужка там на воді відходила в море все далі й далі. «Я завжди казала, – бідкалася фрау фон Буттлер, – що у Лоло важкий характер, вона не вмє слухатися, її чоловікові буде дуже нелегко. Лоло! Лоло!»

– Хто це там заходить у море? – запитав Ведіх і зробив знак униз, в напрямку берега.

– Це, – сказала генеральша, – мала би бути та Кьоне.

– Де? Що? – вигукнула фрау фон Буттлер, – ах, та не називай її Кьоне, мамо, вона ж так не називається.

– Ах, та що там, – відповіла генеральша, – коли люди постійно змінюють своє ім'я, то моя стара голова все це втримати не може, а Грілль, якщо хтось не помітив, нічого особливого не означає.

Якусь мить вони всі мовчали й напружено дивилися в напрямку моря. Ведіх відкинув Телемаха геть, розлігся на піску, як тюлень, і дивився прямо перед себе. Можливо, що зараз настане якась подія.

– Чарівно, – зауважила фройляйн Борк, – темно-синій колір, маленький жовтий вітрильник із трьома щоглами, і як вона пливе!

– Справді шикарно, – пробурмотів Ведіх, але фрау фон Буттлер це знову роздратувало.

– Замовкни! – гримнула вона на сина; підвівшись, вона помахала своєю хусточкою і знову закричала: «Лоло! Лоло! Та ж вони плывуть назустріч, на обмілині вони зустрінуться. О, Боже, моя бідна дитина!»

– Та сядь, Белло, – заспокоювала свою доньку генеральша, – зараз уже нічого не зміниш. Ну та не заразить вона тут же Лоло.

– І треба ж таке пережити, – зітхнула фрау фон Буттлер і з заклопотаним виглядом знову сіла в крісло. Очима всі напружено стежили за червоною та темно-синьою цятками на іскристій поверхні моря.

– Дама таки дісталася туди першою! – триумфуючи вигукнув Ведіх.

– Здається, Лоло втомилася, вона пливе повільніше, – зауважила фройляйн Борк.

– А-а, графиня рухається їй назустріч, вона хоче їй допомогти.

– Це щось нечуване, – простогнала фрау фон Буттлер.

– Ось вона простягає Лоло руку, – повідомив Ведіх, – а, Лоло тепер стоїть, дама поклала їй руку на талію і Лоло спирається на її плече.

– Ось на що наражаєшся, коли так необдумано впливаєш далеко в море, – ремствувала фрау фон Буттлер. Та генеральшу це роздратувало: «Белло, ти знову перебільшуєш, коли дитина втомилась від плавання, то це добре, що хтось їй простягнув руку і що дитина бере цю руку і спочатку не питає: “А Ви були вірні й своєму чоловікові?”»

Лоло стояла на далекій обмілині, вона зблідла і швидко дихала.

– О, я Вас уже тримаю, – сказала Дораліс, покладіть руку мені на плече, як у танці, коли кладуть руку на плече кавалерові... ось так. Це таки було трохи задалеко, Ви до цього ще не звикли.

– Дякую, ласкава пані, сказала Лоло й зашарілася, – мені вже краще, я не призвичаєна до моря і все ж хотіла плисти й плисти, там, де таке мерехтіння, але це було трохи задалеко.

– А тепер ще трохи відпочиньмо, – продовжувала Дораліс. – Так, я теж плаваю із задоволенням, коли так мерехтить, сонячні промені тоді проходять по нашій шкірі, мов маленькі теплі рибки, я люблю це. Але як сильно б’ється Ваше серце. Назад ми попливемо навпростець, віддаль до першої обмілини тут зовсім невелика.

Лоло не відповіла, вона лише подумала: хай Дораліс говорить і далі. Після напруженого плавання її пройняло розкішне почуття насолоди. Вона б із задоволенням ще довго стояла ось так у теплій воді, спираючись, як сестра, на цю вродливу й таємничу жінку, і щоб ці очі, які так загадково блищали, цей рот з вузькими, трохи занадто червоними вустами були зовсім близько від неї. Дораліс говорила тепер про якісь зовсім неістотні речі, про жаркий день і про те, що в заїзді майже немає тіні, про плавання, а Лоло слухала її як щось збудливе, заборонене, щось таке, красу чого сама вона зараз раптом збагнула.

– А тепер, я гадаю, ми попливемо, – запропонувала Дораліс, вони кинулись у воду й попливли поруч, іноді повертаючись обличчями, щоб одна одній посміхнутися. – Усе в порядку? – гукнула Дораліс. – Ми ось-ось туди допливемо.

– О, та все добре, все дуже добре, – відповіла Лоло.

Було майже так само зручно, подумала Лоло, ніби вони лежали на зеленій атласній кушетці й могли спілкуватися. Так, так, ось що це було, вона хотіла спілкуватися. Вона більше не почувала себе так зняквовіло, як там на обмілині. Мала б вона запитати, чи у Вардайнів не заїсно? Ні, це б вийшло надто стримано, тож вона сказала: «Ласкава пані, я зі свого вікна щовечора бачу, як Ви гуляєте під місячним світлом».

– Так, – відповіла Дораліс, і лягла на бік, щоб мати змогу бачити Лоло, все її обличчя було вкрите блискучими краплинами, – то там угорі під фронтоном, це, мабуть, Ваше вікно, в якому я кожного вечора бачу світло?

– Так! – захоплено вигукнула Лоло у відповідь. Вона зраділа, що Дораліс дивилася вгору, в напрямку її вікна. Зрештою вони допливли до берега і вийшли з води.

– Дуже гарно, – зауважила Дораліс, – плавати ось так удвох, – і простягнула Лоло руку. Лоло взяла цю маленьку руку, потримала її якусь мить і потім швидко піднесла до своїх вуст. «Я... я Вам дякую, ласкава пані», – тихо сказала вона.

– Прошу, прошу Вас, – перешкодила їй Дораліс, вона нахилилася і поцілувала Лоло у вуста.

А з дюни в напрямку Лоло квапливо рухалась ціла процесія. Попереду фрау фон Буттлер, яка безупинно вигукувала «Лоло!» і розмахувала хустинкою, за нею – фройляйн Борк із рушником, потім – Ведіх із запханими в кишені руками та іронічною

усмішкою на вустах і нарешті – генеральша, збуджена і засапана. Трохи невпевнено Лоло пішла назустріч процесії. «Ну, нарешті ти тут, – вигукнула фрау фон Буттлер, – зі своїми історіями ти мене заженеш у могилу».

Лоло мовчки дала закутати себе в рушник, з упертого виразу її обличчя відразу було видно, що вона не збиралася нічого сказати на своє вибачення. В той час, як усі вони рушили до пляжної роздягальні, фрау фон Буттлер ішла вслід за донькою і безперервно сварилася: «Щось подібне могло статися лише з тобою, потрапити в руки саме цій особі, і вона тебе ще й поцілувала. Як вона могла до такого додуматися? Що за нахабна особа! А ти це дозволяєш. І ще кому ти дозволила б себе поцілувати?»

Тут Лоло повернула голову і сказала вперто й рішуче: «Вона мене поцілувала, бо я поцілувала їй руку».

– Ти поцілувала їй руку! – вигукнула фрау фон Буттлер. – Чи ви чули щось подібне, і чому б це, прошу я тебе? Ця особа, та вона напівгола, жодних рукавів, а це декольте! Та в тебе ніякої гордості, а ти заручена, ти повинна стати порядною жінкою; ми, порядні жінки, повинні стати єдиним фронтом супроти таких дам, а ти їм цілуєш руки! Твій наречений буде дуже тішитися. О Боже, мене аж нудить, так мені соромно.

Тут у справу втрутилась генеральша, вона підштовхнула Лоло в роздягальню і сказала: «Та досить наразі, Белло, дитина виснажена, сталося те, що сталося, від поцілунку Яскі ми її зцілимо, коли дамо трохи настою валеріани».

Вдома фрау фон Буттлер негайно відіслала Лоло в ліжку, сама теж уклалася, а Ернестіна бігала сходами вгору-вниз з настоєм валеріани.

Нагорі все ще бліда Лоло лежала у своїй кімнаті на ліжку і збудженими очима задумливо дивилася в стелю. Нічого не кажучи, Ніні сиділа поруч і тільки очікувально дивилася на Лоло. Врешті-решт Лоло заговорила, повільно і замріяно: «Так, вона була чудова, але я це знала, і я знала, що муситиму полюбити її, і це я знала, але я не знала, що в неї є щось таке, від чого можна заплакати. У мене в горлі було таке відчуття, як від особливо зворушливих місць у романах, це, звичайно ж, тому, що всі так погано про неї говорять, що всі так проти неї. Але я на її боці».

– Я також, – сказала Ніні.

– Ти? – здивовано запитала Лоло. – Та ти ж її зовсім не знаєш.

– Не має значення, – відповіла Ніні, – я була на її боці вже в перший вечір, коли побачила, як вона гуляє під світлом місяця. Але що ти тепер робитимеш?

– Я знаю, що я зроблю, – серйозно сказала Лоло. Вона підвелася, сіла за письмовий стіл і почала писати листа. Ніні терпляче чекала й потім запитала:

– Ти написала до неї?

– О ні, – із зверхнім виглядом відповіла Лоло. – Я замовила собі з міста дуже багато червоних троянд, вечорами я їх кидатиму через вікно в її кімнату.

– А я, – вирішила Ніні, – буду тренуватися так довго, що й сама зможу допливти до другої обмілини, навіть якщо я при тому й потону.

День за днем небо було безхмарне, стояла нестерпна спека. Всюди лежало це гаряче й пронизливе світло: воно плавало і тремтіло на поверхні води, від нього мерехтів

пісок, воно зблискувало іскрами на гальці і на твердих стеблах піскового очерету й осоки.

– Від світла більше неможливо врятуватися, – сказав Ганс Грілль.

Проте вечори та ночі теж не несли ані прохолоди, ні темряви. Легкий західний вітер тільки ворушив задуху, проте легше не ставало. На обрії в повитих мрякоу фіолетових хмарах щовечора спалахували блискавки, потім сходив майже повний місяць, і все знову починало блищати й іскритися.

– Цьому саяву без початку й кінця хочеться сказати, – знову зауважив Ганс Грілль, – дай мені спокій.

Але й у приміщеннях спокій цей знайти було неможливо, там було занадто тісно й занадто жарко, а темрява лягала на послуних, ніби ковдра, товста і чорна. Навіть рибалки, які зазвичай зникали у своїх хатинах, як тільки наставала темрява, сиділи на порозі і пильно дивились на море. От і сім'я Вардайнів сиділа на довгій лавці біля дверей свого будинку, вони вишикувались усі один біля одного, ніби морські птахи на скелі. Вісімдесятирічна бабуся, велика й кістлява, як чоловік, поклала свої незвично вузлуваті руки на коліна, щоб їх остудити. Вардайн курих свою люльку, його бліда жінка тримала найменше на грудях, а інші діти сиділи в сорочках і неспокійно хитали голими ногами. Ніхто не промовив ані слова, й усі, навіть діти, серйозно й терпляче дивилися перед собою. Коли далека блискавиця швидко осяювала обрій, Вардайн люлькою мовчки показував на неї. Внизу на березі тихо ходили пари закоханих, опустивши руки, вони йшли поруч, ліниво пересуваючи в піску ноги. Що вони могли сказати одне до одного? Тут від прадавніх часів слово було за морем, навіщо було б втручатися в його розмову?

Дораліс та Ганс тепер майже весь день проводили в заглибленні під дюною. Ганс розкладав там свою парасоллю для малювання, розкидав на піску ковдру, на якій могла б лежати Дораліс, а сам сидів перед мольбертом і малював море.

– Це єдиний спосіб, – зауважив Грілль. – Ми повинні робити так, як кури, які викопують у землі ямки і так охолоджуються.

Дораліс заплющила очі й пробурмотіла, їй навіть не хотілося ворушити вустами: «Спокійно лежати, не рухатися, тому що – хіба ти не відчуваєш? – у нас усередині все дрижить і мерехтить, як сонячне саяво на поверхні воді. Від цього втомлюєшся».

– Добре, добре, лежи спокійно, – сказав Ганс батьківським тоном, заспокоюючи її. Так вони якусь хвилину мовчали, аж поки Ганс не відкинув геть свій пензель і не простягнувся на піску.

– Не хоче, ну ніяк не хоче виходити, – роздратовано сказав він. Дораліс розплющила очі, глянула на картину на мольберті й зауважила:

– Та чому, досить добре, картина вийшла прозора, зелена.

Ганс спалахнув і схвильовано сказав: «Прозора й зелена. Шматок скла також прозорий, шматок тканини може бути зелений, ні, це ще не море. Море треба рисувати, розумієш, лише в лінії є рух, є життя. Я можу намалювати твою синю сукню, нема нічого легшого, але намалювати її так, щоб кожен побачив, що там під тим синім є ти, ось це мистецтво. У морі теж за прозорим і зеленим проглядається щось, що живе й рухається, власне це і є море».

– Ах он воно що, – знову заплющивши очі, сказала Дораліс, – ну то зроби так, коханий.

– Зробити, зробити, – повторив Ганс, – та в тому то й річ. Куди до дідька подівся мій талант, адже він був у мене.

– Чи це я в тому винна? – спокійно й напівсонно запитала Дораліс. Ганс відповів не відразу. Він лежав, дивлячись в небо й роздумував. «Справді, як це було? – він повільно почав говорити, ніби до себе самого. – Винна, та про вину не йдеться, але справа в тому, що ти займаєш у мені тепер стільки місця, що для таланту більше місця немає. Звичайно, так воно й є. Адже ти прийшла в моє життя, ніби чудо, і ти й далі щомиті є незбагненим чудом. Як може там бути місце для чогось іще? Постійне переживання чуда напружує сили».

– А ти не думаєш, – трохи роздратовано перебила його Дораліс, – що це напружує сили, постійно, весь день бути чудом?

Ганс добродушно засміявся:

– Та добре, добре, облиш, я до цього чуда вже звикаю.

– О, справді, ти до нього звикаєш, – докинула Дораліс.

– Ну та звісно, – вів далі Ганс, – усе, усе, що нам тепер видається само собою зрозумілим, колись було чудом. Ти теж станеш для мене само собою зрозумілою. Ось тільки почекай, поки все у нас буде в порядку.

Дораліс підвела руки над головою і потягнулася:

– Ах так, твій порядок, ну, розкажи мені про свій порядок. Будиночок, чи не так, це тим починається?

– Так, справді, будиночок, – роздратовано почав Ганс, – будиночок де-небудь, скажімо, в передмісті Мюнхена, будиночок, який є твоїм власним, особистим творінням, виразом твоєї суті, це там ти чекаєш. Майстерня моя, звісно ж, у місті, в обідню пору я повертаюся додому, і ти мене чекаєш...

– Усе це я вже знаю, – перебила його Дораліс, – тільки хотіла б довідатись, що я маю робити цілий ранок до обіду.

– Ну, в тебе будуть свої конкретні заняття, – пояснив Ганс, – буде своє домашнє господарство, яке матиме відбиток твоєї особистості.

Дораліс знизала плечима: «Ах, Боже, я ж не можу весь ранок сидіти там сама і надавати домашньому господарству свій відбиток».

Ганс почервонів і незадоволено скривився, мов людина, яка рвучко й безуспішно намагається розв'язати вузол: «Сама, чому сама? Та ж будуть й інші люди, ми створимо своє власне коло друзів, своє власне товариство, ми ж із ніяким товариством не пов'язані, ми самі творці свого товариства, ось як».

Дораліс трохи випросталась і подивилася на Ганса, очі її зробилися великими, вираз їх став безпорадний та переляканий:

– Люди, – сказала вона тихо, – ти ж знаєш, що я боюся людей.

Ганс міг урятуватися від болісного співчуття, яке в ньому викликали ці очі, лише тому, що заговорив люто й розгнівано. Він голосно закричав: «Боятися, ти не повинна боятися, ти не можеш боятися, коли я з тобою, це образа для мене, і ми не можемо весь час жити на самоті! Я не хочу, щоб ми були винятком! Ти не повинна залишатися для мене чимось винятковим, ні, ти мусиш бути мою буденністю, моїм хлібом щоденним, лише тоді я повністю володітиму тобою. І ми мусимо жити, як інші люди, і жити з іншими людьми. На світі повно добрих, чудових людей, ти знайдеш жінок, великодушних, вільнодумних, благородних жінок».

Дораліс знову спокійно відкинулася назад і заплющила очі:

– Я знаю цих жінок, – зауважила вона, – вони носять вельветиновий одяг без корсета і говорять про об’єктивне та суб’єктивне. Дві колишні учениці міс Пламмерс якось відвідали її, вони були власне такими, і міс Пламмерс сказала про них: *very clever indeed!*¹⁷.

Ганс тримав у руках повні жмені піскового очерету, який він у гніві вирвав навколо себе: «Так завжди, – сказав він, – ти не хочеш мене розуміти. Ти гадаєш, що оскільки ти покинула своє товариство, то немає більше достойних тебе людей. Це зарозумілість, чи, може, ти мене соромишся перед людьми? Скажи, ти соромишся мене?»

Дораліс усміхнулася із заплющеними очима: «Ні, ти добрий, – відповіла вона, – ти мені якраз відповідаєш, тільки твоя фрау Грілль з тим своїм відбитком, вона мені несимпатична, з нею я познайомитися не хотіла б».

– Але ти мусиш з нею познайомитися! – вигукнув Ганс. – Коли тобі потрібен я, то мусить бути потрібна і фрау Грілль, я заступлюся за неї, я не дозволю тобі з погордою відштовхнути її! Але це так завжди, ми говоримо й говоримо, ніби один стоїть на першій обміліні, а інший на другій. І жоден не розуміє, що каже інший, і ми тільки постійно кричимо один до одного: «Що? Що?»

Ганс підхопився, став перед Дораліс і подивився на неї. Якою вона здавалася спокійною, лежачи ось так у своїй літній жовтій сукні, навколо її розпашілого обличчя блищало золотисте волосся, вона видавалася, ніби зовсім юною дівчиною, яка мирно спала. Тільки дрижання вузьких, трохи занадто червоних вуст говорило про хвилювання, яке вона переживала. «Хіба вона не розуміє, як я страждаю?» – подумав Ганс. Він глибше натягнув свій солом’яний капелюх і збіг діюною вниз до моря. Кинутись у воду, попливти, це було єдине, що він міг зробити в цю мить.

Ганс Грілль ніколи не чекав, що життя буде його особливо панькати, він відважно пробивався крізь нужду й біду, однак він життю довіряв, іноді на власному досвіді відчуваючи, яке воно суворе, проте життя ніколи не було для нього чимось незбагненим. Усе неясне й незрозуміле в цьому світі відразу ставало чітким і прозорим, коли двадцятирічний егоїзм Ганса співвідносив такі речі з його власною особою й усі загадки розв’язувались, коли він ставив їм запитання: «Ти за, чи проти Ганса Грілля?» Але тепер він вже більше нічого не розумів. Щось увійшло в його життя, щось таке, від чого воно ставало чужим Гансові, ніби замість нього це життя проживав хтось інший. Дівчата й те, що називається коханням, на шляху його зустрічалися вже й раніше, іноді вони порушували душевну рівновагу, адже буває, що людина робить божевільні речі, проте все було зрозуміле і врешті-решт гладенько-рівненько ставало частиною загального плину життя. Треба було тільки вхопити сильно, без особливих церемоній. «Тримайся міцно, тоді не зіб’єшся з ніг», – любила повторювати бабця Ганса, яка для зарібку в’язала панчохи, а малий Ганс сидів перед нею і тримав міток вовни, допомагаючи його розмотувати. Але ось ця жінка, ось тут, чому він повинен був прагнути її так болісно, тепер, коли він володів нею? Чому він ніколи не мав спокійного, щасливого відчуття, що володів нею, чому власне тоді, коли найміцніше тримав її, він повинен був боятися, що втратить її? Уся його істота була наповнена цією жінкою, і вона, проте, була так далеко від нього. Він не розумів, він не розумів і йому більше нічого не залишалося, як гарчати, мов хижак,

¹⁷ Справді дуже розумні! – *З англ.*

тримаючи свою здобич, щоб ніхто її не вирвав з його пазурів. Ганс роздягнувся й крізь хвилі прибою увійшов у море. «Я таки свого доб'юся, – думав він розлючено, – я примушу її до порядків Ганса Грілля».

– Маю честь, – почув він біля себе чийсь голос. Під хвилею, яка от-от повинна була розбитися, ніби під зеленим склепінням стояв у жовтому купальному трико Кноспеліус. І ось хвиля вже опустилася на нього, заховавши під білим покривалом піни, він відразу ж знову вплив, обтрусився, і кивнувши Гансові сказав: «Фон Кноспеліус. Я вже мав честь привітатися з Вашою пані дружиною». Ганс незграбно вклонився.

– Жаркі деньки, – вів далі таємний радник, – неможливо закупатись досхочу. А поза тим тут дуже мило. Тільки що можна було би побажати собі трохи більше товариського життя. Проте воно починає тут оживати. Незабаром приїде барон фон Буттлер зі своїм майбутнім зятем.

– Ах, та моя дружина і я, ми не надто товариські люди, – відповів Ганс і допитливо подивився на велике, бліде хлопчаче обличчя. Кноспеліус засміявся:

– Знаю, знаю, медовий місяць, *les jeunes mariés*¹⁸. Служити чарівній жінці – це заняття усіх занять. Кожний нормальний чоловік має його або шукає його. Усе інше поруч із цим – це заняття вторинне. Але такий старий кавалер, як я, хто тільки й має, що вторинні заняття, повинен триматися товариства. Тож ми повинні б тут заснувати такий собі невеличкий Нордерней¹⁹. Я дозволю собі у найближчий час засвідчити Вам своє шанування й відвідати Вас.

– Я гадаю, – зауважив Ганс, – що більшість людей тут шукає самотності. – Поки він говорив, таємний радник зник під хвилею, як у борозні миша. Коли він знову вплив на поверхню, то повчально підняв догори свій довгий палець і сказав: «Найвеселіше товариство завжди складається виключно з людей, які шукають самотності. А тепер мені треба на берег, мій Клаус мене вже чекає».

Він церемонно вклонився й пішов у бік берега, де його вже чекав з рушником високий чоловік статечного вигляду. Ганс знизав плечима. «І що йому знову треба? – подумав він. – Тепер до людини чіпляються лише якісь немислимі типи». Він рушив далі, почав плисти і вплив далеко в море. Від цього йому стало дуже добре. Тут не було нічого незрозумілого: рухаєш сильно руками й ногами, прорізаєш воду, завжди залишаючись на поверхні й зовсім не турбуючись про всі ті темні глибини, які лежать під тобою.

Купання добре подіяло на Ганса; він почував себе впевненіше і знову був переконаний, що йому все вдасться. Коли він піднявся на дюну, то застав біля Дораліс Кноспеліуса. Він уже здалека почув, як вони сміялися. «Знову він», – подумав Ганс із тим почуттям роздратування, яке з'являється, коли муха нам постійно сідає на ніс. Таємний радник сидів на Гансовому малярському стільці й схвилювано розмовляв. Спершись на лікті, Дораліс трохи випросталась, обличчя її розрум'янилось, до Кноспеліуса вона прислухалася з милим, трохи збентеженим виразом обличчя, який мають молоді жінки, коли вперше приймають у своєму салоні.

¹⁸ Тільки побралися – з франц.

¹⁹ Один із північно-фризьких острівців у Північному морі, розташований між гирлами річок Емс та Везер, популярний від часів Пруського королівства курорт.

– От бачите, – вигукнув таємний радник до Ганса, – я тут же починаю товариське життя. Я якраз зробив Вашій пані дружині комплімент про місцеві обставини життя. Незрівнянно! А для художника – то просто безцінно. Жовтий пісок, синій батист сукні, золотисте волосся, симфонія у відтінках золотавого кольору. Хіба не так?

– Гм, ну так, – пробурчав Ганс.

– Але мені вже треба йти, – вів далі Кноспеліус і зліз зі свого стільця. – Я ще хочу нанести візит Буттлерам. На прощання *це un mot pour rire*²⁰. Пані фон Лоссов, у неї сім доньок, Ви їх знаєте, то вона сказала мені, коли Кароліна, третя, заручилася з прихильником націонал-ліберальної партії доктором Краппом: «Дуже мені шкода, ми, Лоссови, завжди були прихильниками консерваторів, але коли мусиш видати заміж стількох доньок, то не можна триматися лише однієї партії». Ну як? Мило, правда? Сімейна політика партійних блоків». Він від усього серця засміявся зі свого анекдоту, і, що здивувало Ганса, Дораліс також з нього засміялася. Вона справді вважала, що таке може розвеселити?

Коли таємний радник пішов, Ганс мовчки простягнувся на піску. Дораліс теж якийсь час мовчала. Вона дивилася в небо й далі усміхалася, на її устах усе ще була приємна світська усмішка. «Вона що, і далі сміється з історії того горбатого?» – думав Ганс. Зрештою вона сказала:

– Ти чому такий непривітний з тим малим?

– Що йому від нас треба? – похмуро запитав Ганс.

– О, та гадаю, нічого, – відповіла Дораліс, – він бажає розважитися. Ти його ревнуєш? Та ж він лише гротескна дрібничка.

Ганс розлютився: «Та я взагалі не ревнивий. Таке серед вільних людей не існує. За кохання, яке мені треба стерегти, гарно дякую. Ні, але для мене та мала ексцеленція – це шматок твого минулого, твого товариства, яке знову підбирається до тебе, знову стає між тобою і мною, ось що це».

– Моє товариство, – відповіла Дораліс, і в її голосі відчувалася якась утома, – та воно, звичайно ж, до мене не підбирається. Маленька Буттлер, там на обміліні, мала таке дивне обличчя, таке, ніби вона пережила якусь повну небезпек, усіма захищену пригоду.

– Ну то облиш їх усіх! – закричав Ганс. – Він ухопив Дораліс за плечі і притиснув до себе із повною люті пристрастю. – Вони нас більше не обходять!

– О, так, – відповіла, Дораліс, – я облишу їх, а вони – мене.

Сонце зайшло, яскраве світло стало м'якшим і перед тим, як зовсім зникнути, поступово перетворилося в туманну червоно-фіолетову завісу. Потім ще до того, як зійшов місяць, на короткий час настала пора сутінків, і очам від цього стало легше. Проте цей блідий присмерк наклав на посіріле море якусь безмежну самотність, воно зробилося похмурим та зажуреним.

– Чому ти нічого не кажеш? – запитав Ганс Дораліс, коли вони, як і щовечора, рука в руку йшли берегом.

– Я не знаю, – відповіла Дораліс, – у цей час повітря таке тривожне.

– У нас немає ніяких тривог, – твердо вирішив Ганс.

– Ні, в нас немає ніяких тривог, – повторила Дораліс, – я вже боялася, що ти можеш сказати: «Вільні люди не мають ніяких тривог».

²⁰ Пару слів, щоб посміятися, – з *франц.*

– А якби я так сказав?

Дораліс засміялась: «От бачиш, сьогодні не дуже вдалий для спілкування день. Щойно ми починаємо розмовляти, як відразу сперечаємось».

– О, та нічого, – пояснив Ганс, – те, що в нас всередині, має вийти назовні, це створює почуття довіри.

Дораліс втомлено похитала головою.

– Ах, усе це так складно. Знаєш, аби розуміти одне одного, нам треба робити, як он ті, що перед нами, – вона показала на мовчазну пару закоханих. Хлопець і дівчина із задоволенням розгойдували свої важкі тіла, їм у такт хиталися опущені руки. Дораліс відпустила Гансову руку. «Так, як вони», – сказала вона. Тепер і вони пішли поруч, гойдаючи стегнами та хитаючи руками, не кажучи ні слова. Проте коли вони так пройшли протягом певного часу, Ганс зупинився. «Ні, так не годиться, – сказав Ганс, – коли ти ось так мовчки йдеш біля мене, мені здається, що ти думаєш про мене щось недобррозичливе, або щось маєш проти мене».

– Шкода, – зауважила Дораліс, – було так гарно. У мене вже з'явилося відчуття, що я зовсім як та дівчина. Якраз коли ти почав говорити, я захотіла зупинитися, широко відкрити вуста і добре позіхнути в напрямку моря, а-а-а, зовсім як та дівчина перед нами. «Думаєш», – та коли ось так ідеш, то взагалі не думаєш, тому й розумієш одне одного.

Ні, ні, цього Гансові не хотілося. «Давай щось зробимо, – запропонував він. – Он у небі місяць. Може, мені знову взяти тебе і тримати над хвилями чи разом впливти в море, чи сьогодні вночі поїхати з Вардайном ловити рибу? Щось робити, робити, ось чого нам бракує».

Проте Дораліс сьогодні нічого не хотілося, тож вони пішли додому.

Коли вони вдома зайшли у свою вітальню, то побачили, що Агнеса не запалила лампу. Кімната була залита місячним світлом, і їм назустріч війнув сильний, дуже солодкий запах. А на яскраво освітленій підлозі лежало щось подібне до темно-червоної калюжі. «Дивися, троянди, скільки троянд!» – вигукнула Дораліс. Вона впала біля троянд на коліна, нахилилася до них зовсім близько, обхопила їх, у руках у неї було повно квітів, вона занурила в них обличчя, ніби бажаючи в них купатися. На одному букеті висіла смужка паперу, на якій було написано «Лоло».

– О, ти тільки подивися, – сказала Дораліс, – маленька Лоло вкинула мені через вікно троянди, добра дитина. – Тут вона відчула, що Ганс обхопив її за талію, підняв догори і відтягнув від троянд. Вона почула, як він тихо й розлючено сказав: «Вони тепер заходять до нас через усі вікна. Облиш і їх, і їхні великі троянди, навіщо вони нам?»

Дораліс схилила голову на плече: «Ах, так, – сказала вона, ніби зовсім зневірившись, – забери мене геть від них», – і з її безсило повислих рук троянди, ніби темно-червоний потік, важко опустились на підлогу.

У заїзд прибули добродії. «Тепер ми заживемо, як барони», – сказала Ернестіна. Великий стіл, за яким вони вечеряли на веранді, набрав святкового вигляду. Фройляйн Борк прикрасила його букетом з маків та декоративного горошку, на які

налипло трохи піску. Генеральша схвильовано ходила туди й сюди та знову й знову питала: «Люба Мальвіно, а для мого зятя буде лід у його полуничний крющон? А шпараги будуть достатньо м'якими? Ви ж знаєте мого зятя». Фройляйн Борк усміхнулася своєю таємничою, розсіяною посмішкою й відповіла: «Пані генеральше, шпараги божественні». Під час вечері барон Буттлер сидів між своєю тещею та дружиною. Він погладжував свої довгі солом'яні вуса, від задоволення легко похитував плечима і був дуже милим, дуже цікавим, своїм голосним та дзвінким голосом він розповідав історії, які повинні були привернути загальну увагу, і фрау фон Буттлер вельми уважно до них прислухалася. Зі своїми запалими, трохи почервонілими щоками вона сьогодні була не лише заклопотана мати, яка зовсім забула про себе, сьогодні у всій її істоті було щось від світської дами, щось майже кокетливе. З іншого боку столу сиділа молодь, і лейтенант Гільмар розповідав історії, від яких Ведіх та Ніні сміялися так голосно, що фрау фон Буттлер мусила строго гукати до них: «Але ж діти!» У своєму літньому костюмі Гільмар, стрункий і вузькоплечий, мав вигляд хлопчини, але, слід визнати, хлопчини дуже вродливого. В густому чорному волоссі проділ у його лейтенантської зачіски майже не було видно. На чоло йому звисало велике чорне пасмо волосся, як то люблять носити неаполітанські хлопчиська. Правильні риси смаглявого обличчя були різкими, трохи напруженими, як це часом трапляється в дуже давньої людської породи. В нього були темні, дуже жваві очі, в них весь час щось діялося, часом вони так іскрилися, що на чорному бархаті райдужної оболонки можна було чітко побачити золоті цятки. «В очах не видно жодної дисципліни», – сказав його дядько, генерал фон дем Гамм.

Коли подали полуничний крющон, барон Буттлер перетворився у тонкого гурмана. Він запалив свою гаванську сигару, надпив ковток крющону, кинув погляд на освітлене місяцем море і з виглядом знавця заходився усе це куштувати. Він був зворушений: «Місячне сяйво і море, місячне сяйво і море, – сказав він, злегка погойдуючи головою, – як тут не стати зворушеним, та просто треба стати зворушеним. Море завжди вражає. Безмежність – це безмежність, хіба не так?» Усі якийсь час мовчали й дивилися на море. Але потім фрау фон Буттлер перевела розмову на своє господарство. Вона із задоволенням розмовляла про свою худобу, своїх молочниць, курей та масло. Її думки постійно поверталися до цього ситого достатку.

На протилежному боці столу молодь почала виявляти ознаки хвилювання. Ніні та Ведіх заявили, що хочуть вийти на дюну, так вони потай і зробили. Вони придумали собі нове заняття: щовечора влаштовували, як вони це називали, полювання на графиню. Йшлося про зустріч із Дораліс. Наречені теж захотіли зійти до моря. «Я мушу запустити камінці стрибати по поверхні моря, – сказав Гільмар, – лише коли я кину йому в лице тузін камінців, то зможу встановити із морем певний зв'язок».

– Ну, не має він спокою, вічно мусить щось вигадувати, – сказав барон Буттлер, доброзичливо дивлячись услід нареченим. Проте фрау фон Буттлер зітхнула й зауважила: «Мене це непокоїть, він такий відчайдух. Під час останніх перегонів він знову впав з коня».

– Гаряча голова, – погодився барон, – верхи їздить він добре, починає цілком розважливо, але потім завзяття бере гору, він передає його коневі, той несеться вперед, і нещасний випадок готовий.

– Можу собі уявити, що лейтенант здатен передавати своє завзяття іншим, – почувся замріяний голос фройляйн Борк, але генеральша її присадила: «Мова йде про коней, Мальвіно, прошу я Вас».

На обличчі фрау фон Буттлер і далі було написано занепокоєння, і вона сказала: «Я заборонила Гільмарові привозити із собою коня або авто, і коли він попливе на вітрильнику, то Лоло там з ним не буде. Поки я мушу піклуватися про дитину, він не зведе її мені на той світ».

– Не зведе на той світ! – весело вигукнув барон. – Скажи-но, мамо, коли ти віддала за мене Беллу, в тебе теж було враження, що ти її, так би мовити, штовхаєш у безодню?

– Про безодню мова, звичайно, не йшла, – відповіла генеральша, – однак ішла про те, що я її посадила на повітряну кулю, і невідомо, куди понесе її вітер.

– Але ж прошу, прошу, – вигукнув барон Буттлер, – то була добре керована куля, Белла це чудово знає! – і він голосно й довго сміявся із власного жарту, мабуть, трохи довше, ніж потрібно. Однак йому було приємно відчувати себе розумним і дотепним головою сімейства, який випромінює навколо себе веселий настрій.

Фройляйн Борк не сміялася разом з ним, вона й далі дивилася в задумі на заручених і нарешті заговорила: «Я вважаю, що лейтенант просто чудовий, він, як паж іспанської королеви або як паж із пісні, в якій він біля водограю чекає на принцесу: “Я з роду Асра, тих, які вмирають, коли кохають».

– Що-що? – спалахнула генеральша. – Це що за Асра? Хто це вмирає, коли кохає? Ніяк не Гамми. Я їх знаю, вони точно ні. Люба Мальвіно, тільки не наговорить подібних дурниць Лоло, дитина й без того схильна до екзальтованості.

– Ах, так, – бідкалася фрау фон Буттлер, – є тут ще один гарний клопіт. Ти тільки подумай, Буттлере, – і тут вона стурбованим голосом розповіла про історію з Дораліс, про обмілину та поцілунок. «Що ти на це скажеш, Буттлере, – закінчила вона, – я цілу ніч не могла спати».

Барон посерйознішав і в задумі посмикував свої вуса. «Он як, гм! Графиня Кьоне тут, чудова жінка, між іншим. Кепська то була історія. У графа стався серцевий напад, і його сестра, графиня Бенедикта, за ним доглядає. Дуже сумно! Ну що ж, з точки зору нашого суспільного кола про неї більше й мови нема, але вона зробила нам послугу, тож я можу при нагоді їй за це подякувати».

– Ти? – вигукнула фрау фон Буттлер. – Чому? Для чого?

– Попри все можна бути ввічливим до неї, – заперечив барон, проте його дружина розхвилювалася. «Я відразу зрозуміла, – сказала вона, – що цю особу мені зіслано, як важке випробування».

Внизу на березі Гільмар невтомно кидав по поверхні води гладкі камінці. Лоло стояла поруч і дивилася на нього серйозними, іскристими очима. Коли він, зрештою, втомився, то взяв руку Лоло й вони поволі пішли вздовж морського берега.

– Ну от, – сказав Гільмар, – тепер я розумію море. Сьогодні воно, до речі, зі своїм місячним саявом і з усім іншим зовсім як за програмою і ти, люба, ти повністю відповідаєш цій програмі.

– Шкода, – зауважила Лоло, – у програмі ніколи немає чогось несподіваного.

Гільмар засміявся. «Ти хочеш мені влаштувати несподіванку? Для чого? Ні, наші наречені повинні бути не несподіванкою, а милою необхідністю».

Коли вони проходили повз рибальські хатини, Лоло почала говорити про Дораліс, розповіла про свою пригоду, про поцілунок і про червоні троянди. «А, маленька графиня-втікачка тут, – сказав Гільмар, – ну, це добре, що вона тебе врятувала, але

скажи, чому ти говориш про неї таким зворушеним голосом, ніби вона якась святиня? Адже графині-втікачки – це не щось особливо святе».

– Бо вона мене зворушує, – схвильовано відповіла Лоло. – Я й сама не знаю, чому. Може тому, що вона така вродлива і не така вже й добропорядна. А може, коли хтось настільки вродливий, то його не можна не кохати, але кохання таке викликає якийсь біль. Я гадаю, що коли хтось у графиню закохується, то повинен страждати.

– Ну-ну, – заспокоїв її Гільмар, – чи то все так погано з тою її красою?

– Ну от, наприклад, – вела далі Лоло, – кохати мене – в цьому немає нічого, зовсім нічого болісного, скажи?

– Ні, зовсім нічого, – заспокоїв Гільмар, – навпаки, коли кохаєш тебе, то відчуваєш себе надзвичайно добре, надзвичайно піднесено. Я це щоразу зауважую і тоді ледве не соромлюся сам себе. Дитиною мене по неділях вбирали в синій оксамитовий костюмчик, на шию прикладали ковнірик з гострими кінцями і волосся пригладжували з допомогою помади, яка сильно пахла помаранчевим цвітом. І коли я був ось так убраний, то відчував себе так вишукано, так піднесено, що від благоговіння перед самим собою не наважувався навіть поворухнутись.

– І я, – розчаровано вигукнула Лоло, – я для тебе, як синій оксамитовий костюмчик і як помада, яка пахне помаранчевим цвітом.

– І як неділя, – доповнив Гільмар, – так, щось подібного. Але хто це там підходить до нас?

– Це вона, – прошепотіла Лоло.

Їм назустріч ішли Ганс і Дораліс. Коли вони проходили зовсім поруч, Дораліс кивнула й усміхнулася до Лоло, обидва панове формально привіталися.

– Ну як? – запитала Лоло, як тільки вони їх уже минули.

– Ну так, звісно, – сказав Ганс, – гарне лице, як у дитини, з такими дивовижно доленосними устами.

Лоло якийсь час мовчала, а потім задумливо повторила: «Доленосні уста, це ти добре сказав, я вже давно шукаю, як гарно описати ці уста. Це, мабуть, дуже загадкова річ – мати такі доленосні уста, я можу це собі уявити, та я тепер відчуваю це так чітко, так сильно, що переконана – в цю мить я також маю доленосні уста. Поцілуй мене і ти побачиш». Вона зупинилася й із серйозним виглядом повернула до Гільмара своє освітлене місячним сяйвом обличчя, а коли Гільмар її поцілував, вона нетерпляче запитала: «Ну як?»

Гільмар труснув головою: «Від долі жодного сліду. Це більше нагадує мирну неділю, на Трійцю, десь на селі». Лоло знизала плечима й зітхнула. «Ні, почекай, – вів далі Гільмар, – це щось зовсім не те, цілувати тебе ось тут над морем, це мені здається неймовірним зухвальством. Це так, ніби нас бачать усі п'ять частин світу, це дуже особливе відчуття».

– Ні-ні, не хочу я такого! – вигукнула Лоло і звільнилася з його обіймів.

Наступного дня була неділя. Генеральша та фрау фон Буттлер сиділи у своїх пляжних кабінках і читали молитовники. Час від часу фрау фон Буттлер підіймала очі й дивилася на яскраво освітлений берег внизу і на море, яке нині було і синім, і золо-

тим, і спокійним, як ставок. Раптом її погляд прикипів до двох невеликих яскравих постатей, які йшли вздовж жовтої піщаної стіни під дюною. Дораліс у бірюзовій літній сукні йшла під червоною парасолькою від сонця, за поясом у неї було кілька червоних троянд Лоло, поруч із нею йшов барон Буттлер, який, як здавалося, жваво розмовляв, і вся його постать та хода виражали ввічливість і люб'язність. Фрау фон Буттлер долонею з ляскотом закрила свою книгу і сказала: «От ми й маємо». Генеральша й собі підвела очі й зауважила: «Ну-ну, а він квапиться з тою подякою».

– Подяка! – вигукнула фрау фон Буттлер. – Та вона взагалі не була потрібна! Я Буттлера не розумію. В нього є жінка, дорослі доньки, і він нас так компрометує. Що ця особа може йому запропонувати? Що він від неї хоче?

– Нічого, нічого, – заспокоїла її генеральша, – він усе ще не може відмовитись від кокетування. Це завжди та сама історія: коли ви виходите заміж, то хочете мати вродливих чоловіків, але вродливий чоловік зберігається довше, ніж ми, він дітей не народжує, він більше береже себе, і в нього бажання кокетувати триває довше, ніж у нас.

– Але ж, мамо, – обурено запротестувала фрау фон Буттлер, – шлюб – це щось занадто святе, аби такі речі брати до уваги!

– Шлюб, моя люба, – відповіла генеральша, – це щось, звісно, дуже святе, проте наші чоловіки не святі. А втім там унизу стає все цікавіше й цікавіше.

Тримаючись за руки, Гільмар та Лоло підходили з іншого кінця узбережжя і, коли вони зустріли Дораліс та герра фон Буттлера, то зупинились, відбувся обмін привітаннями. З протилежного боку з'явилися Ганс із таємним радником і приєднались до групи. Це була мила картинка, коли всі ці люди стояли разом під різким сонячним промінням і коли світлі кольори одягу, руді й солом'яні кольори волосся яскраво розцвіли й заблищали на тлі жовтої дюни. Фрау фон Буттлер вже більше не мала сили дратуватися, вона була занадто збентежена: «І що тут зробиш, мамо?» – благально запитала вона.

– Люба дитино, – сказала генеральша, – нічого іншого не лишається, як узяти справу під свій контроль. Ти повинна налагодити з тою дамою якісь взаємини. Поки щось недозволене, як от ця дама, про яку в нашій присутності говорити не заведено, поки вона десь тут поблизу, то чоловіки від цього шаленітимуть. А коли ми з нею будемо трохи знайомі, то вона чимало від своєї привабливості втратить. Отже...

– Я гадаю, що ніколи цього не зможу, – жалібно простогнала фрау фон Буттлер, – що я за жінка така нещасна? Дотепер боротьба з гувернантками, а тепер ось ця.

Група внизу розпалася, всі попрощались і розійшлися. Фрау фон Буттлер із серйозним та занепокоєним виглядом чекала свого чоловіка. Проте коли він постав перед нею, вона опустила очі у свою книгу й мовчала. Натомість герр фон Буттлер відчував потребу говорити, говорити швидко, силкуючись бути веселим. Ну от, значить, він познайомився зі злим духом цих місць, Боже, це було не так уже й погано, але якщо серйозно, то краще, адже тут ну ніяк не можна уникнути одне одного і на довший час це могло стати нестерпним, а так ми привіталися, поговорили на нейтральній території. У цьому глухому закутку це так чи інакше нікого не компрометувало. Про справжні й тривалі стосунки в будь-якому разі не йдеться, чи не так? Фрау фон Буттлер підвела очі й запитала так, ніби й не чула, що він сказав: «Ми читатимемо сьогодні молитву?»

– Звичайно, кохана! – вигукнув гер фон Буттлер. – А що, вже час? Тоді ходімо.

Сім'я подалася назад у заїзд, усі зібрались у вітальні, й гер фон Буттлер прочитав уголос молитву. Всі помітили, що його дружина під час молитви плакала.

Після того під час обіду серед присутніх запанував похмурий, гнітючий настрій. Гер фон Буттлер мусив докласти зусиль, аби підтримати щось на зразок застільної розмови. При цьому він звертався винятково до фройляйн Борк і говорив про літературу. Він засуджував реалізм у літературі. Адже мистецтво має приносити насолоду, чи не так? Життя ж не було настільки веселим, щоб його ось так просто фотографувати. Оскільки його дружина при цих словах зітхала, він швидко змінив тему й заговорив про кайзера.

Цієї неділі в післяобідню пору було дуже спекотно, у побілені кімнати і на покритий шаром піску садочок лилося жовте сонячне сяйво. Дами усамітнились у своїх кімнатах. Гер фон Буттлер сидів у вітальні і дрімив за своєю газетою, а заручені ходили по веранді.

– Прошу тебе, кохана, – сказав Гільмар, – не дивися на мене з таким сповненим надії виглядом, тобто ти маєш право так на мене дивитися, ти маєш право сподіватися, що я буду приємним і цікавим. Але я не знаю, це недільне пообіддя мене паралізує.

– Бідний Гільмар, – трохи насмішкувато зауважила Лоло, – цілий день стовбичити в синьому оксамитовому костюмчику.

– Дурниці, дурниці! – вигукнув Гільмар. – Це тільки мій настрій. Я ніколи нормально не переносив недільне пообіддя. Іди сюди, давай сядемо собі в тіні, і я навчу тебе грати в пікет.

Лише надвечір у будинку пожвавішало. Генеральша зайшла у вітальню, почувся її гучний енергійний голос, від нього сонний будинок прокинувся. Потім з'явилася фрау фон Буттлер, вона вбрала парадний туалет і вдягнула капелюх, прикрашений колосками і квітами маку, проте й далі мала дуже серйозний вигляд. Вона натягнула свої рукавички і сказала чоловікові: «Подай-но мені руку, Буттлере, і давай підемо милуватися заходом сонця. А де діти? Лоло, Ніні, Ведіх!» Усі повинні були йти з ними, і сім'я парами вирушила до берега.

– Браво, Белло! – сказала генеральша. – Завжди тримати справу під своїм контролем.

Проте Ведіх був сердитий. «Що це за задоволення? Ми навіть графині не зустрінемо, вона в цей час не гуляє».

Наступного ранку Гільмар прийшов снідати збуджений, очі його іскрилися. Він уже побував досить далеко, встиг познайомитися з рибалками. Чудові люди! Був там такий собі Андре Штіббе, блондин велетенської статури, з такими блакитними очима, блакитними, як зсіле молоко. Коли він на когось дивився, то було таке враження, ніби на тебе дивиться набундючена тріска. Гільмар розмовляв із ним про човен, про плавання під вітрилом, він хотів поплисти з Андре ловити рибу. Втім згідно з передбаченнями Штіббе в найближчий час буде буря. Гільмар бачив і художника, видається, що то молодик що треба. Його вродлива дружина якраз ішла купатися в чудовому темно-синьому купальнику. Насамкінець він поговорив з ексцеленцією Кноспеліусом, надзвичайно цікавий пан. Він дуже цікавиться товариським життям у цих місцях, хоче влаштувати вечірку, щось на зразок італійської ночі. Його слуга, жакливого суворого анабаптиста, уже чіпляє для цього паперові ліхтарі. «Клаус, – каже ексцеленція, – вельми корисний для тих справ, які він називає нашими гріхами». Лоло слухала дуже уважно і покірно сказала: «Якщо ти так часто впливатимеш у море, то я точно повинна буду сидіти на дюні і дивитися за тобою».

– Та чому, чому? – вигукнув Гільмар. – Це ж лише на якісь проміжки часу, і ти знаєш, що є такі проміжки часу, є такі часи, коли я нудний і нецікавий, коли ти не знаєш, що зі мною робити. Отоді я попливу на вітрильнику. Зрештою це вже в Біблії написано, що жінка залишається вдома, а чоловік здобуває славу перед міськими брамами.

– Оці брами, моя дитино, то ти май на увазі, – зауважила генеральша, – вони у твоєму шлюбі з’являтимуться ще не один раз.

– Але я теж попливу, – зголосився Ведіх із-за протилежного боку столу. Його мати співчутливо глянула на нього.

– Ти, бідний мій хлопчику, ти залишишся вдома.

Тут із хлопцем сталася дивна зміна. Його бліде обличчя з хворобливими, трохи занадто тонкими рисами почервоніло, очі наповнилися сльозами, і він заговорив уриваним голосом:

– Я завжди залишаюся вдома, я ніколи нічого не можу, я завжди стовбичу десь збоку, чому? Що зі мною такого? Я що, каліка якийсь? Що про все це мають подумати люди? Та я просто смішний. Учора я зустрів графиню, привітався, вона зупинилася і запитала: «Ви теж купаетесь?» Я сказав «так», але я не міг їй сказати, що в море мені не можна, що я приймаю теплі морські ванни.

– Ведіх, іди у свою кімнату, – сказала фрау фон Буттлер. Ведіх знову страшенно зблід, підвівся і пішов з кімнати, назло усім не згинаючи ноги в колінах. За столом запанувала мовчанка, всі були збентежені цим випадком. Зрештою фрау фон Буттлер сказала: «Я не знаю, звідки в моїх дітей уся ця надмірна збудженість».

– Люба, – відповів герр фон Буттлер і ніжно поклав свою руку на руку дружини, – в будь-якому разі геніальність у них від тебе.

Генеральша засміялася. «Ну та так, – зауважила вона, – це погода робить вас усіх геніальними, проте барометр, дякувати Богу, падає».

8

«Робити, щось робити», – сказав Ганс Грілль, і от вони з Вардайном вирушили серед ночі ловити рибу. Місяць стояв високо в небі, море було спокійне, його поверхня лише м’яко піднімалася і опускалася, немов глибоко дихаючи; човен плів уперед, ніби ковзаючи по горбистій місцевості, вкритій склом. Вардайн стояв біля керма і курив. Два біляві круглоголові хлопці, Матіес і Томас, веслували; у своїх грубих куртках виглядали вони незграбно; веслуючи, вони в такт нахилялися вперед і назад. Добре закутану в ковдру і плащ Дораліс влаштували на розкладному стільці. Ганс сидів на лаві поруч із нею. Всі мовчали, лише інколи Вардайн віддавав якусь команду, що звучала, ніби глибокий гул. Далекий обрій закрила легка імла, срібляста й повна світла, проте Дораліс здавалося, що вона відчуває цю далечінь без кінця й краю, так само їй здавалося, що вона відчуває під собою темну глибину, й обидві вони, і далечінь, і глибина, гнітили її, ніби не давали їй дихати, лякали її, створювали в неї відчуття загубленості та самотності. Чому всі ці чоловіки не розмовляли? Чому вони сиділи там мовчки, закутані у свої плащі, з натягнутими на самі обличчя крисами капелюхів, ніби темні, чужі постаті з якогось сну? Аж ось Ганс нахилився до неї, потиснув їй руку і запитав: «Як справи?»

– Добре, – відповіла вона і засміялася, нікому не треба було знати, що вона боялася, але потиск руки та спокійний, приязний голос добре подіяли на неї і знову додали їй трохи впевненості. А Ганс, ніби відчуваючи це, говорив далі й запитав Вардайна:

– Ми пливемо аж до тих місць, де водиться багато камбали?

– Так-так, туди пливемо, – пробурчав Вардайн, – вона там залягла в піску.

– Ага, – сказав Ганс, – та плеската шельма закопується там у пісок і чекає на свою жертву. – Хлопці на веслах голосно і хрипко засміялися з камбали, Дораліс засміялася й собі. Була душна ніч, Матієсові під час веслування стало занадто жарко, він хотів скинути куртку. Ганс запропонував повеслувати замість нього, тож вони підвелися й ніби хатою перейшли човном назустріч один одному, Матієс скинув куртку і був у самій сорочці; спершись ногою на край човна, він спльовував у море і тихо насвистував собі під ніс. І коли всі вони кругом неї пересувалися так спокійно і невимушено, ніби тут, у відкритому морі були, як у себе вдома, то гнітюче почуття страху зникло й у Дораліс: справді, було чудово відчутти, що її поступово прийняли у цей світ, як свою. Їй здавалося, ніби у неї в грудях з'явилося щось дуже широке, дуже сильне, було таке враження, ніби вона могла підлаштувати своє дихання у такт спокійному, мерехтливому хвилюванню моря навколо неї, їй стало радісно від дитинного, зарозумілого почуття гордоців. Належати до тих, хто був на морі, як у себе вдома, до тих, хто не боявся, здалося їй чимось дуже важливим і величним. Тут і там тепер почали з'являтися інші човни, в непевному світлі вони видавались великими і чорними. Вардайн щось крикнув до них, звідти відповіли, хтось, здається, навіть пожартував, бо Томас і Матієс засміялися. Човни були тепер зовсім близько один до одного, усіх разом їх було три, вони пливли вперед півколом. Чоловіки почали займатися сітями і з човнів перемовлялися один із одним. Їхні голоси супроводжувались глибоким гулом, від цього чути їх було особливо добре. Раптом у них вплився ще один, високий та різкий, тут на морі він прозвучав як щось неймовірно чуже, ніби говорив іншою мовою. «Це лейтенант фон Гамм», – сказала сама до себе Дораліс, це відкриття її неприємно вразило, майже обурило, ніби хтось сторонній увірвався у світ тільки для втаємничених.

Чоловіки в човні заворушилися, великий невід обережно спустили у воду, підкликали інший човен і кинули до нього линву. Збурені води ніби іскрилися сріблястими вогниками, на неводі зависли блискучі краплини. Матієс засукав рукави, щоб працювати у воді, і коли він підняв угору свої голі руки, по них донизу збігала срібляста вода. Дораліс міцніше закуталася у свій плащ, весь страх і хвилювання зникли, вона почувала себе впевнено і затишно. Легка втома опустила її на повіки, і коли вона заплющила очі, їй було майже як дитині, коли та лежить у своєму ліжку й у напівсні ще чує, як дорослі навколо неї пораються або розмовляють, що постійно дає дитині приємне відчуття безпеки.

Коли вона знову розплющувала очі, то далекий, повний білого світла обрій у всій своїй величній холодній красі знову вражав її, і їй робилося добре; тоді Дораліс знову й знову відчувала, як вузькі, гарячі рамки її власного «Я» стираються і зникають, і як у неї самої всередині з'являється приємне відчуття простору та прохолоди. І ця зміна образів була чудовою: раз у напівсні – знайомі обличчя та місця дитинства, а потім знову – море у сяйві місяця. Одного разу, коли вона розплющила очі, інші човни вже підійшли зовсім близько, чоловіки перегу-

кувались і розмовляли, невід було витягнуто з води. Якось Дораліс знову почула зовсім недоречний голос лейтенанта; на човні тим часом у великих кошиках ляскала і билася риба. Потім знову стало тихо, і вони попливли далі. Через деякий час Дораліс помітила, що стало темно, місяць, здається, зайшов, небо було всіяне зорями, і море у темряві ворушилось, ніби інша, ще чорніша темрява, легка й рухлива. Дораліс не знала, як довго вони пливли так, але коли вона знову розплющила очі, на обрії з'явилося біле сяйво, на воду ліг сірий світанок. Вітер повіяв трохи сильніше, і вона задрижала від холоду, приємне відчуття раптом кудись зникло, в час сірого світанку море й небо стали суворими та буденними. З накинутими на спину куртками та оголеними грудьми Матієс і Томас напружено веслували, важко дихаючи. Здається, йшлося про змагання у веслуванні із сусіднім човном. У кошиках лопотіли й ляскали гладкі блискучі тіла рибин. Ганс стояв у човні й тримав за зябри велику тріску, він гойдав нею і до неї сміявся. Великі й білі у невиразному світлі, злетілися зграї чайок, було чути їхні різкі, пожадливі крики. Скільки ж у всьому цьому насильства! Яким суворим, яким нещадним життям усе це дихало, занадто суворим для Дораліс, вона раптом від цього зовсім ослабла, запах морської води, запах риби, вологих рибальських курток, усі ці тіла і чоловіків, і гладких рибин гнітили її, вона зовсім зблідла. Тут почалися якісь перемовини між їхнім та сусіднім човном. Човни наблизились і доторкнулися один до одного. Легко і спритно балансуючи на краю їхнього човна, в нього застрибнув Гільмар, він став біля Дораліс і засміявся. «Ранковий візит», – сказав він. Ганс кивнув йому і показав тріску, яку він і далі тримав за зябра. «Так-так, це чудово, – зауважив Гільмар, – вилов справді дивовижний». Потім він сів на лавку навпроти Дораліс. «На Вас усе це також, люб'язна пані, трохи подіяло, як я бачу». Дораліс насупила брови й холодно відповіла: «Це, мабуть, від того світла».

– Звичайно, звичайно, – ввічливо погодився Гільмар, – це критична година. – Оскільки здавалося, що Дораліс не бажала говорити, Гільмар теж мовчав і запалив сигарету. Під опущеними крисами свого повстяного капелюха його обличчя з гострими, напруженими рисами й чорними неспокійними очима здавалося дуже блідим, майже хворобливим. В усій його постаті було щось аж занадто витончене і кволе, що в цю мить сподобалося Дораліс, що дало їй відчуття, ніби вона отримала товариша у своїй власній слабкості, а солодкий запах єгипетської сигарети здався їй ковтком повітря дружнього їй світу. «Хай би він говорив далі», – подумала Дораліс, тож вона усміхнулася і сказала: «У вас теж такий вигляд, ніби все це було для Вас досить виснажливим, чи це й у Вас від того світла?»

– Ні-ні, щось у тому є, – відповів Гільмар, – це, може, і прикро, так би, мабуть, не мало бути, бо це неприродно. Штіббе нічого такого не відчуває, але велика природа нас п'янить, а сп'яніння залишає свої сліди, про що Ви, люб'язна пані, звісно ж, нічого й знати не можете.

Дораліс кивнула: «Так-так, власне так і могло бути».

– І все ж таки, – продовжував Гільмар, радий, що його заохотили говорити далі, – це не лише сп'яніння від природи, це... це... та ми відчуваємо до неї дослівно закоханість, саме так, це той самий неспокій, те саме болісне прагнення повністю їй належати, і найголовніше, – величезне бажання вразити, адже, коли ми закохані, то для такого стану це симптоматично. У мене є певний досвід.

– А до того Ви ще й заручені, – вставила Дораліс.

– Звісно, це також, – вів далі Гільмар, – але, бачите, люб'язна пані, саме перед цим, у човні, моє бажання вразити, вразити море або рибалок, не має значення, адже вони представники моря, це бажання було таке сильне, що я став на кінчик човна і там без перешкод балансував. Такі вправи я вмю робити досить непогано. Мети своєї я, щоправда, не досягнув, бо Андре Штіббе сухо промовив: «Якщо пан під час цих витівок впадуть у воду, то хто, як не ми, повинен би їх витягнути?» Ефект мій не вдався. Але я повинен був це зробити.

– Це дивно, – сказала в задумі Дораліс.

– Та нічого дивного, – зауважив Гільмар, – коли тетерук розпускає хвіст і туркоче, то й він хоче справити таке саме враження на ліс і на луг, як на маленьку сіру самичку, і в ліс, і в луг закоханий він так само, як і в маленьку сіру самичку.

Дораліс розміялася: «Це гарно, так-так, дуже хотілося би при тому бути, належати до тієї природи».

Гільмар легко вклонився: «Ви, люб'язна пані, власне Ви маєте такий вигляд, ніби Ви до неї належите. Для цієї природи Ви саме такі, як цілком і повністю *reçue*²¹».

Дораліс почервоніла, і це її роздратовало, Гільмар натомість закінчив, зітхаючи: «Ах так, коли все довкола нас таке гарне, ми відчуваємо пекучу потребу й самим бути прикрасою».

Тепер човен ішов крізь хвилі морського прибою, пропливаючи вкритими піною пагорбами та сіро-зеленими долинами. Підійшов Ганс і сів на лавку біля Гільмара. Він потер руки і здавався дуже вдоволеним. «Яка була ніч, чудова, чудова, що ти скажеш, любя? Ти що, змерзла? Ви, здається, теж мерзнете, бароне, так, що за ранок на морі! Вдома заваримо собі теплий чай, нам від нього стане краще. Ви не вип'єте з нами філіжанку чаю, бароне? Ти зробиш нам чаю, кохана, чи не так?»

Дораліс трохи здивовано подивилася на Ганса, але потім сказала: «О, звичайно». Гільмар вклонився. Незабаром човен наштовхнувся на пісок, і всі почали виходити. Ганс взяв Дораліс на руки і виніс на берег. А рибальські жінки, у яких хустки та спідниці майоріли на вітрі, кинулися з дюн до човнів, мов жадібні чайки.

У вітальні Ганс поклавився запалити лампу. «Тільки ніяких ранкових сутінків», – сказав він. Потім поставив чайник, приніс філіжанки й подав ром. «Ну от, це на нас добре подіє, гарячий чай, ми його заслужили, та нема що й казати, ми його чесно заслужили». Він жваво розмовляв, ніби привітністю своїх слів хотів зігріти себе та інших: «Сідайте, шановне панство, сідайте». Вони сіли за стіл і мовчки слухали, як гуде чайник, очі їхні дивилися просто перед собою, як у дуже втомлених людей. Врешті-решт Гільмар подумав, що повинен щось сказати й зауважив: «Було справді чудово».

– Було так гарно, – відповіла Дораліс і підвела брови, – що про це краще й не говорити. – Прозвучало це різко, майже вороже. Тепер вона гнівалася на Гільмара за те, що там, у човні, вона була така рада його бачити. Гільмар відкинувся у своєму кріслі й закурив. Проте Ганс засміявся. «Бачите, ось так моя дружина чинить завжди: коли їй щось подобається, то говорити не можна, це тоді святе, і ніхто інший не може його торкатися. Ну добре, подай-но нам чай».

Дораліс наповнила філіжанки. Здавалося, що від гарячої пари та сильного запаху чаю втома ставала ще відчутнішою, всі на якийсь час знову замовкли. Нарешті

²¹ Яку прийняли за свою, яка перебуває серед своїх – з франці.

Ганс зітхнув і сказав: «І все-таки шкода, що після такої ночі в людини є щось як похмілля, похмілля від далекого простору. Суходіл видається людині нестерпно тісним. Тоді вже краще було б зробити собі темну печеру і там заховатися».

– Це закон природи, наростання і спад почуттів, – розсіяно пробурмотів Гільмар.

– І все-таки, – вів далі Ганс, – я відчуваю дивне задоволення, а чому? Тому що ми зловили стільки риби. Це ж відчутний результат нашої роботи. Тримаючи гладку тріску, я знаю, що я маю. Коли я малюю картину, то чи знаю я, варте воно чогось, чи ні?

– Ну а я, – перебив Гільмар, – коли я годину вчив рекрутів, щоб вони рухалися, як дерев'яні ляльки, як би я міг тоді відчути задоволення від отриманого результату?

– Ах, так, – зауважив Ганс і позіхнув, – шкода, що життя так рідко платить готівкою.

Знову виникла пауза. Дораліс задрімала на своєму кріслі, її обличчя, дуже бліде на тлі синіх ранкових тіней, через мирну безпомічність сну набрало виразу дивовижної дитячої краси. Обидва чоловіки сиділи тепер зовсім тихо й задумливо дивилися на це заснуле обличчя. Нарешті Гільмар підвівся, простягнув Гансові руку й прошепотів: «Я піду, вже сходить сонце». І він тихо вийшов.

Надворі вже був день, на обрії пробивалися перші золоті промені. Гільмар ішов дуже швидко, він хотів бути вдома, поки не зійшло сонце. Він дивувався сам собі. Чому він відчував себе так жалюгідно? Маленька Лоло таки мала рацію, ця жінка була така вродлива, що людина ставала сумною, або, як сказав художник: «Похмілля від далекого простору, коли земля та денне світло видаються нам занадто тісними». Бідна маленька Лоло, Гільмар не міг нічого вдіяти із собою, але коли він тепер про неї думав, то йому здавалося, ніби в неї було щось від землі й від денного світла.

9

Таємний радник Кноспеліус прийшов до заїзду «на каву о п'ятій». Він зручно вмовстився за довгим столом на веранді, над яким тремтіли тіні від листків виткої квасолі. Було чути запах квітів горошку, чувся запах хліба. Усміхаючись, Кноспеліус дивився на молоді обличчя на іншому боці столу. «Сімейний обід, сімейний стіл, – сказав він до генеральші, і його довгий рот вимовив ці слова так, ніби він куштував устрицю. – Для мене це рідкісне, але дуже вишукане задоволення. Я деколи можу таким утішатися у моєї сестри в Тюрінгії. В сімейному обіді є щось священне. Він є, я би сказав, основою сім'ї. Поки із сімейним обідом усе в порядку, нічого поганого із сім'єю не може статися».

– Ну так, – зауважила баронеса Буттлер, – але Богу дякувати, в нас є й інші основи.

– Мій швагер, – вів далі таємний радник, – сказав до моєї сестри: «Кароліно, якщо б я помер в передобідню пору, то нема жодних підстав, аби в той день не сіли за стіл так само пунктуально, як зазвичай, бо інакше сум'яття буде тільки ще більшим». Чи не правда, зовсім як на великому пасажирському пароплаві, який зазнав аварії і на якому до найостаннішої миті регулярно подають вечерю? Це ніби символ морального порядку.

Барон Буттлер із серйозним виглядом кивнув і сказав: «Так, та взагалі сім'я – це основа держави, сім'я і землеволодіння», – і він поступово перевів розмову на податки та гуральні. Але таємний радник на це не піддався, він хотів здобути успіх

у молоді на іншому кінці столу. Він розповідав анекдоти, поглядаючи при цьому на молодих людей, чи сміються вони, і тільки пізніше заговорив про свою справу. Завтра він збирається відзначити невеличке сільське свято, шановне панство, звісно ж, завітає у повному складі. «Причина свята, – сказав він, – це мій день народження. Це правда, старіння хоч і може мати позитивні сторони, проте нагодою для свята воно бути ніяк не може. Оцей наш з вами світ хоч і є дуже непевним, але покидати його ніхто особливо не квапиться, адже, по-перше, програма того, що настане потім, не зовсім зрозуміла, а по-друге, нам і так треба буде її дотримуватись. Ні, я святкую дату свого народження, бо наше народження на світ – це найдивовижніша мить нашого життя з непередбачуваними наслідками. Бачите, світ із Кноспеліусом і світ без Кноспеліуса – для мене тут є величезна різниця».

Задоволений своїми поясненнями, він подивився на Ніні, яка від цього зашарілася. «Те, що Ви тут сказали, любий Ексцеленціє, – зауважила генеральша, – звичайно, дуже розумне, проте не зовсім зрозуміло, де при всьому цьому релігія». Кноспеліус тільки підняв ще вище свої й без того гострі плечі. «Ну, власне тому держава ске-рувала мене в бухгалтерію, а не в релігію. Та я повернуся до свого свята, адже слід згадати одну невеличку обставину. Є в нас тут подружжя Грілль. Я не можу їх не запросити. Сподіваюся, це нікому не заважатиме».

– Ну та звісно, – зауважила баронеса Буттлер і підвела брови, – нам здається, що цієї пари уникнути неможливо, що вона – це наша неминуча доля.

Кноспеліус розсміявся. «Доля, дуже добре. Ну що ж, ця жіночка – доля ніяк не жадлива. А крім того, якщо ми дамо спокій минулому, то тепер усе, що стосується певних обставин, є коректним. Вони взяли шлюб у Лондоні».

– Ах он як, у Лондоні? – зауважила генеральша. – Про це тепер частенько чути, це такий новий винахід. Здається, шлюби там укладають тепер набагато швидше, це щось на зразок сучасної фабричної продукції.

Кноспеліус знизав плечима. «Артільна робота, моя люба, стає рідкістю. Отже, смію припустити, що мені дозволили мати моїх Гріллів».

Баронеса Буттлер відкинулась назад у кріслі й зітхнула: «Я нічого не казатиму. Поваги до лондонського шлюбу в мене немає, і минуле залишити в спокої я не можу. Але здається, що це старомодні погляди».

Барона Буттлера це розсердило. «Люба Белло, – сказав він роздратовано, – ти повинна визнати, що ці люди дотепер ніякого клопоту нам не завдавали, тут «добридень», там якоесь приязне слово, ну і, зрештою, таке товариське спілкування на сільській природі...».

– Товариське спілкування на сільській природі, браво! – вигукнув таємний радник. – Ось слово, ось ми й маємо формулу. Головне, це для кожної життєвої ситуації підшукати формулу, тоді й усе інше якоесь знайдеться. Отож з моїм святом справа поладжена. Смію сподіватися на панство завтра по обіді. У березовому гайку, біля хатини лісника Ціббе. Море виключається, адже від моря немає ніякого затишку. Ви побачите, все піде дуже гладко. Він задоволено потер свої довгі білі руки.

Наступного дня після обіду мешканці заїзду вирушили до хатини лісника Ціббе. Попереду під гору піднімалася генеральша у широкій білій сукні-піке і великому солом'яному капелюсі, який прикривав її розпашіле обличчя. Лоло й Ніні вбрали білі сукенки та стрічки кольору морської хвилі. Сонячне проміння позолотило білі стовбурці берез, що від морського вітру похилились у бік берега і нагадували мо-

лоденьких дівчат, які трохи нагнулись, і зелений серпанок тріпотів у них навколо обличчя. Таємний радник приймав своїх гостей; для генеральші та баронеси було приготовано плетені крісла, для інших на землі розклали подушки, а на верес розкинули білу скатертину. «Прошу сідати, – сказав таємний радник і потер руки, – зараз буде кава, юні дами, допоможіть мені трохи під час частування, ви ж мої Коломбіни, га-га!»²².

Клаус подав каву, в чорному сурдугі, заціпнутому на всі гудзики, видавався він дуже коректно, був серйозним і зажуреним. Спілкування ніяк не могло налагодитись; розмовляли про берези, так, у загальному, потім барон Буттлер заговорив про гуральні й монополію на горілку; розсіяний та неговіркий Гільмар сидів біля Лоло й пускав із своєї сигарети кільця диму. Комарі танцювали в червоних променях сонця, від запаху вересу й нагрітого березового листя людей хилило на сон. Ведіх позіхнув і сказав до Ніні: «Ну, тепер уже й вони мусять прийти».

– А ти кого чекаєш? – строго запитала баронеса Буттлер. Проте всім було зрозуміло, всі відчували, що їхнє перебування тут – це лише пролог. Аж ось і вони піднялися на пагорб, спочатку Ганс, а за ним Дораліс, бліда і серйозна. Вона не хотіла йти, але Ганс почав гарячкувати. «Коли люди нас бояться, прошу дуже, але нам нікого не треба боятися». Отож вона вдягнула свою муслінову сукню бузкового кольору, що не піддається впливам моди, як вона це називала, на шию наділа намисто з коралів, а на голову – великий чорний капелюх і пішла разом із Гансом. Таємний радник трохи хвилювався, коли приймав своїх нових гостей, представляв їх, показував їм їхні місця і замовляв для них каву. Дораліс сиділа біля генеральші, все ще дуже бліда й мовчазна, ніби молода дівчина, яка тихо чекає, поки старші з нею заговорять.

– Гарна погода, – сказала генеральша, – добре, що й Ви не залишилися вдома і змогли прийти. Ми часто бачимо, як Ви купаєтеся, як на мене, то плаваєте Ви трохи занадто сміливо. – Поки генеральша й далі невимушено базікала своїм материнським тоном, інші мовчали, баронеса Буттлер почервоніла, фройляйн Борк захоплююче усміхалася, а обидвоє дівчат прикипіли своїми пронизливими карими очима до Дораліс, розкривши уста, було видно, що від захвату вродливою жінкою їм аж подих перехопило. Раптом до розмови відважно й галантно присєднався барон Буттлер. Він звертався винятково до Дораліс і зовсім несподівано заговорив про Париж та Булонський ліс. Гільмар теж пожвавішав, він щось розповідав Лоло й Ніні і смішив їх; для нього було важливо, щоб у його кутку було весело. Таємний радник, який розмовляв із Гансом, задоволено поглядав на товариство, що, як здавалося, почало оживати.

З-за беріз почувалася легка музика, яка запрошувала до танцю. Береговий сторож грав на гармоніці, а кульгавий сільський кравець – на скрипці. Таємний радник підскочив і вигукнув: «Прошу всіх до танцю! Бароне Буттлер, прошу Вас відкрити бал, *fête champêtre*²³. Сонце заходить, освітлення саме таке, як треба. Бароне Гамм, прошу не забувати, що саме лейтенант відповідає за товариськість Німецького Райху». Барон Буттлер повів до танцю свою дружину, трохи проти її волі: «Але ж, Буттлере, ми, в нашому віці». Гільмар танцював з Лоло, а Ведіх, обличчя якого побуряковіло і який розхвилювався мало не до сліз, запросив до танцю Дораліс.

²² Коломбіна – жіночий персонаж італійського народного театру «Commedia dell'arte», Коломбіні властиві чесність, порядність, веселий настрій та практичний розум.

²³ Бенкет на лоні природи – з *франц.*

Пари крутилися на відкритому місці; червоне мерехтливе світло пробивалося крізь дерева й лилося на танцюючих. Здавалося, ніби за березами щось спалахнуло: це було море у сяйві західного сонця.

– Дуже мило! – сказав Кноспеліус до генеральші, уважно, заледве не жадібно розглядаючи картину у них перед очима. – Це підніме настрій товариства. Нічого не підходить для цього краще, ніж танець. Люди не розмовляють, не думають, вони розуміються з допомогою ніг, це викликає справжню електрику.

– Що за розуміння, що за електрика? – зауважила генеральша. – Я тішуся, коли молодь весела, проте Ваші розуміння й електрика нам зовсім не потрібні.

– А крім того, – задумливо вів далі таємний радник, – я зауважив, що коли в наше товариство потрапляє чужий елемент, *outsider*²⁴, то це викликає збудження, діє, як цитринний сік на соду. Кожен розглядає чужинця як слухача й глядача. Ага! Барон танцює з нашою пані графинею. Як переможе він сміється. А наш художник підбився до фрау баронеси, браво! Порошок для лимонаду готовий.

– Ваша маленька Кьоне, – зауважила генеральша, – по суті мила й чарівна особа. Шкода її.

– Чому шкода? – запитав Кноспеліус. – Тепер із неї вийде щось ціннішого, ніж те, що коли-небудь з неї міг зробити старий Кьоне. – Але генеральша про все це нічого й знати не хотіла. «Ах, любий Ексцеленціє, коли наші жінки ось так зовсім відкрито відбиваються від заведеного порядку, то вже більше не мають ніякого стримання. Це як тамбурний шов на швейній машинці: відділіть один – і розпускається вся нитка».

Таємний радник усміхнувся: «Добре про тамбурний шов це не говорить. Ага! Дійшло до кадрили, чудово. Вальс утворив відповідний настрій. Та ж подивіться, якими виразними, якими промовистими стали ноги добродіїв».

Кадриль і справді вийшла досить жвава. Гільмар танцював із Дораліс, а навпроти них – Лоло зі своїм батьком. Обличчя Дораліс зовсім зарум'янилось, і вона сміялася, коли вони в *carrière*²⁵, як він казав, пробігали по освітленому в червоний колір піску. Ці танці, ці люди, все це дало Дораліс відчуття, ніби вона знову опинилася в тому світі, який уже рік був їй знайомий тільки зі снів. Вона забула, що була тут чужою й безжурно розважалась, як колись на товариських прийняттях, коли не відчувала, що її чоловік наглядає за нею. А яким вправним, яким зручним товаришем у цих веселих розвагах був лейтенант, танцювати з ним було настільки природно й зручно, ніби вони робили це разом усе своє життя. Вони розмовляли й сміялися так невимушено, ніби упродовж цілого життя спілкувались і разом сміялися.

*Grand rond, s'il vous plait*²⁶, гримнув Гільмар. Усі взяли за руки, у призахідному сонці здавалося, що обличчя танцюючих почервоніли, потім надійшла черга на променад, шалений променад на чолі з Гільмаром поміж березових стовбурів і по вересу.

– Наш лейтенант стоїть на вершині своїх завдань, – сказав Кноспеліус, – проте не можна дозволити, щоб загальний настрій підупав. Тепер слід негайно щось заспівати, якусь народну пісню, від якої, звісно ж, млітиме серце.

²⁴ Тут: чужинець – з англ.

²⁵ Кар'єром, чвалом – з франц.

²⁶ Велике коло, прошу я вас. «Велике коло», або «гран-рон» – початкова частина останньої фігури кадрили – з франц.

Коли кадрили закінчилися й усі знову сіли на свої подушки, сонце вже зайшло, під деревами почало швидко сутеніти, з моря повів вітер, він увірвався поміж берез, і вони схвильовано зашелестіли. А внизу став голоснішим шум моря. Кноспеліус підвівся, витягнув свою довгу руку, відбив такт і сильним, повним почуття голосом заспівав:

*Від матусі любові не знаю,
І друзів ніяких не маю,
Ой, чого ж я та й не вмираю,
І що ж я на тім світі та й поробляю.*

Оригінал	Дослівний переклад	Переклад
«Mei Mutter mag mi nit	Моя мати мене не любить,	Від матусі любові не знаю,
Und kei Schatz hab' i nit	І немає коханого в мене,	І коханого я не маю,
Ei, warum sterb' i nit	Ой, чому я не вмираю,	Ой, чого ж я та й не вмираю,
Was tu i da».	Що я тут роблю.	І що ж я тут та й поробляю.

Співали всі, навіть генеральша. Дівчата зі складеними на колінах руками й сяючими очима дивилися перед собою, і в сутінках сумно лунали їхні високі сопрано. Дораліс також стало добре, коли вона дозволила власному голосові заколисати себе у приємний бездумний стан. Так, саме бездумний, адже вона добре відчувала, що існувало кілька таких маленьких прикрих думок, які з нетерпінням тільки й чекали, аби вилізти нагору. От, наприклад, думка про бентежну та чванливу манеру, з якою баронеса Буттлер говорила до неї – манеру, з якою матері сімейств на святкових добродійних заходах переважно говорять до зайшлих актрис, або думка про те, що барон Буттлер під час танцю водив очима так, як взагалі-то люди його кола ніколи не роблять, танцюючи з незнайомою дамою. Ні, про це їй не хотілося думати, їй хотілося співати. Вона подивилась у бік Ганса. Він сидів дуже спокійно, широко розкрити вуста, і був зайнятий лише тим, щоб його гарний тенор звучав досить голосно. Коли пісня закінчилась, усі якийсь час мовчали й замріяно сиділи в сутінках, ніби боялися розбудити щось, що вони саме заколисали. Зрештою таємний радник проголосив, тримаючи в руці годинник: «А тепер прошу на феєрверк, проте штучного феєрверку я не маю. Мій феєрверк – це місяць, він якраз сходить. Прошу підніматися зі мною он туди».

– Дозвольте мені та моїй доньці залишитися тут, – сказала генеральша, – я стара, а тому не один раз бачила, як сходить місяць.

– Як бажаєте, – відповів таємний радник, – хоч я гадаю, що мій місяць – це щось особливе. Отже, якщо я можу вас просити, пані і панове, будь ласка за мною.

Він пішов спереду разом із фройляйн Борк. Їм потрібно було піднятися на пагорб. Барон Буттлер ішов поряд із Дораліс, він говорив м'яким, співучим голосом про мир вечірньої природи, про турботи і клопоти сільського господарства. Ах, та тепер сільське господарство стало індустрією, і для поезії місяця там було небагато. Проте

коли він, Буттлер, часом виходив увечері на свої поля, коли він був на самоті зі своїм урожаєм, то тоді все-таки щось від поезії природи відчував. На жаль, у сьогоднішній боротьбі за життя такими рідкісними бувають хвилини, коли можна дозволити серцю заговорити. На пагорбі всі вишикувались і дивилися понад чорну лінію лісу, над яким зійшов місяць, великий і червоний. «Це мій сигнальний ладунок», – сказав таємний радник, а фройляйн Борк зауважила, що природа все-таки прекрасніша за все штучне. Коли вони якийсь час постояли там, добре не знаючи, що такого особливого про місяць сказати, то вирушили назад. Гільмар рішуче заволодів увагою Дораліс. Дорога вела їх повз луг, вкритий вологою конюшиною, від якої йшли солодкі пахощі. Пасма туману лягли на поле, коні, які паслися на ньому, у присмерку нагадували великі, темні постаті, і з усіх боків їхню увагу привертав крик куріпок.

Дораліс і Гільмар розмовляли про малоістотні речі: про коней, про верхову їзду, проте голоси їхні набрали спокійного, довірливого відтінку, як це часом трапляється у літній вечір. «І під час останніх перегонів Ви впали з коня, чи не так? – запитала Дораліс, – барон Буттлер говорив про це».

– Так, ах, так, – відповів Гільмар, – ті, хто на цьому розуміється, не падають, вони знають можливості своїх коней, обережно беруть перешкоди, впевнено проходять лінію фінішу. Звичайно, що це була моя вина. Проте мушу визнати, що найкоштовнішим, найзахопливішим у всьому цьому є саме та мить, коли я помічаю, як будь-яка розважливість мене покидає, кров у вухах шумить, усе разом кипить і дрижить; щось таке виходить у нас назовні, що зазвичай, очевидно, сидить замкнене в якійсь клітці. Бачите, в такі хвилини мені все байдуже, я б узяв будь-яку перешкоду, ламаючи шию й собі, й коневі. Тоді я бачу лише одне, бажаю лише одного: досягнути мети. Я бажаю цього так сильно, так особливо, я ним настільки переповнений, до кінчиків своїх найтонших нервів, що мене дивує, що фініш не йде мені назустріч. Жадати тільки чогось одного, бачити тільки щось одне й за ним гнатися, гнатися чвалом, – це, власне кажучи, і є один-єдиний спосіб жити по-справжньому.

Вони зупинилися, Дораліс дивилася перед себе й думала: «Про що він говорить цим тихим, палким голосом? Ах так, він говорить про коней», – і раптом вона подумала про Ганса Грілля, як то він колись там у замку заговорив про своє мистецтво так захоплено, що вона сказала собі: «Зараз він уже більше не говорить про своє мистецтво, зараз він говорить про мене». Хтось сміявся позаду них, це були Ніні та Ведіх, які спускалися пагорбом. Дораліс жваво підійшла до них. «Ах, – сказала вона, – йдіть сюди, давайте збіжимо донизу схилом всі разом».

Вона поклала одну руку на плече Ведіха, іншу – на плече Ніні, і так вони втрьох побігли з пагорба вниз. Гільмар дивився їм услід, потім глянув на місяць і якимось особливому скривився. Коли згодом наблизилася й інші, він відійшов трохи набік, щоб їх пропустити і до них не приєднуватись. Лоло йшла між своїм батьком та Гансом Гріллем, здається, вони розмовляли про малярство, тому що барон Буттлер сказав: «Ні, сучасне мистецтво мене залишає холодним. Може, це старомодно, але я надаю перевагу Рафаелеві».

За ними йшли таємний радник та фройляйн Борк. Голос фройляйн Борк у сутінках звучав лірично. «Що я у Вас найбільше подивляю, Ексцеленціє, це Ваш гумор, Ваш постійний гумор».

«Моя люб'язна пані! – відповів Кноспеліус, – та ми всі часом нудимо світом, проте виставляти це напоказ не рекомендується».

Гільмар залишився позаду, Лоло озирнулася на нього, але нічого не сказала. Він якийсь час почекав, а потім у задумі повільно пішов слідом за ними. Унизу, в ліску він побачив на березах строкаті паперові ліхтарі; вони м'яко гойдалися на деревах, ніби різнокольорові вогники. Клаус роздав канапки, приніс крющон і наповнив келихи. Гільмар оглянувся довкола, попрямував безпосередньо до Дораліс і сів біля неї. Вираз його обличчя був похмурий і впертий. Кноспеліус покликав своїх Коломбін, сів між дівчатами і з приємністю повів плечима, ніби він змерз і тепер накинув на коліна ковдру. «Мої любі гості! – вигукнув він і підняв свій келих, – за ваше здоров'я! Я вам дякую за те, що ви прийшли, а тепер прошу випити і потім ми заспіваємо «Лорелай» і під кінець станцюємо кадрий під місячним сяйвом».

– Як він науково з нами поводить, – сказав Гільмар до Дораліс. – І кадить нам за всіма правилами.

Дораліс хотіла щось відповісти, але напружений, мало не розгніваний вираз його обличчя вразив її, і вона промовчала.

– Ах, – вів далі Гільмар, – зі мною йому буде неважко, я проти впливу літньої ночі беззахисний. Що ж, солдати завжди сентиментальні, але зі мною так було завжди. Пригадую, що коли я був дитиною, і мене в літню ніч забирали, щоб покласти у ліжку, я ридма ридав. Коли мати мене запитала, чому я плачу, я не знав; я тільки міг сказати, що я плачу, бо Мюллер сьогодні така огидна. Мюллер – це була моя нянька, яку я взагалі-то любив.

– Я це розумію, – зауважила Дораліс, – у мене так і тепер буває, коли ми ввечері повернемося з прогулянки додому, і на порозі стоїть Агнеса з лампою, то в мене на душі іноді так, що плакати хочеться.

Гільмар похмуро усміхнувся: «Я розумію, в такі хвилини цю Агнесу хочеться задушити».

– О, та ні, – заперечила Дораліс, – Агнеса – добра стара жінка, але в такі хвилини на її обличчі ясно написано: «Що це Ви такі щасливі? Тут усе знову стане прикритим і нестерпним».

Гільмар нахилився, щоб глянути Дораліс в обличчя, в його очах на чорному, як смола, тлі відбивалася зовсім маленька, кривавого кольору цятка червоного ліхтаря.

– І ці Агнеси мають рацію, – тихо сказав він, – все так швидко знову стає прикритим і нестерпним, а тому безглуздо знати, що десь можна пережити маленьку щасливу мить і займатися чимось іншим від полювання за такою миттю.

Дораліс відхилилася в тінь, щоб уникнути впливу цих чорних очей, від яких їй було боляче, і запитала, аби тільки щось сказати: «А Ви дитиною були самотні?»

– Так, – відповів Гільмар, – я єдина дитина своїх батьків. У цьому могло бути стільки меланхолії! Перед замком протікала річка, завжди повна мутної зеленої води; в сутінках там плескалась риба і співали капустянки. Але літніми вечорами я збігав униз сільською вулицею, куди приходили мої товариші; з голими ногами, у сірих полотняних штаних, з розхристаними білими чупринами, це були маленькі веселі чортенята з літніх сутінків, і з ними тоді було чудово.

– Так, це мало би бути чудово, – в задумі повторила Дораліс. – Я літніми вечорами була в нашому саду завжди одна.

– Як шкода, – вигукнув Гільмар, – що я тоді не міг прийти до Вас, як ось таке чортеня з літніх сутінків!

– Було б весело, – сказала Дораліс, – мені здається, я тоді завжди чекала на щось подібне.

І ось Кноспеліус заспівав «Лорелляй». Він узяв дуже помірний темп, ніби хотів, щоби душа його гостей розтанула у жалібних звуках. Тільки-но пісня закінчилась, як він заходився підохочувати до кадрилі; почали грати гармоніка й скрипка; ніби щось самозрозуміле, Гільмар подав руку Дораліс, і вони почали танець під деревами там, де було досить вільного місця. Від мерехтливого світла ліхтарів прозорі жіночі постаті пересувалися під світлу смугу місячного сяйва, потім їх накривала глибока тінь, а потім вони знову з'являлись із темряви. Кноспеліус вдягнув своє пенсне й уважно до всього придивлявся, ніби спостерігаючи в ложі за театральною п'єсою.

– Прошу звернути увагу, – сказав він до генеральші, – що кадрилль при світлі місяця танцюють інакше, ніж на заході сонця. Рухи дам м'якші, в них є якась приємна втома, зовсім як у муслінових сукнях, які теж увечері приємно м'якшають.

– Ах, облиште, – сердито заперечила генеральша. – Ви наших дівчат розглядаєте, як жуків для колекції. Чи, може, це один конкретний нетутешній жук, який Вас цікавить?

– Ні-ні, всі, – сказав Кноспеліус, – я мушу вивчати настрої моїх гостей. На святі ніколи не може настати момент, коли гості відчувають: «Дуже тут усе гарно, але за всім цим немає ну зовсім нічого».

– Що б оте «за всім цим» мало означати? – вигукнула генеральша. – Мені зовсім не подобається, коли за всім щось повинно ховатися, це для чого? У мене була тітка, яка з'їхала з глузду. Коли всі ми мило сиділи собі разом, вона мала за звичку казати: «В кімнаті є ще хтось, про кого ви нічого не знаєте». Було справді моторошно.

– Та ні, нічого за всім цим не ховається, – сказав таємний радник, заспокоюючи її, – я лише хочу сказати, що коли про таке щось думати, то святкового настрою від цього буде небагато. Але що це таке? У нас тут якась затримка.

Він підскочив і поквапився до танцюючих; всі вони збилися до купи, на землі, під яскравим місячним сяйвом лежала Лоло, сплотнола, із заплещеними очима. Хтось попросив дати води, фройляйн Борк принесла пахучу сіль. Що трапилось? Дівчина знепритомніла. Лоло танцювала з Гансом Гріллем і, не кажучи ні слова, знепритомніла. Коли вона, трохи похитуючись, з дуже блідим обличчям, знову стала на ноги, спираючись на батька й Гільмара, генеральша терміново організувала відступ. Попереду йшла Лоло, яку вели два чоловіки, інші йшли слідом, ніхто навіть не спробував сказати таємному радникові на прощання пару слів, але баронеса Буттлер не могла пропустити, щоб упівголоса не дорікнути: «Я відразу подумала, що нічого доброго з цього не вийде. Коли літній добродій хоче розважатися, то хай би йшов собі куди-небудь, нащо йому при цьому мої діти».

– Фатально, – сказав таємний радник, коли вони з Гансом та Дораліс залишилися самі, – ну, це не матиме якогось значення. Проте було досить мило, коли мала, вся така біла, лежала під світлом місяця. Нерви. Заручини в колі родин певного суспільного кола завжди несуть у собі якусь долю насильства. Дівчину, яка перебуває під строгим наглядом, якій навіть роман не дозволено прочитати, в один прекрасний день цю дівчину віддадуть якомусь лейтенантові. Як кажуть, вивчай життя». Так, але в душі такої маленької сімейної Коломбіни це часом викликає дивне сум'яття. Ну, хай би там як, *c'est la vie*²⁷. Дякую, шановне панство, що ви при-

²⁷ Таке життя – з франц.

йшли. Ви, люб'язна пані, були, звісно ж, королевою свята. – Він поцілував Дораліс руку, і вони розійшлися.

По дорозі додому Ганс без упину весело розмовляв з Дораліс, яка мовчала. Ганс був радий, що вона розважалась, саме так і було, він це добре бачив. «Гарно, гарно. До дідька, ті панове кокетували з нею під світлом місяця, всі до одного, від батька сімейства до гімназиста. О, прошу, прошу». На якусь мить вони зупинилися, щоб глянути на освітлене місяцем море. Ганс розкрив вуста і глибоко вдихнув повітря.

– Дихати на повні груди, – сказав він, – там під деревами місця особливо багато не було, та й люди були без особливої уяви, хіба не так?

Вдома Ганс пішов до себе в кімнату. Дораліс чула, як він ходив туди й сюди, відкривав скриню, скидав чоботи. Вона сиділа на своєму кріслі й нерухомо дивилася на світло, і далі подумки механічно проживаючи щойно пережите, руки й ноги її були трохи мляві від ходи, від повітря та всіх тих чоловічих очей, які палко дивились на неї. Нарешті Ганс вийшов з кімнати у своєму плащі, повстяному капелюсі й високих чоботях.

– Я ще попливу з Вардайном ловити рибу, – сказав він, – тобі це непотрібне, ти втомлена. – Він поцілував Дораліс у чоло: – На добраніч.

– На добраніч, Гансе.

Проте коли він уже стояв у дверях, Дораліс сказала: «Послухай, Гансе!» Він повернувся: «В чому справа?»

– Послухай, Гансе, ти гніваєшся, чи що?

– Та ні, чому б це? – відповів він і знову підійшов до стола. У світлі лампи Дораліс побачила, що він почервонів. «Ні, я не злий, чого б я мав гніватися? Може тому, що всі вони могли закохатись у тебе? Це їхнє право. Це можна зрозуміти. Але це ж не може нас з тобою якось зачіпати». Він постукав кісточками пальців по столу. «Ні, ти ніколи не побачиш, щоб я ходив навколо тебе й гарчав. Та мені було б гидко від самого себе. Коли ти моя, тому що я на кожного, хто до тебе наближається, вишкірюю зуби, або тому що хтось інший не встиг вишкірити заздалегідь зуби на мене, то тоді ти взагалі не моя... а я хочу жінку, яка мене кохає і яка не є здобичкою... і... я гадаю, ми підкоряємося чистішим законам... і... нічого ж не сталося, чого б я мав гніватися?»

Дораліс підвела брови, вона зробила, як це Ганс Гріллз називав, дамський вираз обличчя й зауважила ніби між іншим: «О, тоді все добре, я просто хотіла знати, отже на добраніч, Гансе».

– На добраніч, – відповів він і вийшов, важко ступаючи своїми тяжкими чоботами. Дораліс і далі нерухомо дивилася на світло. Значить, він таки гнівався, подумала вона, інакше він би не був такий говіркий. І це було добре, це її заспокоїло. Коли людина закохана, то вона хоче, щоб її міцно тримали біля себе, щоб її охороняли. Ці чистіші закони, що це таке? Ймовірно, знову ця вічна свобода, про яку Ганс любляв говорити. Тепер їй хотілося спати, хотілося в темряві ще трохи помріяти про все те, що розхвилював у ній цей вечір. Це була, мабуть, зрада Гансові, але чому він залишив її на самоті з її мріями?

Кноспеліус стояв біля вікна в будиночку берегового сторожа з театральним біноклем перед очима і дивився на берег. Він любив спостерігати, як там унизу хо-

дять по жовтому піску кольорові фігурки, як вони шукають одна одну, зустрічаються, зупиняються і знову розходяться. «Де скорпіони повзають і де біси посеред поля збираються», – процитував він пророка²⁸. Небо нависло хмарами, які робили місячне світло м'якшим і надавали йому сріблястого відтінку. Сіре море переливалося барвами, мов голубине підгорля. В тій різнокольоровій воді стояла тонка червона постаць Ніні, а баронеса Буттлер ходила вздовж берега і спостерігала, як її донька купається.

– Ах! – подумав Кноспеліус. – Ось і генеральша у білій сукні-піке, як корабель, що напнув усі вітрила, поруч із нею добра Борк, скромна, нічим не помітна шлюпка. Ведіх, цей шибеник, крутиться, звісно ж, біля дверей Вардайна і чекає. Але й барон стоїть там такий самотній і колупає ціпком у піску, може й він чекає? А, парочка заручених, тримаються за руки. Маленька Лоло ще трохи бліда, наречений дуже жвавий, занадто люб'язний, через вчорашні події його, мабуть, гризе сумління. Так, тепер вони зустрілися з генеральшею. Вони зупинилися, розмовляють. Нарешті, ось і наша Дораліс, дуже вишукана у своєму біло-блакитному матроському костюмі, з англійським романом в руці. Ну звичайно, барон уже біля неї. Як холодно вона йому киває. Як прямо вона тримається, яка вона вихована: у її кожній рисі – ввічлива відмова. Як повільно йде вона геть, а його залишає на місці. До дідька! А оце справді сильно. Лейтенант залишає руку своєї нареченої й кидається до Дораліс, як шука на вудку. На брак стриманості цей молодий чоловік не страждає. А де ж художник? Він стоїть он там внизу біля човнів і розмовляє зі Штіббе. Чому це він не на своєму посту? Цей дурень хоче в коханні гратись у великого сеньйора.

Та Кноспеліус уже більше не міг витримати, щоб просто так стояти біля свого вікна; він мусив зійти вниз, мусив долучитися до того, що там діялося. За ним уже стояв Клаус, тримаючи капелюх та ціпок. Коли таємний радник взяв свій капелюх, то задер голову, глянув у серйозне обличчя Клауса і сказав: «Ви напевне думаєте, що всі вони там унизу грішники».

– Ми всі грішники, з дозволу Ексцеленції, – відповів Клаус, не зморгнувши й оком.

– Але ж тут існують певні відмінності, – докинув Кноспеліус. Клаус ледь помітно знизав плечима: «Одні бути грішниками не бояться, а от ми боїмося».

– Так-так, я розумію, – відповів таємний радник і спустився на берег.

Внизу він відразу заходився вітатись із присутніми, підійшов до групи генеральші, запитав, як спалося, назвав Лоло «нашою трагічною Коломбіною», а потім повернувся до Гільмара й Дораліс, які все ще стояли разом, потер руки, ніби володар морських просторів, який має привітати своїх гостей. Він кивнув Гансові Гріллєві, який неквапом підходив до нього.

– Доброго ранку, майстре, що це? Вночі ловити рибу й ось уже знову біля човнів, це називається жити в поті чола.

Так, Ганс Гріллєв хотів вийти в море на веслах, він засміявся: «Море мною тепер заволоділо, якщо я не маю з ним ніяких справ, то стаю неспокойним. Це як спрага у пияка. Дораліс, ти з нами поїдеш?»

Ні, Дораліс не хотіла з ними їхати, море здавалося їй занадто сірим, вона хотіла піднятися нагору, до беріз і полежати у вересі.

²⁸ Ймовірно, тут вільний переказ цитати із Книги Пророка Ісаї, 34:14 «Дикі коти та гієни будуть зустрічатися, волохачі один з одним перекликатимуться», – переклад І. Хоменка.

– Ага, сказав Кноспеліус, – я розумію, сіре море для Вашої душі сьогодні, так би мовити, не зовсім відповідне убрання. Візьміть мене, майстре, моя душа годиться для будь-якого моря.

З інших груп хтось покликав Гільмара, Ніні закінчила купатися, і вони хотіли йти додому, проте Лоло помахала йому рукою. «Та залишайся, ти ж хочеш поплисти під вітрилами, до побачення». Трохи нерішуче Гільмар залишився позаду, спостерігаючи за сімейством, яке віддалялося, він бачив, як Дораліс піднялася до беріз на дюну та як Ганс і таємний радник спустилися до човнів. У задумі він узяв кілька гладких камінців і пустив їх стрибати по хвилях. На його обличчі знову з'явився той упертий, рішучий вираз, від якого воно набувало якоїсь похмурої краси. Раптом він повернувся і дуже швидко почав підніматися на дюну легким, пластичним кроком, веселим, завзятим кроком, який, мабуть, був і в малого Гільмара, коли він у час літніх сутінків вислизав зі своєї дитячої кімнати і тікав униз, на сільську вулицю. Він пішов навпростець до березового гайка.

Там він знайшов Дораліс, яка сиділа у вересі, спершись на стовбур берези; дивилася вона не у відкриту книгу в себе на колінах; закинувши голову і мружачи очі, вона з-під напівзаплющених повік дивилася на вершки беріз, обличчя її було спокійне, як у людини, яка прислухається до колискової і чекає, коли прийде сон. А довкола неї без упину звучало захоплене сюрчання коників. Гільмар тихо відкашлявся. Дораліс подивилася на нього. Вона була не особливо здивована, тільки підвела брови і сказала: «О, це Ви. Ви пішли слідом за мною аж сюди? Ви ж хотіли поплисти на вітрильнику».

Гільмар трохи зніяковів. «Так, гм, я пішов слідом за Вами аж сюди. Ви дозволисте?» – і він сів на пеньок навпроти Дораліс. «З вітрильником не вийшло. Оскільки Вас на морі не було, то мені вдалося, що це не має ніякого сенсу».

– Ах, он як, – сказала Дораліс, яка знову повернулася у свій безтурботний стан. – Яюсь один молодий аташе сказав мені, що він вважає неввічливим залишитися з молодого жінкою на самоті навіть на якусь мить і не освідчитись у коханні.

Гільмар почервонів. «Нісенітниця, – сказав він. – Мені, звичайно ж, йдеться не про ввічливість, але не має значення, я піднявся сюди, бо думав, що Ви будете нудьгувати».

– І чому ж Ви подумали, що я буду нудьгувати? – запитала Дораліс.

– Ну, тому що, – сказав Гільмар, – тому що я бачив, що Ви мали із собою тільки цю книжку, і я припустив, що в цей душевний, трохи сумний день доля якоїсь міс із занадто рожевими щоками й занадто золотим волоссям, яка упродовж читання всієї книги страждає від того, що дозволила якомусь панові поцілувати себе у парку, така доля й Вас може засмутити.

Дораліс мляво усміхнулася.

– Чи не закурити нам по сигареті? – запропонував Гільмар. Так, Дораліс погодилася на сигарету і дозволила подати собі вогню. Потім вони разом курили, мовчали і слухали сюрчання коників. Зрештою Дораліс зауважила: «Ви ж хотіли мене розважати?»

– Звісно, ах, звісно, – несміливо відповів Гільмар, ніби дуже неохоче згоджуючись порушити своє спокійне споглядання світлої постаті в себе перед очима. – Проте існують ситуації, які створюють такий добрий, такий приємний стан, що словами його можна тільки зіпсувати. Ось я, коли був хлопцем, вважав, що розмовляти, коли я їв вишневий пиріг, це блюзнірство.

Дораліс не засміялася. Від дивного хвилювання її очі раптом просвітлили, вузька червона лінія вуст вигнулася, а голос став глибшим і затремтів, коли вона сказала: «Це ще, мабуть, і тому, що Вам нелегко розмовляти зі мною. Розмовляти про що? За мною всі мости спалено. В такій ситуації Ви можете говорити лише про погоду, або освідчитися в коханні».

Гільмар вдарив себе рукою по коліні: «Я відразу сказав, що в такий підозріло сірий день з лежання на самоті у вересі нічого доброго не вийде. Про що розмовляти? Та я про цілий світ можу з Вами розмовляти, про речі справді нечувані. І нам зовсім не треба розмовляти про те, як справи у баронеси Маровіц і які любовні зв'язки має зараз графиня Пацкі, але, якщо Ви хочете, ми можемо порозмовляти і про це».

Здавалося, що Дораліс слухала його не дуже уважно, вона дивилася кудись повз нього, прислухаючись до своїх власних болісних думок.

– І що, – почала вона, – що вони там про мене кажуть... ті інші.

– Нічого! – нетерпляче вигукнув Гільмар. – Що вони мають сказати? Вони про це більше не говорять.

– Вони про це більше не говорять. – повторила Дораліс. – Значить я вже хтось, хто помер і кого забули.

– Саме Вас би можна було забути? – іронічно сказав Гільмар.

Бліда, зажурена Дораліс якусь мить у задумі дивилася перед собою, а потім тихо запитала: «Ви знаєте про цвинтар на березі моря?»

Ні, Гільмар не знав, цвинтарі його особливо не цікавили. «Мені його показав таємний радник, – вела далі Дораліс, – це цвинтар, від якого море змиває великі шматки. Домовини й мерці стирчать там із піску. Таємний радник каже, що у штормову ніч море забирає їх геть. «Мерці відбувають у подорож», – сказав він.

– Мале чудовисько! – вигукнув Гільмар. – Навіщо він таке Вам каже? Він хоче, щоб ви боялися.

– Мертвих я особливо не боюся, – зауважила Дораліс, – та й відвідувати той цвинтар зовсім не обов'язково. От тільки що бути мертвим – це так страшно подібне до того, що бути самотнім, а я... я самотньою бути не можу. – Трохи випроставшись, вона сиділа, спираючись рукою на густий верес, вираз її обличчя був серйозним, хоча уста й усміхалися; усмішка вийшла, як у дуже самотньої людини, здавалося, вона страшенно змерзла; очі її наповнилися сльозми.

– Ви плачете! – вигукнув Гільмар. Несподіване хвилювання боляче стиснуло йому горло: «Вам не можна бути на самоті». Він зсунувся з пенька у траву, ліг, як на край струмка, щоб напиться води і приклав свої уста до руки Дораліс, яка лежала у вересі. Якусь мить ця рука залишалася нерухомою, потім її забрали назад, легкий рум'янець вдарив Дораліс у лице, і голос її знову зробився жвавий і бадьорий, коли вона сказала: «Що Ви робите, та ж підведіться, я зовсім не самотня!»

Гільмар випрямився, тепер він стояв у вересі на колінах, кожна риса його обличчя, усі лінії його тіла здавались напруженими від неймовірного хвилювання. «Ви, на самоті! Та кожна хвилина, коли Ви на самоті, це жахливе марнотратство для... для одного із нас. Тепер я знаю це. Але життя рясніє таким божевільним марнотратством. Що таке наше життя, як не безперервне, нерозумне марнування коштовних хвилин».

Дораліс слухала його, слухала прихильно, її приємно зігріли його палкі слова. Потім вона материнським тоном сказала: «Підведіться і йдіть додому. Мені теж треба йти, мене чекає Ганс».

Гільмар підкорився. Якусь мить він стояв нерішуче, щось у ньому вирувало й боролось, потім він швидко повернувся і побіг схилом униз. Дораліс усміхнулася, дивлячись йому вслід. Вона підвелася, повела рукою перед очима і вирушила додому, знову спокійна й підбадьорена.

Ганс уже нетерпляче чекав на неї. Великими кроками він ходив навколо накритого обіднього столу і тихо лаявся... «Я прийшла запізно, ти злишся?» – сказала вона, коли увійшла. Він добродушно усміхнувся: «Так, я був дуже злий, але тепер, коли ти тут, це більше не має сенсу. Агнеса! Зупу! Я голодний, іди сюди, сідаймо». Агнеса принесла зупу, вигляд у неї був дуже серйозний, адже вона не пробачила Дораліс запізнення. Вона налила зупу в тарелі і, як і щодня, стала біля столу, щоб уважно дивитись, як Ганс їсть.

– Ну то що, – у доброму гуморі почав розмову Ганс, – як там тобі було на самоті у вересі?

– Було гарно, – відповіла Дораліс, – прийшов барон Гамм і ми трохи поговорили.

– А! – здавалося, що вся Гансова увага була зосереджена на його зупі. – І що ж він казав?

– О, та нічого, – відповіла Дораліс. Вона могла, звісно, розповісти, що там нагорі відбувалося, але навіщо, адже Ганс тільки скаже, що це їх не може стосуватися і ще почне говорити про якісь найчистіші закони і про свободу. Ганс відкинувся назад у кріслі й почав: «Так, це вони вміють: говорити і нічого не сказати. Я і вчора звернув на це увагу. Ось гарний жарт, а ось цікаве зауваження, та переважно це лише якийсь наповнювач, як у печені з молодого голуба, трохи м'яса й багато начинки».

– Так, повчального в них мало, – зауважила Дораліс трохи роздратовано.

– Та ні, такого я й не вимагаю, – заспокійливо сказав Ганс. – Я взагалі-то на цих людей не нападаю. По-своєму вони, звісно, милі, розумні люди, можливо, що треба просто призвичаїтися до їхньої вдачі та їхніх манер.

Дораліс не відповіла; її дратувало, що він раптом почав удавати розважливого і справедливого. Чому він тепер не розійшовся, як раніше? Агнеса забрала тарелі й вийшла, щоб принести печену курку.

– Агнеса мусить стояти тут і стерегти, як ти їси?

– А тобі це заважає? – сказав Ганс. – Я, мабуть, повинен би сказати, щоб вона це облишила, але боюся, що це найбільша радість у її житті – дивитися, як я їм.

– О, тоді... – сказала Дораліс і задумливо додала, – мене вона не любить, вона ніколи не дивиться, як я їм.

Ганс засміявся: «Всю любов, на яку вона здатна, бідна Агнеса віддає мені. Але вона надійно стоятиме за тебе, як за все, що мені належить. Вона як собака, якій ціпок господаря може й не дуже любий, але вона його і стереже, і захищає».

– Бути твоїм ціпком не дуже приємно, – зауважила Дораліс. Тут повернулася Агнеса і принесла курку. Розмова припинилася. Дораліс розпитувала про подорож човном і про те, що казав таємний радник.

– Таємний радник говорив про мене, – відповів Ганс. – Він сказав, який я.

– Ну і який ти? – з цікавістю глянула на нього Дораліс.

– Здається, що я дуже добрий, – повідомив Ганс, – але, як і всі дуже добрі люди, я живу серед суцільних непорозумінь.

– Ах, та що там, цей чоловічок, – нетерпляче сказала Дораліс. Коли Ганс після цього за кавою запалив сигарету, то зробився сонним. Він потягнувся, делікатно

позіхнув, ніч на морі все ще давалася йому взнаки. Зрештою він підвівся і сказав, що найкраще буде, якщо він ще трохи ляже відпочити.

Дораліс підсунула своє крісло до відчиненого вікна. Надворі почало дощити, дрібні й рясні краплі ніби опустили перед вікном свинцеву завісу. Невиразне сіре світло заповнило кімнату. Агнеса прибрала посуд, важкими кроками пройшла кімнатою, потім грюкнула дверима й ось у кімнаті вже не було і її. Дораліс спроквола погойдувала головою на спинці крісла, як вона це звикла робити, коли почувала себе самотньою. Звичайно, цей дощ, це сіре світло в тісній кімнаті, цей обід під похмурим наглядом Агнес, ця безнадійна повсякденність, все це було сумне, і Дораліс знала, що її теж мав би охопити смуток, але вона відчувала, що в цю хвилину дивним чином від усього цього звільнилася. Цей сум і повсякденність не були частиною її світу, до неї вони не мали стосунку. Вона уявляла себе мандрівником, який затримався десь на всіма забутій станції й ось сидить там у бридкій почекальні і бачить, що його раптом охопила меланхолія якогось життя, що йому зовсім чуже. Адже приїде потяг, і за його останнім вагоном маленька станція з її сірою нудьгою кудись зникне й забудеться. Але ж, але ж, ну що тут могло би статися! В її пам'яті відлунювали слова, які вона чула сьогодні зранку: «Кожна хвилина, коли Ви на самоті, це для нас неймовірно марнотратство». Ганс не боявся такого марнотратства, він не боявся щось пропустити, він пішов спати. Який він був у ній впевнений! Який упевнений, що перед ним усе життя, щоб бути разом із нею, усе життя!

«Усе життя!» – знову й знову одноманітно відгукувалося в ній у такт дощу, який монотонно дзюркотів за вікном, і його шум невтомно зливався з могутнім, доленосним голосом моря. Як він там на горі клякнув перед нею! Що це він сказав про свою їзду верхи? «Думаєш тільки про одне, бажаєш тільки одного, так сильно, що стає дивно від того, що фініш не наближається». Життя ставало на диво повноцінним, коли ти відчував, наскільки захоплений чийось палким бажанням і чиєюсь волею. Подібне вона відчула й у Ганса там, у замку, тоді, коли він ще не був урівноваженим, коли він налетів, як буря, як щось неймовірно прекрасне і повне ризику. І от тепер знову щось подібне було зовсім поруч. Але ні, вона не могла такого бажати, її б дуже здивувало, якби вона була на таке здатна. Тепер її раптом почала терзати самотність, почали терзати і сірий день з його монотонністю, і ті незнайомі можливості, які вона відчувала в собі. Щось зробити, подумала вона й підхопилася, вона вже знала, що їй треба зробити. Вона пішла у свою спальню, де стояли великі скрині, що їх навздогін за нею послав граф Кьоне. Вона відчинила одну з них, їй в обличчя вдарив важкий запах жасмину, це були улюблені парфуми графа, Кьоне любив, коли вона їх накладала: «Чим більше літа беруть своє, – мав він за звичку казати, – тим більше моя пристрась до запахів пересуває мене в часі. Зараз я опинився на початку літа». У скрині лежав весь той одяг, про який Дораліс уже цілий рік і не згадувала. Вона в задумі перебрала його, погладила рукою оксамит, креп, шовк, і цей доторк викликав у неї щось подібне до святкового настрою. А ось лежала блакитна сукня, яку вона так любила. Вона витягнула її: блакитний шовк кольору фазанячого хвоста, гаптована стародавнім візерунком нагрудна нашивка, золоті нитки із зеленим та червоним відливом на тлі кремового кольору. Дораліс розклала сукню на стільці, оглянула, а потім почала повільно роздягатися, відклала сукню, в яку була вбрана, й одягла блакитну. Тепер вона була готова. Коли вона ось так стояла, оточена сірим світлом, то мерехтіння від шовку та золотого кольору викликало в неї приємне збудження.

Вона знову перейшла у вітальню, сіла на своє крісло і почала чекати на Ганса. Це повинно було б і на нього подіяти, щось повернути йому з минулих днів. Чекала вона довго, до свого післяобіднього сну Ганс брався, як слід, і вже почало смеркати, коли Дораліс почула, як він заворушився у спальні. Зрештою він вийшов у вітальню. Зробивши кілька кроків, він запитав: «Чому тут так солодко пахне? Цей запах важкий, як у замку». Коли він потім подивився на неї, то сказав: «О! Ти гарно вирядилась. Ця сукня мені знайома». Прозвучало це досить сухо, і Дораліс була збентежена. Вона вибачилась: «Тут було так сіро і бридко, то я її вбрала, я думала, це й тобі сподобається».

Ганс сів на крісло, смикнув себе за бороду і глянув повз Дораліс у вікно: «О, так, дуже гарно, дуже гарно, – сказав він неухважно. – Тільки скажи мені, тобі потрібні спогади, якими повна-повнісінька ця сукня?»

– Та мені не потрібні взагалі ніякі спогади, – відповіла Дораліс, готова розплакатись.

А Ганс і далі міркував собі: «Так-так, – пробурмотів він, – тобі тут було сіро й бридко, і ти хотіла мати щось гарне, звичайно, я розумію. Гарно, гарно».

Вони на якийсь час замовкли, і Дораліс відчула, що те мінімальне відчуття святкового настрою, яке дала їй сукня, зникло. Ганс підвівся і нервово заходив по кімнаті, потім зупинився й запитав: «Ти хочеш і далі бути в цій сукні?»

– Та я можу її знову скинути, – невпевнено відповіла Дораліс.

– Так, – вів далі Ганс, – адже тут у цій кімнаті вона виглядає трохи чужою. У мене таке відчуття, ніби біля мене стоїть модель.

– Модель, – ображено повторила Дораліс.

– Ні-ні, не модель, – заспокоїв її Ганс, – це я дурницю сказав. Послухай, я тобі поясню. Було це в Мюнхені, я мешкав на четвертому поверсі, звичайно, що у страшенно бридкій кімнаті. І от я в антиквара закохався у французьку скляну чашу, ніби зроблену з рожевого і зеленого льоду, прекрасну річ, для мене занадто дорогу. Добре. Але ж я закоханий і коли отримую за одну картину трохи грошей, то купую цю чашу і несу додому. Ставлю її на стіл. На столі скатертина бридкого жовтого кольору з блакитними квітами. Ні, так не підходить. Я ставлю її на скриню, помальовану аби-як у жовтий колір. Але так підходить ще менше. Ставлю я її на мийницю, на вікно, ну, що тобі сказати, де вона тільки не стояла, всюди був якийсь фальшивий тон, він мене мучить, як зубний біль. Я був щасливий, коли та річ знову опинилася в антиквара. Бачиш, ось що я мав на увазі.

– То я така чаша? – запитала Дораліс.

– Та ні, не ти, твоя сукня, сукня, – Ганс стояв перед Дораліс і напружено чекав, що вона скаже. Але вона нічого не сказала, просто підвелася і пішла у спальню, щоб перевдягнутися. А Ганс знову почав швидко ходити кімнатою. Він був розлючений. Отже, він знову її образив, проте цього разу здавалося, що інакше й бути не могло. Чи не схоже було на те так, що кохання – це така інституція, яка пов'яже двох людей, щоб вони мучили одне одного? І справді, так воно й було. Але ж повинно бути зовсім інакше, і коли Дораліс повернулася у своїй сірій сукні, щоб знову тихо сісти у своє крісло, він вибухнув: «Ти ображена, я знаю, знаю! Але ти побачиш, я створю тобі такі умови, в яких ти зможеш одягатися, як королева».

– А, маленький будиночок, – зауважила Дораліс.

– Щось набагато краще, – нетерпляче продовжував Ганс. – У Мюнхені зараз ба-

гато можливостей. Я організую художню школу і ще буду працювати, в мене повно ідей, я стільки всього зібрав у собі, я заряджений, як бомба, і коли я вибухну в тому світі старосвітських мешканців великого міста, то вони витріщать очі. Я вже радію з цього. Давай запалимо разом лампу й напишемо в Мюнхен кілька листів». – Він потер руки і засміявся, був повний завзяття, його розпирало від бажання щось робити. Але Дораліс втомлено сказала: «Ах, ні, тільки не лампа».

Якусь мить Ганс стояв у задумі, потім повільно сів на своє крісло, запалив сигарету й закурив. Обоє мовчали, ставало все темніше й темніше, здавалося, що сутінки упали на землю разом із дощем, вітер заблукав десь у будинку й через це чути було звук, подібний до трагічного сміху. Дораліс чітко відчувала, що Ганс там у сутінках недалеко від неї боровся сам із собою, усвідомлення цієї схвильованості, очікування того, що це, можливо, закінчиться бурхливою сценою, втішало її у меланхолійній атмосфері цієї години. Але Ганс знову почав спокійно і приязно:

– От бачиш, ось воно знову зовсім близько до нас.

– Ти про що? – запитала Дораліс.

– Про те, що ми ось так сидимо разом і не розмовляємо, ніби посварилися. Ми не посварилися і маємо що сказати одне одному, дуже багато маємо, проте наближається час, коли в нашому коханні щось закінчується й має початися щось нове. Тепер найтонші, найчутливіші частини наших душ сперечатимуться між собою, тепер починаються дуже складні підрахунки, щось на зразок добування кубічних коренів, і це так завжди, так мусить бути. Я не можу, як тоді, постійно бути особливою подією.

– Та я взагалі не вимагала від тебе постійно бути особливою подією, – сказала Дораліс.

– Я знаю, знаю, і я також знаю, що нам слід зробити, аби покласти кінець цій жадливій миті. Нам потрібно піти до моря. Надворі темно, і йде дощ, але то нічого, море нас вилікує, море – це завжди особлива подія, ми до нього приєднаємося, і ти побачиш, там ми знову відчуємо, що ми друзі, і тоді ти знову зможеш витерпіти світло від лампи.

Він узяв плащ Дораліс, міцно її закутав, обхопив і вийшов з нею надвір.

Надворі вони були змушені боротися із сильним вітром, море ревіло, це було хаотичне нагромадження громових голосів, які перекрикували й перебивали одне одного. У темряві хвилі піднімалися, наче великі білі постаті, вони витягалися на повний зріст, нахилилися й падали донизу. Іноді Гансові й Дораліс здавалося, ніби вони стоять на білому і холодному полотні, це морська хвиля розбивалася біля їхніх ніг. Вони сміялися, міцно тулячись одне до одного, і Ганс вигукнув, перекрикуючи шум моря: «Ти відчуваєш, ти вже відчуваєш, що ми знову друзі?»

– Так, так, – ледве спромоглася відповісти Дораліс. Від бурхливих потоків повітря вона майже не могла дихати.

І в заїзді дощове пообіддя гнітуче впливало на настрій мешканців. У повітрі й без того висіло напруження, від якого неспокійні, роздратовані люди безрадісно вешталися тісними кімнатами. «Моя отара, – сказала генеральша до фройляйн Борк, – нині ходить туди-сюди, як білі ведмеді у клітці. Запаліть усі лампи, ніяких сутінків, це небезпечно. А крім того багато доброї їжі. Так ми всі перешкоди подолаємо найлегше». У будинку стало дуже світло, генеральша з фройляйн Борк влаштувалася на канапі й розклала пасьянс. Говорила вона своїм сильним та заспокійливим голосом і сміялася зі своїх пасьянсів. Вона примусила наречених зіграти в пікет.

«Немає нічого кращого для нервовного кохання, – зауважила вона, – ніж карти». Ведіх та Ніні грали в дамки і сперечалися, а пан фон Буттлер нервовими кроками ходив кімнатою й весь час поглядав на барометр. Раптом у дверях ідальні з'явилася його дружина й сказала: «Прошу тебе, Буттлере, на два слова».

– Звичайно, кохана, – відповів він і миттю виструнчився, – в чому справа?

Він пішов услід за дружиною в ідальню, двері за ними зачинилися. Генеральша незадоволено похитала головою й зауважила: «Белла завжди переоцінювала дію полемічної дискусії». Розмова подружжя тривала досить довго. Чути було голос барона, який зробився патетичним, і Ведіх прошепотів до Ніні: «Чуєш, тато власне сказав – поетична потреба». Гільмар і Лоло грали в карти дуже неухважно. Врешті-решт двері ідальні відчинилися, фрау фон Буттлер увійшла до вітальні, мовчки сіла за стіл і знову почала плести гачком. Вона була бліда, було видно, що вона плакала. Проте барон став на порозі кімнати і з поважним виглядом сказав:

– Гільмаре, прошу на пару слів.

– Слухаюсь, – відповів Гільмар і підскачов.

При цьому він насунив брови і на якусь мить видавався таким розлюченим, що Лоло дивилася на нього перелякано. Після цього панове зникли за дверима ідальні. Генеральша підвела брови й сказала: «Для чого потрібні ці наради, я не знаю, затишній атмосфері вони не сприяють».

– Ні, любя мамо, – відповіла баронеса, завзято продовжуючи плести гачком, – я непривітна та прозаїчна, я тільки-що це почула. Інші можуть бути привітними і поетичними, тільки не я. Я, ніби жандарм, кого всім треба і кого ніхто не любить.

– Але ж Белло! – заперечила генеральша.

Проте фройляйн Борк вважала, що це чудово. На її думку, материнська любов у ролі поліції заради щастя інших, це було чудово. – Добре Вам говорити, дорога Борк, – сказала баронеса, але генеральша розгнівалася: «Я не кажу, що час від часу наїхати не піде на користь, але це завжди краще робити швидко й рішуче, а не довго й озлоблено».

– А хто озлоблений? – запитала баронеса, але генеральша нічого не відповіла. У цей час Лоло неспокійно ходила кімнатою. Вона зупинилася біля скляних дверей і вдивлялася в темряву, потім відчинила двері і вийшла на веранду. Вітер ніби вже чекав її, він відразу накинувся на неї, шарпав за одяг і розвіяв їй волосся. У темряві пролунав різкий звук, здавалося, ніби чийсь великі крила розмахували над нею, там вирувало бурхливе й нестримне нічне життя; Лоло стояла і з великим зусиллям намагалася глибоко дихати. Вона страждала, але в будинку, при світлі лампи її біль перетворився в нестерпну, пекучу муку, а тут надворі вона могла відчувати його, як щось велике і майже прекрасне. Коли вона нарешті почула, як відчинилися двері ідальні і обидва панове знову увійшли до вітальні, то вона прочинила скляні двері й покликала Гільмара. Він вийшов до неї на веранду. Якусь хвилю вони мовчки стояли поруч у темряві. Лоло взяла руку Гільмара і міцно притулилася до нього. Зрештою вона тихо сказала: «Він тобі дорікав через мене?»

– Ах, та він має рацію, – відповів Гільмар, і його голос звучав здавлено і пригнічено.

– Всі вони мають рацію: коли ти через мене страждаєш, то я просто підда собака. Мені не треба було приїжджати до тебе, треба, щоб ти була впевненою і щасливою.

Лоло знову заговорила, дуже м'яко і заспокійливо: «Ні, ти в цьому не винен, ми в цьому не винні. На світі є речі, сильніші від нас обидвох. Я це тепер зрозуміла. О, та

я тепер дуже багато зрозуміла. Раніше я думала, що кохати одне одного – це сидіти, тримаючись за руки і писати одне одному довгі листи. Але тепер я знаю, що кохати – це щось страшенно велике, при цьому ми й самі повинні бути здатні чинити справді великі речі, і чому б я не мала притому ще й страждати? Ти теж страждаєш, страждає й багато-багато інших людей. Ні, бідний мій Гільмаре, може, я й не маю доленосних вуст, але й та твоя історія з блакитним недільним костюмчиком нічого не варта. Але ти не хвилюйся, якимось ми з цього знайдемо правильний вихід». І вона долонею м'яко погладила його рукав.

– Лоло! Лоло! – покликала баронеса, а барон постукав у скляні двері. «Вони кличуть, нам треба йти», – сказала Лоло.

– Зараз я не можу туди повернутися, – зітхнув Гільмар, – але ти, ти повинна почувати себе у безпеці і бути щасливою... а я, я підла собака. – Він нахилився над нею і міцно притулив свої гарячі сухі вуста до її очей, потім відштовхнув її від себе й кинувся в темряву. Лоло ще якусь мить стояла, поклавши руки на груди, і гарячими, фанатичними очима вдивлялась у ніч і впивалась своїм великим болем.

З дверей кухні на вужчій стороні будинку в напрямку берега вислизнули три закутані в плащі постаті. Це були Ніні та Ведіх, які тайкома вийшли з кімнати і тепер під проводом Ернестіни зібрались віддатися улюбленій справі: дивитися на графиню. Для цього їм треба було піднятися на дюну, щоб на задньому боці господарства Вардайна підійти до потрібного вікна. Та це було справжнє задоволення: вирватися з душною атмосфери у вітальні, яка сьогодні до того ж зробилась важкою від нудьги та поганого настрою, поборотися з вітром, видертися крутим піщаним схилом вгору, крізь мокрі кущі ялівцю, при цьому лякатися всього, що могло трапитись у темряві. Ось вони вже побачили маленький чотирикутник вікна, і їм треба було ще тільки обережно спуститися піщаним схилом, аби потім тихо прокрастися ближче, коли це Ернестіна, піднімаючи тривогу, зашипіла. Усі троє одразу пригнулися за кущем ялівцю. Там біля невеликого світлого чотирикутника вже хтось стояв, це була невисока, похилена постать: довгий, правильний профіль різко виділявся на тлі освітленої жовтим світлом шибки. «Ексцеленція», – прошепотіла Ернестіна. Вони не наважувались навіть поворухнутися. Цей маленький чоловічок там у темряві перед вікном здавався їм страшним і моторошним. І ось він раптом зник, ніби пірнув у темряву. Проте трійко дітей і далі не наважувались вийти, вони тихо сиділи за кущем ялівцю. Із нічної темряви знову виринула якась постать і стала перед вікном: струнка постать, темна чуприна, тонкий профіль: хтось, ніби силует, стояв та тлі шибки. «Гільмар», – оголосив Ведіх. Їм здалося, що цього разу вони мусили чекати досить довго, поки й ця постать не зникла в темряві. Лише тоді вони наважилися вийти зі свого сховку й підійти до вікна. Вони побачили Ганса Грілля, який сидів за столом і писав листа, побачили й Дораліс у своєму кріслі з відкинутою назад головою, з широко розплющеними очима, вона замріяно кудись дивилася перед собою. Коли пізніше Ніні в ліжку розповідала у їхній спальні Лоло про свої пригоди, то сказала: «Знаєш, вона мала такий вигляд, ніби її страшенно втомлює бути такою вродливою».

– Так, бо це страшенна відповідальність, бути такою вродливою, – з мудрим виглядом урочисто проголосила зі свого ліжка Лоло.

Опівночі здійнялася гроза, несподівано розгулялася буря, вона вихором налітала ніби відразу звідусіль, хвилі високо підносились угору і, наче сп'янілі, падали вниз. Але тривало це недовго. Буря так само несподівано стихла, як і розійшлася, із заходу повіяв м'який вітерець, він гладив і втихомирював хвилі.

Настав безхмарний день, сонце кидало свої промені на розкішне зелене море, берег, ніби чорним шовком, вкрився викинутими з моря водоростями, а повітря було напоєне гострим солоним запахом моря.

Ганс і Дораліс уже з самого ранку піднялись на своє місце на дюні. Дораліс лежала на ковдрі в піску і дивилась на море, а Ганс малював. Малював він бабусю Вардайн, яка нерухомо сиділа на стільці, склавши руки. Пошерхле, вкрите зморшками обличчя на сонці блищало, ніби на ньому залишилися сліди давньої позолоти, а темні жовті очі дивились на морський простір таким поглядом, яким люди вдивляються у велику й байдужу далечінь.

Ганс під час малювання говорив про своє мистецтво. Відучора він багато й взято говорив про своє мистецтво і про його практичні перспективи: «Справи йдуть чудово. Ви блискуча модель, матінко Вардайн. Виразніше людська доля і не може проявити себе в лініях так, як на Вашому обличчі. Звичайно, портрет повинен давати нам уявлення про індивідуальне життя. А тому слід малювати й людей, яких не знаєш, бо інакше хочеться вкласти в картину занадто багато. Це тому, наприклад, мені й важко малювати тебе, адже я занадто добре тебе знаю».

– Ти мене добре знаєш? – запитала Дораліс.

– Звичайно.

– Тоді ти знаєш більше від мене, – зауважила Дораліс.

Ганс відклав пензель і здивовано подивився на Дораліс: «Ну от, від якогось часу ти висловлюєш ось такі зразки не дуже-то приємної життєвської мудрості – як таємний радник».

Дораліс зітхнула: «Ах, не дуже це приємно відчувати, що у тебе з'являється подібність із таємним радником».

Ганс знизав плечима і взявся за свій пензель. Вони мовчали. Дораліс уважно дивилася вниз на берег, ніби там могло трапитися щось, що б її якимось чином стосувалося. Внизу стояли вози й невисокі кудлаті коники, а рибалки навантажували морські водорості, щоби потім відвезти їх на свої поля. В хустині, яка розвівалася на вітрі, вздовж морського берега неспокійно ходила маленька сіра постать, часом вона зупинялася, щоби уважно подивитися на море. «Наш Штеге ще не повернувся? – запитав Ганс. – Я бачу, як вона там внизу постійно ходить туди-сюди».

– Чи він повернеться, – відповіла стара глибоким, подібним до чоловічого голосом, – повернеться на човні чи без човна, цього ми знати не можемо. Матіес, мій чоловік, повернувся на другий день там, недалеко від цвинтаря, без човна. А Ернст, мій син, взагалі не повернувся. Ну та так, Штеге власне такий: коли ніхто не хоче плисти, то пливе він, він тоді вірить, що забере собі всю рибу. Був жажливий вітер, коли я біля опівночі пішла подивитися. Я завжди виходжу подивитися опівночі, ще від того часу, як чекала на своїх».

Глибокий хрипкий голос говорив спокійно, здавалося, ніби він говорив не до інших, здавалося, що коли він уже був чимось захоплений, то не міг відразу замовк-

нути. Дораліс трохи випросталася, щоб краще бачити вниз жінку рибалки, яка без упину блукала вздовж хвиль, що розбивались біля берега, і чекала, чекала на щось жахливе. Ну а ця розповідь матінки Вардайн: хіба не йшлося в ній про страшенно довге життя, в якому матінка знову й знову чекала на щось жахливе? Дораліс насупила брови, вона готова була розплакатися, ні, не зі співчуття, просто вся ця темна безодня підійшла до неї раптом так близько.

Ранок зі своїм світлом, своїм запахом, своїм легким вітром видавався їй таким багатообіцяючим. Воно, може, й не мало ніякого сенсу, проте їй стало від цього добре. Тепер усе це зникло. Вона засмучено відкинулася назад, більше їй не хотілося нічого ні бачити, ні чути. І все-таки щось змусило її знову розплющити очі, аби подивитися, чи немає сірої постаті вниз й далі. Так, вона була там. Але у смугі сонячного світла промайнув ще хтось. Гільмар, у синьому фланелевому костюмі, у блискучій червоній краватці йшов швидким, пластичним кроком, легко похитуючи плечима; синій силует грайливо виділявся на тлі зеленого моря і до найменшої дрібниці був повен такого легковажного завзяттям, що Дораліс мимовільно усміхнулася. Гільмар спустився до човнів, де зустрів молодого Штіббе. Він наказав приготувати йому човен, сьогодні треба вийти в море під вітрилами, такої погоди більше не дочекаєшся. Гільмар хотів поплисти під вітрилами, але в нього було ще одне бажання, яке сьогодні прокинулось у нього, одне із тих, які палають, ніби гарячка: він хотів поплисти із Дораліс. І не мало значення, чи було щось таке ймовірним, або можливим, тільки одне він знав напевне: він повинен поплисти із Дораліс. Отож він піднявся дюною до подружжя Гріллє.

– Він іде прямо до нас, – подумала Дораліс, – божевільний юнак.

Ганс теж побачив, як він ішов, і кров ударила йому в скроні. Проте коли Гільмар зупинився перед ним і привітався, Ганс спокійно і приязно сказав: «Доброго ранку, пане барон. Чудовий ранок».

– Доброго ранку, – відповів Гільмар, трохи задихавшись від хвилювання. – Шановне панство вже при роботі. А, матінка Вардайн, так, її б і я намалював, якби вмів. Це, мабуть, так, ніби малюєш вічність.

– Гарна погода, щоб плисти під вітрилами, – зауважив Ганс.

– Чудова! – підтвердив Гільмар. – Море сьогодні – мов колиска. Так, от я й хотів запитати, – він звернувся до Дораліс, – чи Ви, люб'язна пані, не хотіли би поплисти разом із нами? У човні є місце на трьох, а Штіббе та я добре ходимо під вітрилами.

Дораліс здивовано подивилася на нього і не могла не посміхнутися з упертого й рішучого виразу його обличчя. «О, я, – сказала вона, – я не думаю, що мій чоловік таке дозволить».

Ганс повним цинобри пензлем так сильно провів по картині, що на щоді матінки Вардайн з'явився широкий червоний шрам. Його самого дуже здивувало, коли він почув свій власний голос, що спокійно та переконливо сказав: «Та чому ні? Адже сьогодні ніякої небезпеки немає. Якщо тобі це принесе задоволення; адже барон – досвідчений яхтсмен».

Дораліс кинула на Ганса дуже здивований і холодний погляд: «Ну тоді це інша справа, – сказала вона, – в такому разі ми попливемо. Ходімо, бароне». Вона підвелася, легко кивнула Гансові, і потім вони спустилися дюною вниз.

Ганс ще трохи там посидів, зішкрябуючи червоний мазок з лиця матінки Вардайн. Зненацька він відкинув усе геть від себе, став на край дюни і подивився їм услід.

Вони вже були біля човнів, він бачив, як Дораліс піднімається в один із них, бачив, як Штіббе та Гільмар пустили його на воду, ось усі троє вже сиділи в ньому, і посудина на диво легко піднялася на перші зелені гребені хвиль. Не звертаючи уваги на матінку Вардайн, Ганс рвучко збіг дюною до моря, там почав ходити вздовж берега, часом зупиняючись, щоб глянути услід вітрильнику. Стоячи ось так на березі й поскубуючи свою бороду, він був подібний на вродливого і брутального сільського парубка. Йому страшенно хотілося заревіти в напрямку моря. Під цим полуденним сонцем йому стало холодно. Для кого ж він грав цю дурнувату комедію довіри і великодушного спокою? Довіра? Та що він власне знав про цю жінку? Він тільки знав, що від думки про те, що він може її втратити, бунтувалася кожна краплина його крові. Адже він не якась горбата ексцеленція, аби бути розважливим і скептичним. Але від ревнощів у нього було прикре, болісне відчуття, як від ганьби, ревності його принижували, руйнували його почуття гордості та самостійності, без них він не вірив, що зможе жити. Ні, слід було змінити це, в іншому разі йому кінець, в іншому разі він усе своє життя не буде нічим іншим, як таким собі добродієм, який викрав графиню Кьоне і тепер стереже її. «Я й далі нічого не бачу», – почув він біля себе чийсь жалібний голос. Біля нього стояла жінка рибалки Штеге і втомленими очима дивилася на мерехтіння моря. А трохи далі, на дюні з'явилися жіночі постаті: на вітрі розвівалася біла сукня-піке генеральші, були там і фройляйн Борк та баронеса Буттлер. Тримаючи перед очима театральні біноклі, вони дивилися на море і стежили за білим вітрильником, який весело ковзав туди, де вже виблискувало полуденне сонце. На човні поруч з білим вітрилом сидів Гільмар. Він сидів навпроти Дораліс і дивився на неї. Вона була серйозною, її хвилювало неясне почуття, ніби Ганс її образив, ніби він зрадив її тим, що ось так зовсім спокійно дозволив їй поїхати. Але на обличчі Гільмара була така щаслива, така весела усмішка, усмішка хлопчиська, який втік зі школи, щоби влаштувати собі день не дозволених канікул, що вона й собі не могла не засміятись і раптом відчула, як і її охопило радісне відчуття веселих канікул. Та й молодий Штіббе, який сидів на іншому кінці човна і керував вітрилом, теж не міг стриматися: на його засмаглому, вкритому легким пушком обличчі з'явилася широка усмішка.

– Ви розумієте, – сказав Гільмар, – якби Ви не поїхали, якби Ви тут не сиділи, я не знаю, що я б зробив. Але я знав, що так повинно статися.

– Добре-добре, ось я сиджу тут, – відповіла Дораліс, – але Ви тепер не кажіть таких... таких палких речей.

– О ні! Звісно ні! – захоплено вигукнув Гільмар. – Та це й не потрібно, більше й нема що казати. Ви тут, слова більше ні до чого. Та й взагалі, останнім часом розмови для мене перетворилися у щось фатальне. Один з одним розмовляти – це може кожен, але один з одним бути – це мистецтво. Отож, якщо Ви втомилися, ось ковдра, а ось подушка. Ви можете трохи поспати. Це буде найцікавіша година в моєму житті. Ви не хочете? Ну то підкладіть цю подушку собі під спину, а цю під ноги, так... і тепер можна було би більше ні на що не звертати увагу, хіба що Ви могли б виглядати трохи задоволенішою. Ви зауважили, що коли дитина їсть щось дуже солодке, то стає дуже серйозною, в неї робляться круглі очі і в них стоять сльози?

– Ах, – нетерпляче відповіла Дораліс, – Ви теж збираєтеся мені розказувати, яка я?

– Ні-ні, – запевнив Гільмар, – я тільки хотів сказати, що у Ваших очах залишилося зовсім небагато від того погляду, яким вони дивилися вчора.

– І що ж це за погляд? – запитала Дораліс.

– Це було вчора, коли Ви ввечері сиділи у своєму кріслі біля лампи й дивилися кудись, – пояснив Гільмар. – Так, я дивився на Вас крізь Ваше вікно, я так постійно роблю, звичайно ж, а що ж іще мав би я робити? Ви вважаєте, що це нечувано. Це, звісно, нечувано, але я б міг вчинити й іще більш нечувані речі. Ви гніваєтесь?

– Ах, так, – повільно й не дуже охоче відповла Дораліс, – звичайно, що я гніваюся, але пізніше, не зараз.

– Добре, пізніше, – закінчив розмову Гільмар. – Давайте викуримо по сигареті.

Сонце кидало на море гарячі промені, його золоте сяйво стікало на хвилі, мов олія, зовсім низько над водою дуже повільно літали чайки, а вітрило на все слабшому і слабшому вітрі тріпотіло, ніби легкі удари крил.

Коли подорож закінчилась і Дораліс та Гільмар трохи пригнічені стояли на березі одне навпроти одного, Дораліс простягнула Гільмарові руку і сказала: «Дякую». Гільмар насупив брови. «Суходіл, – відповів він похмуро, – це справжня нищість». Після цього вони розлучилися. Дораліс повільно й нерішуче ішла додому. Думка про обід, про пару, яка йтиме від великих картоплин, про строгий та пильний погляд Агнеси мучили її, і несподівано до цих прикрих речей додалося ще й відчуття жалю до Ганса. Вона весь цей час була від нього так далеко, і в своїх думках його навіть не згадала. Ну що ж, якщо вона вдома побачить, що він сумний, сердитий або прикрий, то буде до нього милою і люб'язною, і від цього пориву почуттів їй зробилося добре на серці.

12

Ганс сидів за накритим до обіду столом і читав. Коли Дораліс увійшла, він підвів очі і спокійно сказав своїм звичним голосом: «Ну як, ти добре провела час?»

– Так, дуже добре, – відповіла вона.

– Ну й чудово, – сказав Ганс, – я теж навчуся плавати під вітрилами, щоб ти могла мати це задоволення й без допомоги чужих лейтенантів. А тепер давай поїмо.

Під час обіду Ганс, як здавалося, почував себе невимушено, знову багато говорив про свої плани, він отримав листа з Мюнхена, перспективи видавались непоганими. Був якраз відповідний момент починати щось серйозне. Часом він дивився на Дораліс і чекав якоїсь відповіді, і вона відповідала, проте відповіді її звучали ухильно і роздратовано. Стан її душі поступово став чимось нагадувати стан душі ображеної людини. Здавалося, що Ганс цього не помічав, він тільки зробився особливо ввічливим, гаряче з нею погоджувався і поводився з нею, як із кимось, кого треба дбайливо оберігати. А потім надійшла пообідня пора і наповнила кімнати своїм жовтим сонячним світлом. Ганс і далі говорив, але Дораліс здавалося, що всі ці речі не мали з нею нічого спільного. Знову й знову Ганс повторював: «Коли ми будемо в Мюнхені», зрештою, Дораліс його нетерпляче перебила: «У Мюнхені? Але ж цього ще довго не буде». Ганс зупинився перед нею: «Ні? Гм. Ну добре, тоді ми залишимося тут».

Він у задумі погладив свою бороду і знову почав ходити по кімнаті. «Але справа в тому, – нарешті почав він, – що людина повинна мати якесь заняття. Боюся, що коли ми залишимося тут на довше, я повністю перетворюся на рибалку. Вночі я вже бачу сні про рибу».

– Та це ж добре, – сказала Дораліс.

– Можливо, – вів далі Ганс. – Ти вийдеш разом з нами цієї ночі в море?

Ні, вона не хотіла. «Давай спробуємо щось інше, – сказав Ганс. – Можливо, тобі буде цікаво навчитися в Агнеси куховарити».

«В Агнеси?» Ні, на це в Дораліс не було жодного бажання. Та так, врешті-решт, на його думку, це зрозуміло, але ось, наприклад, та фройляйн Борк звернулася до нього в справі дітей рибалок. Вона вважала, що якась освіта могла би принести тут чимало користі; можна було б зайнятися опікою цих бідолах.

– Ти хочеш знайти мені заняття? – запитала Дораліс.

– Я шукаю щось, що б могло піти тобі на користь, – відповів Ганс, але вона роздратовано продовжувала: «Це що, мав би бути початок мого виховання?»

Ганс почервонів: «Ні, ні, та зовсім ні». Він повернувся до Дораліс спиною і подивився через вікно. Чоловік і жінка ішли дюною вгору: рибалка Штеге, який зрештою повернувся додому, і його жінка. Він крокував, широко розставляючи ноги, спокійно, ніби нічого не сталося, а його жінка дріботіла за ним; усе її хвилювання кудись зникло, і вона, як зазвичай, дивилася з похмурим виглядом собі під ноги, щоб не наступати на кругляки. Ця картина трохи повернула Гансові настрої. «Штеге таки і на цей раз повернувся, – повідомив він, – а жінка, як вона йде вслід за ним! У неї вигляд, як у сердитого кредитора, коли забарний боржник зрештою повернув йому свій борг. Вона кладе в кишеню власного чоловіка!» Потім він повернувся до Дораліс, добродушно усміхнувся і сказав: «Гадаю, нам треба перейтися. Надворі, можливо, й ми підемо собі разом, як ті Штеге».

Вони вирушили на прогулянку вглиб суходолу, повз хатину лісника Ціббе, а далі й під гору до соснового заповідника. Молоді деревця з рожевими стовбурцями та сивно-зеленими верхівками стояли тут на однаковій віддалі одне від одного. Посадку перетинали прямі жовті доріжки. Повітря дуже нагрілося і від запаху живиці було дуже важке. Ганс намагався бути захопленим: «Чудово! Колір! Колір! І який! Та з цього можна пошити сто тисяч плащів для венеціанських мадонн».

– На мою думку, тут усе скоріше схоже на стан у шкільному класі в час післяобідніх уроків, – ухильно відповіла Дораліс. Ганс з її слів голосно засміявся, сподіваючись, що Дораліс і собі сміятиметься: «Шкільний клас! Дуже гарно, але що за клас! Зелено-сині стіни, золота підлога і цей запах. Якби ми сиділи в таких шкільних класах, то були б із нас зовсім інші хлопці». Дораліс не сміялася. Їй раптом нестерпно захотілося моря під полуденним сонцем, захотілось до вітрильника, до Гільмара, до молодого Штіббе, як це часом буває, коли шалене бажання якоїсь щасливої миті в нашому минулому охоплює нас так сильно, що стає боляче. Вона мусила заговорити про це: «Барон Гільмар каже, – почала вона, – що море сьогодні зелене, прозоре і солодке, як російське повидло».

– А, то він так сказав? – зневажливо промовив Ганс. – Та такий лейтенант вічно щось має до діла із солодощами. Він їх їсть, роздає, щось про них каже і не вдовольниться, поки все море не перетворить у повидло.

Дораліс нічого не відповіла і якийсь час вони мовчки йшли поруч дорогою, яка нікуди не звертала. Коли на стовбури берез уже лягли червоні промені сонця, вони повернули додому. По дорозі їм зустрічалися робітники, які поверталися з поля: чоловіки у білих полотняних штанах, за ними – їхні жінки з ложками для каші в руках. Тут і там одна з пар зупинялася перед невеликою халупою; чоловік відчиняв

двері, нагинався, щоби пройти, слідом за ним – його жінка; вони зникали в чорній норі, і двері за ними замикалися з рипом на замок. Коли Ганс і Дораліс підійшли до свого житла і він, трохи нахилившись, увійшов туди першим, Дораліс зітхнула й подумала: «Як у тих малих халупах; непомітно зникаєш у чорній норі, риплять двері, і світ, повний прекрасних, хвилюючих можливостей, залишається десь там, за межами цих стін».

Надійшов час вечері, з неодмінною камбалою та великими картоплинами, Ганс їв швидко і багато, жваво розмовляв з Агнесою, здавалося, він радіє, що виходить у море ловити рибу. Незабаром він встав з-за столу, щоби переодягнутися, і вийшов з кімнати. «На добраніч, гарного сну», – сказав він і поцілував Дораліс у чоло. Агнеса щось пробурчала: що, мовляв, «ось так утікати кудись поночі» і що так не робиться. Настала ніч, Агнеса принесла лампу й пішла, похмуро кинувши «на добраніч». Дораліс підсунула крісло ближче до вікна, яке виходило на море, і зручно простягнулася в ньому. Їй здавалося, що десь тут зовсім поруч були образи та сни, які вже чекали на неї протягом усього післяобіду, і ось тепер вони могли прийти до неї. Надворі була зоряна ніч, легкий вітерець приніс із полів на берег моря запах конюшини і запахи соснового лісу. Шум моря був сьогодні на диво несміливим та млявим. Часом здавалося, що море мовчить, потім здіймалася хвиля і щось бурмотіло, і тоді лише за якийсь час прокидалася ще одна і їй замріяно відповідала, на березі під важкими кроками неговіркої пари закоханих перестукували камінці. Дораліс заплющила очі й хотіла віддатися своїм думкам, але вони поступово перетворилися в сон, і вона заснула. Їй снився сад у замку, вона йшла прямою, безкінечною стежкою разом з Гільмаром, по обидва боки у грядках стояли гладіолуси, дуже високі, вогняно-червоні гладіолуси. І раптом посеред однієї грядки там з'явився граф, він був по коліно в гладіолусах. У нього було маленьке сіре обличчя, густо всіяне зморшками. Він стояв і дивився на свій годинник, який тримав у руці. «Тепер він нас бачить, – сказав Гільмар, – але це не має значення», – він нахилився і поцілував її.

Однак тоді Дораліс уже розуміла, що вона більше не спить, що тут був Гільмар, що вона весь час чекала на нього, чекала, що він її поцілує. Дораліс не розплющувала очей, і лише коли Гільмар узяв її руки і сказав: «Які холодні Ваші руки, Ви мерзнете від самотності», – вона подивилась на нього. Гільмар стояв поруч з нею на колінах і на неї знову дивилися його очі, в них було те вперте, шалене бажання, яке робило її безсилою і від якого вона майже відчувала біль. «Чому Ви тут?» – запитала вона.

– Чому? – нетерпляче запитав Гільмар, – а де ще я повинен бути? Я більше не належу до інших, Ви ж дуже добре це знаєте, Дораліс.

– Ні, це підло, – відповіла Дораліс.

– Це підло, можливо, – сказав Гільмар, – але підлість ця наша, Ваша й моя. І коли інші нас проклинатимуть, оголошуватимуть поза законом, то лише тоді ми з Вами будемо разом, як це було сьогодні на морі. Тоді ми зможемо винайти собі життя, наше власне життя. Та ж це справжнє безглуздя: завжди жити тим життям, яке для нас придумали інші. Ні, послухайте, Ви не можете жити життям герра Грілля, і я не можу бути нареченим моєї маленької святої, це ж зрозуміло. Отже так, завтра я повинен повертатися до свого полку, щоби виправитись. Але Ви скажете, що я повинен залишитися, і я залишуся, й ані полк, ні уніформа, ні все інше не матимуть значення. А Ви, Дораліс, Ви відпустите герра Грілля.

– Не кажіть так, – перебила його Дораліс, – він добрий.

– Добрий! Добрий! – вигукнув Гільмар. – Та звичайно, що він добрий, усі вони добрі, ті інші, тільки ми не добрі, ми не можемо бути добрими, тому вони мусять дати нам піти нашою власною дорогою.

Дораліс глибоко зітхнула і тихо сказала: «А тепер Вам треба йти геть».

– Так, тепер, тепер, – повторив Гільмар. Він трусив руки Дораліс, які міцно тримав у своїх, і в його очах сяяв нестримний тріумф: «Ви кажете тепер, але я можу прийти знову і тоді... тоді...».

Біля вікна, яке виходило на дюну, на якусь мить з'явилася Лоло: дуже бліда, вона із серйозним виглядом заглянула в кімнату.

Як і щовечора, Лоло піднялась із Ніні у їхню кімнатку на піддашші й лягла в ліжко. Вона не спала і широко розплющеними очима дивилась у темряву. Вона снувала свої великі, неясні думки, які всі ці дні носила в собі, які в ній усе міцнішали й повністю захопили її.

Жертву, вона хотіла принести жертву. Вона більше не могла витерпіти заплутані, незрозумілі муки та розчарування історії свого кохання, тож тікала у той запаморочливий стан, до якого жіноче серце може довести лише бажання жертви. Тепер усе це перетворилось у велику подію її власного життя, вона була захоплена глибиною власної душі. Померти було легко. Вона хотіла виплисти далеко в море, ген аж за обмілину. Хотіла плисти, аж поки не прийде вже знайома їй утома, коли вже бажаєш тільки простягнутися на поверхні води, без жодних бажань, без жодних рухів. Так, і тоді вона настане, ця темна тиша, і все те жакливе напруження почуттів і бажань кудись щезне. Тільки-но в будинку стало тихо, Лоло підвелася. Вона вбрала свій купальний костюм, закуталась у плащ і вислизнула надвір. Ніч була чорна і тепла, на небі – великі, яскраві зорі. Такого вона й чекала, все було добре. Коли вона побачила світло у вікні господарства Вардайнів, то від неясного бажання ще більшої гіркоти і ще більшого болю захотіла підійти й заглянути туди. Вона побачила, як Дораліс сидить у кріслі, а Гільмар біля неї стоїть на колінах, але це не надто сильно схвилювало її, цього вона чекала, так і повинно бути. Вона спокійно зійшла до моря. Там вона зняла свій дощовик, скинула взуття і зайшла у воду. Її торкнулися маленькі теплі хвильки. Вона попливла, безмежна насолода прийняла її тіло. Чорні гребені хвиль, на яких зорі відбивалися, ніби рухливі золоті цятки, м'яко підіймали її догори і знову м'яко опускали у чорні, всіяні зірками заглибини поміж хвиль. Усе те гарячкове збудження та гнітюче відчуття обмеженості залишили її, вона більше не розуміла, чому вона тут, вона тільки знала, що була щасливою і що їй треба було плисти далі. Часом вона лягала на спину й дивилась угору, і їй було так, ніби вона падає у чорну безодню, де вихором неслися золоті зорі. Так і тривало якийсь час, аж ось їй здалося, що в непроглядній темряві на поверхні води щось стоїть і не рухається, ніби привид якогось човна. Вона попливла жвавіше, стала докладати більше зусиль, ніби мала мету, якої повинна досягти. А потім її раптом охопило усвідомлення того, яка страшна широчінь навколо неї, яка страшна глибина під нею. Від страху в неї перехопило подих, усе зробилося ворожим, усе було проти неї, вона мусила боротися з цією масою хвиль, які тепер здавалися їй твердими й холодними, мов чорний метал. Кілька разів вона крикнула в темряву ночі, знову запрацювала руками й ногами, почала боротися із чимось, що хотіло її занурити під воду, потягти донизу, а потім усе зникло.

– Та ми ту' ввіймали дивну нічну рибину, – сказав Штіббе і витягнув Лоло у свій човен, – мені ся здає, що то панюся з заїзду. Але вже води ся наковтала. Візьми її, Андре, ти знаєш, як ся з панюсями обходити.

Андре взяв Лоло, яка лежала, не виявляючи ознак життя, він закутав її у свій плащ і почав вмовляти: «Випльовуйте воду, весь час випльовуйте воду». Штіббе сердито взявся за весла: «Швидко вертаєм додому, – пробурчав він, – бо інакше вона нам замерзне. Що то за міські глупства, лізти у воду! Та вона кого хочеш затягне. Занесемо панюсю до Вардайнів, туди ближче. Най ті з міста самі розбираються зі своїми глупствами».

Дораліс була знову сама у своїй кімнаті, коли чоловіки зайшли до хати. Вона не відразу зрозуміла. Був тут рибалка Штіббе, був ще хтось, і Штіббе когось приніс, він приніс Лоло, та була зовсім бліда, очі заплющені, її довге мокре волосся звисало донизу з руки рибалки.

– Ми її там на морі ввіймали, – сказав Штіббе, – вона ся не збирала повертати назад. Шо то за така нічна рибина, сказав я до Андре, і ми попливли за нею. Ах, та вона жива, вона ще й як жива. Лиш води ся наковтала. Де її положити? Ага, там на ліжко. Андре пішов до заїзду сказати пані, щоб її забрала.

Лоло поклали на ліжко, Штіббе ще раз повторив: «Вона жива-живіська», і чоловіки пішли. На галас прийшла Агнеса, вона відразу оцінила ситуацію, заходилася біля Лоло, роздягнула її, закутала в ковдру, розтерла, весь час вона похмуро мовчала й лише один раз зауважила: «Вона не відкриває очі не тому, що не може, а тому, що не хоче». Зрештою вона вирішила приготувати гарячий чай, Дораліс просто треба було далі розтирати Лоло.

Стоячи на колінах біля ліжка, Дораліс розтирала дівчині кінцівки. Лоло зітхнула, розплющила очі й із серйозним виглядом подивилась на Дораліс. У незворушних рисах її вузького обличчя було щось не за літами суворе.

– Як... як Ви себе почуваете? – запитала Дораліс.

– Добре, – сказала Лоло таким голосом, яким відповідають на пусте, байдуже запитання. Але Дораліс з усією пристрасстю нахилилася над нею, ніби хотіла її зігріти й захистити. «Як Ви могли вчинити таке?» – прошепотіла вона. Лоло трохи звела брови і сказала тим самим холодним і погордливим тоном: «Він не винен. Я це зрозуміла, коли побачила Вас, він інакше не може, а Вас... Ви не винні, що Ви така вродлива».

– Ні, я не хочу цього! – майже з люттю вигукнула Дораліс. – Він повинен залишитися з Вами, він повинен Вас кохати, Вас, він повинен, повинен!

Лоло відвернулася, заплющивши очі, ніби хотіла, щоб її лишили в спокої, і сказала сумно і втомлено: «Та тепер, тепер я вже не знаю».

Дораліс більше не наважувалася щось сказати. Стоячи біля ліжка на колінах, вона від нестерпного приниження почувала себе жалюгідно. Почувся сильний голос генеральші: «Де вона? Де вона лежить? А, у Вас тут є гарячий чай, люба пані, дуже добре». Відтак генеральша з'явилася у дверях спальні: вона вбрала свій солом'яний капелюх поверх чепця і накинула дощовик на нічну сорочку. Була вона червона й захекана: «Дитино! Дитино моя! – вигукнула вона\., – Що за історія! Чи хтось чув коли-небудь про таке! Що я мушу пережити щось подібне! Де гарячий чай, люба пані?»

Фройляйн Борк та Ернестіна були з нею, навантажені рушниками та плащами. Серед загального безладу генеральша почала роздавати накази, а між тим час від ча-

су сварилася: «Ця надмірність така властива Буттлерам, це дурні буттлерівські серця. Це в них не від мене. Люба Кьоне, дайте-но хусточку, їй треба трохи підсушити волосся. І в мої часи заручались, і закохувались, і ревнували, адже й тоді чоловіки вартували небагато, але ми від того не вмирили. Але нинішня молодь, та вона як задурманена».

Лоло безвольно, ніби лялька, дозволяла робити з нею все, що треба. Зрештою вона підвелася на ноги, закутана в рушники і плащі, фройляйн Борк та Ернестіна її підтримували. «Повертайтеся додому, – наказала генеральша, – але тихо, щоби донька моя не прокинулася, досить того, що зранку люди почнуть базикати. Дитину покладіть у ліжко, дайте грілку і чай з валер'янки. Йдіть уже, я ще тут трохи побуду. Ви ж дозволите, моя любя?» – повернулася вона до Дораліс.

Лоло повели геть.

– Йдіть сюди, любя Кьоне, – сказала генеральша, взявши Дораліс під руку, вона повела її у вітальню. «Сідайте, Ви білі, як полотно. Я теж сяду ненадовго, таке не для моїх старих костей». Зітхнувши, вона сіла на стілець і якийсь час мовчки про щось думала. Її велике обличчя було тепер блідим і видавалось старим і заклопотаним.

– Ні! – знову почала вона. – Такого я не передбачила. Я взагалі-то не дурна, але такого я не чекала. Нашому перебуванню тут тепер таки прийшов кінець. Шкода. Вас, моя любя, я завжди захищала. Моя донька робила з Вас хижого звіра, але я Вас захищала. Ну так, Ви втекли від Вашого старого графа. Так не робиться, вже хоча б з моральних причин, та це був дурний шлюб, і Ви дозволили Вашому художникові Вас викрасти, ну добре. Але тепер, моя любя, цього досить, не можна ж весь час дозволяти, щоби Вас хтось викрадав. Ніхто ж не може жити тим, що його викрадають. І потім, у малій є цей наречений, я їй його не вибирала, його їй дали, і вона в нього закохалася. Такими справами Буттлери завжди займаються дуже ґрунтовно. Ви могли б його залишити для неї.

Генеральша на якусь мить зупинилася, щоби перевести дух. Дораліс непорушно сиділа, по її блідому обличчю невпинно котилися сльози.

– Ви писана красуня, любя моя, – вела далі генеральша, – але яка від цього користь? Спробуйте все-таки жити нормальним життям з Вашим художником, здається, він годяща людина. Дати себе викрасти, це робиться швидко – воно правда, мене ніколи не викрадали, та мені цього й не треба було, я завжди була цілком задоволена своїм Паліковим – проте я собі так думаю відповідно до того, що бачу навколо себе. Але жити з тим, хто тебе викрав, оце мистецтво. Повірте мені, можна жити дуже добре, навіть якщо мужчина не стоїть перед Вами постійно на колінах. І ще одне. Коли до Вас завтра прибіжить молодий чоловік, скажіть йому кілька розумних слів. Ви йому закрутили голову, то поставте йому її знову на місце. Ну от, а тепер я піду. Вам, моя любя, слід поспати, бо інакше Ви захворієте, а з того нікому не буде користі.

Генеральша підвелася, по-материнському провела рукою по вологих від сліз щоках Дораліс і вийшла. Дораліс і далі сиділа на своєму місці й повними страху очима заціпеніло дивилася перед себе. Підтягнувши ноги, вона обхопила руками коліна й зіщулилась на кріслі. Чи це про неї говорила ця стара жінка? Чи це такою бачили її люди? Чи власне такою вона була? Її охопили відразу і страх, було таке враження, ніби до неї прилипло щось нечисте й огидне, що її спотворювало до невпізнання.

Прийшла Агнеса і принесла чай: «Вам треба його зараз випити», – різко сказала вона. Дораліс підкорилася. Стоячи біля неї, Агнеса уважно на неї дивилася і

бурмотіла: «Тут є Ваша вина, Ганс також винен. Я йому казала, що це він вічно кудись тікає? Треба добре вважати, коли маєш таку, яка вже один раз втекла від чоловіка. Але стара пані тут у нас не має чого проповіді читати. Ліпше хай своїх паньось і паничів тримає строгіше. А тепер треба йти спати».

Вона взяла Дораліс за руки, щоб підвести з крісла, повела у спальню, роздягнула, як дитину, допомогла лягти в ліжко і добре її накрила. «Тепер спати, – сказала вона, – це ніколи не пошкодить», і вимкнула світло.

13

Коли Дораліс прокинулась, то почула, що в сусідній кімнаті розмовляють. Ганс уже, мабуть, повернувся зі своєї нічної мандрівки, і Агнеса йому щось пошепки розповідала. Їй здавалося, ніби там безупину шипіли. Лише зрідка Ганс своїм глибоким голосом вставляв пару слів. Тривало це досить довго, та несподівано розмова перервалася, рипнули двері, і стало зовсім тихо. Надворі було сонячно, їй здалося, що піднявся вітер, тому що сіті, які для просушування повісили у неї перед вікном, почали гойдатися. На паркані сиділо двійко дітей, великими ногами вони гупотіли по штахетах і різкими голосами співали, перекикуючи шум вітру: «Генне, генне, гелле, гелле, го, го!» Дораліс міцно притиснулася до своїх подушок. У її думках почалася болісна робота пов'язування минулого дня із новим. Перед її очима постали нічні події, вони заявили про себе, мов кредитори, які представляють свої рахунки. Але передусім з'явилася та лиховісна, примарна Дораліс, про яку люди говорили, як про хижого звіра, яка жила тим, що дозволяла себе викрадати, і яка штовхала на смерть молодих дівчат. Уперше в житті Дораліс видалася нестерпною сама собі.

Увійшла Агнеса і принесла чай, нині Дораліс мала його випити в ліжку. Агнеса стояла поруч із нею і розповідала, що Ганс повернувся, вони наловили багато риби, із заїзду до берегового сторожа послали по коней, щоби перевезти до колії річі. Так, був тут ще цей молодий панич із заїзду, він хотів поговорити з люб'язною пані. «Що я маю йому сказати, коли він прийде знову?» – закінчила Агнеса свій звіт, і в її тьмяних очах спалахнули зелені вогники, як в очах злих собак. Від цього погляду Дораліс почервоніла. Коли вона вигукнула: «Я не хочу його бачити! Скажи йому, хай їде геть! Я не хочу його бачити, ніколи!» – то прозвучало це і вимучено, і розгнівано.

«Я передам», – пробурчала Агнеса і пішла.

За якийсь час, саме коли, сидючи перед дзеркалом, Дораліс розчісувала волосся й уважно розглядала своє обличчя, ніби це було щось нове для неї, із сусідньої кімнати до неї долинули різкі голоси. Агнеса сказала глибоким голосом, чітко й повільно, як вона робила, коли в неділю зранку сама собі читала Біблію: «Люб'язна пані каже, що вона не хоче пана бачити. Хай пан їде геть. Вона каже, що вона не хоче його бачити, ніколи. Так вона сказала».

Почувся трохи гугнявий голос Гільмара, й Агнеса почала знову: «Люб'язна пані каже, що вона не хоче пана бачити, хай пан уже їде геть. Вона каже, що вона не хоче його бачити, ніколи, так вона сказала».

На якусь мить запала мертва тиша, потім дзенькнули шпори і голосно грюкнули двері. Дораліс підійшла до вікна, вона побачила, як Гільмар спускався дюною

вниз. Він був в уніформі. Спочатку він ішов повільно й нерішуче, трохи нахиливши голову. Проте внизу на березі він почав легко похитуватися з боку в бік, у його ході з'явилося щось чарівне й безтурботне. Шпори, гудзики та шнурівки уніформи іскрилися на сонці, воно ніби обсіпало його постать рухливими ліхтариками: «О ні! – подумала Дораліс. – Я не хвилюватимусь від того, що бачу». Але з'явився далекий спогад дитинства, Дораліс не могла з цим нічого вдіяти, спогад з'явився подібно до того, як до нас мимоволі приходять і нас хвилюють сни. Весняний вечір у старому саду, вдома, маленька Дораліс самотньо стоїть на посипаній гравієм доріжці й засмучено дивиться у жовте вечірнє небо. Аж ось прибуває група мандрівних музик: чоловіки з блискучими сурмами й ріжками в руках шикуються перед сходами і починають сурмити, і весь той тихий сад тут же наповнило таке чарівне, таке веселе збудження, що Дораліс захотілось їм підспівувати, і вона починає на доріжці танцювати. Але тут на сходах з'являється міс Пламмерс і робить музикам знак, що їм слід припинити музику, улюб'язної пані мігрень. Стає тихо, чоловіки пакують свої ріжки та сурми і йдуть далі, вони спускаються путівцем униз назустріч вечірньому небу сірчаного кольору і промені західного сонця виблискують на великих ріжках. Маленька Дораліс стоїть біля садової огорожі й дивиться їм услід з тяжким серцем. Дораліс нетерпляче відвернулася від вікна й одягнулася. Щось серйозне й важливе мусило статися ще сьогодні: вона повинна була поговорити віч-на-віч з Гансом. Вона неспокійно ходила кімнатою, але їй здалося, що там холодно. Вона хотіла зігрітися, вийшла надвір і сіла на лавку, де ввечері зазвичай сиділи Вардайни. Зараз там сиділа тільки матінка Вардайн, вона грілась на сонці й дивилася на море. Стара трохи посунулася, щоб дати Дораліс місце й лише буркнула: «Тепло». Так вони й сиділи поруч, і Дораліс чекала. Вона не робила більше нічого, тільки чекала, адже бувають події, які спочатку повинні настати, щоб ми могли щось думати далі.

Врешті-решт Ганс повернувся, він піднявся до них нагору польовою дорогою. Ішов він повільно, виглядав утомленим і змученим, ніби пройшов добрий шмат дороги. Коли він проходив біля лавки, то кивнув: «Доброго ранку, матінко! Доброго ранку, Дораліс!» і відразу зайшов у хату. Дораліс пішла слідом за ним. У вітальні вона притулилася спиною до стіни, поклавши долоні рук на стіну, ніби хотіла їх охолодити. Ганс пішов до свого малярського приладдя й займався своїми пензлями. Обоє якийсь час мовчали, поки у Дораліс не вирвалося щось схоже на стогін: «Боже мій! Та скажи вже що-небудь!»

Ганс повернувся до неї лицем. Трохи згорблений, він стояв перед нею, тримаючи руки в кишенях маринарки. Коли Ганса щось гнітило чи коли він дуже потерпав, то його гарна постать іноді могла набувати важких, незграбних рис сільського парубка, який втомився від роботи на полі. «А що я можу сказати? – відповів він. – Яке я маю право? Право, яке ти мені дала, ти можеш у мене відібрати й дати іншому. Так, як ти його відбрала у свого старого чоловіка і дала мені, ніякої різниці тут нема. Ми, селяни, добре вміємо рахувати».

Дораліс підняла догори руки і сплела долоні за головою: «Ти говориш дуже справедливі речі, – вигукнула вона, в її голосі вчувався гнів, – але це не так! Немає нікого іншого. Він поїхав, назавжди поїхав. Він не має жодного права. Мені не треба нікого, хто переді мною стоїть на колінах». Вона замовкла, в її очах з'явилися сльози, голос від цього зробився невпевненим і тихим. Вона ще додала: «Ну як тут зарадити? І що я тепер маю робити?»

Ганс відвернувся і глянув у вікно. Якийсь час у кімнаті було зовсім тихо. Надворі діти сиділи на паркані й далі співали: «Генне, генне, гелле, гелле, го, го!» назустріч вітрові. Зрештою він повернувся, поволі підійшов до Дораліс, обережно погладив рукою її волосся і сказав: «Що ти маєш робити? Тепер тут, мабуть, стане трохи самотньо. Ми ж можемо якийсь час просто бути поруч. Тобі тут ніхто нічого лихого не вдіє. А потім ми звичайно знову повернемося один до одного».

Дораліс не відповіла. Перелякана, вона мовчки стояла посеред кімнати. Думка про те, щоби «просто бути поруч» із цим сильним, ніжним чоловіком, викликала в неї тепер почуття безпеки, від страху в своїй душі, від страху перед самою собою й перед іншими їй здалося, що почуття безпеки – це саме те, що їй було потрібно.

14

Стояли світлі вересневі дні, повівав свіжий північно-східний вітер. Хмари клубочилися, збираючись у великі білі острови, і швидко мчали по небу, а їх темно-зелені тіні пробігали по сіро-зеленій поверхні моря. На березі все було в постійному русі, на вітрі тремтіли тверді стебла на дюнах, розгойдувались підвішені для просушування сіті й риба, і тріпотіли спідниці та хустини рибальських жінок.

– Я, як Вам відомо, пішов у відставку, – сказав таємний радник Кноспеліус Гансові, коли вони разом ішли назустріч вітрові берегом моря, – у своєму житті я досить нарахувався і вважаю, що тепер це цілком у порядку, коли я заповнюю свої дні боротьбою з вітром.

– Мене злостить цей вітер, – сказав Ганс. – Знаєте, я малюю море, я малюю його цілий день, за винятком того часу, коли я його вивчаю. А при такому вітрі море – далеко не найкраща модель, що п'ять хвилин у нього інше обличчя.

– Можу собі уявити, – зауважив Кноспеліус. – Матінка Вардайн зручніша, вона сидить собі тут, ніби вирізана з дерева свята Анна.

Ганс, поглинений своїми думками, захоплено вів далі: «Та взагалі, це якась діявольська історія з тим морем, його неможливо схопити, мені не вдається вловити логіку його ліній та рухів, його звичайний вираз обличчя, знаєте, адже малюючи портрет, я повинен побудувати для своєї моделі її усереднений вираз обличчя, який враховує можливість включення в нього всіх миттєвих виразів. Ну от, з морем мені таке не вдається, а я ж його досконало вивчив. Я плаваю в ньому годинами, виходжу в море і вдень, і вночі, підстерігаю його в кожную можливу мить упродовж дня. Для мене це перетворилось у справжню одержимість».

– Так-так, – пробурмотів Кноспеліус і скося лукаво подивився на Ганса, – то це тепер Ваша одержимість. Ну так, дуже зручно мати якусь одержимість. Тоді не треба міркувати, що слід робити, людина мусить щось робити, хоче вона чи ні. Це як на державній посаді, людина мусить іти у свій кабінет, хоче вона чи ні. Я вже зі своєю одержимістю попрощався й пішов у відставку.

Вони були змушені зупинитись і вхопитися за свої капелюхи, які порив вітру хотів зірвати їм з голови. Тут Кноспеліус показав на дюну і сказав: «Ваша пані дружина вже сидить там біля мольберта і шиє, я так гадаю».

– Так, вона шиє сорочки для рибальських дітей, – розсіяно відповів Ганс. Велике, бліде личко Кноспеліуса набрало серйозного вигляду, він уважно подивився на Ганса: «Он як, це щось нове».

– Так, це щось нове, – ніби між іншим підтвердив Ганс. – Взагалі-то я також зараз іду працювати, до побачення. – І він почав підніматися дюною вгору.

Кноспеліус ще постояв там, дивлячись на Дораліс, і пробурмотів: «Так, це щось нове».

Дораліс сиділа й шила. Тепер вона залюбки займалася цією роботою, це створювало враження спокою, тоді їй здавалося, що все в порядку. Проте довго вона не витримувала, від обшивання полотна її пальці ставали нервовими. Дуже скоро вона відклала роботу і простягнулася на своїй ковдрі, щоб дивитися на хмари. Часом вона чула, як Ганс говорив до своєї моделі. «Що це?» – раптом вигукнув він.

– Що таке? – запитала Дораліс.

– Дуже дивно, – сказав Ганс, – раптом на кожній хвилі з'явився невеликий ореол. Здається, ніби по кожному гребеню хвилі провели світловим олівцем.

– Так, та тут що завгодно можна побачити, – зауважила Дораліс, не підіймаючись.

– Дуже дивно, – вів далі Ганс, – одного разу я вже бачив щось подібне, коли хлопцем якимось пас вівці, то на всіх гірках з'явилися раптом ці ореоли.

«Ах, – подумала Дораліс, – то він ще й вівці пас». Останнім часом у розмовах Ганса постійно з'являлися зауваження про село, селянську кров та польові роботи. Звучало це майже так, ніби він їй докоряв, і коли Ганс додав: «Так, на пасовиську з вівцями можна чимало навчитися», – вона не могла стриматися і роздратовано відповіла: «Я нічого не можу вдіяти з тим, що я вівці не пасла».

Гансове обличчя негайно набрало формально-дружнього виразу, з яким він тепер мав звичку розмовляти з нею, і він увічливо сказав: «Звичайно, цього від тебе ніхто й не вимагає. Ти у своєму середовищі також навчилася чимало вартісних речей, яких не можна вивчити на пасовиську».

Дораліс зітхнула, і в черговий раз запанувала одна з тих довгих мовчанок, які тепер часто поставали між ними. Вона й не уявляла собі, що двоє людей можуть так довго мовчати в присутності одне одного, як це робили тепер вони з Гансом. Ганс раптом відкинув геть свій пензель і сказав, що мусить за цим явищем поспостерігати зблизька і що він хоче вийти на човні в море. Він побіг до моря. Дораліс спокійно лежала й далі, адже при такому вітрі він би все одно не взяв її із собою. То це й було те спокійне перебування поруч? На початку воно видалося Дораліс мирним та заспокійливим. Адже вона була зовсім покинута серед цього ворожого, тривожного світу. Але згодом усе це почало їй неабияк збуджувати. Хоча Ганс і стояв мовчки біля свого мольберта, Дораліс усе-таки знала, що він внутрішньо розмовляв із нею, що він докоряв їй, що його горде й уражене кохання виливалося на неї з усією властивою йому веломовністю. Вона була в цьому настільки впевнена, що ніби бачила, як він до неї говорить, тільки що був він ще занадто далеко, аби вона могла його почути. Та вона й сама постійно розмовляла із Гансом, виправдовувалась, звинувачувала його, принижувала себе. Проте одного разу повинна настати мить, коли їм обидвом буде забагато всього того, що вони мали б сказати одне одному, і вони його скажуть, тоді надійде година, коли кожен по-справжньому зможе виговоритись, надійде година примирення. Таке ж існувало, адже так було написано в усіх книжках, таке можна було побачити в усіх театрах, таке обов'язково мало настати. Очікування цієї години й було заняттям Дораліс протягом довгих, одноманітних днів. Наскільки це було можливо, вона була поряд із Гансом, прислухаючись до кожного його слова, чи це, бува, не початок їхньої великої розмови. Вона точно знала, що вона б тоді

сказала і вже задалегідь відчувала біль і блаженство неймовірно сильних почуттів. Але вона мучилась і від нетерпіння: чому ж нічого не відбувалося? Як довго ще все це мало тривати? Вона більше не могла спокійно лежати на дюні, їй захотілося зійти вниз і посидіти перед хатиною, дивлячись на море й уявляючи, що Ганс там у човні розмовляє із нею.

На лавку падали гарячі промені сонця. Матінка Вардайн кивнула й посунулася вбік, коли Дораліс підсіла до неї. Перед ними у піску кощаві квочки вовтузилися, безрадісно та покірно квокчучи. Через відчинене вікно чувся дзенькіт ложок, сім'я Вардаїнів обідала, не кажучи ані слова. Дим піднімався з комина і в інших халупах, там також було тихо. Халупи ці були переважно чорні й мовчазні, хіба що інколи чувся пронизливий жіночий голос з хатини Штеге, коли сам Штеге повертався додому напідпитку. Часом зчинявся гармидер нагорі у берегового сторожа, коли той бив свою жінку. «Вони б'ються, – сказав якось таємний радник, – бо вони закохані».

«Ну так, – подумала Дораліс, – може, це й зручна манера викликати когось на розмову, тільки що для них з Гансом таке було неприйнятним». Дораліс подивилась на море, щоб відшукати там човен Ганса.

Вона не любила море з його незмінним і сонливим мерехтінням. Воно постійно було всюди присутнє, його звідусюди було видно, всюди було чути, кожен говорив про нього: неговіркі рибалки, коли вже говорили, то говорили про море, неговіркий Ганс, коли говорив, то говорив про море. А їй здавалося, що воно дихало безкінечною, гнітючою самотністю. Мов маленький привид самотності, берегом там унизу й далі ходив у своєму сірому пальті та сірому капелюсі таємний радник Кноспеліус. Усе це було безрадісне, сонне та повсякденне, й усе ж таки, коли б Ганс зараз повернувся додому, то воно могло б статися, все могло б раптом змінитися: у Дораліс від того в усю цю сонливість та повсякденність вплітався таємний неспокій чекання.

На обід Ганс повернувся додому. За столом він знову говорив про море, про лісника Ціббе, якого лісовий бракон'єр поранив шротом у ногу, про портрет матінки Вардайн, який мали відіслати на виставку. Тільки-но він закінчив їсти, як підвівся з-за столу, мовляв, у нього багато роботи: скриню з картинами треба було запакувати, а потім він хотів піти на пошту, щоб її відіслати.

«Ти продав картини?» – запитала Дораліс. Так, він продав картини, справи йшли добре. У дверях він ще раз повернувся й додав: «Коли тобі щось потрібно, ти тільки скажи, я за все заплачу». З тим він і пішов.

І він за все платив. Завжди чесно й дешево, але Дораліс вважала, що з тією чесністю й дешевизною була вона ще дуже далеко від великої розмови, якої так палко чекала. В цей час у хатині почали лунати удари молотка. Складалося враження, що Ганс зі справжнім захопленням орудував тим молотком. Дораліс здавалося, ніби в цих ударах вчувалося щось подібне і до гніву, і до пристрасних почуттів: вони розмовляли з нею, дорікали їй, здавалося, вони їй виявляли, що робилося в Гансовій душі, і вона була розчарована, коли раптом стало тихо і Ганс пішов. Дораліс узяла англійський роман та сигарету й вирішила відпочити, по-справжньому відпочити, як вона могла це робити в замку, коли в усіх тих кімнатах і коридорах ставало тихо й гарячі та солодкі запахи саду через вікно заповнювали її кімнату, а вона, згорнувшись у клубок на великому фотелі в стилі Вольтера, застигала в ньому, без думок, без бажань. Щасливою вона тоді не була, проте була в себе, в себе вдома. Чому в неї більше не бувало цього відчуття? Може, коли між нею та Гансом усе з'ясується, коли Ганс за-

говорить, може, тоді вона знову відчує себе вдома? Вона нетерпляче відкинула геть книгу та сигарету і збігла до моря. Може ж вона піти назустріч Гансові! Під час ходи думки Дораліс продовжували працювати, повертаючи її на велику сцену власного виправдання, приниження та примирення. Навіть не усвідомлюючи, вона говорила вголос, звертаючись до білих хвиль, які біля берега пінилися і щось шепотіли, підбігаючи їй до ніг: «Я думала, ти візьмеш на себе частину відповідальності, але ти завжди хотів бути лише справедливим та врівноваженим. Я була сама-самісінька зі своїми тривогами, а тут ще ця свобода: з тою твоєю свободою, та вона просто жахливо подібна на самотність». Розмовляючи, вона підійшла до місця, де дюна своєю гострою вершиною дуже близько підходить до моря. Далі дорога бігла під гору, до села. Тут з-за дюни Дораліс почула чоловічий голос, який голосно й збуджено щось говорив. Це був голос Ганса. Дораліс зупинилась і прислухалась, ось він уже виїшов з-за рогу. «О, це ти», – сказав Ганс.

Дораліс почервоніла: «Так, я хотіла піти тобі назустріч, – відповіла вона, – з ким це ти розмовляв?»

Ганс низав плечима: «Ні з ким, я просто читав собі вголос Гомера».

Це, звісно ж, була неправда, подумала Дораліс, вона вважала, що добре знає, що і кому він говорив. «Чи не прогулятися нам?» – запитала вона. Вони обігнули виступ дюни, піднялись дорогою до села, далі пішли вздовж полів картоплі, потім – полів, укритих лише стернею, і зрештою опинилися біля прямих і рівних доріжок соснового заповідника. Ганс знову говорив про фарби та про світло й переконував, що молоді сосни в червонуватих променях сонця ставали фіолетовими. Усе це було Дораліс безкінечно байдуже, їй хотілося такої теми розмови, в якій би з'явилася вона, вона і Ганс. Останнім часом найкращим виходом у такій ситуації були спогади про їхні мандрівки. «Ти пригадаєш, – запитала вона, – ту англійку в галереї «Уффіці», – в якій на носі було два пенсне, одне за одним?»

Так, Ганс її собі пригадав, – чи не був це, – сказав він, – той самий день, коли ми піднялись у Ф'єзоле і посиділи на цегляних сходах, які вели вниз до античного театру? Гадаю, це було найгарячіше місце, на якому я коли-небудь сидів.

– О, ні, – сказала Дораліс, – одного разу ми сиділи на ще гарячішому. Це було в Падуї, на трав'яному майданчику перед церквою на Арені, трава була гаряча, як залізо, ми їли вишні, ти впіймав метелика-лимонницю й запевнював, що її крила теплі, як зовсім свіжі булочки.

Ганс засміявся, ці спогади завжди його веселили. «Ах, так, і я навчився робити таку міну, як на фресці Джотто «Відчай» там у церкві».

На заході сонця вони вирушили назад й у сховку на дюні зачекали, поки настає темрява. Ганс мовчав, а Дораліс думала про його мовчанку. У темряві, зовсім недалеко від землі з'явилася червона цятка запаленої сигари. Прозвучав глибокий голос Кноспеліуса: «Добрий вечір». Таємний радник сів біля них і у властивій йому манері неквапливо заговорив про якісь далекі, заспокійливі речі. Він говорив про старих міністрів та їхні кумедні звички, про тихе кафе в Константинополі, де він сидів і курив з мовчазними турками, і вони всі разом задумливо дивились крізь відчинені двері на білі, прикрашені тюрбанами надгробки маленького турецького цвинтаря. А ще говорив про зовсім рожеву пустелю та про арабів, які всі до одного мали одухотворені, серйозні обличчя, але, незважаючи на це, були безнадійними тупаками. Коли промінь маяка стало видно зовсім чітко, вони розлучилися.

Оскільки північний вітер заважав вийти в море ловити рибу, Ганс мусив залишитися вдома. Вони сиділи при лампі, Дораліс намагалася шити, він читав. «Ти не хочеш почитати вголос?» – запитала Дораліс.

– О, звичайно, коли тобі це приємно, – відповів Ганс ввічливо, – але це Гомер.

– То нічого, – сказала Дораліс.

Ганс прочитав опис саду Алкіноя:

*Яблуко стигне за яблуком там, за грушею – груша,
Гроно там зріє за гроном, за смоквою – смоква солодка.²⁹*

У його виконанні звук віршів ніби кудись рівномірно котився, припливи та відпливи його голосу загорнули Дораліс у чарівний стан спокою. Вона відклала роботу, відкинулася у кріслі й заплющила очі. Прокинулася вона від того, що Ганс легко погладив її по руці. «Ти втомилась, дитино, тобі треба поспати», – сказав він. Голос його звучав дивовижно м'яко, він настільки вразив Дораліс, що очі її наповнилися слізьми. Ганс не зауважив цього, він запалив свічки, загасив лампу і сказав їй «Добраніч».

Ночі Дораліс останнім часом були неспокійними. Вона довго лежала, не засинаючи, і прислухалася до всіх звуків, що лунали в будинку, і коли скрипіли двері, коли вона чула кроки, то знала, що Ганс пішов до моря. Тепер він часто робив так уночі, він, мовляв, хоче вивчати море, але Дораліс добре знала, що й він не міг спати, що й він страждав, і в усьому цьому було щось таке, від чого її охоплювала гарячка і радісний неспокій.

15

Зранку північно-східний вітер послабшав, а біля полудня й зовсім затих. Під вечір здійнявся легкий вітер із заходу, який приніс великі білі хмари.

Повернувшись зі своєї вечірньої прогулянки, Ганс і Дораліс бачили, як на обрії збираються гори величезних хмар кольору міді. Поверхня моря вкрилася червоними та фіолетовими хвилями. Ганс і Дораліс сіли на своє звичне місце на дюні й дивилися на мерехтіння та згасання кольорів. Барвисті гори хмар поступово робилися сірими, на суходіл опускалася темрява, а від моря, зрештою, ніби залишилися ще тільки якісь розбурхані сутінки. На небі висів серп місяця, білий і блідий. Перед хатиною рибалки Штіббе сиділи жінки, вони чистили рибу і співали пісню, повільна мелодія якої ритмічно піднімалася й падала:

*Хоче сонечко в морі спати,
Себе чорною водою-ковдрою накривати.
Щупаче, зелений вояче,
Треба тобі мерцій гнати,
Його зі сну піднімати.
Радері, радері, радерідіра.*

²⁹ Гомер. Одиссея, Пісня сьома: 120—122, пер. із старогр. Б. Тена.

Оригінал	Дослівний переклад	Переклад
Sonnchen wollt im Meere schlafen,	Сонечко хоче в морі спати,	Хоче сонечко в морі спати,
Schwarze Wasser sind die Decken,	Чорні води – це ковдра,	Себе чорною водою-ковдрою накривати.
Hecht, du grüner Offizier,	Щука, ти зелений офіцер,	Щупаче, зелений вояче,
Laufe schnell, es aufzuwecken.	Біжи швидко, розбуди його,	Треба тобі мерщій гнати, Його зі сну піднімати.
Raderi, raderi, raderidira.	Радері, радері, радерідіра.	Радері, радері, радерідіра.

З'явився й таємний радник Кноспеліус, він був, як завжди, маленький, сіренький, з великою сигарою у вустах. «Добрий вечір! – сказав він. – Будемо, значиться, мати негоду». Ганс рішуче запротестував: «Але не раніше, ніж завтра зранку. Штіббе це знає дуже добре, тому виходить у море сьогодні вночі. Я пливу зі Штеге; десь там далеко має буди місце, на якому в таку погоду камбала залягає на дно так щільно, що набирати її у сіті, це як картоплю в піску копати».

– Так-так, – відповів Кноспеліус, – жага діяльності, ця постійна жага діяльності. Якусь мить вони мовчали і прислухалися до жалісливого співу рибальських жінок:

*Щупаче, зелений вояче,
Треба тобі мерщій гнати,
Його зі сну піднімати.*

Оригінал	Дослівний переклад	Переклад
Hecht, du grüner Offizier,	Щука, ти зелений офіцер,	Щупаче, зелений вояче,
Laufe schnell, es aufzuwecken.	Біжи швидко, розбуди його.	Треба тобі мерщій гнати, Його зі сну піднімати.

– Як же довго тягнеться ця мелодія, – зауважила Дораліс.

– А що тут довго не тягнеться? – сказав Кноспеліус. Він любив повільно й задумливо говорити у темряві, лунко вимовляючи слова своїм глибоким голосом. «Адже тут час, так би мовити, повільніший, дні, і години, і хвилини тут довші. Якою ж далекою видається та мить, коли мене сьогодні зранку розбудили віршем з Книги Псалмів, що його мій анабаптист має за звичку співати в сусідній кімнаті».

– Ах, так, – зітхнула Дораліс, – тут усе йде настільки повільно, настільки повільно.

– Зате все тут робиться дуже ґрунтовно, моя любя пані, – зауважив Кноспеліус. – У місті я жив якимись пошматованими переживаннями, пошматованими історіями й думками, а тут кожен історію розповідають до самого кінця, продумують кожен думку до самісінького дна.

– І так її ніколи й не закінчують, – докинув Ганс.

– Таке трапляється, – підтвердив Кноспеліус, – подивіться на наші пари закоханих, десь там у темряві вони тихо ходять собі разом, кажучи протягом вечора один одному не більше трьох слів; вони мають час, щоб виговоритися. Питання темпу.

Адже зміст історій кохання завжди той самий: одні розподіляють його на кілька років, а інші мусять усе закінчити за кілька днів. Питання темпу, не більше. Є така індійська казка про щасливий острів; людям на ньому живеться добре, як то зазвичай буває на таких островах, вони мають усе, що тільки забажають. Характерним для природи цього прекрасного острова є те, що на деревах там ростуть дівчата, вродливі дівчата, які зранку розцвітають, а ввечері в'януть і вмирають. От я й кажу собі, що коли острів'янин зриває такий чудовий фрукт, то на свою історію кохання час має лише до вечора, і я все-таки думаю, що ця історія кохання буде така ж багата, як і, наприклад, історія кохання сина Ціббе і доньки Штіббе, які вже разом сім років ходять мовчки по берегу моря. І притому моя пара острів'ян либонь чи матиме відчуття, ніби в них усе відбувається надто поспішно. Питання темпу, – таємний радник зупинився і добре затягнувся сигарою.

Тут почувся голос Дораліс, жалібний і водночас роздратований, ніби вона з кимось сперечалася: «Ах, ну так, дівчата, звичайно, можуть прожити своє кохання за один день, але ж чоловіки, вони розуміють усе страшенно повільно. Якщо зранку між ними щось трапиться, то ці бідні дівчата мусять померти без того, що чоловіки змогли б із ними порозумітися».

Кноспеліус хихикнув, а Ганс зауважив: «На щасливих островах між закоханими, мабуть, нічого не трапляється».

– Та ні, та ні, – заперечив Кноспеліус, – цього не уникнути. Я хоч і не авторитет у таких справах, у мене ніхто не закохувався. Проте вважаю, що це мала би бути дуже відповідальна ситуація. Отож нехай хтось у мене закохався, бачить у мені свій ідеал, я ніби депозитарій цього ідеального, чудового Кноспеліуса, я його розпорядник. Ну то в такому разі зовсім природно, що постійно траплятимуться помилки. Я б мав таке відчуття, ніби мені хтось позичив надзвичайно коштовний, розкішний том, мені треба би було жити в постійній тривозі, щоб із тою цінною книгою нічого не сталося. Але все ж таки можна увити, що чоловіки на щасливому острові рішучіші, а дівчата менше прагнуть всляких пояснень. Тоді б це було те, що називають скороченим судочинством.

Удалині вже було чітко видно світло маяка, і Ганс наполягав, що треба повертатися додому, адже він хотів вийти зі Штере в море. Вдома Агнеса вже приготувала обід. Ганс лише торкнувся їжі і поквапився до себе в кімнату, щоб переодягнутися. Дораліс стояла біля вікна і дивилася, як за вікном розвиднілось від білого місячного світла. Вона почула, що Ганс знову зайшов у кімнату; він підійшов до неї і обхопив за плечі: «То я розумію так повільно?» – запитав він. Прозвучало це м'яко, майже несміливо.

Дораліс відкинула назад голову і притулилась до Гансових грудей. Серце її билосся дуже сильно, а очі були повні гарячих сліз. «Ти не розумієш, – сказала вона сумно, – ти не говориш, ти нічого не кажеш».

– Ах, дитино, – відповів, Ганс, – та говорити, то така справа, от говорить хтось, і звучить воно грубо, похмуро й гидко, настільки несправедливе і брутальне, і все-таки це не те, що хотілося сказати.

– Хай це буде грубо, буде несправедливо і брутально, – вигукнула пристрасно Дораліс, – тільки не ось так, тільки не ось так! Від цієї справедливості, від цієї уваги можна померти.

Ганс нахилився над нею і міцно поцілував у уста: «Добре, добре, – сказав він своїм звичайним тоном, приязним і бадьорим, – тож завтра скажемо одне одному все, про що ми сьогодні викричалися морю. А наразі добраніч».

Дораліс ще довго стояла біля вікна, й від теплих сліз, які текли по її щоках, їй стало добре, як від ніжних пестощів. Зрештою вона вирішила йти спати; вона з радістю чекала на сон, вона була втомлена, ніби позаду залишилася важка, добре виконана робота.

Біля півночі Дораліс прокинулася він сильного шуму, який заповнив кімнату. Море сильно шуміло, так сильно, що здавалося, ніби будиночок опинився серед самісіньких хвиль. До того ж було таке враження, ніби в кімнаті всі предмети рухалися, в туалеті речі деренчали, неголосно дрижав глечик, двері грюкали. А надворі, над дахом, як здавалося, із шумом проносились якісь важкі тіла, часом чувся свист, пустотливий, насмішкуватий свист, ніби десь там у повітрі гасав вуличний хлопчисько. Або ще чувся зойк, різкий, сповнений відчаю, і раптом усе це заглушував могутній гуркіт і тріск перекотів грому. Дораліс підскочила з ліжка і побігла до вікна у вітальні. Стояла непроглядна ніч, здавалося, ніби її заповнила якась дика веремія, спалахнула блискавка, і на якусь мить її блакитне сяйво вихопило із темряви дивно змінене море. Воно здіймалося подібно до великих чорних стін, вони розгойдувались і валились донизу, і куди сягало око, на них ніби лежав синюватий сніг. Дораліс охопив страх, тільки страх, не було ніяких інших думок, ніж цей страх, який штовхає нас десь заховатися, кудись забитися, покликати про допомогу. В кімнаті стало світло, прийшла Агнеса, вона тримала в руках лампу, і її жовті очі пильно і злісно дивилися на Дораліс. І тут Дораліс збагнула. «Ганс», – пробурмотіла вона.

– Так, за такої погоди бути в морі, – лайливо сказала Агнеса, – чи хтось чув про таке, та ще й тим пияком Штеге, який занадто ледачий, щоби тримати в порядку свій човен. – Потім вона зробилась дуже заклопотаною, ходила сюди й туди кімнатою, тихо лаючись, принесла плащ, закутала в нього Дораліс, примусила її сісти на стілець, принесла для неї ковдру, і коли вже це зробила, сама сіла на крісло, склала руки на грудях, пильно й злісно дивлячись на світло лампи і м'яко похитуючись у кріслі. Часом вона бурмотіла собі під ніс: «Цей божевільний хлопець зараз прийде. Ніби ми не мали досить риби, та ще й з тим Штеге».

Ось так спокійно сидіти й напружено прислухатися було просто нестерпно. Дораліс не могла цього витримати, їй потрібно було щось зробити. «Я йду до Вардайнів», – сказала вона. Агнеса знизала плечима. «А що вони можуть зробити?» – запитала вона. Проте Дораліс вийшла надвір, пробираючись вздовж стіни, щоб її не перекинула буря, і зайшла в кімнатчину Вардайнів. Жінка Вардайна запалила невелику лампу і ходила кімнатою вбрана лише в коротку спідницю, вона закріпила віконниці, погасила рештки жару в печі й гриміла посудом, пересуваючи його з місця на місце. Коли ввійшла Дораліс, вона подивилася на неї спокійним і серйозним поглядом, а потім знову взялась орудувати своїм начинням. Дораліс була захекана від ходи кризь бурю і тихо сказала: «Ах, пані Вардайн, який вітер!»

– Поганий вітер, – відповіла жінка Вардайна, – але що зробиш?

Дораліс сіла на стілець і чекала, що господиня ще щось скаже, щось утішне. Тут з великого ліжка почувся глибокий голос Вардайна: «Я казав, але вони ж хотіли бути розумніші від Вардайна. Ну, але в Штіббе є новий великий човен, він вибереться, а Штеге... ну та так, його з тим старим коритом чорт уже й раніше з біди витягав».

Цей хрипкий голос, який так грубо і так просто говорив про страшні речі там надворі, добре вплинув на Дораліс. Діти в ліжку почали плакати і мати мусила їх висварити й відлущувати. Баба підвелася на своїх подушках і подивилася на вікно, ніби її очі могли щось бачити там у темряві. «Поганий, поганий вітер», – пробурмотіла вона. Дораліс і далі сиділа з ними, ніби не могла зважитися піти геть. Тісна кімнатка зі своїм повсякденним життям серед усього того жаху надворі здавалася їй справжнім притулком. Проте було враження, що Вардайниха вже полагодила всі свої справи, вона стояла біля ліжка, позіхала й дивилася на Дораліс. Дораліс треба було йти, тут її більше не хотіли бачити. І вона знову повернулася у вітальню, де Агнеса сиділа біля лампи, злегка похитуючись вперед і назад. Дрижачи від холоду, Дораліс знову вмостила у кріслі й закуталася в ковдру. Чути ті дикі звуки надворі було нестерпно, це коштувало страшених зусиль. Були то звуки, до яких чим довше прислухатися, тим виразнішими вони ставали, перетворюючись у таємничі постаті. Коли лунав насмішкуватий свист вуличного хлопчиська, вона дуже чітко бачила велику потвору з жовтим обличчям, обсипаним ластовинням, з рудим волоссям, у сірому, занадто широкому одязі, яка, запхавши руки в кишені, дуже зухвало тинялась по темному небу. Голосні зойки належали якійсь великій жінці з довгим і розпущеним сивим волоссям. Очі в неї були світло-жовті, як морський пісок, а рот – широко розкритий, ніби великий чорний отвір на блідому обличчі. І це десь посеред усіх тих жахів і примар, у тій темряві, серед того виття перебував Ганс, це там її думкам, її чеканням треба його шукати. Дораліс зірвалася з місця, ніби хотіла скинути із себе нестерпний тягар. Агнеса теж заметушилась і почала готувати на спиртівці чай. Це їх захопило. Потім Дораліс випила чаю, закурила і на якусь зовсім коротку мить це дало їй можливість забути і принесло гостре відчуття насолоди. Але відразу після цього слід було негайно повернутися до нелегкої роботи: чекати і тривожитися. Коли від втоми й напруження Дораліс уже нездатна була ні про що думати, то перед нею негайно з'являлися образи, кольорові, живі образи снів. Вона бачила жовтий від сонячного світла берег, вбрану в сукню-піке генеральшу, яка боролася з вітром, подібну на тонку червону смужку Лоло, яка стояла у блакитно-зеленому морі, й Ганса, який у променях сонця повільно йшов до Дораліс. «Гарно, гарно, – сказав він у властивій йому дружній, бадьорій манері, – ти мене чекала, гарно, гарно». І Дораліс відчула, що тепер усе знову стало добре, вона відчула такий сильний і гарячий приплив радості, що різко підвелася зі свого стільця і нічого не розуміючи, глянула на бліде обличчі Агнеси, яка й далі легко погойдувалась на своєму місці. Ні, картини, що їй приснилися, – це справжнє життя, а кімната з блідою Агнесою і нічним завиванням надворі – то лише страхіття з якогось незбагненого сну. І вона знову втекла до картин своїх снів, жила з ними, аж поки радість, яку вони принесли, її знову не розбудила.

Почало сіріти, сутінки були якись боязкі й мізерні. Пішов сильний грозовий дощ, він ніби накрив землю й хатину непроникною попелястою павутиною. Світлові було дуже непросто пробивати собі дорогу. «Та чи був це взагалі день», – думала Дораліс, ось таке вимучене, невеселе животіння, іноді порушене приступами страху, коли приходило усвідомлення жалюгідного, незбагненого чекання. Вона вбралася, як звичайно, Агнеса знову приготувала чай, потім зробила окату яєшню, бо вважала, що через бурю не так легко можна буде розпалити у плиті вогонь. Прийшли люди, Вардайни та сім'я Штеге; вони стояли в кімнаті й голосно розмовляли. Жінка Штеге

з почервонілими від сліз очима, нерозчесаним волоссям, бліда від безсонної ночі, голосно плакала: «І-і-і...» й говорила, як у гарячці. Звичайно, коли всі гроші несуть у шинок, то нового човна ніяк не купиш, тоді й старого у справному стані не втримаєш. Але ж він її не слухав. Ще вчора вона йому казала, що бачила поганий сон; їй снилося, ніби Штеге стоїть у своєму човні, а в ньому повно тріски, по самі вінця. Але коли сниться тріска, – це погано, а коли камбала, – це добре. Але ж він її не слухав.

«Коли сниться тріска, – це погано, а коли камбала, це добре, – із серйозним виглядом повторила матінка Вардайн, – чиста правда».

Коли жінки пішли, прийшов таємний радник, він був штивний та офіційний, а в рисах його обличчя при цьому було щось перекошене і перекривлене, ніби він відчував біль на обличчі. Кноспеліус сказав, що Дораліс може на нього покластися, буде зроблене все, що треба. Тільки-но стане можливо, люди вийдуть у море. Він послав вершника вздовж берега аж до маяка. Потім він ще сидів, барабанячи пальцями по коліну й шукаючи, що б іще сказати, щось від серця, так нічого й не знайшов і зрештою лише зауважив: «Вам потрібно накинути на себе хутрянний плащ, у такий час можна змерзнути». Потім ще якийсь час мовчки посидів і пішов.

Під вечір пішла чутка, що рибалка Штіббе повернувся. У кімнаті знову було повно жінок; жінка Штіббе розповідала, що її чоловік дуже швидко відділився від Штеге, бо погода йому видалась підозрілою. По дорозі негода його ще захопила, стало так темно, та він і руки своєї перед носом не бачив, що за буря! Ціле щастя, що він незабаром потрапив у бухту за маяком, а крім того добрий човен – це таки добрий човен. Якби в нього не було нового човна, хто знає, що б із ним сталося. Про Штеге і про Ганса він нічого не знав. Жінки говорили всі одночасно, жінка Штеге знову плакала: «І-і-і...» Зрештою Агнеса всіх їх випроводила з хати.

Настав вечір; Дораліс та Агнеса сиділи одна навпроти одної; Агнеса м'яко погойдувалась і тихо побивалася; Дораліс пробувала в думках утекти в якийсь далекий, мирний кутик своїх спогадів або бездумно прислухалась до бурі й моря. Настала ніч. Агнеса поклала Дораліс у ліжку, і та занурилась у важкий глибокий сон; уві сні часом відбувалося щось неймовірно тяжке, тож пробудження було для неї єдино можливою втечею. Дораліс розплющила очі. В кімнаті було світло; на кріслі в ногах ліжка сиділа закутана в хустки Агнеса; маленьке жовте обличчя було мирним, майже радісним, м'які лінії беззубого рота дрижали від ледь стримуваного сміху. Коли Агнеса побачила, що Дораліс прокинулась, то почала говорити. Вона говорила так, ніби продовжує вже почату розповідь: «І тоді, коли ми влаштували весілля нашій кузинці Анні, ні, але то шибеник! Отже, ми мали гарну, велику гуску, поклали її в брадруру і спекли. А тим часом у нас ще було досить іншої роботи, і коли ми вже подумали, що гуска має бути готова і заглянули всередину, то її там не знайшли. Підняли крик, шукали, але її не було та й кінець, нам здалося, що то якесь чудо. У мене було враження, що Ганса та інших хлопців якийсь час не було видно, вони десь чисто пропали, як євреїв на день св. Михаїла. Але я тоді ні про що не подумала. Тільки пізніше, через багато часу Ганс сказав мені, що це він, той клятий шибеник, вкрав гуску з брадрури і вони разом з іншими хлопцями ум'яли її на сіннику. Я мала йому пообіцяти, що нікому то не скажу, і донині я нікому не сказала. Але то ж треба, вкрасти гуску з брадрури й ум'яти!»

На тлі свисту й завивань вітру щирий сміх Агнеси прозвучав приємно і заспокійливо.

Уночі буря вляглася. Дощ ішов ще весь ранок наступного дня і припинився лише після обіду. Дораліс зійшла на берег, вона квапилася, ніби там хтось на неї чекав, хвилі виорали берег, її ноги глибоко грузили у водоростях і морській траві. Під сталевим-сірим небом розкинулось море, вкрите білою, як кипляче молоко, піною. Дуже збуджені, чайки кидалися в різні боки і сперечалися своїми різкими, сварливими голосами. Виглядало це дико і страшно, але тут принаймні можна було дихати. Дораліс почула в себе за спиною чийсь швидкі кроки, хтось босоніж біг по водоростях. Була це жінка Штеге, вона наздогнала Дораліс і приєдналася до неї. Вона говорила і безперестанку бідкалася: «Ні, вони вже більше не виберуться, і матінка Вардайн так каже. Там далеко має бути місце, з якого вони більше не зможуть повернутися. Десь там внизу мають бути тріщини і печери... та хто знає, що їх там може тримати. Вардайн Матіс також не вибрався». Обличчя жінок були бліді, очі широко розплющені, коли вони швидким кроком ходили вздовж берега і тривожно вдивлялися в морську далечінь, щось там шукаючи. Стало темно, і жінка Штеге мусила повертатися додому, до своїх дітей. Дораліс дуже неохоче вирішила йти додому, тут могутні сили природи приглушували будь-яку думку, а там, удома, на неї чекало відчуття, що хтось зник безвісти, чекало постійне розчарування щоразу, коли вона прислухалася, і здавалося, що вона чує знайомий голос та знайомі кроки. Знову й знову їй було так, ніби вона тягнеться за добре знайомою теплою рукою, але з жахом відчувала, що рука ця холодна і чужа.

Агнеса принесла поїсти, стала біля неї і дивилася, як Дораліс їсть; по щоках їм обидвом текли сльози. Пізно ввечері ще прийшов таємний радник, якому слуга Клаус підсвічував великим ліхтарем з конюшні. Кноспеліус сів навпроти Дораліс, не знаючи добре, що сказати. Говорити тут зараз про старих міністрів і турецькі кафе він не міг. Але Дораліс змогла пожалітись і виплакати, і їй стало від цього легше: «То ж до завтра, сказав він мені, коли йшов, він усе хотів мені потім сказати, все, про що весь цей час мовчав... і тепер...».

– Боже мій, – сказав Кноспеліус і звів догори брови, – що б ми там не казали, свою таємницю ми забираємо із собою.

– Яку таємницю? – запитала Дораліс, і її очі від здивування зробилися великими й круглими.

Кноспеліус зробив сердиту міну: «Та нічого, нічого, це просто такий вислів, Ви ж знаєте, коли не маєш, що сказати, то власне щось таке кажеш. Зрештою, – вів він несміливо далі (він був непризвичаєний втішати людей і їм особливо співчувати), – зрештою, – продовжував він, – про близьких нам людей чогось нового довідатись нам не хочеться. Вони знову й знову повинні підтверджувати, що саме такі, як ми їх знаємо. Ми не хочемо відкривати в них щось, що нам не відоме».

– Я б хотіла знати, чи він мене ще кохає так, як колись, – сказала просто Дораліс. На це таємний радник не мав, що відповісти. Він відкинув назад голову й заплющив очі, вродливе, залите сльозами обличчя перед ним надто сильно вразило його.

З кухні до них долинув сильний голос Клауса, він, ніби на проповіді, вголос читав Агнесі Біблію.

На четвертий день після штормової ночі прийшла звістка, що біля рибальського селища за маяком на берег викинуло човен. Жінка Штеге накинула свою недільну сукню і поїхала туди з береговим сторожем. Повернулася вона далеко за полудень і повідомила, що це був їхній човен, дуже пошкоджений і вона його тут же продала

там якомусь рибалці. Вона витирала собі вказівним пальцем сльози з кутиків очей, але залишалася спокійною і діловою. Оскільки вона була порядно вбрана, то хотіла піти до шкільного вчителя, щоб наказали вдарити у дзвін за її чоловіком, і оскільки це був недільний ранок, то вчитель міг би у церкві прочитати за померлого молитву, бо пастор на тиждень поїхав до міста. Агнеса сказала, що вона піде з нею.

Недільний ранок був сонячним, на піщаній дорозі, що вела до церкви, було гамірно від парафіян, які йшли на богослужіння. Коли Дораліс та Агнеса увійшли до церкви, то побачили, що на лавах уже зовсім немає місця. Вони відчули на собі співчутливі погляди, жінки помітили, що на них чекали і на лаві з самого переду поруч з жінкою Штеге та її трьома дітьми для них тримали вільне місце. Побілене приміщення було залите сонячним світлом, і віттарний образ, на якому Христос веде по воді Петра, зі своїми ядучо-зеленими хвилями, своїм червоним і жовтим одягом дуже різко виділявся на тлі світлих стін. Жінки гучними хрипкими голосами проспівали хорал, а потім шкільний учитель, зробивши на своєму блідому, набряклому обличчі скорботну міну, наспівом прочитав нудну проповідь. На всіх лавах жінки почали зітхати, жінка Штеге й діти голосно плакали, плакала й Агнеса. Проте Дораліс плакати не могла й, оскільки відчувала, що жінки через це дивились на неї здивовано та з осудом, то накинула собі на обличчя вуаль. У неї не було відчуття, що спів та зітхання цих жінок, слова, які читав на казальниці той огидний чоловік, мали щось спільного з нею та з її болем.

Богослужіння закінчилось, рибальські жінки залишилися постояти на залитій сонцем церковній площі й поговорити. Жінку Штеге з усіх боків оточили, їй пообіцяли допомогти збирати картоплю, а жінка Штіббе зауважила, що нехай жінка Штеге приходять до неї чистити рибу, за це зможе дістати кілька рибин. Здавалося, що на жінку Штеге загальне співчуття дуже добре вплинуло і вона була майже задоволеною, коли з трьома дітьми зникла під низькими дверима своєї халупи. Це лихо стало віднині частиною її життя, вона повинна була з цим змиритися. Відтоді берегом вона більше не блукала.

Тепер Дораліс ходила вздовж берега сама, ходила годинами, це було змістом її життя. Вона хотіла служити Гансові, хотіла бути разом із ним, хотіла бути вірною йому. Там їй також вдавалося глибше відчути свій біль, вона могла тужити за своїм коханням, могла бути нещасливою, адже якби вона цього робити не могла, що ще в неї лишалося, і що ще залишалось від неї самої? Та зрештою всюди і навколо неї, і в неї всередині була порожнеча. Але було й щось інше, що супроводило Дораліс під час її прогулянок. Коли вона ходила ось так вздовж морського берега і вкриті білою піною хвилі з легким плюскотом підбігали до неї по піску, то їй здавалося, ніби море хотіло її переконати щось зробити, щось таке, чому вона противилась, з чим боролася, інколи боролась із таким запалом, що крізь шум хвиль голосно промовляла «ні, ні». Проте ця суперечка із морем мала для неї страшенно збудливу і притягальну силу. Але часом усе це вислизало їй з рук, і тоді вона занурювалась у бездумне споглядання тонких ліній, написаних водою на піску, у розглядання цитриново-жовтих, блакитних і світло-рожевих мушель, якими, ніби маленькими квітами, був покритий берег. Або ж вона стежила поглядом за хвилями, що квапливо набігали одна за одною, так одна одну і не наздоганяючи. Кінець вересня приніс по-літньому теплі дні, Дораліс ходила далеко, аж до маяка, вона йшла, аж поки ноги не робилися важкими від втоми. А ще трохи далі до ряду дюн зовсім близько підходив високий ліс,

де росли сосни з величезними рожевими стовбурами та скуйовдженими темними вершинами, між ними де-не-де стояла береза або осика, листя, вже по-осінньому жовте, лежало, мов золоте начиння у великому залі з колонами. Моховий килим на поверхні землі ряснів осінніми опеньками і брусницею, сонячне світло й тіні гілок на ньому гралися у свою мовчазну гру. Це може на неї добре подіяти, коли вона там відпочине, подумала Дораліс. Вона піднялася вгору і простягнулася на вкритій мохом гірці.

Можна відчувати великий біль, бути нещасним, але всі такі речі не можуть довго встояти перед насолодою від того, що зручно простягаєшся після довгої й утомливої подорожі. Вона дивилася вгору на вершини сосон, високо в блакиті неба виглядав здобич сталевого кольору шуліка. Біля Дораліс щось безупину шепотіла осика. Як тут було добре, у сто разів ліпше, ніж можна було собі побажати! Очі Дораліс заплющились, останнє, що вона ще бачила через напівзакриті повіки, було стадо козуль, які спускалася вниз. Звірі обережно піднімали свої тонкі ноги над високими зарослями папороті. Вони підходили аж до краю дюни, там зупинялись і, не рухаючись, дивились на море.

Дораліс спала так солодко, що коли сон минув, вона й далі лежала і не рухалась, сподіваючись, що зможе ще трохи затримати це щастя, коли ні про що не думаєш. Але зрештою настало неминуче пробудження, вона випросталась, сіла й задумалась. Як добре вона себе почувала! Як добре їй було й далі. Як це так? Адже з нею й далі був її великий біль, її лихо. Де ж вони? Вона їх втратила? Ні-ні, це не так. Вона боязко підскочила і поквапилась до моря, щоб там знову відшукати свій біль.

Знову настали місячні ночі. Кноспеліус і Дораліс сиділи на звичному місці на дюні, перед ними спав сетер Каро. Море зовсім вляглося, сійво місяця м'яко погойдувалось на поверхні води, лише біля берега з тихим вуркотінням розбивалися срібні хвильки. Біля хатини Штіббе знову чистили рибу, й жінки знову співали свою жалісливу пісню:

*Хоче сонечко в морі спати,
Себе чорною водою-ковдрою накривати.
Шупаче, зелений вояче,
Треба тобі мерцій гнати,
Його зі сну піднімати.
...Радері, радері, радерідіра.*

*Хоче сонечко в морі спати,
Де й синочок мій заснув,
Камбало, маленька мати,
Прошу двох їх привітати
...Радері, радері, радерідіра.*

Оригінал	Дослівний переклад	Переклад
Sonnchen wollt im Meere schlafen,	Сонечко хоче в морі спати,	Хоче сонечко в морі спати,
Schwarze Wasser sind die Decken,	Чорні води – це ковдра,	Себе чорною водою-ковдрою накривати.
Hecht, du grüner Offizier,	Щука, ти зелений офіцер,	Щупаче, зелений вояче,
Laufe schnell es aufzuwecken,	Біжи швидко, розбуди його,	Треба тобі мершій гнати, Його зі сну піднімати.
Raderi raderi raderira!	Радері, радері, радерідіра.	...Радері, радері, радерідіра.
Sonnchen wollt im Meere schlafen,	Сонечко хоче в морі спати,	Хоче сонечко в морі спати,
Wo mein Junge schlafen muß.	Де мій хлопець мусить спати,	Де й синочок мій заснув,
Butte, kleines braunes Frauchen,	Камбала, маленька брунатна жіночка,	Камбало, маленька мати,
Bringe beiden meinen Gruß.	Принеси обидвом мої вітання,	Прошу двох їх привітати
Raderi raderi raderira!	Радері, радері, радерідіра.	...Радері, радері, радерідіра.

– Каро тепер багато спить, – сказав таємний радник, – він не в гуморі, море його не цікавить, зате він радо бачить сні, у снах він полює, його сні або зелені, або жовті, як пшеничне поле.

– Так, – відповіла Дораліс, – я дотепер не розуміла, якими важливими можуть бути сні.

Таємний радник на якусь мить в задумі затягнувся своєю сигарою: «Знаю, знаю, – знову почав він, – у мене теж бували такі часи, коли дійсність зовсім не важлива, важливими стають тільки сні. В такі моменти снам треба йти назустріч, треба шукати місця, які сприяють снам або їм хоча б не заважають. Такі місця існують, десь на Півдні: в Італії або на грецьких островах. Я подумав: якщо Ви звідси поїдете...»

– Куди мені їхати? – запально перебила його Дораліс. – Ви ж знаєте, що єдине місце, де моє життя має сенс, – це тут.

– Звичайно, звичайно, – пробурчав Кноспеліус, – я тільки кажу, – якщо Ви звідси поїдете. Врешті-решт прийде зима, тоді цей край вже не буде таким самим. Тоді я би порадив тиху бухту на Півдні: блакить, світло сонця, м'яке, як пудра, повітря, життя таке само собою зрозуміле, що й не думаєш, варто жити чи ні. Та взагалі не думаєш, або ж коли вже думаєш, то щось там komponуєш зі свого минулого, адже свого сучасного ми можемо цуратись, а от зі свого минулого кожен щось хоче та й мати. Отож я й гадаю, що коли б Ви могли покинути це місце, то нам би слід було поїхати в таку тиху бухту.

– Нам? – запитала Дораліс!

– Так, я кажу «нам», – відповів Кноспеліус, – бо Вам потрібно мати когось, хто Вас супроводжує та оберігає і, бачите, я вроджений супутник, вроджений заступник, так би мовити, вроджений опікун, я нікого не компрометую, той мій слуга-анабаптист якось сказав про мене: «Вашій Ексцеленції легше відректися від світу, тому що Бог наклав Ексцеленції додатковий хрест». Кноспеліус тихо захихотів собі під ніс. «Цей час піде Вам на користь, – продовжував він, – спокійно чекати, як життя попливе собі далі, бо у Вас воно попливе далі. Подивіться на хвильки он там, зараз одна на світлі, потім вона піде донизу, в тінь... добре-добре... я вроджений товариш у западинах хвиль. А коли знову буде рух угору, Ви зможете мене там залишити, мені байдуже, я звик. Мене все моє життя ось так залишали. «Милий, цікавий пан», – казали про мене люди і залишали мене. Байдуже й те, що бути з Вами стало б для мене справжнім переживанням. І не мало б ніякого значення, якби я Вам освідчився в коханні, можна ж людині мати і кривий хребет і притому все-таки і якісь свої почуття, але вони тоді стосувалися б лише мене самого. Я це кажу, щоб Ви не думали, що я якась там жертва, навпаки – але, як я вже казав, це не має значення. Головне, щоб це підходило Вам.

– Дякую Вам, – тихо сказала Дораліс, – але я не можу зараз звідси поїхати.

– Звичайно, звичайно, – бадьоро сказав Кноспеліус, – ми маємо час, ми тут навчилися мати час, ми чекаємо, ми спокійно чекаємо, аж поки море нас відпустить.

От і сталося так, що коли жовтневий вітер зігнав пожовтіле березове листя із сходулу в море, і на хвилі лягло біде золото жовтневого сонця, то вздовж берега й далі день у день ходила дивна пара: вродлива, бліда жінка в жалобній вуалі, яка розвівалась на вітрі, і маленький горбань у довгому сірому пальті, а слідом за ним – його похмурий сетер, який від нудьги позіхав на море. Вони всі троє чекали, що море відпустить їх.

КЛЯРИСЕ ЛІСПЕКТОР

(Бразилія)

КУРКА

Оповідання

З португальської переклала Віра Вовк

Публікація підготовлена за сприяння
Посольства Федеративної Республіки
Бразилія в Україні.

То була недільна курка. Ще жива, бо не минула дев'ятого година ранку.

Виглядала спокійно. Від суботи присіла в кутику кухні. Не звертала ні на кого уваги, і ніхто не зважав на неї. Навіть тоді, коли її вибрали, байдуже обмацуючи її інтимні частини, не могли визначити, чи товста вона, чи худа. Ніколи не підозрівали б у неї одробину якоїсь тривоги.

То була несподіванка, коли вздріли, що вона розкрила крила до короткого лету, надула груди і двома-трьома помахами крил здобула бильця тераси. Хвилину завагалася – достатньо, щоб куховарка скрикнула, – і вмить опинилась на сусідній терасі, звідки наново, незручним летом, дісталась аж на дах. Там правила за невідповідну прикрасу, спираючись то на одну, то на другу ногу. Поспішно прикликано родину, яка з розчаруванням побачила свій обід біля комина.

Господар дому, пригадавши собі подвійну потребу – час від часу вправлятися в спорті й пообідати, вдоволений, одягнув купальний костюм і вирішив іти курячою тропою: обережними стрибками здобув дах, де тремтяча непевна себе курка похапцем шукала нового напрямку. Погоня ставала щораз гарячішою. Від даху до даху простягнулася далі, поза квартал вулиці. Мало здатна на дику боротьбу за існування, курка мусила вирішувати сама, без інстинктивного захисту своєї породи, який їй шлях вибирати. Але в чоловікові був розбуджений мисливець. І хоч як ниця була здобич, пролунав крик до бою.

Сама на світі, без батька й матері, вона поспішала, сопіла, німа й зосереджена. Часом серед утечі, задихана, рівноважилася на крайчику даху, віддихаючи з трудом хвилину, поки чоловік підганяв інших. Тоді вона справляла враження зовсім вільної істоти.

Перекладено за виданням: *Clarice Lispector: UMA GALINHA, em: LAÇOS DE FAMÍLIA, Editora José Olympio, Rio de Janeiro, 1978. Переклад з португальської Віри Вовк, опублікований у збірці «Собака з бляшанкою на хвості» («Contraste», Rio de Janeiro, 2009).*

Дурна, несмілива й вільна. Не звитяжець, яким був би півень в утечі. Що було в її нутрошах, що робило з неї єство? Курка – єство. Правда, не можна ні в чому на неї покластися. Вона сама не була спроможна на себе покластися, не так як півень, що вірить у свій гребінь. Єдиною її втіхою було те, що коли гинула одна курка, зараз на її місці з'являлася інша, така самісінька, як вона.

У кінці, коли зупинилася, щоб полюбуватися втечею, чоловік зловив її. Полонено її в крику й пір'ї. Потім її понесли переможно за одне крило і досить брутално жбурнули на кухонну долівку. Ще затуманена, вона обтрусилася з нерішеним, хриплим кудкудаканням.

Тоді сталося. З усе проймаючого зворушення курка знесла яйце. Може, передчасне. Але зараз опісля, вроджена для материнства, подобала на стару, обізнану маму. Присіла на яйце і так застигла, дихаючи та розплющуючи і заплющуючи очі. Її серденько, таке мале на тарілці, підносило і спускало пера, сповняючи теплом те, що ніколи не було б чим іншим, ніж яйцем. Тільки дівчинка сиділа поблизу і, оголомшена, слідувала за подією. Скоро очуняла, зірвалася з долівки і побігла з криком:

– Мамо! Мамо, не ріжте курки, вона знесла яйце! Вона нам бажає добра!

Усі прибігли знов до кухні і, зацікавлені, оточили молоду породіллю. Огріваючи своє дитя, вона була ані ніжна, ані брутална, ані весела, ані сумна, не була нічим іншим, як звичайною куркою. Це не проявляло будь-якого сантименту. Батько, мати й донька дивилися на неї якийсь час без особливих думок. Ніхто ж бо ніколи не гладив курки по голівці. Укінці батько, дещо квапливо, відважився:

– Коли ти скажеш зарізати цю курку, як довго живу, не буду їсти курятини.

– І я ні! – захоплено присягла дівчинка.

Замучена мати стелула плечима.

Несвідома свого подарованого життя, курка замешкала з родиною. Дівчинка, вертаючися зі школи, жбурляла течку геть і бігла до кухні. Батько час до часу пригадував:

– Коли тільки подумаю, що я змусив її бігати в такому стані!

Курка стала королевою дому. То було відоме всім, крім неї самої. Проживаючи між кухнею і задньою терасою, вона виявляла свої дві прикмети: апатію та переляк.

Але коли дома все спочивало в тиші і всі, здавалося, її забули, вона сповнялася невеличкою відвагою, рештками відваги великої втечі, і кружляла по керамічній долівці, тіло, з перервами, вслід за головою, мов на полі, тільки невеличка голівка, що ворохобилася швидко і пружно, ще зраджувала вроджений, однак уже змеханізований переляк її раси.

Часом, щораз рідше, вона пригадувала собі ту курку, що відбивалася з краю даху на тлі неба, готову закудкудати. У такі хвилини вона наповняла груди нечистим кухонним повітрям, і якби самицям дано співати, вона хоч і не співала б, але була б дуже вдоволена. Та навіть тоді її голова була б курячою головою, тією самою, що її зарисовано від початків віків.

Аж одного дня її зарізали, спожили, і минули роки.

ЕСТЕР КІНСЬКИ

*Естер Кінськи народилася 1956 року в місті
Енгельскірхен, німецька письменниця і перекладачка. Живе у Берліні та у Баттоньї
(Угорщина).*

МЕЗЬОХЕДЬЄШ

З німецької переклала Анна Пінчук

Маленький потяг прямував з Баттоньї до Мезьохедьєша повз порожні поля, вкриті стернею. Він чахкотів, мов заморений звір. Зусібіч – величезний безкрайній простір, земля темна й суха. Трактори здіймали хмари пилу, що осідали лише кілька годин потому. У небі кружляли хижі птахи, а в стерні роїлася дрібна звірина. Тут і там вздовж поля мляво блукали поодинокі згорблені постаті у пошуках залишків зерна. Їхні велосипеди були розкидані край поля. Свої знахідки вони складали у грубі біло-сірі мішки із синтетичної тканини. На безкраїх порожніх просторах ці збирачі здавалися крихітними цятками.

На вокзалі у Мезьохедьєші стояло безліч потягів, червоно-жовті вагони, що поодинокі курсували вздовж кордонів і начебто зупинялися в прикордонних селах. Поодинокі подорожуючі завжди мали змучений вигляд, наче задуха, холод, далечінь, світло чи темрява висмоктали з них усі сили.

На вокзалі я зайшла у кафе. Слово «Сентраль» полискувало чорними залізними літерами на білій стіні. Більшість столів у приміщенні були зсунуті в куток. Кельнер та кельнерка вмостилися на підвіконні спиною до зали і розглядали вокзал, цукрову фабрику й тонку смужку горизонту, який жеврів жовтими й лазуровими барвами десь поза залізницею. Майже всі страви в меню були викреслені. Кельнерка стовбичила переді мною і мляво знижувала плечима, реагуючи на мої спроби втамувати голод. Згодом вони з кельнером про щось пошепотілися на кухні, вона байдужо поставила на стіл якусь страву і так само байдужо почовгала з порожньою тарілкою назад. Щойно стемніло, кафе «Сентраль» зачинилося. На вокзалі зосталися лише два вагони в очікуванні на останню поїздку цього вечора. Над цукровою фабрикою на околиці Мезьохедьєша зійшов місяць. Тьмяний місяць на тьмяному небі.

В іншій невеличкій кнайпі я знову побачила кельнера та кельнерку з кафе «Сентраль». Сидячи за стійкою, вони пили червоне вино з низьких матових келихів і без жодного подиву злегка мені кивнули. Я помітила, як їхні ноги поволі сплітаються під столом.

За єдиним столом їв чоловік. Його пальці та губи лиснилися від ковбаси, а пляшка шнапсу та склянка масніли від жиру. Він відірвав добрячий шмат від пухкого буханця. А коли вгризався зубами в ковбасу, то різко шарпався вперед і видавався звіром, що жадібно хапає сполохану здобич. Ковбасоїд розповідав про циркову виставу у своєму селищі, всі реготали. З музичного автомата лунали пісні славетного короля шлягерів. Чоловік опустив туди мідяк, і автомат заскреготав тремтяче високим голосом Джиммі Замбо. Ковбасоїд провів ребром долоні поперек горла. Так, король був мертвий. У цій маленькій кнайпі всі підспівували зі сльозами на очах, усі танцювали, обхопивши одне одного за стан і кружляючи по колу, наче в хороводі. Це коло то вужчало, то ширилося, оберталося то праворуч, то ліворуч. Якийсь чоловік з гуркотом хрюпнувся на табурет поряд зі стійкою і вмить вскочив назад у танок. Ковбасоїд, уже добряче п'яний, мастив жиром стегна і спини сусідів по танцю, тужливо всміхаючись, поглядав на стелю. Король шлягерів усе співав і співав. Пізно вночі, коли всі були виснажені, власниця зачинила двері, ковбасоїд сів на велосипед. У прохолодних вологих сутінках пахло осінню, землею, буряками та кінями.

Наступного дня в Мезьохедьєш приїхав цирк. Жнива добігали кінця. Обабіч вулиці, поміж спаленого бадилля та зів'ялих кущів кукурудзи робочі потирали свої широкі долоні й проводжали поглядом цирк. Навколо гавкали собаки, діти вишикувалися вздовж дороги, вимахуючи руками, і бігли за вагончиками аж до луків, де мали розбити намети. Із кліток з тваринами лунало глухе гуркотіння та воркотання, завивання та іржання, що вороже висіло в повітрі й на якийсь час поглинуло навіть собачий гавкіт.

У темряві на сходах своїх освітлених вагончиків сиділи циркачі, вони вечеряли, часом вигукуючи щось нетутешньою мовою, яку часто сприймали за цирковий жаргон, балакали, сміялися.

Глядачі нетерпляче чекали першої вистави. Над відкритим куполом шатра нависло сутінкове небо. Першим номером був виступ майстра самозвільнення, такого хudoго, що він міг би прослизнути крізь ґрати своєї клітки, в'язнем якої начебто був. Під кінець він проніс цю клітку на витягнутій руці вздовж першого ряду. Публіка аплодувала, проте ніхто не знав напевне, що саме викликало аплодисменти: потерпання від голоду чи гнучкість та сила.

У небі над шатром засяяли перші зорі, коли на манеж виїхала наїзниця. Пізніше, коли йшлося про цей вихід, усі одноставно відзначили її красу. Згодом вона виступала у різних образах та вбраннях, навіть у ролі заклинательки величезної змії. Заворожена гострими звуками невеличкої флейти, змія поволі обвивала плечі артистки, не маючи наміру завдати їй жодного болю.

Насамкінець на сцені з'явився приборкувач звірів. Над його верхньою губою вместилися розкішні закручені чорні вуса, що мали б надати обличчю якоїсь пристрасності, тоді як пишнота й королівська врода левів мала зачарувати публіку. Серця розчаровано стиснулися, шойно на арені знову з'явилася наїзниця в своєму трико – глядачі жодного разу не зааплодували, хоча вони й заборгували їй це, особливо коли вона довела свою хоробрість, стрибнувши через палаюче кільце і спритно приземлилась на руки у тирсу. Цим і завершилась вистава, проте тріумфу, якого так очікували актори та директор цирку, не сталося. Їхні поклони на манежі не мали особливого успіху, й опісля млявих поодиноких оплесків натовп вмить розсіявся. Більшість глядачів розійшлися по кнайпах, там вони мовчки пиячили або про щось бубоніли.

Наступного дня на телеграфних та ліхтарних стовпах з'явилися листівки з написом «Мертвий лев. Нова програма». Проте ця обіцянка нікого не звабила, раптом здалося, буцімто лев – це було єдине, на чому тримався цирк, наче всі сподівання та мрії покладалися виключно на нього, а тепер вони просто розтанули в повітрі.

Саме тоді похолоднішало, скрізь виднілися хмари диму, що здіймалися над садами, адже багаття властиві цій порі року. Неподалік стояли палії і спостерігали за полум'ям, аж поки воно зовсім не зникало, лишаючи по собі лише попіл. Осінні вогнища були слухняними, навіть дещо зняковілими, а коли вони перетворювалися на суцільний жар, їх притрушували землею.

Циркові актори ліниво розтягнулися в прохолоді збляклої осінньої трави й позирали на хмари, поки тварини гарчали та гавкали у своїх клітках, а вітер тріпотів у прапорцях і шарпав обвислу ливну, натягнуту від верхівки шатра до паркану. Ввечері засяяв ліхтар, проте ніхто не прийшов. Роззяви з велосипедами вешталися віддала й поодиноці майже тонули у спадаючих сутінках, поглядали на цирковий намет, наче хотіли стати свідками якоїсь невдачі.

Одного холодного дощового дня шатро поволі осунулось, підпори похилилися, змоклі ливни провисли. Тварини принишкли, артисти споглядали з-за дверей своїх вагончиків цей сірий день і шатро, що все дужче припадало до землі. Цього вечора всі вони опинилися у кнайпі. Стиха шурхотів дощ. Циркачі безперестану пили. Майстер самозвільнення підвівся і гупнув рукою по стійці. «Цирк сконав!» – рикнув він. Його товариші схвально кивали головами, «цирк сконав, так-так, цирк сконав», – бубоніли вони поміж собою, та й інші гості, що ходили до цирку, підтакували, наче хтось питався їхньої згоди.

БАТТОНЬЯ

З німецької переклала Тетяна Власова

Навпроти жила літня пані на ім'я Ольга. Вона мала глибокий та гучний голос. Вечорами Ольга сиділа на лавці перед будинком і перемовлялася з людьми на вулиці. Іноді до неї приєднувалися інші жінки. Горбані, одягнені у фартух з оборками, дозволялося сидіти поряд з Ольгою на лавці, а інші жіночки приносили стільці з собою. Так вони без упину розмовляли у згасаючих променях літнього сонця, поки надворі не ставало вже зовсім прохолодно. Першою йшла горбаня. З високо піднятою головою, дивлячись червоними очима та щільно стиснувши губи, проходила вона повз моє вікно додому, готувати вечерю для свого брата.

Одного дня Ольга померла. Коли її ховали, всі жінки вулиці їхали на чорних велосипедах до сербського кладовища. Кожна мала букет із жоржин, жовтих маргариток та дрібних айстр.

Далека родичка взялася прибрати будинок Ольги. Вона роздарувала та продала всі її речі, люди приходили з тачками й забирали одяг, посуд і казанки.

Тривалий час Ольга працювала офіціанткою в одному далекому місті. Вона познайомилася з кельнером, з яким розважалася у вільний час. Та пристрасть до музики батьківщини жила в ній завжди, особливо вона любила акордеон. Ольга дуже

поважала всіх акордеоністів і, звичайно, розповідала про це кавалеру. Кельнер одружився з нею, вона повернулася з ним додому, з собою привезла й взуття, яке носила, працюючи офіціанткою, – чорні шнуровані напівчобітки до литки з відкритими пальцями та п'ятою. Невдовзі чоловік помер, і Ольга почала працювати в буфеті кінотеатру Баттонї, де вона знову змогла носити своє взуття. Буфет був дуже тісним, Ольга передавала через маленьке віконце горнятка з чорною кавою, келишки з вином, лимонадом, неочищений арахіс, що ріс на величезних полях навкруги. і варену кукурудзу. Качани кукурудзи годинами плавали в теплій воді у великому чорному казані.

Кінотеатр Баттонї зараз занедбаний. На фасаді висить давно згасла вивіска «Mozi», а всередині пахне пилом, розігрітим у променях кінопроектора, й арахісом. Лінолеум на підлозі покоровився, підвіконня всіяні засохлими мухами. За кінотеатром росте занедбаний сад, а в ньому на величезному горісі живуть сови, вдень вони незворушно сидять на гілках, мов товсті обрубки у рідкому листі. Коли ж настає вечір, вони розправляють крила і з тихим свистом кружляють у темряві.

Був вересень, і лелеки вже відлетіли. Поля тепер належали чаплям, що мерехтіли серед трави, мов білі та сірі тіні в передсвітанковій млі. У Кевермеші залишився один молодий лелека, він стояв на краю порожнього гнізда і дивився вниз на плетиво гілок. Під ним, на вулиці, сиділи цигани, насолоджувалися останніми сонячними променями, палили сигари, точнісінько як у пісеньці про трьох циган, знайомій мені з дитинства. Для лелеки то була перша зима, тому все близьке здавалося йому тепер чужим, адже він залишився сам, а в цю пору року його серце мало би бути не тут.

Цьогорічні лошата тупцями неподалік від кобил або, прив'язані до підводи, мотіляли головами, намагаючись підлаштуватися до ходи, і слухняно брели поряд.

Усе здавалося блідим, безбарвним та розмитим, наче вже нічого було косити та обривати. Світло-брунатні корови паслися посеред пожухлого очерету, всі кольори немов змілися, а бездітні кози, молочно-білі, лежали, прив'язані на траві між вулицею та доріжкою, тоді як молодих цапків відводили на забій.

На полях залишилися тільки соняшники, чорно-коричневі, вони шелестіли напівсухим листям. Потемнілі квіти повісили голови і стояли, наче покинуті війська, земля розтріскалася, і з тріщин стирчали вигнуті зів'ялі патики. В останні свинцевосиві спекотні дні їх віддалені ряди зникали за горизонтом.

Зрізане кукурудзиння було скидане в купи, як на городі в моїх сусідів. Ті купи стояли рядком, наче воїни в гостроверхих шоломах, забуті, загублені, які, можливо, зачали під цими шоломами, залишені в якомусь очікуванні, розпатлані й непотрібні, вони триматимуться, допоки їх не знесе холодним вітром та не засипле зимовим снігом.

Ночами було чутно собачий гавкіт, навкруги розливався аромат осені. Цілими днями люди палили хмиз та бадилля, а запах диму огортав ніч.

Час від часу мене знаходив Зоран. Він приносив мені відростки кактусів та давав поради. Мені не були потрібні його рослини, тому вони залишалися на веранді, де вітер вкривав пилом блідо-зелені щупальці кактусових коренів.

Зоран нерішуче стояв на веранді, як непроханий гість, розповідав про смерті і нещастя в селі та про свою майбутню подорож до Нью-Йорка.

– Я працюватиму зі своїм другом, – казав він, – ми будемо реставрувати замки.

Іноді він вживав німецькі слова.

– Де ти вивчав німецьку? – одного разу запитала я його.

Зоран працював у Німеччині.

– Я був бригадиром, – сказав він. – Я будував бункер.

Зоран керував бригадою угорських робітників під час будівництва захисного бункера. Замовника – хазяїна ковбасного заводу – від працюючої бригади на якусь мить робив щасливим, коли він думав про захист, який це зухвале укріплення дало б йому в разі великої небезпеки. Я намагалася уявити собі Зорана з його очима та перекшеним ротом командувачем, коли його підлеглі працюють у ямі, край якої дістає їм до стегон, плечей або шиї. На задньому плані мені бачився німецький ландшафт, вкриті темним лісом гори, річкові долини, обрамлені деревами, безіменні красвиди з неясними сіро-зеленими контурами, як картинки з дешевих календарів та листівок.

Зоран розповів мені і про свою хворобу. Він сів на стілець і, жестикулюючи руками, показав невеликі горбики, це були медикаменти, які він приймав. Потім майже ніжним жестом окреслив у повітрі щось опукле та обережно посадив це уявне щось собі на голову, до цього він додав слово, яке я не зрозуміла. Він показав на відросток кактуса, який приніс, потім знову на голову і заплющив очі. В нього росла в голові, так раніше казали, з якоюсь біологічною ніжністю, рослина, що укорінилася, випустила гілки, листя, навіки сховала від сонячного світла свої бліді квіти всередині організму і розвивалася, хижа рослинка.

Зоран приніс мені ключ від єврейського кладовища.

– Ти можеш його оглянути, – сказав він таким тоном, ніби воно належало особисто йому. В дитинстві ми бавилися в піжмурки там, серед могил.

Єврейське кладовище тяглося при виїзді з села, вздовж дороги, що вела до Кевермешу. Ворота були завжди зачинені, проте паркан мав багато дірок. Невеликий пагорб був усіяний надгробками, поміж яких вилися вічнозелені ліани та росли куці, вкриті червоними ягодами. Напіврозвалений склеп зберіг залишки написів на івриті, літери розташовувалися дугою, під якою виднілася величезна діра, крізь неї можна було бачити небо і горизонт. Кладовище було великим та майже пустим. Казали, що тут ставалися повені, річки виходили з берегів, рівень ґрунтових вод постійно піднімався та спричиняв вимивання останків тіл і просідання могильних плит, які замулювалися та зникали.

РИБИНА

З німецької переклала Аліна Онопрієнко

Тут є струмки, болота, джерела та калюжі, але жодної річки, не кажучи вже про велику воду. Проте одного літнього ранку посеред головної вулиці з'явилася рибина. Така величезна риба водиться хіба що у повноводних ріках, вона була завдовжки з чоловічу руку, важка та блискуча, наче її щойно витягли з води, рот був відкритим і дехто ще начебто бачив, як вона хапає ним повітря. Про таку рибину тут знали хіба що з розповідей, тому навколо неї швидко зібрався натовп зацікавлених. Вона мала рожеве забарвлення, з коричнево-сіруватими плямами різної форми, черево

біле, місцями проглядали коричнево-червоні цятки. Її колір і форма мали незвичний вигляд на тлі сірого пороху наших земель. Паща була роззявлена, гострий зубець на кінчику губи загнувся усередину темно-червоної порожнечі. Розчепірений спинний плавець звисав на бік, а біля хвоста був ще один – маленький і гострий. Здавалося, що хвіст складається з цупких осклілих пір'їн, він мав би слугувати крилом, можливо, це й насправді так, може, саме завдяки хвосту рибина потрапила у ці краї, де в жодній водоймі не водиться така риба. Хоч хтось і стверджував, що вона все ще намагається хапати ротом повітря, за першого вранішнього гомону цього спекотного літнього дня можна було спостерігати лише за нерухомою рибиною. Але навіть зовсім не рухаючись, вона не здавалася мертвою, мабуть, через те, що тут ніхто не бачив такої рибини живою.

Спочатку луска рибини повільно ставала скляною, потім – матовою, косе око, звернене на нас, потьмяніло, паща більше не зяяла – натомість здавалося, що зябра вивернулися назовні. Від кроків перехожих здійнялася пилюка й осіла на рибині тонкою плівкою. До черева поприлипали маленькі камінці. Сонце пекло дуже гаряче, і всі шукали затінку, щоб у прохолоді спостерігати за рибиною звіддала. Із затінку рибина на сонці була схожа на горбик землі трохи світлішого кольору, хмарку з чимось перемішаного пороху.

На сліпучому світлі здавалося, що тіло рибини на дорозі мерехтіло й навіть збільшилося. Але то були не відблиски розпеченого повітря, то роїлися численні мухи, які зачули рибину й пополудні, коли сонце опустилося нижче і люди знову почали збиратися, здійнялися великою чорною хмарою. Рибина дуже змінилася. Її тіло стало нерівним, місцями воно округлилося, а місцями запало, і майже непомітні плями, здавалося, розчинилися під поглядами перехожих. Це повільне тління було роботою численних личинок, які заповнили рибину.

Був чудовий вечір. Високо в небі, що спочатку стало світло-фіолетовим, а коли сонце зайшло – лазуровим, співали пташки. Як буває літніми вечорами, подув теплий вітерець. Вдалині гавкали собаки. У садках сміялися жінки, співала дитина. У поступово згасаючому світлі дня хаотичне кишіння помітно товстіших личинок стало єдиним м'яким, тихим, плавним рухом, у якому то піднімалося, то опускалося розпухле, не лише мертве, а й позбавлене своєї рибиної сутності тіло, з кожним рухом межа між рибиною та личинками стиралася; зникала межа між чужим, чимось незнайомим та незбагненим, що випадково потрапило у цю місцину, й чимось звичним серед пилюки та каміння на цій дорозі. А коли зовсім стемніло, залишилося щось, Загублене, Полишене, Байдуже, щось розтопане перехожими чи розчавлене колесами, воно навіть могло стати перешкодою на шляху, те, що більше не мало назви та відійшло у безмежну даль.

Наступного дня мухи, хробаки та мурахи об'їли рибину до кісток, котрі ще деякий час лежали, а згодом теж зітліли. Найдовше тримався хвіст. Коли здавалося, що він уже розкришився або зник, він виринав на узбіччі знову і знову. Так хвіст жив своїм життям, повністю незалежно від рибини, на суходолі, переживаючи пригоди, які завжди трапляються з чужинцями, і лише затяжні осінні дощі змили його геть.

М'ЯСНИК

З німецької переклав Олексій Оболенський

У ярмаркові дні до Баттонї по м'ясо приїздили румуни. Їхні автівки стояли вздовж головної вулиці, під каштанами та липами, чоловіки сиділи за кермом і курили у відкриті вікна, а жінки скуповувались – передусім м'ясом. Усі були ласими до м'яса. Після закупів вони теревенили перед магазином, оглядаючи сумки своїх співрозмовниць, сумки, наповнені м'ясом, кістками та нутрощами, з яких сочилася багряна юшка.

М'ясник був маленьким на зріст, мав широкий рот, у кутиках якого застиг вираз болю, прояв незмінного ураження, що аж ніяк не проходив. Він їхав швидко, порожні пляшки з-під пива брязкотіли у велосипедному кошику. «Тринадцять пляшок», – сказав він у пункті прийому склотари. «Так, тринадцять», – підтвердила дівчина і видала папірець із сумою за пляшки. М'ясник підвів голову із зачесаним назад, пригладженим сивим волоссям і покрокував геть із гордістю пораненого. Час від часу його брала досада, вираз обличчя ставав похмурим, жести – роздратованими й повільними, а голос – тоншим. Кожна маленька свиняча ніжка, яку він брав до рук, зважував і загортав у сірий папір, нагинала його до землі все нижче, аж поки він не замикав свій магазин, навіть якщо то був ще ранок. «Я п'ю, коли хочу», – казав він і виставляв за двері всіх ласих до м'яса.

Без м'яса масний прилавок був порожнім і темним. Двері до чорної холодильної камери були відчинені, м'ясник пив. Він сидів у барі, яким заправляла скнариста дружина залізничного кондуктора. Повітря у барі було важким, сам він скидався на картинку в каталозі, де зображена сільська пивниця у якійсь західній країні, хоча жадібна хазяйка мріяла позбутися всього сільського.

М'ясник сидів на одному з ослонів, співаючи з рук свинячу кров і колючі залишки курячого пір'я, а зі свідомості – сіро-багряні окости й блідо-білі оцупки кісток; тут він забував про огидні суперечки, коли йому бракувало дрібняків, щоб дати румунам решту з великих купюр, коли покупці стежили за його руками, що тремтяче зминали гроші, наче ті йому не належали, і коли вони, нетерплячі й сповнені недовіри, простягали руки до його каси. «Не думай нас надурити, – казали вони тихо своєю угорською або ж просто поглядом, – ми ж знаємо, що ти хочеш нас надурити», – а самі аж слинилися від радісного передчуття придбаної свинини, пружкого жирного м'яса, блідавого сала і темної печінки.

М'ясник пропивав у барі цілі дні. Крізь скляні двері у зачинений магазин падало світло і відблискувало на тьмяному металі порожнього прилавка. Над ним самотньо висіли голі гаки для м'яса, у неосвітленому кутку ледь виднілися банки з консервацією і пачки блідувато-жовтої вермішелі. М'ясник старанно розтирав вузькі долоні над склянкою зі шнапсом, шкірився, прислухався до розмов, розповідав про своє, поглядав на ласих жінок, які сиділи поміж чоловіків, він і сам міг би лестити і притискатися, коли наставав час іти додому, але спершу із заплушеними очима мугикав пісеньку, частково для акордеоніста, частково для ласих жінок, і наспів ще бринів у повітрі, доки він не казав: «Цю пісню зараз уже теж не співають».

Одні говорили, що м'ясник був євреєм, інші, що його звати так і отак, бо це ж єврейське прізвище, хоча таке прізвище могло походити звідки завгодно. Але

м'ясник мусив бути євреєм, бо людям це подобалось, вони хотіли складати римівки, які почасти переходили у кпин, про печаль у кутиках його рота, про його руки, що тремтіли над купюрами, про його самотнього батька, який їздив селом на великому велосипеді і займався дрібним гешефтом.

По кількох днях запою м'ясник полишав стан сп'янілого блаженства. Він відкривав магазин, кривувато і безтурботно посміхався у бік вулиці, виходив на дорогу, де чекала вантажівка, рішуче брав м'ясні туші, котрі йому простягали з темряви фургона, закидав на плечі тваринні окости, з яких стирчали кості, наче розхитані зуби у старому роті, й відносив їх у свій магазин.

ГОТТЛОБ

З німецької переклала Ольга Свиріпа

Готтлоб – кладовищне селище. Мимоволі погляд відривається від дороги і тягнеться вздовж цвинтаря, понад глибоко проїждженим путівцем аж до останніх могил і скупчення хрестів на краю до відкритого поля. Навпроти кладовища заправка, поруч – блакитні клітки із газовими балонами. Між бензоколонками байдикує чоловік у комбінезоні, «заправщик», – подумала я, подивившись на нього; раптом це слово здається мені таким старим, розпадаючись у моїй голові на частини, тоді як у цій селищній полуденній тиші чужинець навіває його мені, це блакитне слово з запахом нафти і пилу. Двоє циганських дітей тягнуть підводу з порожніми газовими балонами і цистернами, пси вовтузяться в канавах.

Німецькі кладовища під високими деревами, овальні фотографії оплакуваних, жінки зі строгими зачісками і холодними поглядами, чоловіки з жорсткими комірцями і густими вусами. Виключно ті, хто помер давно: Фредерик, Гертруда, Пауль, Отто, Оскар, Герман. Час, вітер і негоди стерли багато портретів. Всюди бліднуть лише порожні овали з сірого каменю, обличчя перетворюються на глузливі гримаси, осліплені тріщинами, вони роз'їдені іржею або вицвілі до світлої плями, без залишків чітких рис. Поміж могил зарості фіалок, до надгробних каменів притулені минулорічні троянди; пожовклий чагарник, не струхлий, лише зів'ялий і вихохлий. За німецькими могилами – румунські, поміж сонячними плямами і гравієм. Раніше, коли ще існували німецькі похоронні комуни, кожен присутній, пригнічений тужливими словами священика, кидав жменю землі на могилу і потому сунув до німецького трактиру по скорботу і втіху. Водночас на румунському кладовищі – у затінку, з благословення православного священика – розпивалося солодке вино або шнапс і поїдалася випічка. Там була їжа для кожного, хто прийшов на це прощання, хай би навіть через голод.

На кладовищі було тихо, тільки у віддаленому кінці біля румунської могили стояли дві жінки. Біля заправки гриміла автівка з газовими балонами. За кладовищем простягався луг, необроблений, можливо, осиротіле поле. Залишки зими все ще проглядали серед трави, подекуди виднілись ранні квіти, декілька хмарин кидали тінь, у далечі виднілися кілька дерев, навколо порожня долина, блакитні контури

дальніх поодиноких будівель, такі слабкі і тремтливі на вітрі, що він міг би знести їх одним подихом, заповнюючи їхнє місце небом. Мені спав на думку вираз «туга за домівкою». «Красиво», – подумала я. Чи відома мені туга за домом, потреба у певній місцевості, до якої належиш, спорідненість, що затьмарює всі інші потреби, яка раптово стирає усе інше й враховує лише цю належність? Ні, я не знала цього відчуття, і навіть тут, у зовсім незнайомій місцевості, яка не могла бути мені приємною або неприємною, із цими могилами, іменами, частково пошкодженими портретами незнайомих людей за мою спиною і тривожними слідами вітру у траві переді мною, – саме тут я могла уявити, як відчувається туга за батьківщиною, не у мені самій, як туга за рідним місцем, якого не було, а просто, наче в чужому серці і саме за цим місцем, за цим світлом, за цим поглядом удалечінь, за вигином дороги та розкиданістю тіней, весняної непогоди і шумом крил великих птахів.

Я поїхала далі, до Булгарусу, Єча-Мари, Єча-Міки і Карпінсу, маленькі селища із довгими, обсадженими деревами, дорогами, що ведуть ген за горизонт. Поміж ними – ямисті алеї із кіньми, підводами та мандрівниками з блукаючими поглядами. Цвіли вишні, довгі ряди стовбурів між будинками і дорогою змащені білим вапном, – тиждень румунської Пасхи, в канавах біля краю дороги димівся хмиз підрізаних дерев, вдягнуті у чорне жінки і дівчата поверталися з церкви.

Затемна я прибула до Німецького Сінпетру, у згасаючому світлі витали речі, які зазвичай лежать на землі, повітря було сповнене ритмічними ударами дерева об дерево, короткими ритмами, що нашаровувались одне на одного, повторюючись і віддаляючись. Жінки виходили з-за воріт і нерухомо стояли, огорнуті сутінками і барабанним шумом. Незграбний вечірній спів, який ніяк не хотів стихати, – спроба звуком подолати притягання між предметами.

«Била¹, – раптом сказала мені дівчинка, яка сиділа під вишнею біля краю дороги, де я зупинилася. Досі я не помічала її. – Це була, коли не можна бити у дзвони».

Розумне дитя, яке знає, як пояснити власний світ чужинцю.

«Ти візьмеш мене з собою?» – запитала вона і, схопивши свою маленьку сумку, підсіла до мене в авто.

ЗУПИНКА

З німецької переклала Юлія Кажан

Колись давно я їхала гористою місцевістю. Було це влітку, дні стояли спекотні, небо було блакитне, іноді навіть розжарено-біле, а ввечері воно сяяло над горами всіма барвами веселки. У купе дзижчали мухи, пасажири дрімали. Поїзд зупинявся на кожній маленькій станції, і з кожною зупинкою людей у вагоні більшало. Жінки з кошиками, чоловіки з торбами, цілі родини з валізами, літні подружжя з клітками

¹ Стародавній сигнальний інструмент, виготовлений із дерева або заліза. Звук, що служить сигналом для оповіщення жителів населеного пункту, вибивається за допомогою удару палицею або спеціальним молотком по поверхні інструменту.

для птахів. Працівники станції піднімали й опускали руки та свистіли у свистки. Прибулі падали в гарячі обійми зустрічаючих або самотньо тягли по виснаженій спекою землі величезні валізи повз маленькі вокзали. Проводжальники махали вслід поїзду, що неквапом від'їжджав від вокзалу, або зазирали в його вікна, сподіваючись там когось побачити.

У моєму купе їхали двоє юнаків, які сиділи біля вікна і щось їли, стиха перемовляючись між собою, літня жінка в чорній сукні й товстих чорних вовняних панчохах, бізнесмен із маленькою пласкою валізою і золотим ланцюжком на шиї, жінка з поплямованим обличчям, що читала якусь пошарпану книжку, брюнет із золотими зубами, які блищали, коли він позіхав, та чоловік, зодягнений у світлий легкий костюм. До шиби купе була приклеєна фотографія, яку вже неодноразово намагалися здерти, стерти, відшкребти. На ній ще можна було розрізнити контури обличчя, але чоловік то чи жінка, зрозуміти було вже неможливо. Фотографія настільки витерлась, що крізь неї просвічували дерева та телеграфні стовпи, які пролітали за вікном.

Вечоріло. По коридорах вагонів сунули, шкутильгали, повзли жебраки-каліки, вони відкривали двері купе, просували руки, і їхні брудні долоні чекали на подавання. Юнаки біля вікна давали кожному якісь дрібні гроші. Більшість жебраків розглядали їх застиглим поглядом, деякі щось бурмотіли собі під ніс, інші плювали на монети і витирали об штани чи сорочку. То були звичні жести, такі ж завчені, як рухи провідника вагона у цупкому, завеликому на нього картузі.

Сутеніло, у вагоні увімкнули світло, і ми побачили віддзеркалення наших облич у брудних шибах купе, білі плями, які де-не-де перекривало вицвіле фото. Поїзд зупинився у цілковитій темряві, ззовні доносився шум лісу. «Аварія!» – залунало в коридорі. Залізничники з яскравими білими лампами ходили туди-сюди вздовж поїзда, їхні кроки шурхотіли гравієм. Вони робили зауваження допитливим пасажиром, які вистромлювали голови з вікон або навіть намагалися вийти з поїзда. Вагонами ширилася тривога, люди перемовлялися, ділилися припущеннями. Юнаки біля вікна теж спочатку стривожилися, але потім почали розповідати один одному різні історії, щоб згаяти час. Історії були короткими, і незабаром вони звернулися до інших пасажирів купе: «Розповідайте і ви щось!»

Бабця в чорних вовняних панчохах закивала головою. «Я щойно поховала свого родича», – повідомила вона.

Бізнесмен удавав, нібито спить, при цьому він так міцно стискав ручку валізи, аж суглоби пальців побіліли.

«Я родом із дуже рівнинної країни, – почав розповідати чоловік у легкому костюмі, – гадаю, що тут, у горах, я можу про неї розповісти».

У моїй країні немає ні гір, ні моря. Вона розкинулася, як океан, від обр'ю до обр'ю. Влітку вдаль можна дивитися, лише прикривши очі долонею, яскраве світло сліпить та склеює повіки. Погляд ковзає почорнілими соняшниковими полями та луками з низенькою жорсткою травою. Над полями, тріпочучи крилами, кружляють птахи, у променях сонця вони здаються зовсім білими, а тоді злітають увись і стають чорними. Їхні дзвінкі голоси наповнюють повітря хмаринками тихого свисту. У тіні будинків бродять собаки, а кішки сплять десь у затишку. Дивись, дивись, і уявляєш собі, що там за горизонтом: сірувато-голубі розпливчаті обриси великих міст. Лагідні ландшафти у всьому їхньому розмаїтті, де можна займатися чимось іншим, цікавішим, ніж просто дивитись. Чи, наприклад, гавані, що відкриваються

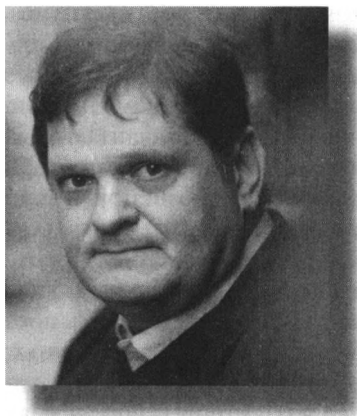
назустріч морю, з маленькими різнокольоровими човнами, якими веслюють мешканці прибережних поселень, з білими кораблями, нерухомо застиглими біля причалів, величезними, наче цілі фабрики, з кранами, які майже торкаються хмар, з цілими вежами вицвілих та поржавілих контейнерів з товарами і пожитками, про які вже ніхто не знає, чи то їх уже розвантажили, чи вони ще чекають на завантаження. Там кружляють чайки, і якщо уявити собі чайку, що пронизливо кричить від жадоби та неспокою, тоді якимось по-особливому відкриваєш для себе тишу цієї рівнинної країни, де процвітає неквапливість.

Узимку часто немає жодних інших справ, окрім спостерігати. Стоїш собі просто біля вікна і дивишся, а хтось, буває, закутається у пальто і вийде за двері, однак важкі шапки затуляють огляд. Усі птахи стають чорними і безшумно шугають повз тебе. Собаки гавкають зі своїх зимових схованок, кішки сплять на підвіконнях. Соняшників уже немає. Неозброєним оком намагаєшся розгледіти якісь образи на вузькій лінії горизонту, але нічого не видно. І все ж ти стоїш і дивишся, як з'являються на короткий час і знову зникають яскраві образи, а потім скоряєшся ночі й лежиш із розплющеними очима в холодній темряві.

З часом очі звикають до порожнечі зимової країни, і якимось вранці ти розумієш, що в цьому ландшафті, покритому тонким шаром снігу та інеєм, усе має своє місце – кожна штахетина, кожна травинка, кожна нерівність ґрунту, що лежить під паром.

На цих останніх словах поїзд рушив, а чоловік у світлому костюмі раптом замовк, ніби зникновівши від власної розповіді. Жінка у чорному тихенько похропувала. Обидва пасажири біля вікна уважно дивилися на власне віддзеркалення у шибі. Голосно гукаючи, залізничники з лампами з насипу застрибували в поїзд, що набрав швидкість.

ЯРОСЛАВ МІКОЛАЄВСЬКИЙ

Оповідання

З польської переклав Остап Ножак

Ярослав Миколаєвський (Jarosław Mikołajewski). Народився 1960 року в Варшаві. Польський поет, прозаїк, перекладач з італійської. Також автор книг для дітей, есеїст і публіцист. У 1983–1998 рр. викладав на кафедрі італістики Варшавського університету. 2006–2012 – директор Польського інституту в Римі. Лауреат літературних і мистецьких нагород, зокрема Нагороди імені Казимири Іллакович, Святого Брата Альберта, Барбари Садовської, Літературної нагороди Варшави (двічі – 2011 і 2012), Нагороди «Нової околиці поетів». Переклав твори Данте, Петрарки, Мікеланджело, Леонарді, Пасоліні та інших. З класики дитячої літератури переклав на польську мову зокрема «Піноккіо» Карла Коллоді (польська назва – «Historia pajasyka», вид. 2011) і кілька творів Джанні Родарі. Твори Ярослава Миколаєвського перекладалися італійською, німецькою, новогрецькою мовами тощо.

ГРИМ З ЯСНОГО

– Маестро Цанкіні!.. Маестро Цанкіні!.. Щось вам допомогти, маестро Цанкіні? Музикант стояв у дверях, дивився на усмінене, молоде обличчя перукарки чи то візажистки і пригадував собі, з якого приводу заглянув до її кімнати.

– Я тільки хотів запитати, котра година, – тут же вигадав.

– Пів на восьму, ще неповна година.

– Перепрошую, дуже перепрошую. І дякую.

Зачинив за собою двері, оглянувся і рушив напростець – не так, як знав, що повинен іти, а так, як відчував, що мусить. Ніби знав це місце, пам'ятав порядок у коридорі, колір дверей і стін, ніші, завершені великими вікнами; він сподівався, що вони його допровадять до того місця, де його хтось чекає, але яке він не міг би назвати, сказавши: «Це церква», «Це школа», «Це лікарня».

– Чекаємо, маестро Цанкіні! Великий вечір нас чекає, великий вечір!

Оглянувся – з однієї кімнати, котру проминув, ідучи невідомо куди, вийшов з розпростертими обіймами великий напахнючений франт, схожий на ведмедя, підбіг до нього і від усієї душі обійняв.

– Великий... Це ще вилами по воді... – промовив, як йому здавалося, якнайкраще і сам став жертвою власної обережності.

– «Вилами по воді» – нічого собі! – розсміявся ведмідь. – Усі газети пишуть тільки про вас, маестро! «Велике повернення», «Заклинач вух», «Кожен квиток на вагу золота – усі місця викуплено за три місяці наперед...» Це заголовки. А далі пишуть ще більше. І фото, всюди фото, на чверть або й половину сторінки...

«Для чого? Для кого?» – калатало йому в голові і він починав собі пригадувати, а може додумуватися, що якщо закликає вуха і йменують його маестро, то він щось має до музики. Глянув на власні долоні, ворухнув пальцями.

– Сімдесят шість років, а слухняні, як діти, – рикнув ведмідь, захоплено дивлячись на поморщені долоні Цанкіні, які важко згиналися. – Швидкі, як діти, свіжі, як діти... Будь ласка, маестро, заходьте до гримерні, може, принести вам кави, води, соку? Ми всі до ваших послуг, ми всі...

Замкнувся у приміщенні, на яке йому вказали, глянув у дзеркало, над яким ясно світила неонева лампа. Був непоголений, що здалося йому дивним. Не пригадував, щоб колись бачив себе одночасно зарослим і в костюмі, при краватці. Перед очима одне за другим, як різні варіанти фотографій на паспорт, проскакували його власні обличчя без щетини, такі, як це обличчя, котре він зараз оглядав у дзеркалі, але під ними, замість сорочки, були голі груди, майка, робочий светр з каптуром. З відразою провів пальцем по бороді. З відразою поклав долоню собі на рідке, зачесане назад довге волосся, котре здалося йому як ніколи жирним. Струсив з пліч жовтуваті дрібки лупи.

Піднявся, оглянув себе, як міг, від стегон до маківки. На ньому був чорний костюм, дбайливо випрасуваний – він не знав, ким – і ретельно застіблений на гудзики. У нижньому дзеркалі справа він побачив свої черевики. Не брудні, правда, але запилені, з плямками болота. Зняв їх і аж тоді помітив, що він без шкарпеток. Оглянувся, чи є в гримерні якісь шкарпетки, які б одягнув, і посміхнувся сам до себе від думки, що шукає щось таке в порожньому приміщенні, котре в цю мить належало тільки йому. Розстібнув піджак, протер черевики підшивкою і взув їх на босі стопи. Відчув, як нігті дотикаються до носків, це принесло йому прикрість і неспокій.

– Маестро Цанкіні... Може, вам щось подати, маестро Цанкіні?.. Зал повний, квитків немає вже більше години. Люди товпляться перед моніторами в касах...

Обернувся до немолодої жінки, котра стояла у прочинених дверях, і розвів руки, ніби хотів запитати, чи добре лежить на ньому щойно пошита одяганка.

– Чудово, маестро Цанкіні. Чудово. І ще цей похмурий вигляд, такий... Такий хуліганистий... Ви сьогодні маєте дуже гарний вигляд, маестро Цанкіні... Ви вже готові? Можемо йти?

Не бажаючи більше слухати запитань, зробив крок їй назустріч, вона розчахнула перед ним двері, а перед дверима його неприємно вразили оплески кільканадцяти елегантно одягнених осіб. Уклонився і рушив наліво, щоб їх оминати.

– Сюди, маестро, сюди, – жінка заступила йому шлях і скерувала у протилежний бік. Проходячи перед громадкою аплодисментів, він ще раз легенько їм кивнув.

«Чи вмю я посміхатися?» – запитав сам себе й у відповідь вигнув догори кутики вуст, але люди з оплесками залишилися в нього за плечима, а сам він був за плечима в жінки, яка йшла перед ним. Слухняно йшов спочатку прямо, потім направо, дві сходини вгору, дві вниз, знову прямо, поки опинився перед великими дверима, на помості, на якому стояли ще інші люди, ясна річ, усміхнені.

– Води, – сказав, бо в нього пересохло в роті.

– Є вода, звісно, маестро. Як завжди, на батареї справа біля входу. Вам не можна простудитися, маестро, ви нам усім потрібні. Не можна захворіти, – ласкаво теркотіла жінка.

– Зараз. Я хочу напитися зараз, – сказав.

Хтось подав йому склянку, взяв пляшку з батареї і налив у неї води. Він напився, в нього забрали склянку, прочинили великі двері. До приміщення, де він стояв, хвилею увірвався гомін. І покашлювання, сотні стріл нервового покашлювання.

– Пора, маестро, успіхів, – сказав довгий і худий чоловік з животом-м'ячем і розчухнув двері. Гомін розрісся і згус, увібрав у себе покашлювання й окремі голоси.

– Що я мушу робити? – тверезо запитав.

Худорлявець із животом легко причинив двері і приглянувся до нього.

– Те, що завжди, маестро. Вийти на сцену, привітати громадськість і грати.

– Дуже смішно, – відкрік. Потім чоловік буде божитися, що цей короткий коментар Цанкіні був жартом, жінка – що лютощами.

Цанкіні справді вважав смішним те, що на старість мусить грати. Що? На чому? У якусь мить відчув себе хлопчиком, якому стара вчителька англійської ставить десятки запитань, збудованих за однієї схемою, щоби закріпити конструкцію.

– Can you swim? – питала пані Де Маттей.

– No, I can.

– No, I can't. Повтори.

– No, I can't.

– Can you drive a car?

– No, I can.

– No, I can't. Повтори.

– No, I can't.

– Can you fly?

– Yes, I can't.

– Yes, I can або No, I can't. Повтори.

Цанкіні завагався.

– Yes, I can, – сказав за хвилю.

Животатий худорлявець, який прислуховувався до серії відповідей Цанкіні, впізнаючи в них кокетливу мантру, занепокоєний його дивним ваганням, під'юджений розбухлим гомоном, дозволив собі покласти старому на плече руку.

– Ну, звичайно, що you can, маестро Цанкіні, – сказав найкраще, як тільки вмів. – You can, ще й як! Прошу на сцену, сміливо.

Цанкіні ніби легенько пхнули, але так, що він весь опинився за дверима. Почув голосні оплески людей, які сиділи в залі, схожий на глядацьку. Задер голову і побачив, що глядацька зала є й на другому поверсі. Уклонився людям нагорі, уклонився людям долі. Зробив кілька кроків у бік блискучого роля, чорного як відомо що. Оплески набрали сили, перейшли в овації. Побачив, що з іншого боку нижнього

залу є ще одна верхня зала з глядачами. Їй теж уклонився. Підійшов до стільця і знову вклонився глядачам нижнім, середнім і бічним, а також нижньому глядацькому залові, майже кожному місцю, яких було дві тисячі чи більше. Просунувся поміж стілець і рояль, сів. Почав думати, чи міг би померти, якби його попросили, і був готовий це виконати, якби знав як. Затримав подих, але довго не витримав. Без кисню йому зробилося тільки трохи слабо. Перед очима загойдалася клавіатура, загойдалися долоні на клавіатурі. Ворухнув пальцями, які відразу розмерзлися. Ворухнув стопами без шкарпеток у черевиках, зрадів, що босий, і ноги самі понесли його лугом понад річкою. Сильвія вже чекала на нього, сиділа на купині над стрімким берегом. Щойно сів поруч, повернула до нього голову. Мала руде волосся, рум'яніці і зелені очі, які контрастували з усією її молочною рум'яністю і вражали його щоразу, коли їх бачив. Швидко затріпотіла пальцями, по-своєму, при цьому безмовно розмикаючи губи й висовуючи раз по раз рухливий язик. Він безпорадно розвів руками і підклав їй підборіддя. Вона складала з його пальців фігури, часом торкалася обличчя.

– Я ніколи не навчуся, – сказав голосно і повільно, так щоб вона прочитала по губах. – Навчися ти, будь ласка.

Цього разу вже вона розвела руками.

– Або покажи, – попросив. – Як у театрі.

Зраділа, встала, але майже зразу опустила голову й заплющила зелені очі. Поволі відвернулася, за мить стояла до нього задом, аж раптом зсунула з плечей червону сукенку. Цанкіні здавилося горло, коли він побачив, як вона вистрибує з одягу, що осів на траві, як вивільнює стопу з комірчика, в якому та заплуталася, біжить гола до річки, занурюється в неї й відвертається, коли вже є тільки головою.

Вона помахала йому рукою, що на тлі води затріпотіла, ніби хустинка маленького вітрила на дитячому човнику. Встав, стягнув з себе завелику фланелеву сорочку, штани, успадковані від старшого брата, майже що самі впали на землю. Тоді хустинка сховалася під водою, за нею занурилася й руда голова. В одну мить стрибнув у річку і підплив до місця, де останній раз бачив Сильвію. Попестив воду, пропустив її через пальці. Почув за собою плюскіт, оглянувся – хусточка віяла за кількадесят метрів від нього, рожеве личко під намоклим рудим волоссям посміхалося до нього розбишакуватою радістю. Прийняв правила гри, кинувся до неї і тоді почув гуркіт. Так ніби вершник на чорній хмарі шмагонував батоном вітер, котрий бозна-звідки її пригнав. Заслонив собі очі від блискоту. Коли розплющив, хустинка десь зникла. Під грубими краплями густого дощу він підплив до місця, де вона щойно віяла. Знову почав пестити воду в пошуках її волосся, пірнув, пропускав воду між пальці, сягав дна і хаотично виривав з нього річковий мул.

– Сиильвієєєєє! – закричав так, аж йому забракло повітря, опустив голову. Відчував, як холодні краплі стікають йому по волоссі й між лопатки. Підніс руки до неба. Знову розірвався шум. Не грім, а удари води, ніби хтось увімкнув звук водоспаду, який досі мовчав.

– Браво! Браво! – пролунали спочатку поодинокі голоси, потім один за другим, чергою, як велетенські краплі дощу на тлі наростаючого шуму каскаду.

Підвів голову над клавіатурою. У партері, у проході, на балконах з іншого боку, високо, стояли люди й били йому браво. Декотрі махали хустинками рук.

– Пані та панове, президент Республіки...

Як тільки голос конферансьє затих, він побачив, як до сцени прямує старший усміхнений чоловік і важко підіймається сходами до нього. Цанкіні рушив йому назустріч, уклонившись потис простягнуту долоню.

– Сподіваюся, – сказав старший чоловік, – що всупереч попереднім заявам, це все-таки не останній ваш концерт, маестро... Скажу вам одне... Я знав колись дівчину, це було дуже, дуже давно... І сьогодні, слухаючи вас...

Цанкіні приклав собі палець до вуст.

– Знаю. І хай це буде наша з вами таємниця, пане президенте.

МЕЛОДРАМА

(Telenowela)

...Так, я є. Я тут. Замикайте за собою двері і йдіть коридором прямо... Сміливо. Ще два кроки. І ще один... Боже, все треба вам казати, як дитині. Не крочок, а крок. Довший – бо не побачите мене – я сиджу справа, у ніші... Ну, нарешті. Бачите, як це легко? Дивні ви люди. Вхідні двері спокійно собі відчиняєте, навіть якщо вони замкнені на засув. Боїтеся не того, хто там живе, а того, хто там просто є. А ви не боялися вриватися, коли думали, що всередині – фотографії на стіні, незастелене ліжко, недопитий чай. Ви почали боятися в той момент, коли виявилось, що всередині жінка. Цікаво, ви перелякалися чи дістали конфуз? Відчули небезпеку чи відчули себе злодієм?..

Прошу, сідайте. Або ні, підійдіть до шафки і вийміть з неї воду. Я не пила від вчорашнього ранку. І горілку, вона в холодильнику. Склянки в буфеті. Як хочете, можете й собі налити... Так, горілки. У книжках кожен детектив – алкоголік, то чому алкоголіком не мала би бути жінка? Залиште собі ті театральні вагання – і так знаю, що наллете мені. Ви ж хочете все знати, а вже що-що, але горілка тут вам буде поплічником... Ви на роботі, то собі ж не можете налити, правда? Але я – звісно... Більше... Ще... Дайте мені ту пляшку. Ви що, аптекар?! Як я не могла встати, то могла не пити, але як тепер можу напитися, бо ви можете мене обслужити, то вже мушу... Ооо! Дообре! Тепер добре... За цю іскорку, розжарений вуглик, за той момент, коли вона торкається самої середини шлунка і пропалює в ньому дірку, я дала б себе вбити. Ні, можете не радіти, не зараз. Зараз я маю при собі пляшку і не мушу давати себе вбивати, щоби напитися. Ви зможете мене вбити, коли закінчу, але до того ви маєте дати мені наступну, щоб не вийшло так, ніби я дала себе вбити задарма...

То ви думали, що я втекла, правда?.. А як би це я мала втекти? На руках?.. Мушу визнати, що він вам добряче позакручував голови. Навіжена коханка, до того й вічно п'яна – це впливає на уяву, правда? Ну, то сидіть тихо і слухайте. Скільки вам років? Двадцять п'ять... може, сім. Мені тридцять шість, непоганий вік, правда? Найкращий для сім'ї, для дітей. Тільки я ніколи не хотіла мати дітей. І не хотіла ні чоловіка, ані когось іншого постійного. І нічого такого не планувалося, якби не він, бестія без таланту і розуму, зате тиха, скромна, некорислива, з мордою пса, якого катують під дощем.

Це було три роки тому, я виграла тоді Золотого Пса... Ну отож – пса, я могла б і тоді здогадатися, що це провісник когось такого, як Марко. Від підійшов до мене вже на фуршеті, після вручення нагороди. Був з дружиною, але залишив її збоку, відрекомендувався і сказав, що він мій шанувальник, що викладає в університеті творче писання і що його студенти були б у захваті, якби я прийшла і розповіла, як писати, щоб воно вийшло творчо.

«Творче писання» – ідіотизм чистої води!.. Я не вперше чула це визначення, але завжди була переконана, що всі знають, що це бурда. А він підійшов і так казав про це творче писання, ніби вірив, що справді щось таке існує... Творче писання, говорили-балакали. «Добрий день, я Франц Кафка, хочу навчитися творчого писання, бо маю написати «Процес». Або: «Мене звати Камю... Альбер Камю. Маю ідею створити «Падіння», тільки не знаю, як це творчо написати». І не замигала ж мені тоді червона лампочка. Але, розумієте, приспана чуйність і толерантність до кретинів – це побічна дія власної любові. До вуха заходить гівно, а в гівні робляться суніці...

Ну, та й згодилась я на те творче писання, ще й через те, що мусила провести його через місяць, а я погоджуюся на все, що має статися далі, ніж завтра. «Підете зі мною на ланч?» – «Ні.» – «А за тиждень?» – «Піду.» Бо для мене за місяць чи за тиждень не існує. Це час, якого не можу собі уявити, бо переконана, що так довго нічого не проіснує. Ані я, ані той, хто запрошує на ланч, ані ланч, ані ви, ані світ. То що мені шкодить погодитися на щось таке, чого точно не буде? Мені нічого не вартує, то й погоджуюся. Тим часом, на мій подив, котрий не проминає, хоч мені доводиться коритися йому вже тридцять шість років по кілька разів на тиждень, домовлений термін рано чи пізно надходить. І оте щось, що мало бути за тиждень, вже має бути завтра. Що мало бути за місяць, вже... Що, забагато п'ю? Не переймайтеся. Завершу зізнання. І перестану. За тиждень, ха-ха-ха... Ви не смійтеся, тут нема з чого сміятися. Мине тиждень, і я змушена буду перестати по-справжньому. Тобто була би змушена, якби мала перед ким дотримуватися обіцянок... А неправда: з горілкою обіцянок нема. З горілкою – Пінокіо. «Люба Феє, я більше не буду», але як хочеться пити, то до одного місця та Фея, до одного місця Джапетто, важливий тільки отой розжарений вуглик, який робить дірку в кишках...

Але про що там я вам розказувала? А, ну, то місяць минув, і я пішла на те творче писання. Зал повний, мій шанувальник, вдаючи з себе летючу мишу до купи з веселою вдовою, каже, що ось велика письменниця, що літературна молодь має від кого вчитися, сідає за парту, як першоклашка, і впирається в мене тими своїми собачими очиськами. А я, звісно, кажу. І ловлю себе на тому, що кажу так, як ніколи досі не казала. Бо мене, шановний, верне від розмов про книжки. Але тоді, як він на мене дивиться в тому залі, якось мене вже не верне і якось так, ніби ті двісті чи триста очей слухачів курсу творчого писання дивляться на мене через його очі, котрі раптово обертаються на велику лінзу, вірніше на дві великі лінзи, що в них зібралася до купи вся здорова і нездорова амбіція тих бідних кретинів, ціле замилювання тим, хто не досить, що сам пише творчо, то ще й може творчого писання навчити. І бачу я в його очах відповідь цілого світу на всі печалі, про існування яких я й не підозрювала. Усю фабулярну взаємність, суть якої в тому, що не тільки я дивлюся на світ, а й світ дивиться на мене і, можливо, пише свою історію про мене ту, котра саме пише історію про світ...

Попливла, так? Ви, мабуть, нічого не зрозуміли і не маєте поняття, що там було з тою лінзою в його очах, в котрих збиралися очі всіх студентів, але одне ви зрозуміли точно – що в одну мить я закохалася в того невдачу й була готова випендрюватися і мудрувати, що творче писання таке, а нетворче отаке, і щоб нетворче зробилося творчим, то для цього потрібен творець. І тільки для того, щоби запасти в тих його лінзах, з розгону сказала найдурнішу в житті річ. Яка сама по собі і за інших обставин може й не така дурна, але за обставин, у яких я перебуваю зараз, вона така дурна, як уся творча писанина цього світу. «А творець, – закричала я на підйомі незнаного мені досі ентузіазму, – утричі величніший, якщо відмовляється від себе і розчинюється у своєму витворі!» «Тобто – якщо, наприклад, зрікається авторства?» – запитав Марко, розпалений, ніби та жаринка, котра, власне, в цю мить пропалоє мені кишки. «Наприклад», – відповіла я загадково, хоч, напевно, не аж так, як хотіла, і завершила курс творчого писання, залишаючи студентиків у німому захопленні і ще німішій спрагlostі витвору.

О, ми вже на половині пляшки, а я тримаюся, нівроку. Хоч п'ю на порожній шлунок. Порожнісінький – від учора нічого до нього не впало. Дивно, що та сама людина одного дня валяється по асфальту, щойно прийме три на душу, а іншого дня не може сп'яніти, хай вип'є навіть дві пляшки натще. Аж мусить перестати, бо всередині йде революція... Не буду мучити вас першою вечерею, першою прогулянкою і першим поцілунком, ясна річ, на Пінціо... Боже, я ж боюся висоти, дивлюся на дахи з Пінціо за чотири метри від поручнів, а якось дала себе посадити на той поручень, підперта плечима об повітряну стіну, дала собі розсунути ноги, дозволила, щоб він там заліз, щоб мене поцілував. Як подумаю тепер, що там за мною діялося... Ні, нічого не діялося. Там була прірва, висота. Я боюся висоти, розумієте? Як подумаю тепер, що було б, якби я впала, то падаю гірше, ніж упала б насправді.

Це не важливо. Важливо, що ми стали коханцями, що він був зі мною довше, ніж з дружиною. Навіть тоді, коли я писала, він сидів на ліжку, спершись на стіну, і годинами дивився на мене. Це був для мене плідний період, нарешті мені вдалося реалізувати давню думку – поєднати оповідання з есеєм, тобто в історію одного дослідника Піранезі вписати нарис про Піранезі й таким чином дійти до того, щоби через правду цього нарису правдивим здався й вимисел. Складно, га? Це теж неважливо. Важливо, що якраз він був першим читачем «Чорних людей», бо так я назвала свій нарисовимисел, і що вперше не сприйняв те, що я написала, з ентузіазмом. Прочитавши, зняв окуляри, потер собі очі пальцями, глянув на мене поглядом турботливого батька чи дядька, і сказав: «Зачекай. Відклади це на шафу і зачекай. Тут ще немає рівноваги, есей тяжіє до оповідання, оповідання розріджує есей...»

Та й відклала, хоч за мить до того відчувала, що це річ найвдаліша з усіх, які я коли-небудь писала. Він тоді мене пригорнув, почав пестити, і я відчула себе так добре, що взагалі могла не писати. Але писала. А він день у день дивився на мене з ліжка, з постелі, і повертався до дружини тільки на ніч, аби вранці повернутися, кохатися зі мною і знову глипати на моє письмо. І тривало все так гарно аж до хвили, коли мені прислали число «Il resto del Pinguino», першу половину якого, цілі сто дві сторінки, займав текст Марка Пеллегріні під назвою «Чорні в'язниці». Мене сколихнуло, я заглянула, і моя шкіра сповзла зі всього тіла, ніби я щойно вийшла з ванни після купання у крохмалі. Крім заголовка, поцупленого тільки до половини, весь текст, від першого до останнього речення, був моїм.

Коли він увійшов, я саме доглядалася до заголовка. «Чому чорні в'язниці, а не люди?» – спитала. Не виглядав застуканий. «Бо це книжка про в'язниці. Про в'язниці в людях», – відповів, дебіл, став за моїм стільцем і обгорнув мене ззаду руками. Може, ви думаєте, що вже все знаєте про жінок, і вважаєте, що вони, тобто ми, ніколи не мудрішають. Можете собі думати, що хочете, але я знаю, що в ту ж мить, як він мене обійняв, уся моя любов перетекла в ненависть. Мені здалося, що його руки – це як лапи гігантського восьминога. Встала, повернулася до нього обличчям і сказала точно так, як залюбки сказала б зараз вам: «Чеши звідси, придурку»... Він не ворухнувся. Стояв переді мною і дивився так само, як перед тим, з ліжка, з тою тільки різницею, що я аж тепер зрозуміла, що означає цей погляд. Що не було в ньому любові, саме знущання. Тоді я взялася за телефон і почала крутити номер ПЕН-клубу. Не завершила. Марко обернувся, підняв з підмурівка каміна гак для вогнища і замахнувся, щоби вдарити мене в руки. Я опустила слухавку, він затримав гак. «Ні, в руки ні. Твої руки мені ще згодяться», – сказав з посмішкою, замахнувся знову і вдарив у литки. Я впала, а він товк мене до тих пір, поки мої коліна не вигнулися в інший бік. Коли опритомніла, лежала на ліжку. Ноги мала перев'язані мокрими рушниками. «Відвези мене до лікарні», – попросила, але він відразу встановив нові правила: я мала сидіти, точніше лежати, вдома і писати для того, щоб він міг друкувати мої речі під своїм прізвищем.

Тривало це все три роки, тож я встигла написати йому три книжки і кільканадцять оповідань. З есеєм усередині, бо якраз ця форма принесла йому славу. Я ні з ким не могла контактувати, бо він сидів у мене цілими ночами. Вдень мене пильнувала його дружина, котра від початку знала про його плани і про фальшиві стосунки, котрі мені кілька місяців видавалися справжніми і гарними. Їм було нескладно – родини я не маю, тому ніхто б за мене не згадав. Від'єднали мені телефон. Не боялися, що я втечу, бо як тільки на моїх ногах зросталися кості, Марко знову товк мене гаком. Про лікаря не було мови – єдиними ліками, які мені давали, була горілка. Ви про зламану гомілку можете судити, напевно, тільки з того, що в дитинстві вдарилися педаллю від велосипеда або втовклися об сходинку і потім вам довго не сходив синяк. А це не те саме, повірте. І якщо я могла собі полегшити біль єдиним, чим мене забезпечували без обмежень, тобто горілкою, то занечулювалася без вагань. Три роки в такому ритмі – це було занадто, щоб я вже без неї не могла. Коли приходив хтось із письменників, щоби спитати, що там зі мною, Марко показував мене на хвилику і казав, що я припадаю до чарки, тож він мусить мене оберігати. Що мене витягують з пиятики в домашніх умовах. І так він за мій рахунок заробляв собі славу не тільки доброго письменника, а ще й доброго друга, опікуна письменниці, котра втратила талант і веде аморальне життя. До того часу я не пила, хіба що якесь вино до обіду. А тепер... Самі бачите. І самі чуєте, як розмовляю. Рвуться мені фрази, часом галопую словами, іншим разом розчулююся. Горілка і біль роблять своє. Ні, страх ні. Я не боялася. Не вірила, що вб'є курку, яка несе йому золоте щось там.

Але надумала відігратися і вигадала інтригу, котру, думаю, ви оціните, незважаючи на ваш молодий вік. Сказала йому: «Довго не потягну. Мене не стане на річні чи кількарічні зусилля в болю і п'янстві. Зробімо так: я напишу тобі найгарніше оповідання світу, щось з твоєї любої ділянки поміж есеєм і вимислом, щось, що запевнить тобі безсмертя, а ти даси мені спокій. Замкнеш мене у моїй квартирі й дозволиш померти». Йому не треба було боятися, бо перед тим, як вийти, він ще раз потрощив мені ноги. Звичайно, він сам

знав, що я так довго не потягну, тому вирішив погодитися, витиснути мене до кінця і позбутися клопоту, яким я робилася, ніколи повністю не тверезіючи...

Так, я справді написала йому те оповідання. Одне з найгарніших, які коли-небудь писалися... Ні, я не хвалькувата. Знаю, що кажу. Бо це не моє оповідання, а Джузеппе Томазі ді Лампедузи – «Сирена». Я знала, що воно йому не знайоме, бо це той кінчений ідіот, який нікого, крім американців і Амманіті, не читає. Ба більше – я знала, що «Il resto del Pinguino» його надрукує, бо в цій редакції теж сидять самі ідіоти, котрі європейську літературу мають глибоко десь. Так що його смерть – громадянська, ясна річ – поволі підкрадається. Оповідання він вислав два тижні тому. Вчора виїхав, залишаючи мене в цьому кріслі з двома наново поламаними ногами, упевнений, що я не зрушу з місця. Що ні до кого не долинуть мої крики, бо й до кого. Що не дочалапаю навіть до холодильника, щоби напиться води. Води або горілки.

Зараз він, швидше за все, підбирає ілюстрації, домовляється про термін презентації номера. Оповідання з'явиться, думаю, за місяць. Усі будуть у захваті, але тільки один день, бо на другий – якийсь мудрий, а швидше пересічний, звичайний читач знайде «Сирену» Лампедузи, підписану прізвищем Марко Пеллегріні, подзвонить до ПЕН-клубу і знайомого журналіста, а той надрукує статтю на першій сторінці: «Злодій «Сирени». Безпрецедентний акт нахабства й безграмотності. Відомий письменник краде шедевр...»

Бачите, але тут є одне але. Моя помста мала бути досконала. Я повинна були вмерти і спостерігати його ганьбу з того світу. Бо я віруюча. Вірю в кришталеве небо, в хатку з дитинства на тому небі, вірю, що там чекають тато з мамою. Вірю в нагороду, яка є сидінням у теплому ліжку перед телевізором, по якому показують ганьбу твоїх ворогів. Тим часом прийшли ви і, мабуть, що гірше, мене врятуєте. А він знайде мене і вб'є...

О, бачу, ви заслухалися. Сподобалося? Нормальне?.. Записалося? Колись ловці ідей телесценаріїв були милі. Запрошували на каву, підсовували початкові умови, лагідно переконували. А нині? До чого докотилося. Ламаєте письменникам ноги, щоб вони нічого не робили, а тільки сиділи вдома і вигадували для вас сюжети. І вам навіть війка не затремтіла, коли я вигадувала тут, чекаючи, історію про коханця, який робить зі мною те саме, що ви. Вас уже ніщо не зворушує, правда?.. Зараз, зараз... Тепер, коли закінчується пляшка, я нарешті розумію, про що ви. Мелодрама про Марко Пеллегріні – моя, але кінцівка ні. Мелодрама про письменницю, котрій ловець сценаріїв товче ноги і котра вигадує для нього мелодраму про коханця, котрий товче їй ноги, і про свою помсту, – моя. Але фінал, у якому ловець сценаріїв убиває письменницю, – ваш. Тоді, відповідно, все, що придумала письменниця, – теж ваше. Бо мелодрама про коханця – це одне. А мелодрама про видавця – це цілком інший сюжет... Ви це тепер придумали чи раніше, перед тим, як сюди прийти?.. Чи це я тепер вигадала, а ви тільки використаєте?.. А взагалі, чи має воно сенс, та мелодрама в мелодрамі? А «Сирену» ще можна буде читати зі зворушенням? Дасте мені ще одну пляшку чи хочете мене вбити відразу?

Микола Лукаш

**Г. Федоров і В. Ткаченко —
лауреати премії
«Ars Translationis» імені М. Лукаша
за 2014 рік**

Редакція та редакційна колегія журналу «Всесвіт» повідомляють читачів про те, що у 2014 р. премію імені Миколи Лукаша „Ars Translationis” присуджено Геннадію Федорову та Всеволодові Ткаченку.

Чернігівський перекладач Г. Федоров здобув почесну відзнаку журналу за майстерний переклад з італійської мови знакового роману «Ота брудна веремійця на віа Мерулана» (№№3-4, 5-6, 7-8, 2014) класика італійської літератури ХХ століття Карло Еміліо Гадди.

Голова київського об'єднання перекладачів у Національній спілці письменників України В. Ткаченко нагороджений премію імені Миколи Лукаша „Ars Translationis” за багаторічну працю в царині перекладу франкомовної поезії, зокрема за публікацію «Пісня — надійний бастион сучасної французької поезії» (№3-4, 2014), в якій представлена шансонна французька лірика ХХ ст.

***Вітаємо наших лауреатів
і зичимо їм подальших перекладацьких злетів!***

O que é verdadeiramente
imoral é ter
desistido de si mesmo
Clarice Lispector

*«КЛАРИСУ ЛІСПЕКТОР ДЕДАЛИ БІЛЬШЕ ЧИТАЮТЬ У БРАЗИЛІІ
У СВІТІ – ВОЇА НЕ УНИКЛА ЧАРИВНОГО ПРАВИЛА ПРИВЯБЛЕН-
НЯ ЧИТАЧА, А ЦЕ ПРИНЕСЛО ЇЙ, ЯК ЛИСЬМЕЖИЦІ, ВИЗНАН-
НЯ УСПІШНОСТІ. ПРИ ЖИТТІ ВОЇА СКУШУВАЛА ЛИШЕ
ЧАСТОЧКУ СЛАВИ – БІЛЬШ У ВИГЛЯДІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО
ПІА ПВОРЧОГО ПРЕСТИЖУ, НІЖ ФІНАНСОВОГО УСПІХУ,
ВПІЩАЛАСЯ ВИЗНАННЯМ ПОХВАЛЬНИМИ КРИТИКАМИ ЯКО-
СТІ СВОЇХ ПВОРІВ».*

*(НАДЯ БАЛІПЕЛА ТОПІА,
«ЧОМУ ПРИБА ЧИТАТИ КЛАРИСУ ЛІСПЕКТОР?»)*

90-РІЧЧЯ ЖУРНАЛУ «ВСЕСВІТ»: РЕПОРТАЖ ІЗ ЮВІЛЕЙНОГО ВЕЧОРА

Ф. ТГ-17а

ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ ЗВ'ЯЗКУ ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЇ УКРАЇНИ		
УРЯДОВА		ТЕЛЕГРАМА
		
Приймання _____ го _____ год. _____ хв.		Передавання _____ го _____ год. _____ хв.
Бланк № _____		№ роб. місяця _____
Прийняв: _____		Передав: _____

ТЕЛЕГРАМА

КИЇВ 8/102 150 15/1 1550=

УРЯДОВА 01030 м КИЇВ ВУЛИЦЯ ЗОЛОТОВОРІТСЬКА 6-А ОФІС 9
УКРАЇНСЬКИЙ ЖУРНАЛ ІНОЗЕМНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ВСЕСВІТ=

КОМІТЕТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ КУЛЬТУРИ І ДУХОВНОСТІ ШИРО ВІТАЄ ТВОРЧИЙ КОЛЕКТИВ КОРИФЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ ЖУРНАЛУ ІНОЗЕМНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ВСЕСВІТ З 90-РІЧЧЯМ ВІД ДНЯ ЗАСНУВАННЯ ПРОТЯГОМ РОКІВ ЖУРНАЛ ІНІЦІЮВАВ ТА ПІДТРИМУВАВ АКТИВНИЙ МІЖКУЛЬТУРНИЙ ДІАЛОГ ТА ВІДКРИВАВ УКРАЇНСЬКУ КУЛЬТУРУ СВІТОВІ САМЕ ЗАВДЯКИ ІСНУВАННЮ ВСЕСВІТУ ЧИТАЦЬКА АУДИТОРІЯ ПРОТЯГОМ ДЕСЯТИЛІТЬ МАЛА ЗМОГУ НЕ ЛИШЕ ФОРМУВАТИ ВЛАСНЕ УВ'ЯВЛЕННЯ ПРО МІЖНАРОДНІ ПОДІЇ ТА СВІТОВИЙ МИСТЕЦЬКИЙ ПРОЦЕС А В ЗНАЙОМИТИСЯ З КРАШИМИ ДОСЯГНЕННЯМИ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ШКОЛИ ТАКИМ ЧИНОМ ЦЕЙ ЖУРНАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН СТАВ БЕЗЦІННИМ ДЖЕРЕЛОМ ЗНАНЬ ТА КУЛЬТУРНОГО ДОСВІДУ ДЛЯ БАГАТЬОХ ПОКОЛІНЬ НЕОШІВЕННА РОЛЬ ВСЕСВІТУ ЦЕ СПРИЯННЯ УТВЕРДЖЕННЮ ВИСОКИХ ЕТИЧНИХ СТАНДАРТИВ ТА ГОЛОВНИХ ЦІННОСТЕЙ СУСПІЛЬСТВА ТАКИХ ЯК ГУМАНІЗМ ТОЛЕРАНТНІСТЬ ТА МУЛЬТИКУЛЬТУРНІСТЬ ЗАКЛАДАННЯ ФУНДАМЕНТУ ДО СТВОРЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДЯКУЄМО ВСЕСВІТ'ЯНАМ ЗА САМОВІДПАНУ РОБОТУ ТА ВИСОКИЙ ПРОФЕСІОНАЛІЗМ БАЖАЄМО ВАМ МІЦНОГО ЗДОРОВ'Я ТА НОВИХ ЗДОБУТКІВ-ГОЛОВА КОМІТЕТУ З ПИТАНЬ КУЛЬТУРИ І ДУХОВНОСТІ МИКОЛА КНЯЖИЦЬКИЙ-

НННН 1611 15.01 023

ТЕЛЕГРАМА

ЛЬВІВ 8110 36 12/1 1557=

ЛЮКС 01030 М КИІВ ВУЛ ЗОЛОТОВОРІТСЬКА 6-А ОФ 9 П МИКИТЕНКУ О І=

ДОРОГИХ РІДНИХ ВСЕСВІТЯН ШИРОСЕРДЕЧНО ВІТАЕМО ЗІ СЛАВНИМ ЮБІЛЕЕМ
ЗІЧИМО ТВОРЧИХ УЖИНКІВ ТАК НЕОБХІДНИХ НАШОМУ НАРОДОВІ ВИКЛАДАЧІ ТА
СТУДЕНТИ КОЧУРОВОЇ КАФЕДРИ ФРАНКОВОГО УНІВЕРСИТЕТУ-

НННН 1633 12.01 030

ТЕЛЕГРАМА

МИНСК 12/2 66 15/1 1310=

ЛЮКС УКРАЇНА КИІВ УЛ ЗОЛОТОВОРІТСЬКА Д 6А ОФІС 9 ЖУРНАЛ ВСЕСВІТ-

ШАНОУННЯ СЯБЕРЫ ДОРОГИ ДРУЗІ АД ІМЯ УСІХ ВАШЫХ ДАУНІХ ПРЫХІЛЬНІКАУ
БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАУ САРДЭЧНА ВІНШУЕМ РЭДАКЦЫЮ ЧАСОПІСА ВСЕСВІТ
З 90-ГОДЗЕМ У ГЭТЫ НЯПРОСТЫ ЧАС ВЫКАЗВАЕМ ВАМ І ВАШЫМ ЧЫТАЧАМ
ДУШЭВНЫЯ СЛОВЫ ПАДТРЫМКІ І САЛІДАРНАСЦІ ЗЫЧЫМ ПЛЕНУ В ПРАЦЫ
ДАБРАБЫТУ ТРывАЛАСЦІ ДЫ НАТХНЕННЯ І НА НОВЫЯ ДЗЕСЯЦІГОДДЗІ СЛАВА
УКРАЇНЕ-СТАРШЫНЯ САЮЗА БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАУ БАРЫС ПЯТРОВІЧ
САЧАНКА-

НННН 1237 15.01 011 / 2

Вельмишановний колективе славетного часопису «Всесвіт»!

З часу заснування **видаання** достойними синами України, очільниками українського духу та інтелектуальної культури світового рівня Василем Еланом-Блакитним, Миколою Хвильовим, Олександром Довженком у Харкові, часопис мав непросту, але славу історію.

На сторінках вашого часопису українство мало можливість познайомитися більше ніж із 500-ми романами, тисячами поетичних збірок, повістей і драматичних творів, романів, тисячами літературознавчих досліджень і статей, інтерв'ю з авторами понад 100 країн світу у перекладі із 84 мов.

Перекладацька школа, яка була уфондована навколо часопису «Всесвіт», представляє гроно блискучих перекладачів – Іван Білик, Іван Дзюба, Павло Загребельний, Дмитро Затонський, Микола Лукаш, Григорій Кочур, Роман Лубківський, Дмитро Наливайко, Дмитро Павличко, Юрій Покальчук, Микола Рябчук, Вадим Скуратівський, Максим Стріха. Частина з них працювала і в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, чим ми пишаємося.

Нині, у час світової глобалізації та посиленої міжкультурної комунікації, ваша праця сприяє входженню України та української літератури у нові виміри культури сьогодення, сприяє порозумінню між народами і стверджує українську інтелектуальну думку.

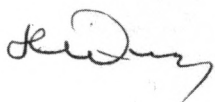
Нових ідей! Нових авторів! Нових творів! Нових перекладів і перекладачів!

Та нових вимірів співпраці з Інститутом філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

З повагою,

директор

Інституту філології

професор Григорій СЕМЕНЮК

ВСЕСВІТУ!

Мільярди літ існує Світ –
Непізнані пенати.
І дев'яносто лиш – журнал,
Щоб Всесвіт той пізнати.

Звичайно, мудрість не в руках.
Журнал – це фах.
Коли з'єднались обопіль
Глибокий зміст і стиль.

Тож для високих привітань
Ми не шукаєм рими.
А просто кажемо: «Віват,
Космічні побратими!»

*Пульсарівці,
з шістнадцятого
космічного витка*

ВІТАННЯ ВСЕСВІТЯНАМ ІЗ СЛАВНИМ ЮВІЛЕЄМ

Наукове товариство ім. Шевченка щиро і щиро вітає Міжнародну раду та редакційну колегію журналу „Всесвіт“ із великою подією в нашому культурному житті — 90-річчям появи журналу — єдиного періодичного видання в Україні, присвяченого популяризації та входженню світової літератури в українську культурну полісистему. „Всесвіт“ — це ціла епоха в історії не лише української журналістики, а й літератури, зокрема перекладної, української національної свідомості та культури взагалі.

Інтелектуали високо цінують журнал „Всесвіт“ за відбір і публікацію найкращих зразків світового письменства, за мовний академізм, за виховання читачів і — що найважливіше! — за підтримання традицій перекладної літератури в нашому краю. Адже переважна більшість українських письменників минулого подвижницько ставилася до перекладацтва. Просвітники свого народу, захоплені ідеалом культурної самобутності, а згодом і національної самостійності, вони часто обирали знаряддям боротьби — поряд з оригінальною творчістю — переклад, що був для них водночас ефективним засобом підвищити власну майстерність.

В нашій історії художній переклад став потрібним для самоусвідомлення нації і ворожим для загарбників самим фактом своєї наявності. Він відіграє значну роль в історії національного опору та національного відродження. Слушно писав М. Старицький у „Заспіві“ до власного перекладу романтичної поеми Дж. Г. Байрона „Мазеppа“:

*...Британця пісню голосну
Я переклав на рідну мову,
Щоб неокриленому Слову
Добути силу чарівну.*

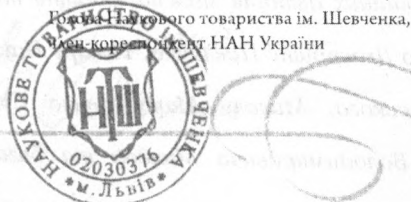
Саме ця концептуальна, наскрізна ідея поєднує різноманітні українські переклади, в тому числі, друковані у виданнях НТШ та у „Всесвіті“ — і творів древніх греків, і середньовічних вагантів, і письменників Відродження, і авторів ХХ та ХХІ сторіч.

Наукове товариство імені Шевченка завжди намагалося популяризувати найкращі твори світового письменства серед українських читачів. В „Записках Наукового товариства імені Шевченка“ (виходять з 1892 р.) та в „Літературно-науковому вістнику“, започаткованому НТШ в 1898 році, дуже часто вміщали переклади, оглядові статті та бібліографічні матеріали про світову літературу, про окремі національні літератури. Так, у перших томах „Літературно-наукового вістника“ вміщено поезію угорця Е. Абрания в перекладі П. Грабовського, роздуми про румунську літературу Г. Адама у перекладі А. Крушельницького, поезію Анакреонта, перекладену О. Луцьким.

У дуже складну добу для нашої нації роль журналу „Всесвіт“ — надзвичайно вагома. Адже ворог не тільки плагондрує нашу землю — іде війна інформаційна.

Від імені Президії Наукового товариства ім. Шевченка та всіх його членів маю честь привітати Вас, шановні Всесвіт'яни, з великим святом, хай нові перекладацькі здобутки збагачують наше красне письменство, хай множиться кількість читачів „Всесвіту“!

Мицно сійте на сторочі Рідного Слова!

Р. М. Кушнір

Дорогі наші всесвіт'яни!

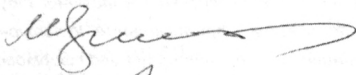
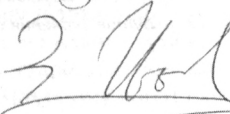
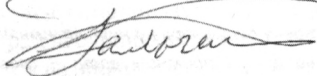
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка Національної академії наук України щиро вітає журнал світової літератури «Всесвіт» зі знаменною ювілейною датою – 90-річчям від дня свого народження в січні 1925 року. Пройти такий історичний шлях було надзвичайно непросто, і тому особливо приємно, що, незважаючи на всі історичні негаразди, «Всесвіт» вистояв у нелегкому змаганні з часом. Радянський період був позначений пильним контролем над життєдіяльністю журналу, проте навіть тоді всупереч цензурі вдавалося надрукувати проривні, знакові твори, які показували життя Західної цивілізації, світ демократії, відкритого громадянського суспільства, базованого на принципах мультикультурності та водночас поваги до «Іншого».

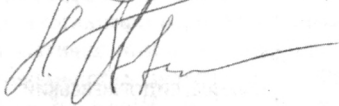
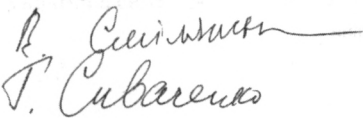
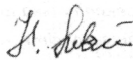

Приємно, що протягом багатьох років журнал залишається близьким другом Інституту літератури. У 1958 р., коли «Всесвіт» відновив свою роботу, серед перших редакторів був академік Дмитро Володимирович Затонський, багаторічний завідувач відділу світової літератури нашого Інституту. «Всесвіт'янином» є й академік Дмитро Сергійович Наливайко, який починав свій літературознавчий шлях саме з Вашого журналу. Академік Федір Данилович Овчаренко відіграв важливу роль у становленні «Всесвіту» в радянські часи, захищаючи журнал від надмірного ідеологічного тиску та сприяючи його популяризації в різних читацьких колах.

За останні п'ятдесят років співробітники Інституту активно друкувалися на сторінках часопису, і серед найактивніших авторів можна згадати також Ігоря Олександровича Дзеверіна, Соломію Дмитрівну Павличко, Тамару Наумівну Денисову, Миколу Григоровича Жулинського, Миколу Матвійовича Сулиму, Галину Миколаївну Сиваченко, Павла Володимировича Михеда та багатьох інших, які долучаються до формування інтелектуальної атмосфери навколо

Вашого видання. Приємно, що і сьогодні журнал активно запрошує до друку співробітників нашого Інституту літератури. Особливо хочеться наголосити на співпраці між відділом світової літератури, який сьогодні очолює Наталія Федорівна Овчаренко, і Вашим журналом.

Зичимо Вам подальших успіхів, цікавих творів і фахових перекладачів. Миру, здоров'я та затишку усім співробітникам редакції. Треба пам'ятати, що попереду, через якихось десять років, іще серйозніша дата – 100-річчя журналу «Всесвіт». І хочеться, щоб журнал безхмарно увійшов у своє сторіччя, залишаючись «вікном у світ» світової літератури.

НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА
ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ
СЕКРЕТАРІАТ

THE NATIONAL WRITERS'
UNION OF UKRAINE
SECRETARIAT

01601, м. Київ, вул. Банкова, 2

№ _____
на № _____ від _____

2 Bankova str., Kyiv, 01601
e-mail: nspu@ukr.net
www.nspu.at.ua
tel./fax: (+380 44) 253-45-86

РЕДАКЦІЇ ЖУРНАЛУ «ВСЕСВІТ»

Від імені Національної спілки письменників України вітаю колектив редакції, редакційну колегію, а також усіх авторів і шанувальників одного з найстаріших і найавторитетніших видань України -- журналу «Всесвіт», із славним 90-літтям!

Журнал світової літератури «Всесвіт», заснований Василем Елланом-Блакитним і Миколою Хвильовим, -- визначний і самобутній феномен української культури. Впродовж багатьох тоталітарних десятиліть часопис був поодиноким «вікном у світ» для мислячої інтелігенції, сприяв формуванню літературних і естетичних смаків, світоглядних критеріїв і політичних поглядів. Журнал «Всесвіт» і в період імперської ідеологічної задухи, і за часів незалежності був – і залишається – потужним і притягальним культурним центром для кількох поколінь українських письменників. На базі журналу була сформована надзвичайно потужна і впливова перекладацька школа, що має неперепутне значення для розвитку і збагачення новітньої української літератури.

Шановні ювіляри!

Засвідчуючи свою найвищу повагу до вас за жертовну діяльність на ниві вітчизняної культури, щиро зичу журналу «Всесвіт» продовжувати – і примножувати – славні традиції красномовства, дарувати радість спраглим талановитого слова читачам, відкриваючи нові сторінки безцінних надбань світової літератури.

Мирного неба і Господнього благословення усім нам!

Слава Україні!

З повагою і найщирішими побажаннями

Михайло СИДОРЖЕВСЬКИЙ

Голова Національної спілки письменників України

ВІТАННЯ ВСЕСВІТЯНАМ У ДЕВ'ЯНОСТІ

ДОРОГІ, ВЕЛЬМИШАНОВНІ ПОДВИЖНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ!

При думці про Ваш щоденний подвиг згадую слова Вихователя української нації Івана Франка: «Передача чужоземної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями». Так уперше в передмові до збірки «Поєми», що вийшла друком 1899 р., І. Франко ствердив роль та вагомість перекладної літератури для українців в націєтворчих вимірах.

Вплив перекладної літератури на світовідчуття людства — загально-визнаний. Яку важливу роль відіграє художній і науковий переклад у виробленні та утвердженні норм літературної мови — основної прикмети повноцінної нації — доводити нема потреби. Досить послатися на історію хоча би літературної латинської мови, що її започаткував Лівій Андронік переклад Гомерової «Одісеї», датований 250 р. до н. е. Або ж на приклад французької прози початку XVIII століття, розвиткові якої значно посприяв переклад арабського казкового епосу «Тисяча і одна ніч», що його здійснив геніальний Антуан Галлан — в епоху повного панування літературного, інтелектуального і морального конформізму.

Українська перекладацька традиція — багатвікова. Наша історія склалася так трагічно, що українська мова й література — дійові важелі формування нації в умовах бездержавності — ніколи не функціонували в нормальних умовах. Саме тому перекладна література, починаючи від старокийівської доби, відіграє надзвичайно важливу роль у нашому культурному житті і як зберігач духовних цінностей, і як виховний засіб, і як засіб самовиразу нації та збагачення спроможностей рідної мови. Якщо у вкрай несприятливих умовах позалітературного характеру наша література все ж розвивалася в руслі загальноєвропейського літературного процесу, то в цьому величезна заслуга художнього перекладу.

Від часу свого заснування «Всесвіт», вірний своїй назві, сприяв тому, щоб наша інтелектуальна полісистема вбирала в себе найкращі художні зразки, найглибші наукові ідеї і помисли світової культури й науки. Завдяки самовідданій, сміливій (адже упродовж довгих десятиліть журнал виходив при тоталітарному режимі!) праці редакційних колективів «Всесвіту» зростає тематичне, стильове, просодичне й жанрове розмаїття нашого красного письменства, збагачується українська мова, збільшується кількість друзів України в світі, зростає обізнаність з нашою культурою.

РОКОВИНИ ПОЯВИ ЇХНЬОГО ЖУРНАЛУ

Інтелектуали високо цінують журнал за широту тематики, за вміння вибрати найкраще зі світової літератури, за художнє оформлення журналу та за його багаті, розкішні українські мови. Вдячні всесвіт'янам, що вони шанують гасло М. Зерова «Ad fontes», Франків заклик не торгувати наркотиками в літературі та кредо В. Шевельова «Карфаген нашої провінційності мусить бути зруйнований».

«Всесвіт» виховує читачів, виховує авторів. Знаю на власному досвіді, бо ж мою першу статтю в цьому журналі «Лесине слово в англійській одежі» опубліковано ще в лютому 1971 року. Редагував мій всесвіт'янський першістьок незабутній Мар Пінчевський.

На проблемі читача хочеться зупинити окремо. Історія літератури, історія журналу — це, по-своєму, історія читача. То ж в урочистий день хочеться побажати українському читачеві більше любові до художнього слова і менше прагматизму — навіть у наш жорстокий час. Випадково передо мною журнал «Всесвіт» № 6 за 1978 рік. Зазначено його тираж — 66 060. А поруч — «Всесвіт» № 9–10 за 2014 рік з накладом в 1000 примірників... Над таким фактом варто задуматися всім, починаючи від найвищих урядовців. Ідеться про єдиний журнал в Україні, присвячений виключно світовій літературі.

Треба всім докладати зусиль, щоб обиватель прокинувся із міщанської сплячки та став громадянином. Таке пробудження потрібне не лише журналові, але нашій нації загалом, якщо прагнемо бути цілісною політичною нацією, рівноправним членом європейської спільноти. Адже живемо в час війни, коли «від крові хижіє земля» (В. Симоненко), коли кров'ю найкращих, найвідданіших синів нашого народу просочується Донецький та Луганський степ, а багатьом нашим воїнам доводиться — ото вічне Шевченкове — «запити з московської чаші московську отруту». То ж отут вага Слова — надзвичайна.

В урочистий, святковий день бажаю рідному журналові дальшого творчого зростання і вдячного читача. Вам, дорогі Всесвіт'яни, зичу нових високо-художніх публікацій, нових прекрасних перекладів, щоб перекладне українське Слово допомагало нам вистояти в цей надважкий в житті України час. Хай колісниця «Всесвіту» та Всесвіт'ян котяться по заквітчаній дорозі, запряжена в радість, щастя та бадьорість!

Роксолана ЗОРИВЧАК

лауреат Літературної премії журналу «Всесвіт»
ARS TRANSLATIONIS імені Миколи Лукаша за 2013 рік,
професор Франкового університету у Львові
Львів, 12 січня 2015 року

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ІВАНА ФРАНКА

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, тел./факс (032)2616048, тел. 2603402

E-mail: franko.lviv.ua Код ЗКПО 02070987

Управління держзначейства у Львівській області. МФО 825014. р.р. 35221203001061

№ свідоцтва 17701483, ін. под. № 020709813029

Валютний рахунок № 26007006042 в Укресімбанку м. Львова МФО 325718

21.01.2015 N 187-B На N _____ від _____

Редакції
журналу світової літератури
«ВСЕСВІТ»

Філологи Франкового університету сердечно вітають зі славним ювілеєм легендарний український часопис, котрий від часу свого заснування – початку реалізації євроцентричних ідей Миколи Хвильового, Василя Еллана-Блакитного і Олександра Довженка – є для багатьох поколінь інтелектуально спраглих українців справжнім «світильником у царстві духа» світового письменства, наполегливо, натхненню й талановито пропагуєючи мистецькі цінності і гуманістичні засади єднання людей усієї планети.

Безумовно, «Всесвіт» є лідером літературного процесу. Це звання він заслужив за цілеспрямовану видавничу, організаційну та просвітницьку діяльність, спрямовану на зміцнення творчих зв'язків України зі Сходом і Заходом та ознайомлення українського читача з найрізноманітнішими духовними скарбами різних країн світу від найдавніших часів й донині.

І в сьогоднішній тривожний час улюблений журнал наперекір усім несприятливим обставинам торує тернистий шлях до остаточного повернення України з постколоніального становища в родинне коло цивілізованих європейських держав.

Дорогі колеги, Ваше видання є місцем зустрічі різних національних літератур і яскравих талантів, джерелом культурного збагачення сучасника літературними скарбами, дбайливо зібраними з усіх усюд. З такою великою любов'ю і фаховою майстерністю Ви працюєте над журналом, що кожен його номер перетворюється у витвір мистецтва. Тим самим журнал виховує витончений естетичний смак, прищеплює вміння цінувати незвичну красу й оригінальну думку, розуміти й поважати Іншого – його мову, спосіб мислення, світогляд, цінності, звичаї, особистість.

Воістину тільки найкращі світові видання найвищої європейської якості можуть витримати таке неймовірне випробування часом і завоювати довір'я й любов багатьох поколінь шанувальників – літераторів, перекладачів і читачів.

Україна пишається своїм «Всесвітом»!

Спасибі Вам, за чудову фахову працю!

Бажаємо вельмишановній редакції та авторам журналу творчої насолоди, перемоги й миру в нашій країні та в усьому світі, натхненних успіхів у наступні роки й десятиліття!

Дай Вам, Боже, все, що гоже!

Многая літа!

Проректор Львівського національного
університету імені Івана Франка

професор Ярослав Гарасим

Декан філологічного факультету

доцент Василь Будний

Завідувач кафедри української літератури
імені акад. М.Возняка

професор Тарас Салига

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР «МАЛА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ»

вул. Дегтярівська, 38-44, м. Київ, 04119, тел./факс 489-55-99, <http://man.gov.ua>, e-mail: man@man.gov.ua

від 30.12.14 № 172/1-924
 на від _____ № _____

Шановна редакціє,

Дозвольте привітати журнал «Всесвіт» і весь ваш дружній колектив з вражаючим і знаковим ювілеєм – 90-річчям з дня заснування видання!

Ваша праця – незамінна. Адже впродовж десятиліть «Всесвіт» залишався – і залишається досі – взірцем якісного художнього слова, флагманом українського перекладу. Журнал завжди об'єднував видатних літераторів і перекладачів. Не було і немає в Україні жодного перекладача, який не друкувався б у «Всесвіті». І більшість важливих для нашого інтелектуального середовища перекладів виходили саме на сторінках вашого журналу. «Всесвіт» – не просто періодичне видання, це – пам'ятник Слову і Думці, один із найцінніших українських культурних артефактів ХХ ст. І в тому, що артефакт досі успішно існує і функціонує, – без сумніву, ваша заслуга, дорога редакціє!

Безперечно, у ХХІ столітті перед товстими журналами – тими, які залишилися після золоті доби середини минулого століття – постають нові завдання. Вони мусять провести читача через густі літературні хащі, вивести його до світла справжньої Літератури, дати фахові поради, зрештою, зацікавити певними явищами та подіями і скерувати на споживання культурного продукту. Ніхто не може знати, якою буде українська література майбутнього, проте цілком очевидно, що «Всесвіту» в ній місце є.

Нехай цей ювілей, шановна редакціє «Всесвіту», стане світлим і радісним для вас, нехай він відкриє нову цікаву сторінку історії журналу. А ми – віддані читачі – будемо і надалі із захопленням гортати сторінки дорогого нашій душі артефакту.

Зі святом!

Президент
 Малої академії наук України

С. Довгий

*Azərbaycan Respublikasının Ukraynadakı
Fövqəladə və Səlahiyyətli Səfiri*

*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of the Republic of Azerbaijan to Ukraine*

Шановний Олеже Івановиче!

Дозвольте, насамперед засвідчити Вам свою повагу та, від себе особисто і від усього колективу Посольства Азербайджанської Республіки в Україні привітати Вас, увесь колектив журналу, редакційну колегію, читачів та тих, хто любить журнал «Всесвіт» з 90-річчям цього прекрасного видання.

Український журнал іноземної літератури «Всесвіт» відіграв важливу роль у збереженні української мови та культури. Той факт, що, попри комуністичний режим, роки репресій, війни, попри всі заборони та складнощі з якими зустрічався колектив журналу у різні часи, «Всесвіт» продовжував своє існування як український літературний журнал де друкувалися твори літераторів українською мовою є свідченням відданності працівників журналу своєму народові та культурі у всі часи.

Вихід у світ спеціального азербайджанського номеру журналу «Всесвіт», який присвячено 90-річчю цього видання, безперечно, для нас є дуже важливою подією і є важливим вкладом в розвиток літературно-культурних зв'язків між нашими народами.

Шановний Олеже Івановиче, дозвольте побажати Вам та Вашим колегам міцного здоров'я, натхнення, благополуччя та мирного неба над головою, а улюбленому журналові – вічного життя.

З повагою,

Maddaf
15.01.2015
Ейнулла Мадатлі
Посол

Шановна Редакціє українського журналу іноземної літератури «ВСЕСВІТ»!

Дозвольте привітати Вас з нагоди святкування 90-ої річниці журналу «Всесвіт». Ця дата є непересічною подією, оскільки цей журнал стояв у витоків національного культурного відродження України та сприяв формуванню національної свідомості українців. Він став першим україномовним вісником зарубіжної літератури, на його сторінках вперше на радянському та пострадянському просторі друкувалися шедеври світової літератури від античності до сучасних днів різних художніх жанрів.

Були часи, коли журнал українською мовою шукали і читали люди різних національностей та соціальних прошарків, щоб доторкнутися до кращих творів світової літератури, які ретельно добиралися для друку в журналі.

Вражає, що до змісту номерів видань увійшли літературні твори більше, ніж зі ста країн світу в перекладі з 84 мов, що сприяло створенню на базі журналу «Всесвіт» потужної школи українського перекладу та перекладознавства. Серед перекладачів творів іноземних авторів були і відомі українські дипломати.

Історично журнал «Всесвіт» відіграв і продовжує відігравати надзвичайно велику роль у становленні не лише національної культури, а й світової, забезпечує крос-культурні зв'язки. Журнал постійно співпрацює з українськими посольствами та посольствами в Україні.

Саме українські дипломати доклали чималих зусиль до розвитку журналу, тому можна певною мірою стверджувати, що цей журнал, як іх, так і для них, вони є як дописувачі, так і читачі та поціновувачі журналу. Оскільки дипломати це також, як і письменники або художники, є складовою української культурної еліти.

В Японії видатному діячу, унікальному явищу, значному внеску або досягненню в японській культурі присвоюється титул національного надбання. Із врахуванням тільки вищезазначеного, на мою думку, журналу «Всесвіт», слідуючи японським традиціям, необхідно присвоїти звання національного скарбу України.

З повагою,

Ректор

М.А. Кулініч
Надзвичайний і Повноважний Посол

Гості ювілейного вечора. У першому ряді С. Тарута, С. Бабуллаогли, Е. Мадатлі, М. Кулініч, Ю. Кочубей, М. та Г. Федорови (зліва-направо)

90-РІЧЧЯ ЖУРНАЛУ «ВСЕСВІТ»: РЕПОРТАЖ ІЗ ЮВІЛЕЙНОГО ВЕЧОРА

15 січня журнал іноземної літератури «Всесвіт», найстаріший український часопис перекладів світової літератури, відзначив своє 90-річчя. Урочистий вечір відбувся в Дипломатичній академії при Міністерстві закордонних справ України.

Українська держава перебуває в умовах війни, і так склалося, що ювілейний захід припав на оголошений 15 січня День жалоби у зв'язку з трагедією під Волновахою. І все ж таки, поділяючи загальнодержавний скорботний настрій, до Дипломатичної академії МЗС України того дня завітали друзі і партнери «Всесвіту», які протягом багатьох років допомагали журналові, підтримуючи навколо нього потужне інтелектуальне поле.

Часопис заснували у січні 1925 р. видатні діячі української культури Василь Еллан-Блакитний, Микола Хвильовий і Олександр Довженко. За цей час журнал став загальнонаціональним явищем культури і завоював авторитет у всіх куточках світу. У 2014-2015 роках, у час відкритої агресії проти України, «Всесвіт» продовжує свою діяльність, ведучи діалог зі світом, сприяючи утвердженню патріотичного духу захисників Вітчизни.

Протягом усіх років журнал активно висвітлював новини світового політичного та соціокультурного життя, сприяючи інтенсивнішим формам репрезентації української культури за кордоном, а також знайомлячи українських читачів із важливими гуманітарними подіями, які мають загальнолюдське значення. Журнал орієнтований як на висвітлення Західного, так і Східного світу, утвердженню в Україні цінності відкритого суспільства, зокрема демократичності, мультикультурності, поваги до Іншого. Протягом 2014 р. журнал активно співпрацював із Міжнародним фондом «Відродження», президентським фондом «Україна» Леоніда Кучми, Польським Інститутом у Києві, Посольством Азербайджанської Республіки в Україні.

Ю. Микитенко

На заході 15 січня було багато перекладачів, науковців із провідних університетів України, письменників, дипломатів, представників дипломатичних представництв іноземних держав в Україні, зокрема Азербайджану, Ірану, Бельгії та ін. На ювілейний вечір завітав голова Національної спілки письменників

Н. Харчук

України Михайло Сидоржевський та в.о. головного редактора «Літературної України» Станіслав Бондаренко та ін.

Із урядовців — тільки Ігор Ліховий, перший заступник міністра культури України, і член Комітету Верховної Ради з питань культури і духовності Сергій Тарута, який за президентства В. Ющенка підтримав угорський спецвипуск «Всесвіту». Чомусь до ювілею журналу не надійшло жодного привітання від Адміністрації Президента чи Уряду України... Від Верховної Ради України з 90-річчям журнал привітав Микола Княжицький, голова Комітету ВР з питань культури і духовності.

Відкрив захід головний редактор журналу Дмитро Дроздовський. У президії вечора також були редактор-консультант Олег Микитенко, колишній головний редактор журналу, Герой України Дмитро Павличко, шеф-редактор і голова редколегії Юрій Микитенко, відповідальний секретар, Заслужена журналістка України Ніна Харчук.

Д. Дроздовський

Про славний шлях найстарішого українського літературного видання розповіли його колишні й теперішні головні редактори Олег Микитенко, Дмитро Дроздовський і Дмитро Павличко.

З привітаннями до творчого колективу журналу звернулися перший заступник міністра культури Ігор Ліховий, ректор Дипломатичної академії при

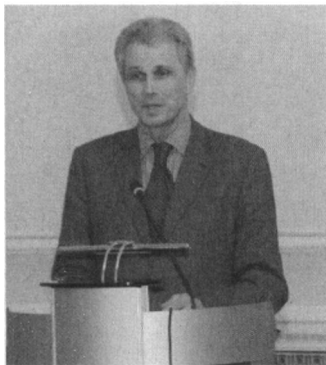
О. Микитенко

МЗС України, професор Микола Кулініч, голова Національної спілки письменників України Михайло Сидоржевський. У залі було багато членів редколегії журналу, зокрема Надзвичайний і Повноважний Посол України Юрій Кочубей; письменник, Надзвичайний і Повноважний Посол України Юрій Щербак; професори Борис Шалагінов, Наталя Висоцька та ін. Надійшли привітання від Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, Інституту філології Київського університету ім. Т.Г. Шевченка, Львівського національного університету ім. І. Франка, Національної малої академії наук України, Спілки письменників Білорусі тощо.

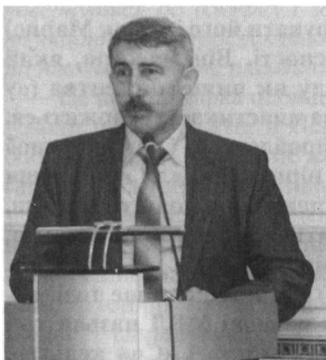
Під час ювілейного вечора відбулась презентація спеціального випуску журналу «Всесвіт», присвяченого сучасній азербайджанській літературі. Відкрив її Надзвичайний

Д. Павличко

І Ліховий

М. Сидоржевський

і Повноважний Посол Азербайджану в Україні Ейнулла Мадатлі, який привітав колектив журналу зі славним ювілеєм, побажавши їм зберігати і примножувати славні традиції видання, яке розпочало життя в 1925 р. Дипломат розповів про ідею створення спецвипуску журналу «Всесвіт», присвяченого сучасній азербайджанській літературі. Він підкреслив, що подібної за кількістю текстів антології сучасної азербайджанської літератури в Україні ще не було. Усі твори сучасних азербайджанських авторів представлені в добрих українських перекладах. Посол відзначив важливу підтримку з боку голови Центру художнього перекладу і літературних зв'язків Спілки письменників Азербайджану, письменника Саліма Бабуллаоглу, мецената Мохлат Гусейнова.

Представники Міністерства культури і туризму Азербайджану та Спілки письменників цієї країни Аслан Джафаров, заслужений артист Азербайджану Рафік Гашимов, Салім Бабуллаоглу, радник апарату Спілки Рауф Асланов і головний редактор журналу «Dünya ədəbiyyatı» («Світова література») Сейфаддин Гусейнлі передали керівництву «Всесвіту» вітальні адреси від міністра Абульфаза Гараєва і голови Спілки письменників Анара.

На ювілейному вечорі були вручені дипломи цьогорічних лауреатів премії журналу «Всесвіт» імені Миколи Лукаша «Arts translations» («Мистецтво перекладу») — Геннадію Федорову за майстерний переклад з італійської мови знакового роману «Ота брудна веремійця на віа Мерулана» класика італійської літератури ХХ століття Карло Еміліо Гадди; та голові секції перекладу Київської організації письменників НСПУ Всеволодові Ткаченку за багаторічний переклад франкомовної поезії.

Американський письменник Ричард Бах у 1989 році написав: «Яка то була присмність — дізнатися, що «Ілюзії» друкуватимуться в Україні, що ви матимете можливість зустрітися з моїм другом — «месією мимоволі»... Там, на іншому боці земної кулі, я затамовую подих і чекаю на ваш присуд, точно з таким же відчуттям, яке володіло мною під час літературного дебюту в моїй країні». За цей час журнал «Всесвіт» підтримав чимало резонансних публікацій, часом драгливих, експериментальних, але передусім таких, які піднімають читача над плином повсякденності, забирають у дивний світ пригод уяви, спонукаючи поставити собі кілька екзистенційно важливих питань. Твір живе в людині ще протягом багатьох років після прочитання. І хочеться вірити, що журналу «Всесвіт» також матиме ще довге життя, принаймні зможе гідно зустріти своє 100-річчя у 2025 році.

Ред.

ЛІТЕРАТУРНІ ДІАЛОГИ

МАРІО ВАРГАС ЛЬЙОСА: «Я маю набагато більше проєктів, ніж часу, щоб їх реалізувати»

Маріо Варгас Льйоса (українською точніше транслітерувати його ім'я як Маріо) — учитель для багатьох світових письменників сучасності. Він маєстро, який володіє досконалістю прозової форми. Сприймає кориду як вияв мистецтва («у кориді є творчість; це театр, якому притаманна особлива пластика»); скаржиться, що брак часу — одна з найбільших його проблем («Моя проблема — брак часу, щоб написати усе, що хочу, щоб реалізувати усі проєкти»), і вірить, що для написання літератури потрібна ізоляція. Письменник зізнався: «Я певен, що коли ти пишеш, потрібна величезна самотність, потрібно просто зачинитися в собі. Коли пишеш, проживаш різний досвід. І це потребує цілковитої інтимності».

Його найбільше задоволення в житті — від написаного, а найцікавіше тоді, коли найтяжче, коли відчуваєш опір матеріалу. У нашій розмові МВЛ назвав три свої «найтяжчі» твори: «Розмова в соборі», «Війна кінця світу» і «Сон кельта». Відповідаючи в Університеті Шевченка на запитання про найулюбленіші твори, Льйоса запропонував такий перелік: Лев Толстой («Війна і мир»), Гюстав Флобер

(«Пані Боварі»), Жуанот Мартурель де Галба («Тирант Білий») і Томас Манн («Будденброки», «Чарівна гора», «Доктор Фаустус...»). З особливою пошаною він згадував і Борхеса, якого вважає одним із найвизначніших у іспаномовному світі. «Сьогодні іспаномовні літератури надзвичайно цікаві, немає одного визначального напрямку в естетиці. Є автори, які пишуть у царині історії, є ті, хто працюють із соціальними проблемами, політикою, є автори-фантасти, які ідуть шляхом Борхеса, Кортасара. Я думаю, що сама така література і має багатющу життєствердність».

Під час українських зустрічей восени минулого року письменник був українцями відкритим до своїх читачів, готовий відверто розповідати про досвід літератури, натомість залишаючи на другому плані політичне минуле. Його цікавить можливість поділитися досвідом про письмо, а не розмова про політику. За підтримки Посольства Королівства Іспанія в Україні Варгас Льюса таки приїхав до Києва і Дніпропетровська й заявив, що підтримує всі європейські рухи, що вражені силою громадянського руху в Україні. «Єдиний спосіб, у який Європа може вижити – спільнота. Іспанія не могла б так швидко розвиватися без входження в об'єднану Європу. Тому важливо, щоб Україна інтегрувалася в Європу, маючи мир у країні. Але дух критики щодо інституцій, установ не має зникнути. Бо це і є свобода. Одна з причин, чого я так хотів приїхати в Україну, – це рух громадянського суспільства, яке хоче покінчити з авторитарною традицією».

Для Льюси сьогоднішня путінська Росія — колонізатор. Тому настільки важливо, щоб «рух, який розпочався і має успіх в Україні, не згас. Україна сьогодні бореться не лише за себе, а й за Європу, яка, щоправда, також має певні хвороби». Одну з таких письменник назвав націоналізмом, вкладаючи в це поняття передусім фанатичне служіння певній ідеології. «В Іспанії є націоналістичні рухи, представники яких за деревами не бачать лісу. Їм важко зрозуміти: якщо світ хоче розвиватися, він має потроху стирати кордони, покінчити з колоніалізмом, імперіалізмом». «Усі форми фанатизму викликають у мені відчуття жаху», — пожартував Льюса під час нашої розмови. За підтримки Посольства Королівства Іспанія в Україні пропонуємо читачам журналу «Всесвіт» ексклюзивну розмову з членом міжнародної ради часопису — Маріо Варгасом Льюсою, який погодився на спеціальне інтерв'ю з поваги до «Всесвіту», де вперше на радянському просторі були надруковані твори цього всесвітньо відомого майстра прози ХХХІ століття.

— Після стількох Ваших книжок, поважних премій, зокрема й Нобелівської, хочу повернутися до джерел і запитати про «Los Jefes» («Керівників»): як Ви бачите ці оповідання в ретроспективі? Чи стали вони корисними для подальших романів? Чому Ви ніколи більше не писали оповідань?

— Це перша збірка оповідань, книжка, яку написав, коли був іще дуже молодим.

Коли почав писати, в Перу було набагато простіше для письменника надрукувати оповідання, ніж роман, бо не було видавництва. Оповідання можна було надрукувати і в газеті — в журналі було значно складніше опублікувати роман. Можливо, це спонукало мене почати писати оповідання, але насправді, думаю, моє покликання — романи. У мене завжди є відчуття, коли пишу, що історія може тривати далі, розвиватися необмежено, нескінченно; часом мені важко завершити її, бо розумію, що якщо розвивати всі сюжетні лінії, то історія ніколи не закінчиться. Це щось на кшталт великої фрески. Я думаю, що роман — єдиний жанр, в якому кількість є складником якості. Такого немає в поезії; сонет може бути абсолютним шедевром; таке не відбувається в театрі, де невеличка п'єса може бути неперевершеною; але не в романі. Великі романи зазвичай великі за обсягом,

наприклад «Дон Кіхот», «Війна і мир», романи Віктора Гюго чи Чарльза Діккенса, саги Бальзака чи твори Фолкнера. Я думаю, що це — суть роману, і я це відчуваю кожного разу, коли у мене в голові з'являється історія, яку я хочу розповісти.

— *Дон Маріо, як Ви створюєте своїх персонажів у великих романах? Наприклад, образ Роджера Кейсмента?*

— Гаразд, поговоримо про Роджера Кейсмента. Це історична постать. Я відкрив його для себе, читаючи біографію Конрада (автор, яким я захоплююся). Коли Конрад поїхав до Конго вперше (це був, по суті, єдиний раз), то першою людиною, з якою він познайомився, був саме Кейсмент, який на той час мешкав там уже 8 років. Я дізнався, що саме Кейсмент розплющив очі Конраду на справжню соціальну реальність Конго. Як багато інших європейців, Конрад не мав уявлення про те, що відбувається в Конго; він вважав, що король Бельгії Леопольд II приніс християнство і цивілізацію в країну, але насправді було не так.

Як розповів і показав Роджер Кейсмент, Конго під владою короля Леопольда II перетворилося на пекло, страшні злочини були скоєні проти місцевого населення, і саме це повністю змінило уявлення Конрада про Конго і змусило письменника, який на той час підписав контракт капітана на 5 років, залишитися всього шість місяців. Крім того, може, саме завдяки цьому Конрад написав свій шедевр, напевне, найважливішу книжку — «Серце п'їтьми».

Отож я був заінтригований образом Кейсмента, почав досліджувати, читати про нього і виявив, що він міг стати героєм роману з дуже цікавим життям. Так прийшла ідея написати роман про нього, роман, який не буде зовсім достовірним описом біографії Кейсмента.

Зізнаюся, що я дозволив собі багато свободи, проте я, звичайно, прочитав чимало досліджень з історії Конго, моя подорож до Конго стала, передусім, справжньою пригодою, яка була джерелом натхнення для роману. Думаю, що пригоди під час написання романів, мої зустрічі з людьми, речі, які зі мною траплялися, могли би стати основою і для інших романів. Мої дослідження, мій багатий досвід, якого я набув у подорожі Конго та Ірландією, і «зробили» роман про Роджера Кейсмента «Сон кельта».

— *Дон Маріо, що у Ваших романах — витвір уяви, а що — досвід, який є реальністю?*

— Це суміш: для мене відправною точкою завжди є пам'ять, образи пережитого, які залишаються в моїй пам'яті, і які з вельми загадкових причин створюють фантазію, зародок нової історії. Є певні речі, які трапляються з моїми знайомими або якась ситуація, свідком або учасником якої я був, те, що чув, щось, що читав, раптом залишає образ, який стає яскравим, збуджуючи твою уяву і стаючи відправною точкою для практично всіх історій, які я пишу. Думаю, що багато письменників відчують, що не вони обирають історію, а історія обирає їх. Є певні речі, які відбуваються зі мною, і вони буквально нав'язують мені ту чи ту тему.

— *Ви згадали Вільяма Фолкнера. Які поради Фолкнера Ви використали у романах? Ви кажете, що Фолкнер розплющив Вам очі на важливість форми і дав тверде переконання в тому, що сюжет невідривний від форми. Чи є для Вас сюжет ключовим для побудови роману?*

— Дивіться, побутує думка, що в оповіданні важлива не сама історія, яку розповідають, а те, як ця історія розказана, якою мовою, як ця історія структурована; як вона організована з точки зору оповідача або оповідачів, які розповідають історію, тобто як організований час, який завжди є вигаданим елементом; історія організована так, щоб зробити її переконливою. Я відкрив для себе важливість форми завдяки Фолкнеру, бо він став першим романістом, твір якого я прочитав із ручкою і папером, намагаючись розгадати структури

у його романі. Він є одним із авторів, який найбільше навчив мене мистецтву роману. Думаю, що він один із найвизначніших письменників нашого часу. Я читав і перечитував його твори і ніколи не був розчарований романами Фолкнера. Його проза мала величезний вплив на мене. Перекоаний, що це стосується багатьох письменників Латинської Америки. Гарсія Маркес, Онетті, Рульфо ніколи не написали б того, що вони написали, якби не прочитали з користю для себе романів Вільяма Фолкнера.

— *Як Ви думаєте, література твориться в самотності?*

— Знаю, що коли пишу на самоті, то занурююся в себе і витягаю сирий матеріал, який є результатом досвіду і спілкування з іншими людьми, але я також вважаю, що коли вам потрібно писати, вам потрібна самотність — замкнувся для того, щоб зануритися в глибини власного «я» та працювати з вашою уявою. Принаймні, мій досвід такий: коли пишу історію, украй важливо перервати контакти із навколишнім середовищем та іншими людьми, а зосередитися на своїй абсолютній самотності.

— *Дон Маріо, кого із сучасних іспанських або латиноамериканських авторів Ви читаєте або збираєтесь прочитати?*

— Їх багато. Вважаю, що сьогодні література іспанською мовою переживає дуже плідний період на відміну від того, що відбулося в минулому. Немає жодної панівної естетичної лінії, а, навпаки, існує величезна різноманітність. Є письменники, які беруть натхнення в історії; є письменники, які переймаються політичними і соціальними проблемами, є письменники, які наслідують великого Борхеса або Кортасара, тобто є величезна різноманітність, тому, я думаю, ця література має велику життєздатність.

— *Від якого з Ваших творів ви отримали найбільше задоволення? Чи є такі романи?*

— Усе, що я написав, є відображення мого досвіду. Коли ми пишемо, то дізнаємося багато про себе і про літературу. Думаю, що всі речі, які написав, збагатили мене як письменника. Якщо ви запитаете мене, що б я обрав поміж творів, то згадаю книжки, які коштували мені більше зусиль, які було важче писати, які забрали у мене більше часу; наприклад, «Розмова в соборі», один із моїх ранніх романів, який коштував мені багато зусиль, який писав протягом трьох років, переробляючи, вигадуючи різні версії, аж поки не знайшов ту структуру, яку має роман. Інший роман, який вартував мені чимало зусиль, — це «Війна кінця світу», перший роман, дія якого відбувається не в Перу, а в Бразилії, і не в наш час, а в минулому; це роман, герої якого не говорять тією мовою, якою я пишу, тобто іспанською; вони говорять межевою португальською, якою послуговуються на кордоні Бразилії та Уругваю.

Це змусило мене шукати особливий лінгвістичний винахід, тобто я натрапив на проблему, якої раніше не мав у творах. Також одним із найскладніших романів для мене став «Сон кельта», бо описував світ, якого абсолютно не знав, — Конго. Я ніколи до написання роману не бував там, не знаю його історії, тож я мав заповнити ці прогалини важкою працею, а також мусив зануритися в історію Ірландії, історію незалежності, особливо важкий період, у який жив Роджер Кейсмент. Дізнався багато речей, це було надзвичайно цікаво, але зусилля і труднощі так само величезні. Мабуть, ці три книжки були найскладнішими у плані написання.

— *А з чого все починалося? Як Ви відкрили в собі покликання до літератури?*

— Я вважаю, що саме через читання. Навчився читати у віці 5 років, і я завжди кажу, що це найголовніше, що сталося в моєму житті. Для мене навчитися читати було справжнісіньким відкриттям світу; я проживав неймовірні пригоди, які ніколи не прожив би у реальному житті. Я був дуже пристрасним і завзятым читачем від самого дитинства і я думаю, що саме це — джерело мого покликання.

— *Що Маріо Варгас Льюса робить перед порожньою сторінкою?*

— Дивіться: я ніколи не переживав такого. Кажуть, що це явище поширене серед письменників, які можуть бути паралізовані чистим аркушем протягом довгого періоду чи й творчого застою. Направду, у мене не було такого досвіду.

На щастя, моя проблема в тому, що мені замало часу, щоб написати все, що хочу. Я маю набагато більше проєктів, ніж часу, щоб їх реалізувати, а з іншого боку, як правило, починаю писати історію, коли вже продумав усе, коли маю багато ідей стосовно цієї історії. Проблема не в тому, що мене паралізує перша чиста сторінка, а в тому, як знайти більш переконливий спосіб, щоб розповісти цю історію. Так я і писав усі романи.

— *Дон Маріо, чи Ви, як фанат кориди пристаєте на думку, що корида – це також своєрідний нарратив?*

— Не певен, що є фанатом. Я ненавиджу фанатизм у всіх його виявах. Фанатизм мене жахає, проте мені подобаються бої биків.

Думаю, що це особливе мистецтво, може, узагалі єдине, коли художник творить прекрасне, ризикуючи життям, — не у переносному сенсі, символічно, образно; насправді це мистецтво — надзвичайно життєве. Ймовірно, воно, хоч і настільки ж ефемерне, як танець або спів, створює своєрідний баланс між життям і смертю. Ми бачимо, що людське життя — це корида, під час бою биків бачимо, яке крихке життя, як близько ми стоїмо до смерті, а корида робить із цього витвір мистецтва, створюючи прекрасні образи, які є правдивими, які відтворюють уразливість людського життя.

Вважаю, що корида відтворює спосіб існування та культуру суспільства. Сьогодні вона представлена в багатьох країнах, її дивляться мільйони. Ніхто не має права примушувати людину дивитися бій биків, багато людей не люблять насильства, і я поважаю це, але ніхто не може бути позбавлений можливості дивитися кориду, якщо вона подобається.

— *Ваша манера письма є дуже пізнаваною? Що вас надихає саме на таку манеру письма?*

— Стиль для мене — це щось абсолютно функціональне, він пов'язаний з історією, яку розповідаю, тобто кожна розповідь має свій стиль. Сподіваюся, що не пишу тільки в одному стилі. Пишу щоразу інакше, залежно від розповіді.

Є історії, які потребують внутрішнього монологу для роздумів, які є особистими, навіть секретними. Тобто мова, стиль завжди на службі в історії. Є письменники, для яких історії на службі у мови і стилю. Поважаю цей принцип, але це не мій випадок.

Я письменник, який більше цікавиться саме історією, яку розповідаю, ніж мовою, якою її розповідаю.

Спілкувався Дмитро Дроздовський

*З іспанської мови авторизований переклад — Юлії Михайлюк,
Посольство Королівства Іспанія в Україні*

*Варгас Льяоса "Меморіал"
в Метаморфозах
ми світо*

Пол БЕРДЕТТ-МОЛОДШИЙ ІВЛІН ВО НА ВІЙНІ

З англійської переклав Богдан Стасюк

Навіть усе ще жвавого у свої 36 років Івліна Во складно було уявити солдатом. Він ставав натоптуватий, його вуха видавалися завеликими як для меткої голови, до котрої вони кріпилися. Через вирлаті очі він скидався на перманентно зачмеленого дурманом наркомана, а рідким вусам завше бракувало франтуватого вигляду. Стиль його костюмів інакше як плачевним було не назвати. І що гірше, батьки охрестили майбутнього письменника іменем-гермафродитом «Івлін», яке з однаковим успіхом підходило і дівчаткам, і хлопчикам.

Одна із знайомих романіста, Мері Пейкенгем, якось відзначила, що «він належав до числа тих небагатьох людей, котрим, аби мати краший вигляд, не могла зарадити навіть військова форма». І попри все ексцентричний Івлін Во став офіцером та зіграв свою роль в одних із найнебезпечніших, хоч і безславних, британських секретних операцій на Середземноморському театрі бойових дій.

Перш ніж Адольф Гітлер устигнув роздмухати вогонь пожежі у Європі, Во нажив собі репутацію письменника з вишуканим та похмурим почуттям гумору, автора «Занепаду і падіння» (1928), «Тіл смирення нашого» (1930), «Чорної халепи» (1932), «Жмені праху» [1] (1934) та «Сенсації» (1938). На той час він уже встиг покохати, одружитися, розлучитися, повернутися в католицьку віру, пристраститися до вина, оженитися вдруге, стати батьком і подружитися з найшишкастішими з англійських «шишок» – зокрема, Рендольфом Черчиллем, буйним синком майбутнього прем'єр-міністра.

Домашнє та мистецьке життя Івліна Во наближалось до ідилічного, проте щасливим літератор не почувався. Його нудило від удаваного світського виру, який він із такою тонкою ущипливістю пародіював у своїй прозі, а тому лихо, котре безперешкодно линуло до нього з-над Ла-Маншу, легко вганяло чоловіка в депресію, тим паче, що в розпалі життя письменника спіткала духовна імпотенція – криза середнього віку. Пізніше цю апатію Во сублимував через протагоніста роману «Повернення до Брайдсгеда» (1944) Чарльза Райдера: «Ось так у віці тридцяти дев'яти років я почав старіти». Досі він був у житті спостерігачем, тепер же йому заманулося внести в нього і свою лепту.

Во надокучав усім високопосадовим друзякам і благав їх знайти для нього яку-небудь службу. «Чхати він хотів на туманні й навіжені цілі війни, – пояснював Крістофер Сайкс, друг і біограф Івліна Во. – Адже єдина її мета полягає в убиванні незліченної кількості живої сили ворога, аби не дати йому вбити незліченну кількість власних співгромадян; а будь-яку утопію чи повітряний замок він вважав не тільки дурнуватим, але і згубним». Во не прагнув крові, він просто чітко уявляв собі ціну перемоги.

Проте, на жаль, у 39-му можна було знайти чимало молодиків, яким усе видавалося чудовим. Підстаркуватий романіст нарешті знайшов собі місце в Королівській морській піхоті – головним чином, лиш завдяки блату в особі прокуреного сигарним димом Першого морсько-

го лорда і начштабу ВМС Вінстона Черчилля, якому припала до вподоби зухвалість Во. Коли останній з'явився на медкомісію, лікар подивився на кепські результати огляду крізь пальці, відмахнувся від його підсліпуватості і заявив: «Усе одно ви переважно битиметеся в темряві».

Полковник Годфрі Лашингтон, командир Івліна у вишколі, оцінив його як «сповненого відваги [яку той уже засвідчив своїми книгами] та впевненості в тому, на чому добре розуміється. Заледве нетерплячого, [проте] з більшим військовим досвідом... здатного перетворитися на першокласного ротного командира».

Вочевидь, цей полковник мало проводив часу зі своїми підопічними. Дарма що Во хутко підвищили до капітана, Крістоферу Сайксу було добре відомо: Івлін «анітрохи не годиться» на фронтового офіцера. Веселий співрозмовник у колі рівних собі, він часто відмовчувався в товаристві інших військових звань та зневажав їх. У нього не було ані найменшого уявлення, як командувати солдатами, і жодна з навчальних дисциплін у курсі молодого офіцера не навчила його цим премудростям. Просторікуючи перед підопічними, він раз по раз виходив за межі їхньої вбогої освіти, на що хлопці зазвичай реагували питаннями на зразок: «Про що там плеще язиком наш капітан Во-во?» Безтурботний «перодряп» поступово розумів, що стройова служба не для нього, і в настрої Івліна намітився плавний спад. Саме це тонке перетворення він згодом із таким филосом змалював у першому томі своєї воєнної трилогії «Чоловіки у війську».

Того більше, завдання, котрі одержував його батальйон, поруч із мріями про славу і не валялися. Один тиждень вони розчищали закинутий табір у південному Вельсі. Потім, після справжнісінького шарварку, їх відправили до Корнволлу. «Нашим завданням поставили оборону забутого Богом села Ліскірд, – писав Во. – Проте нікому з нас було не до шмиги, навіщо кому-небудь його взагалі атакувати». І хоч нарешті він тепер служив у лавах армії, Івлін покинув навіть сподіватися на справжній бій.

Ну, а потім завдяки Брендану Брекену, старому знайомому Во та новому особистому секретарю тепер уже прем'єр-міністра Вінстона Черчилля, замиготів промінчик надії. Сер Роджер Кіз, начальник відділу спецоперацій, саме займався організацією зведеної частини командос під командуванням підполковника Роберта Лейкока, чергового лондонського приятеля Во довоєнних часів. «Тобі треба до крутих хлопців Боба Лейкока», – радив Брекен, і Во миттю погодився, позаяк Лейкок міг похвалитися бездоганною репутацією бойового офіцера. У Ліскірді морпіхи провели спільне навчання з командос, і крутий вигляд останніх просто вразив Івліна наповал.

Та перш ніж клопотання Во встигли задовольнити, морських піхотинців покvapно відправили на допомогу генералу «Вільної Франції» Шарлю де Голлю для проведення операції «Менас» – «Загроза», – що була спробою відбити сенегальський порт Дакар у вішистів. Як пізніше пояснював прем'єр-міністр Черчилль: «Нам повідомляли, що велика кількість французьких офіцерів, посадовців і торговців у тих [африканських] колоніях ще не впали у відчай... Для них генерал де Голль сяяв, немов зоря гупої ночі».

14 вересня 1940 року Во з розвідгрупою висадилися у Фритауні, в Сьєрра-Леоне (милях 400 на південь від Дакара), і стали готуватися до прибуття основних сил. Во з товаришами зайнялися спустошенням місцевих запасів джину та спостереженням за дівчатами на пляжах. Особливих розвідувальних даних їм усе одно було не назбирати.

Коли 23-го числа операція розпочалася, франко-британські війська стали заручниками густого туману і вже невдовзі з'ясували, що вішистська влада отримала серйозне підкріплення у формі дуже точних берегових батарей та повітряної підтримки. 24-го та 25-го атакувальники вдалися до нових спроб, проте (всупереч своїм рожевим уявленням) наразилися на затятий опір, який так і не дозволив де Голлю висадитися на берег значними силами.

Понурі окупанти спасували та відступили назад до Фритауна зализувати рани і топити горе в чарці. Згодом прем'єр-міністр напише: «Для широкого світу операція стала

кричущим прикладом прорахунків, безладу, несміливості у рішеннях та плутанини». Парубки ж по салунах називали це простіше: «Вляпатися по самісінькі помідори», – у листах Во жалівся своїй Лорі, що «кровопролиття уникнули ціною честі».

Але глитав його не самий тільки провал «Менасу». Во був набагато старшим від більшості зі своїх товаришів, і моложава легковажність морпіхів починала йому надокучати. «Шкода, що тут не зустріти дорослої людини, – нарікав він у листах до Лори. – Вони всі лише хлопчачки... і жодного тобі дорослого чоловіка». Цей депресивний стан так і лється зі сторінок цинічного роману «Більше прапорів» (1942), написаного під час занудного перебування у Гібралтарі, де Во займався перлюстрацією.

Однак уже в листопаді романіст ізнов був на піднесенні, коли його нарешті перевели до 8-го батальйону командос і він приєднався до парашутно-десантної частини особливого призначення в Ларгсі (Шотландія), де зустрів «непідробне у своїй фешенебельності» товариство. «Тут усі офіцери відпускають дуже довге волосся, заводять собі декоративних песиків і палють сигари, – писав він Лорі. – Я досі нічим не зайнятий, мені не було що робити, крім як розкрутити годинник із зозулею та зіграти не одну партію в лудо»[2]. «Круті хлопці» нічого такого крутого не витворяли, та все-таки «життя здавалося чудовим святом, про котре я встиг забути у морській піхоті».

От тільки тридцятого числа його радість очорнила трагедія: одразу після народження померла його крихітна донечка Мері. «Сердешна дівчинка», – журився він, ховаючи в куцях словах усю глибину втрати.

Проте війна не залишала багато часу на скорботу, і після тривалого безладдя восьмий батальйон командос нарешті відправили до Єгипту. От тільки, на жаль, в александрійському штабі ніхто не мав ані найменшого уявлення, що робити з новими військами, а тому хлопців Лейкока поставили нести вартову службу. У квітні 1941-го стало складатися враження, що їм усе-таки дадуть змогу «відлушпарити» кого-небудь у пустелі. У штабі ніяк не могли розібратися, що замислив Роммель, а відтак 19 квітня 8-й батальйон командос [3] одержав завдання здійснити нічний рейд на лівійську Бардію в тилу німецького корпусу «Африка». Во сподівався трохи розважитися.

Однак усе пройшло наче в безладі. Перший же загін, який висадився на берег, примудрився випадково уколошкати власного офіцера; ще один підрозділ вирушив сухим річищем не того ваді, заблукав і згодом потрапив у полон; один із цінних десантних човнів намертво сів на мілину; а єдиний опір командос «чинив» роз'їзд мотоциклістів, який дав чосу, перш ніж хоча б хтось устиг прицілитися. Проте Івліна це фіаско деморалізувало не так сильно, як майбутня операція прикриття. Адже, виходячи зі свого положення, Во мав триматися лінії штабу, хоча в щоденнику і давав собі волю та висловлював роздратування через некомпетентність Колвіна, підліткове керування операцією та потребу брехати у звіті [4].

Відраза письменника почала сходити як на дріжджах у травні 1941-го, коли «Сили Лейкока» (як він їх називав у щоденнику) одержали нове завдання – надати допомогу під час евакуації критської залози. Британці знали, що загартовані парашутисти 11-го повітрянодесантного корпусу німецького генерала Карла Штудента готувалися до захоплення острова під час масованого штурму (Операція «Меркурій»). А в Берліні начальник німецького генштабу, генерал Франц Гальдер переймався, що «затримка плану «Барбаросса», до котрої вела ця операція, дуже незручна».

Опівночі 26-го травня підрозділ Івліна Во увійшов до затоки Суда на борту мінного загороджувача «Абдіель» і, як писала біограф письменника Селіна Гейстінгс: «Картина, яка відкрилася їхнім очам, межувала з видіннями пекла. По всій гавані з води стирчали щогли та димові труби потоплених кораблів, із деяких досі курився дим; причали густо вкривали віспини бомбових вирв та захарашували спалені автомобілі з покинутими

припасами, поміж котрих переховувалися маленькі групки поранених». Поки Лейкок зі своїми солдатами готувався зійти на берег, чоловік у самих трусах та шинелі, вочевидь, остаточно втративши розум од жахіть, ввірвався до каюти капітана... Івлін, не приховуючи зневаги, гидливо відмітив: «Тоді ми всі його зважили за виняткового боягуза, проте за кілька годин з'ясувалося, що це типовий стан для британських вояків на острові».

Збираючи корисні розвіддані, розсіяні групки приголомшених підданців Його Величності та спрямовуючи останніх у безпечні місця евакуації, Во проявив силу духу та старомодну відвагу, гідну найбільшої похвали. Він також сприяв організації й веденню того, що Черчилль назвав «запеклим ар'єргардним боєм», як і того, що дозволило успішно евакуювати солдатів. Лейкока тоді вразила «холоднокровна звитяга», яка не полишала літератора навіть під час «монотонних», на думку незворушного Во, нальотів німецьких лаптьожників «Ju-87 Штука», коли у всіх інших труслилися піджилки. Говорячи про пікірувальники, романіст зауважував: «Із ними німці просто переборщили, як і завжди в усьому».

Після повернення до Александрії Кріс Сайкс не міг не помітити, що Во не знаходив собі місця від гніву: «Він казав, що ніколи в житті не бачив нічого більш принизливого від боягузтва, яке роз'їдає дух армії. Івлін заявив, що Крит здали без особливої на те потреби, що нескінченні бомбардування, до котрих можна звикнути, навіяли солдатам та офіцерам поражено, що бойовий дух британських збройних сил настільки вбогий, що зникає всяка надія перемогти німців, що він став співучасником військового безчестя – факт, котрого він цуратиметься все своє життя».

Раніше війна здавалася Во шляхетним хрестовим походом проти зла, вособленого свастикою. І хоча Івлін був далеко не фахівець у справах воєнної аналітики, він чудово розумів: вагомих причини для здачі Крита не існувало – поразки зазнала воля, а не матеріальні ресурси.

Наступні три роки Во провів у тривалому звільненні. Світ від цього тільки розбагатів, оскільки під час прогалини у військовій кар'єрі він побачив любий шедевр – «Повернення до Брайдсгеда», у котрому письменник зійшовся у герці з ерозією священних ідеалів та непроглядною показухою, свідком котрої став.

На той час практично всі ресурси Британії були зв'язані по руках і ногах в Італії, ба більше – готувалося відкриття другого фронту, а тому прем'єр-міністр Черчилль не міг відмовитися від активної підтримки партизанів маршала Тита в Югославії. Керувати місією в Хорватії він послав власного сина Рендольфа, а той попросив скласти йому компанію свого лондонського брата чопового – Івліна Во.

Кандидатура письменника для участі в цій місії неабияк спантеличила Фредеріка, Лорда Біркенгеда, позаяк він знав, наскільки Во не «варив» комуністів, і зокрема Сталіна, «котрого вважав... одним із архізлочинців в історії світу». За словами Біркенгеда, «наш союз із Росією, на думку Івліна, остаточно позбавив війну всіх ознак хрестового походу, якими він наділяв її спочатку, а словесні приниження, що їм наші колеги [югославські] партизани піддавали німців, були нічим іншим, як особливо гидким прикладом Сатани, котрий ганить гріх. Зрозуміло, що з такими радикальними поглядами користі від нього як від зв'язкового офіцера при комуністичному союзнику, бути не могло».

Черчилль вважав мудрим кроком підтримувати Тита, але це не означало довіряти югославському чільнику. Британський прем'єр більше сподівався на Во в ролі спостерігача, аніж реального зв'язкового офіцера, думка письменника повинна була збалансувати рапорти хорватського контингенту. Особливо після того, як погляди експерта по балканському регіону Стівена Кліссолда стали вважатися дещо «червонуватими». Більше того, згідно з щоденником Во, Рендольф «просив мене поїхати з ним, вірячи, нібито моя участь зможе заглядити розкол між католицькою та православною церквами».

У ті дні Івлін вважався одним із найвизначніших вірян-католиків. А релігійний розбрат у Хорватії і справді завдавав шкоди партизанським операціям, оскільки ворогуючі

партії боролися одна з одною не менш затято, ніж із німцями. Відтак якби Во зміг вплинути на ситуацію та нівелювати розбіжності, його внесок, безсумнівно, дався б узнаки. Вся іронія ситуації полягала в тому, що сам Во став жертвою антикатолицьких чисток у лавах командос, які провів Лорд «Шимі» Ловат (ушавлений пізніш на мосту «Пегасус» у день висадки союзників у Нормандії) [5], по суті, привівши до переведення письменника до Королівської кінної гвардії.

Роль Во у цій дипломатичній потузі змальована через його alter ego – Краучбека – і югославську частину у фокусі роману «Кінець битви». Та операція також стане сумним досвідом, дарма що не таким уже несподіваним, хоча б тому, що контролювати Рендольфа Черчилля на словах було набагато простіше, аніж на ділі. Сам його батько не міг нічим похвалитися на цьому поприщі, годі вже казати про Во, схожого на Рендольфа в багатьох відношеннях. На жаль, те, що годиться для алкогольного панібратства у лондонських клубах, не обов'язково підходить для товаришів по воєнних таємницях.

Тоді як Во підійшов до виконання своїх обов'язків із цілковитою серйозністю (і навіть зав'язав зі спиртним), Рендольф Черчилль зі смаком та взірцевою регулярністю віддавався місцевим трункам, ракії та грку (котрий годився і для того, аби заправляти вантажівки), розлякавши всіх партизанів, яким мав би сприяти. Аби якось розважити себе, Во нафантазував (що потім ледве не вилізло йому боком), нібито Тито – насправді жінка. Вигадка, звісно, ще та, проте англійців почали ятрити «непевні підозри», коли чутка набрала обертів і дійшла до самого Тита [6].

У будь-якому разі тертя між Во та Черчиллем не були головною причиною провалу місії. Вони намагалися встежити за всім, за чим могли. Їхня ізоляція в містечку Топуско справі не зараджувала, проте найбільшою перешкодою виявилася політика. Коли прем'єр-міністр не довіряв комуністам, то й вони не особливо покладалися на британців. Відтак більшість зусиль Во та Черчилля була просто змарнована за винятком абсолютно точного переконання в тому, наскільки жорстким людям по війні мала дістатися Югославія.

Щодо цього Во домігся найзначнішого успіху порівняно з рештою, взятими всім гамузом. Наражаючись на ризик, він часто тікав од своїх червоних сторожових псів та навідував місцевих священиків, католиків і православних. Йому вдалося скласти кришталево чисте уявлення про стан християн у Хорватії. Адже на всі питання щодо євреїв задовго до нього відповіли нацисти.

Він склав якнайдетальніший звіт, котрий аж у травні 1945 року нарешті потрапив на стіл Міністерства закордонних справ. То був визначний і тривожний документ. Івлін Во не міг написати (та й ніколи не зробив би цього), що за часів німецької окупації до церков ставилися по-людськи – принаймні, їм дозволяли існувати. Під комуністами ж Тита храми стали швидко зникати. Із посиленням влади червоних та їхнього територіального контролю почалося викорінення християнства – інколи на папері, але зазвичай на місцевості. Більше того, розкол між церквами живився не стільки релігійними почуттями, скільки під'юджуванням комуністів. Жодного сумніву не лишилося: переслідування та знищення духівництва і зникнення вірян – справа рук Тита.

На жаль, у ті дні Тито вже був новим другом Британії, і дослухатися до критики Во нікому не кортіло. За вказівкою міністра закордонних справ Сполученого Королівства Ентоні Ідена розпочалася кампанія з дискредитації як рапорту Во, так і його автора. Івліну навіть погрозували розслідуванням на підставі закону про державну таємницю. Проте істині притаманна незручна здатність опиратися таким відверто шитим білими нитками маніпуляціям. Рапорт вийшов надто докладним і змістовним, аби зійти за фальшивку, крім того, поміж різних вад Во за ним числився грішок бути до дрібничок чесною людиною. Ба більше, можна собі уявити, яким би капітальним душком повіяло

від подібних починань МЗС, і тільки диво не дозволило б скористатися з цього друзям-літераторам Івліна (більшість котрих за іронією долі підтримували лейбористів), якби урядовці спробували втілити свої погрози.

Зрештою, як це часто трапляється в бюрократичних установах, образливий документ загубився під купою інших урядових справ. Так скінчилися воєнні ескапади «капітана Во-во». Наприкінці цієї прісної фінальної пригоди дуже доречною стала кода у виконанні Сера Ентоні Родса та його книги «Ватикан в епоху диктаторів». Розкритикувавши уряд за його ганебну поведінку в цій справі, вказавши на етичне болото, що утворилося внаслідок політики «ворог мого ворога – мій друг» і відбілювало Тита у 45-му, Родс став на захист Івліна Во, заявивши наступне: «Із 1945 року події в комуністичних країнах-сателітах, які й досі не скинули своїх обертів – арешти та переслідування священнослужителів, – тільки підтверджують коректність діагнозу, винесеного капітаном Івліном Во».

Історія військової служби письменника, за великим рахунком, закінчується подібно до історії капітана Краучбека в «Кінці битви». Можна так само сказати, що для Івліна Во «все склалося доволі комфортно». Уже вдома з Лорою та дітьми він напише своєму другу й новому члену Парламенту від лейбористів Тому Дрібергу, що міг би (після всього, пережитого у війну) дивитися в майбутнє зі впевненістю, а то і радістю. Івлін Во помер 1966 року у віці 63 років.

ПРИМІТКИ

1. Во І. Жменя праху : роман / І. Во ; пер. з англ. О. Хатунцева ; післямова К. Шахової. – Київ : Дніпро, 1979. – 207 с.

2. Лудо (лат. ludo, «граю») – проста настільна гра (похідна від давньоіндійської пачисі) з гральними кубиками та фішками, якими рухають по розграфленій дошці. Потрапила в Британію з індійських колоній наприкінці XIX ст. і під сучасною назвою була запатентована в 1896 р.

3. Неточність: насправді у рейді на Бардію брав участь 7-й батальйон командос під командуванням підполковника Фелікса Біла Колвіна (1905–1985). Івлін Во був тимчасово прикріплений до цього підрозділу.

4. На особистісному рівні Івлін Во дуже гостро сприймав необхідність публікувати матеріали пропагандистського характеру і їх невідповідність реальним подіям, своєму власному світогляду та життєвій позиції. Так, його нарис «Рейд командос на Бардію», що з'явився на шпальтах часопису «Лайф» від 17.11.1941 р., кардинально різнитья від спогадів про цю саму подію, наведених у посмертно надрукованому щоденнику (1976).

5. Мова йде про повітрянодесантну операцію «Дедстік», проведену британськими аеромобільними військами 06.06.1944 р. – у день висадки Союзників у Нормандії – з метою забезпечення просування частин із крайнього східного плацдарму «Сврд» у глибоку Франції. Міст «Пегасус» (названий на честь емблеми британських десантників, Пегаса) – це колишній Бенувільський міст через Канський канал між нормандськими містами Кан і Уїстрем, за який точилися особливо запеклі бої, зокрема за участі 1-ої бригади командос.

6. У спогадах шотландського політичного, військового діяча та літератора Фіцроя Мак-Ліна (1911–1996) «На східних підступах» (Eastern Approaches, 1949) міститься думка, що Івлін Во неоднозначно ставився до такого припущення, цілком серйозно обговорюваного в британських дипломатичних колах, через що удостоївся персональної уваги маршала Тита. Івліна Во така увага не могла не бентежити, але від свого жарту він не відмовлявся до самої смерті

Надя Баттелла ГОТЛІБ ЧОМУ ТРЕБА ЧИТАТИ КЛАРІСУ ЛІСПЕКТОР?

Публікація підготовлена за сприяння Посольства
Федеративної Республіки Бразилія в Україні.

Є такі твори, які перечитують тому, що вони приваблюють увагу читача, чи, може, спокушають його чимось схожим на фатальний магнетизм. З кожним новим перечитуванням робиш нові відкриття.

Кларісу Ліспектор – усе більше читають у Бразилії й у світі – вона не уникла чарівного правила приваблення читача, а це принесло їй, як письменниці, визнання успішності. При житті вона скуштувала лише часточку слави – більш у вигляді інтелектуального та творчого престижу,

ніж фінансового успіху, втішалася визнанням похвальними критиками якості своїх творів. Письменниця була цілком задоволена тим, що в неї є свій читач і що її хвалять. Але у розріз із цим вона також часом оголошувала, що вона не є професійним письменником і ще менше інтелектуалкою – щоб бути невразливою до слави заради користі справи: постійно зберігати свою свободу творчості.

Можна погоджуватись чи не погоджуватись з успіхом, але її твори міцно закріпили за собою визнання якості, що доведено їхнім перекладом у майже тридцяти країнах світу. Вони завоювали і продовжують завойовувати читачів, що приваблюються на особливу манеру вигадки різноманітного і обширного вигаданого світу.

Здається – у ньому вміщається все. У своїх текстах авторка створює сцени життя бразильського середнього класу, які впіймалися на перо письменниці протягом трьох десятиліть, з 1940 по 1970 рік, коли вона займалася літературою. Однак цей проміжок часу поширюється як на інші часи, так і на інші країни, визначаючи її творчість водночас як бразильську, так і світову.

Таким чином, її тексти – художні чи журналістичного жанру, хоч і прив'язані до певних відомих місць, таких як Ріо-де-Жанейро чи Берн, чи згадують такі країни, як Україна чи Сполучені Штати, сягають поза їхні кордони. В її текстах світ змальовується з кута зору суспільства, зорганізованого за нормами, правилами, обов'язками, які певним чином підтримують складні сімейні зв'язки, однак з поля зору не щезає більший обшир, що охоплює саму суть людини.

Між тим із цього добре структурованого щоденного життя виходить те, що робить літературу Кларіси тим, чим вона є. Розуміючи, як діють ці зв'язки і наскільки вони складні, письменниця раптом ловить своїх персонажів на перехрестях усіляких чинників, на існуванні «між», де території, усталені на міцних засадах, зненацька розриваються, а персонажі пірнають у кризу.

Тоді починаєш розуміти, що життя не обіцяє нічого певного, бо жити за гарантією неможливо. Більше того – якщо не розібрати на складники те, що застигло і викристалізувалось, то як дізнатися, з чого воно зроблено? І тоді живеш звабою загроз-

ливого невідомого і водночас зачаруванням ступити на ці обшири, пізнати, що у них є нового, а що старого, знову відкриваєш себе, іншого, весь світ.

Уважний і неспокійний погляд письменниці, яка досліджує цю зовні банальну і разом з тим надзвичайну рутину, детально передає ті подорожі чи шляхи, чи процеси, які потребують реконструкції. Її погляд ловить на гачок як необхідний мінімум розлогіх пейзажів, так і величаве, що водночас і гротескне, чий фундаментальні риси він намагається відновити – майже випадково і раптово, лячно для неї і для нас.

Між тим – ще одна несподіванка. Об'єкт пошуків постійно втікає від неї. Є лише здогади, передчуття, відчуття наближення до цього об'єкта. Таким чином, читач переконується, що цей світ недосяжний. І «неописабельний». Письменниця усвідомлює балакучість представлення, кризу мовлення. Але вона балансує на лезі ножа і йде по ньому до краю безодні, потребуючи при цьому великого хисту і вправності, аби впоруватись із ризиком і небезпекою.

Часом постає щось подібне до просвітленого контакту, під час якого потужно відчуваєш неуникну наявність злиденности та величі людського суття. Усе ж це відбувається у коротких відступах. Ну, а об'єкт уже розчиняється.

Кожен текст Кларіси, здається, складається з поступового зближення таких просторів, ведучи нас з якоїсь цілком домашньої атмосфери – будинку, наприклад, в іншу – дику і неодомашнену. Тому в літературу Кларіси не вміщаються межі, навіть межі «-ізмів», хай вони навіть будуть територіями, що визначаються як фемінізм чи юдаїзм, наприклад. У безжальній літературі, яка здебільшого вважає себе демістифікувальною, нема як розігрівати системи, доктрини, міфи.

Місця в літературі Кларіси, до яких намагаються наблизитись її персонажі у процесі подолання власного страху, можуть метафорично конфігуруватися як сади. Ботанічний сад Ріо-де-Жанейро може тому слугувати прикладом (як в оповіданні «Кохання» у збірці «Сімейні узи» (1960 р.), де реінкарнується зачарований світ задоволень, у якому, однак, кипить пекельне вариво неспокою, спокус, загроз, навіть монстрів і привидів. Туди йде Ана, домогосподарка, яка відхилилася зі своєї дороги до магазину, де вона мала купити щось на вечерю. Звідти вона повертається зміненою після зустрічі в тому Саду з чимось, що метафорично-спотворено з'являється серед чудової і страшної природи, але що є ... чим? Рай і пекло водночас – отакій парадокс. Хай би там як, питання зависає. Ошелешений читач ставить питання: що ж відбувається в тому Саду?

Ця зустріч героїні з іншим відбувається у майже вульгарній формі – настільки високий ступінь шоку персонажа, а з ним і читача, якого оповідач потайки веде за цією жінкою. Але й сама зустріч відбувається за доволі туманних обставин. І от ... яку ж відповідь дати на гаряче питання: що ж таки трапилось у Ботанічному саду? Кожен має своїми відчуттями пізнати цей дивний і водночас знайомий епізод.

Подібне стається з живою істотою і твариною перед іншою живою істотою та іншою твариною: наприклад, між жінкою і тарганом. У новелі «Любовна жага за Ж.Х.» (1964) персонаж Ж.Х., зайшовши до кімнати прибиральниці, стикається з тарганом і з самою собою. Вона бачиться собі ... такою архаїчною і такою актуальною. Як ритуал, вона переживає це повернення до буття, вбиваючи і здобуваючи його з букахи.

З цього можна зробити висновок: життя зовсім не ніжне. Воно жорстоке і підступне. І Ж.Х., подібно до будь-якого іншого персонажа Кларіси, відкриваючи себе як живе створіння, пізнає себе і з дикого боку.

Це так само стосується і Макабеї з «Часу зірки» (1977), хоч і дещо в інакший спосіб: відкривши себе живою, вона помирає. Бідна і нещасна дівчина з відсталого північно-східного району Бразилії приїжджає до Сан-Пауло, де її відштовхує суспільство, коли вона врешті розпочинає шлях до своєї мрії, намагаючись перетворити у щось конкретне

історію кохання. За іронією долі дівчина потрапляє під колеса шикарного Мерседеса: неунікний кінець у жорстокому світі дискримінації, де бідна людина не може навіть мріяти стати суб'єктом своєї власної історії.

Ось і ще один резон для літератури Кларіси – бути тим, чим вона є. Її персонажі не лише живі істоти, тому вони складаються з двозначної матерії – хорошої й поганої, а тому – універсальної. Також вони є локалізованими істотами. В агонічній новелі, написаній у рік своєї смерті, «Час зірки» (натяк на емблему Мерседеса), письменниця оголює найблагородніше і найдостойніше в людській істоті – бути Макабеєю: сильною і витривалою, як Маккавеї, але водночас і нечутливою до жорстокостей капіталістичного світу, тобто стати нездійсненою в цьому нашому соціальному світі. Вона застукє свого персонажа за кожною його рисою, що підкреслює його бразильську сутність і одночасно переміщає його поза будь-які національні рамки.

Письменниця полює певним критичним чином за досвідом «з середини», не зовнішнім, того, що значить бути соціально відштовхнутим у Бразилії й у світі за двома силовими лініями: міграційною (єврейка у Бразилії і переселенка з відсталого регіону в Ріо-де-Жанейро), що стає в обох варіантах на чужу землю; і лінією завзятого опору заради виживання на новій землі.

Зовсім не просто зустрінися з цими речами, що пропонує нам літературний доробок Кларіси. Як не втрапити в ці пастки на шляху, що одночасно зачаровує і жахає?

Багато хто не наважується. Захищається. І не піддаються цій спокусі, не дають поневолити себе цьому складному причаруванню. Вони навіть можуть почитати Кларісу. Але ніби здалеку, ніби якийсь сторонній спостерігач. Та хіба це читання Кларіси? Чи може, хто зна, їм треба буде зустріти в іншому «номері» (за твердженням Кларіси) чи в інших текстах і обставинах інших тарганчиків, які там снують в очікуванні завоювання...

Інші, сміливіші, намагаються обеззброїтись перед зустріччю з цими «отруйними створіннями» (за твердженням Кларіси), але вони не в змозі відвернути фатальність цієї зустрічі. Це ті, хто читає Кларісу.

У будь-якому разі достатньо мати книгу перед собою, щоб упійматись на її приманку. Ба більше, сама Кларіса у вельми влучно названій хроніці «Градуйоване наближення» повідає нам цю нашу історію стосовно іншого, що може стати твором, книгою, оповідачем, персонажем, життям або чимось, чим є ти, читачу, у твоїх пошуках. Стосовно свого життя (а я можу поширити це на її творчість) Кларіса стверджує:

«Якби мені треба було дати назву моему життю, то це було би: у пошуках власної речі».

Примітка авторки: цей текст був опублікований в академічному журналі у 1990 році (RevistadeLetras. Univ. FederaldoCeará. v.13, no. 1/2, 1-12/1988. p.175-182. Publ. 1990). Хоча й минуло вже майже двадцять п'ять років від першого видання, я, загалом, досі вважаю слухними запропоновані мною в ньому тези. Тому і пропоную цей текст українській публіці.

Надя Бателла Готліб (Nádia Battella Gotlib) є викладачкою бразильської літератури та компаративних студій літератур на португальській мові Університету Сан-Пауло.

Переклад українською мовою у Посольстві Бразилії в Україні створили Ніна Антощенко та Андрій Бережний.

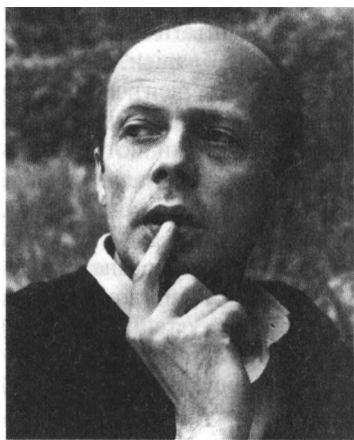

Борис ШАЛАГІНОВ,

професор Національного університету «Києво-Могилянська академія»

ПРО АРОМАТ ВЛАДИ І АРОМАТ РАБСТВА. РОЗДУМИ ДО ЮВІЛЕЮ РОМАНУ ПАТРІКА ЗЮСКІНДА

*Адже поет безсилий, у біді він – не помічник;
слухають поета тільки тоді, коли світ він
уславляє, а не тоді, коли показує його таким,
який він насправді. Славу приносить лише
брехня, а не пізнання істини!¹
Герман Брох. «Смерть Вергілія»*

1.

30 років тому у видавництві «Діоген» вийшов роман німецького письменника Патріка Зюскінда про одного таємничого винахідника ароматів, ім'я якого – Жан-Батіст Гренуй (Grenouille) – «тепер забуте»², хоча автор і встановив з усією ретельністю точні дати його життя: 17 липня 1738 р. по 25 червня 1767 р. Європейська література багата на біографічні містифікації, і німецька зокрема; згадаймо хоча б «автобіографію» німецького простолюдина Й.-Г. Заксе, яку Й. В. Гете надрукував під назвою «Німецький Жіль Блаз»! Після упізнання найдостовірніших обставин, представлених у найреалістичніших деталях, читачеві не залишається нічого іншого, як повірити в існування самого героя, – байдуже, існував він насправді, як у Гете, чи тільки міг існувати, як у Зюскінда. Адже життя

останнього, як пояснив письменник, було пов'язане саме з тією «сферою, яка в історії не залишає жодних слідів: нетривким царством запахів».

«Німецький Жіль Блаз» – не тільки біографія, а й модель специфічного героя і специфічного типу оповіді, що разом утворюють «крутийський роман», який сягає своїм корінням репертуару середньовічних гістріонів, сформувався в добу Бароко і благополучно дожив до середини ХХ ст. («Приватні свідчення авантюриста Фелікса Круля» Т. Манна). Відповідно до законів цього жанру, в книзі П. Зюскінда перед нами представлено образ знедоленого, котрого суспільство від самого народження позбавило майна, прав, уваги і навіть зовнішньої гожості і який, щоб вижити, мусить здобувати все це для

¹ Переклад Олекси Логвиненка.

² Роман П. Зюскінда «Парфуми» цитуємо за перекладом Ірини Фрідріх (ВЕСЕВІТ, 1993, №11–12).

себе сам, спираючись виключно на внутрішні сили свого тіла і свого духу. А сили ці насправді неабиякі!

Вгадуються дві постаті, над якими наполегливо розмірковує автор протягом усього твору: це Іммануїл Кант та Фрідріх Ніцше. Людина може бути випадково закинута у цей світ, бути в ньому небажаним гостем; але якщо це вже трапилось, то все одно природа наділила її найчутливішим і найнадійнішим психічним механізмом для життєвого існування (Кант) і необхідною волею для життєвої боротьби (Ніцше).

XVIII століття, обране автором як історичне тло, відмовилося від тупикової дискусії попередньої доби Бароко про те, що заважає людині бути втіленою подобою божества на землі, і зосередилося на питанні, що дозволяє їй бути на повну міру людиною, тобто господарем своїх життєвих планів. Так виникла концепція просвітницького розуму. Нерідко сумнівним результатом Просвітництва вважають обґрунтування якогось плаского, абстрактного «розуму», що начебто ігнорує різноманітність внутрішнього світу людини. Це не так. Просвітництво, ретельно вивчаючи властивості й можливості людського розуму, пройшло цей шлях до логічного кінця, аж до «Феноменології духу» і «Філософії релігії» Г. Ф. Гегеля. Воно не лише включило у свій концепт розуму багато чого з містичних учень попереднього часу, а й узяло із власної, буржуазної, доби ту обставину, що «розум» може бути не лише піднесеним, «божественним», але й низьким, егоїстичним, лицемірним, злочинним, утилітарним. Ще Кант змушений був різко розмежувати розсудок – *Verstand*, по суті буржуазний здоровий глузд, за який він залишив усю різноманітність розуму «для виживання і пристосування», і *Vernunft* – розум піднесений, що йде від Бога і до Бога сягає. У тому розсудку, що вірно служив Робінзону Крузо, допомагаючи йому вижити на ненаселеному острові та навіть відчувати себе щасливим, автор уже іншої історії – про Гуллівера, уздрів незрозумілі парадокси, що роблять смішним чи навіть отруюють існування того, хто «дією подібний до ангела, тямом до божества»³ (Шекспір). Розум, який уже чимало обріс забобонами і готовими формулами (інакше як користуватися ним у буржуазному середовищі?) був усебічно досліджений Вольтером. Нарешті, приклад спритного і прагматичного буржуазного пристосування, що віртуозно навчився використовувати «розум» саме в усіх його іпостасях утилітарності, втілив Дені Дідро в образі небожа Рамо. Цей соціальний ізгой, очевидно, і дав Фрідріху Ніцше нагоду створити нове поняття: *ressentiment* – загострене почуття неприязні, породжене заздрістю до того соціального прошарку, в який жадають всіма силами душі потрапити, але який усіма ж фібрами душі ненавидять! У цьому оновленому типі Жіль Блаза, власне, уже на його рідному французькому ґрунті, ми і знаходимо нову грань «розуму», відкрити просвітниками: виявляється, щоб утвердитися в житті, особа повинна мати неабиякий хист і здатність до багатоманітних внутрішніх трансформацій і маскування; але це можливе лише в оточенні тих, хто геть-начисто позбувся здатності розумно аналізувати оточення. Розум утверджує себе лише за умови відсутності «розуму» в оточення!

На нашу думку, Жан-Батіст Гренуй значною мірою і є продовженням цієї галереї давніх типів, що виявилися такими живучими у переддень постмодерної доби, коли був написаний роман.

Звичайно, мімікрія Рамо не йде в жодне порівняння з даром пристосуванства у Гренуя. Рамо, порівняно з ним, майже «постмодерново» грається своїми талантами; йому подобається поставати щоразу в новій масці-личині, і він робить це з особливим артистизмом, не забуваючи при цьому своєї головної мети – закріпитися в житті. Правда, щоб читач не заблукав у цій грі й випадково не захопився нею (адже виявилось, що й

³ Переклад Леоніда Гребінки.

пройдисвіт може мати свою скромну чарівність), тут з'являється надійний поводитир – сам автор зі своїми тверезими судженнями й оцінками; а це вже не по-постмодерному! Гренуй же, хоч і навчився «приміряти» на себе різні запахи, а отже й різні «іміджі», зовсім не гравець, артистизму в нього немає, він не вміє ефектно, як Рамо, «запорошувати очі»; проте й цілі його набагато серйозніші. Він намагається не просто утвердитися в житті; з часом він переконується, що абсолютно надійно це можна зробити лише за однієї умови – підкоривши собі за допомогою свого винахідливого розуму людську масу, не здатну тверезо мислити. Аромат, світ пахощів, доступний тільки його геніальному нюху, ставить його у виняткові умови порівняно з людською юрбою. Саме знаряддя влади передбачає, що юрба про це знаряддя нічого не знає («піддослідному кролику немає потреби знати закони біології» – Б. Брехт)! У цьому якраз і полягає головна умова влади: впливати на ту сферу психіки, на яку розум не може претендувати і де його ніколи не може бути.

Патрік Зюскінд робить парадоксальне відкриття: для того, щоб існував цей *новий* різновид розуму, конче необхідна також наявність людей... позбавлених розуму! І байду-же, що людину, яка має такий «розум», він уміщує у XVIII століття, поруч із хронологічно близьким йому небожем Рамо; такий тип притаманний усе-таки XX століттю! А молоде ще XXI століття вже встигло придумати і зовсім нове поняття: *технологія* – спосіб впливу на людські бажання і вчинки, без того, щоб самий реципієнт міг цей спосіб помітити і осмислити, а отже й свідомо протидіяти йому. Весь твір Зюскінда – це одна докладна історія того, як була винайдена Гренуєм технологія впливу на не підвладну для розуму психіку, від самого зародження до кінцевого результату⁴. І зовсім не має значення, що все вийшло трохи не так, як планував невдачливий диктатор. Адже технологію було знайдено! Вона працювала! Нею можна було користуватися!

2.

П. Зюскінд підхоплює на новому історичному рівні давню полеміку про афекти – ті сильні емоційно-психічні переживання, які витісняють будь-яке раціональне начало, рефлексію, здоровий глузд. Викликати афект і вміло спрямувати його – означає наполовину підкорити собі людину. Мефістофель знав, що, вплинувши на почуття і смаки Фауста, міг би, не зачіпаючи свідомості, впливати на його *волю*.

Зосередженість на темі афекту яскраво характеризує Зюскінда саме як *німецького* письменника. Німецька література і філософія (Лютер, Вінкельман, Лессінг, Гете, Клейст та ін.) завжди розглядали афекти під кутом зору їхньої безпеки для людини. Тож людині слід було навчитися угамовувати власні афекти через розум. Таке упокорення Гете, Шиллер та інші називали ушляхетненням, «гуманізацією» афекту. Та класики не прагнули знищити афекти зовсім, вони намагалися через «ушляхетнення» спрямувати їхню рушійну енергію на конструктивну діяльність.

Проте уже на схилку раннього романтизму Генріх фон Клейст у своїх драмах показав, що гуманізація афекту – не така вже й легка справа. Сама природа, сама нестійка душа людини чинить опір таким спробам. Учення Ніцше було, мабуть, останньою патетичною проповіддю, що закликала дух завзято боротися із звабними афектами, у пануванні яких над людиною він прозирив небезпеку духовного рабства. Втім, філософ не приховував зневіри, а чи схоче буржуазний обиватель взагалі боротися за незалежність свого духу проти несвідомих і темних, але таких солодких і спокусливих чуттєвих принад!

⁴ Див.: цікаве дослідження: Риндисбахер, Ханс Д. От запаха к слову: Моделирование значений в романе Патрика Зюскінда «Парфюмер» // Иностранная литература. – 2001. – № 7.

Зігмунд Фройд і Карл Густав Юнг стверджували, що «підсвідоме» має винятково сильну владу над людиною, тож людина є безвільним рабом усього темного і несвідомого в своїй душі. Ця каламутна стихія нібито нездоланна, бо її коріння сягає того первісного начала, перемогти яке цивілізація не має сил.

Проте тема «приборканого» і адресно спрямованого афекту має також соціальне, політичне значення. Поширена думка, що постмодерн ставить під сумнів можливість раціонального і цільного пояснення світу. Замість однієї картини світу для постмодерну існує багатоманітність «версій і варіантів» реальності. І одна з причин цього – складність чуттєвої сторони людської природи, що не підлягає раціональному розумінню. Тому найадекватніше можна досягнути реальність не за допомогою точних методів, не раціонально, а лише інтуїтивно, асоціативно, метафорично, містично, через емоційне навіювання. Книжка ж Зюскінда, навпаки, утверджує читача в думці, що в останні десятиліття ще більше раціоналізувалося пізнання світу, і що людина навчилася системно уявляти дуже складні, навіть хаотичні явища в матерії, в суспільстві, в психіці та в комунікації. Та головне – навчилася використовувати ці відкриття не лише на благо суспільства, а й для тотального контролю над ним.

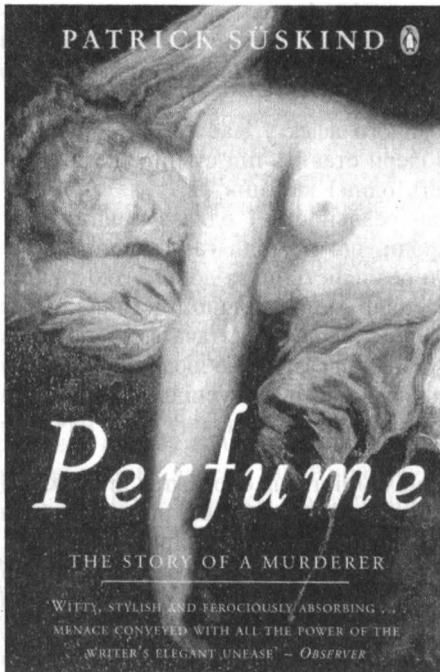
Гренуй – продукт другої половини ХХ ст., і його відмінність від справжніх дітей ХVIII ст. (таких, як Казанова, Каліостро, Сен-Жермен...) не тільки в тому, що він вільний від власних афектів, але й навчився раціонально і системно проникати в таємниці чуттєвості, зокрема несвідомої влади ароматів над людською душею. І консул міста Грас Антуан Ріші правильно здогадався, що невідомий убивця – це «не дух руйнування, а дух ретельної системності» і що всі його дії свідчили «про майже математично (*beinahe ökonomisch*) спланований намір». Справді, Гренуй з часом навчився вже не просто на основі інтуїції добирати свої аромати, а розробляти їх суворо раціонально, як архітектор вибудовує свої споруди: «будинки, стіни, сходи, вежі, погребі, кімнати, таємні комірчини, (словом, усю) внутрішню фортецю найчудовіших ароматичних композицій».

Ми вважаємо, що Зюскінд у момент системної кризи західного суспільства точно вгадав головні зміни технологій впливу на масу. Віднині такий вплив залежить не від застосування грубої фізичної сили, політичного примусу чи політичного нагляду, а від нібито добровільного вибору самої людини на користь того, що дає їй безпосереднє чуттєве задоволення. Завдання політика – вміло нав'язати цей вибір, приславши розум, та сформувати механізм задоволення, відключивши контроль з боку здорового глузду. Висловлюючись метафорично, створити такий «аромат», за яким людина слухняно піде у добровільне рабство.

3.

Тепер звернімося до Ніцше. Цілеспрямованість, з якою герой Зюскінда домагається своєї мети, його аскетизм, зневага до зовнішнього комфорту і вигід, уміння переносити страждання, вольові якості викликають певну повагу. І в цьому почутті, наявність якого читач не може заперечити в собі, слід розібратися. Мимоволі ми тут схиляємося перед особистістю; хоча що може бути парадоксальнішим за поєднання мізерності героя, яку автор постійно підкреслює то порівнянням його з клішем, то описом його незграбної зовнішності і жахаючої недорікуватості (протягом всього роману мінімум діалогів і майже жодного монолога героя!); отже, мізерності і – все ж таки! – значної внутрішньої сили особистості! А це вже суттєво виводить героя за рамки літературної типології крутія і авантюриста.

XIX ст. поставило питання руба про «належне буття» і позастанову гідність людини. Але вже в другій половині століття Ніцше з жалем і сарказмом констатував, що сучас-

ному буржуазному обивателю не вистачає «волі до життя», волі до самоствердження, яку він назвав «Wille zur Macht». Звідси зневага філософа до представників так званої вищої культури з їхніми метафізичними сурогатами «мислення» й естетичними ерзацами «волі». Його симпатія цілком і повністю належить інстинкту органічного існування, а відтак нехай і злочинним, але внутрішньо цільним особистостям, таким, зокрема, як наділений «диявольською геніальністю» (В. Дільтей) Чезаре Борджа. Ці люди були готові до життєвої боротьби і самі передавали життю імпульси для його розвитку й існування. І так само, як світ страждає від насильства, він потерпає від розм'якшення духу і немічності волі! Такий був парадоксальний вирок Ніцше своєму віку буржуазної посередності.

Реальний Борджа, за свідченням сучасників, зовсім не задоволення шукав у своїх численних убивствах; це був холодний і послідовний політичний прагматик. Гренуй так само прагматично відданий своїй ідеї, тому автор підкреслює його холодну діловитість, а зовсім не збочений садизм у його 26 вбивствах. Як у добу Відродження, згідно з розумінням Ф. Ніцше і його вчителя Я. Бурггардта, так і в романі Зюскінда – перед нами індивідуаліст, який звалив на плечі непосильний труд підкорення своїй волі не мало не багато – всієї людської маси (а його метод за своєю природою і не припускав частковості чи винятків!). Воістину, завдання для «надлюдини!» Тож мимовільне співчуття читача цьому герою отримує своє пояснення.

Але існує й суттєва відмінність. Реальний Борджа кидав виклик, зазвичай, цілком достойним і рівносильним противникам, тому ми сприймаємо його постать одночасно і як злочинну, і героїчну і навіть трагічну. Те саме ми можемо сказати про ще одного улюбленого героя Ніцше – англійського короля Річарда III, потворний горб якого у зображенні Шекспіра посилює його трагічний і героїчний імідж. А ось зовні потворному і незугарному Греную протистоїть м'якотіле і метушливе суспільство, для якого Ніцше знайшов французьке слівце *décadence*, а Макс Нордау – «звиродніння» і яке ще раніше багаторазово таврували Ж.-Ж. Руссо, Ф. Шиллер, Ф. Шлегель, Р. Вагнер, а після Ніцше – О. Шпенглер, О. Вейнінгер, Т. Манн... Для такого суспільства «розпаду, руйнації, духовного, політичного та релігійного болота», як характеризує його роман, згодиться індивідуаліст не такий демонічний, як Борджа, тобто злочинний, але ніяк не героїчний і навряд чи трагічний. Деградоване суспільство, в якому він діє, віднімає в Гренуя ореол трагічного героя.

Заслугує на окрему увагу епізод перебування героя в кальдері вулкана Плон-дю-Канталь. За ці сім років Гренуй пережив внутрішній злам і зробив відкриття: пахощі з мети мусять перетворитися на засіб, за допомогою якого він не просто відвоює собі місце серед людей, а підкорить їх собі! А мета – це він сам, який мусить утвердити себе навіть не серед людей, а за допомогою їх самих – *над людьми!*

А щодо людей, то...: «Яке мені діло до базару, до натовпу, до галасу юрби?...» – Адже ми всі рівні перед Богом! – «Але ж Бог помер, тож хочете бути рівними перед юрбою?» – Ні! Юрба – це коли, крім неї, є ще не юрба, «вищі люди»; тож нехай вони підуть геть, і юрба перестане бути юрбою! – «Нехай йдуть, але й ці вищі люди всі разом... вони пахнуть негарно»⁵. І, вийшовши назовні, Заратустра вдихав чисте повітря, в якому вже не було ніяких людських запахів.

Це місце у Ніцше, на нашу думку, могло стати вихідною точкою для всього задуму роману Зюскінда. Гренуй створює у своїй уяві «незрівнянну імперію», яка «духмяніла», бо в ній не було людей. Оскільки «Бог помер», то «запах» Бога йому теж не до вподоби. Запах ще гірший – «жахливий у своїй туманній, розпливчатій, нудотній накопиченості», був від віруючих у соборі. Отже, перед Гренуєм залишається проблема, як стати над людиною, – проблема, що її Заратустра виразив словами: «Як подолати людину?»

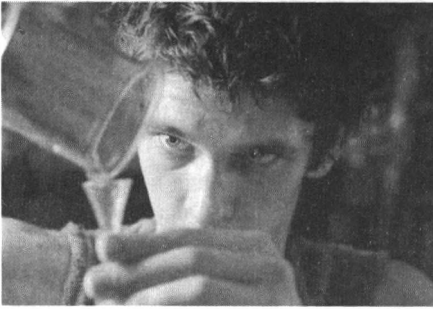
Наведений нами вище епізод із «Заратустри» був по-різному прочитаний різними мислителями, зокрема Томасом Манном у повісті «Обранець», на яку сам Зюскінд указує окремими текстуальними збігами. Отже, майбутній понтифік Грегоріус проводить у самотності кілька років на вершині гори, живлячись вологою, що точиться по скелі, і приходиться до внутрішнього очищення. Залишивши в минулому свої найтяжчі гріхи, він долучається віднині до найвищої земної мудрості. Він не відкинув, не зневажив людське, але «подолав» його тим, що пізнав нетлінну, приховану природу всього суцього, навчився розпізнавати за зовнішніми проявами світу його нескінченну сутність, благо якої в тому, що вона дарує життя та його вічне продовження. Т. Манн тут послідовно виступає проти зведення людського на ідеальне, метафізично-абстрактне або схоластично-формальне. Нагадаємо і слова Заратустри: «Все непроминуше – то тільки символ» (тобто симулякр, як би ми зараз висловилися). Т. Манн, як і великий автор «Фауста», зображує життя як містерію існування, що веде людину крізь різноманітні важкі випробовування, і приводить, відповідно до вчення Канта, до пізнання головного призначення – розбудови культури.

У Манна Грегоріус прощається з усім тлінним і підноситься до вічного і духовного; у Зюскінда Гренуй прощається з усім людським – з людською теплою, бо людей він давно вже «всім своїм єством зневажає за їхню смердючу дурість». Чи не випадково спливає в пам'яті ще один маннівський відлюдник – композитор Адріан Леверкюн, що зневажливо і глузливо назвав усе людське «парним теплом стійла» (Kuhwärme) і також сховався від нього в холодний раціоналізм серіальної музики, яку вдалині від світу вимчував своїм розсудком?

Однак усіх трьох «надлюдей» – Заратустру, Грегоріуса і Леверкюна – зближує одне спільне: безкорисливість прагнень. Усі троє подолали підйом у чисті вишні сфери «метафізики» моралі, віри та мистецтва і тим самим зміцнили свої внутрішні сили; Гренуй же як «надлюдина» – це прагматик і утилітарист, тому його «подолання людини» – це просто зухвале і зарозуміле самовозвеличення над людським.

Зюскінд відобразив нове для пізнього модерну явище: особиста обдарованість, творча винятковість, геніальність слідує зовсім не по тому вектору, який визначала колись класична філософія, а саме – вектору безмежного індивідуального розвитку, який одночасно збагачує і всю культуру. Нині ж людина всіма силами намагається свою обдарованість насамперед конвертувати у прибуток, зиск, дзвінку монету. І найвища мета прагнень – це конвертація у владу. Індивідуальний дар природи відчувається від самої людини, яка використовує його з метою найвигіднішої капіталізації. І найнадійніша

⁵ Курсив Ф. Ніцше.

сфера, де зникає будь-яка конкуренція, як і всі небезпеки для особистого добробуту, це – влада. У буржуазному суспільстві людина від найнижчого до найвищого соціального щабля проймається переконанням, що тільки там, і ніде інше, вона може почуватися в абсолютній безпеці. Конвертація індивідуального природного дару в прибуток поширюється на ті сфери, які мають найуспішніший ринковий зиск. На перших місцях стоїть усе, що пов'язане з принципом задоволення (З. Фрейд). Але, зрозуміло, не духовної насолоди, а чуттєвих втіх, таких,

як демонстрація оголеного жіночого тіла, еротична самопрезентація тощо. Щоправда, тут необхідна публіка, людська «маса» з вельми специфічними запитами. Та вона вже створена! Її вже докладно описав той же Ніцше, і відтоді вона стала ще піддатливішою, аморальнішою і жадібнішою до чуттєвих насолод. У Зюскінда цей натовп готовий свого кумира «полюбити до божевілля, до самозабуття (...) тремтіти від захвату, кричати, плакати від блаженства, сам не знаючи, чому...». І, додамо, захоплюватися ним як успішним «бізнесменом», наслідувати його діловитість, фарт, хитрість, завзятість, підлість, аморальність, бо все це веде до цілі, яку нині переважає більшість людей («маса») вважає найвищою – до комерційного успіху!

Так образ Гренюя сигналізував, що наприкінці ХХ ст. в Європі оформилася нова концепція «надлюдини»: замість «гармонійно розвинутої особистості» (Ніцше) – «фрагментарність» (Шиллер) та «одновимірність» (Маркузе); замість чутливості і чуйності до всіх проявів світу і людської природи – вузький вектор інтересів і гранична спеціалізація здібностей. І все воно наділене зверхсилою, зверхнапруженням, зверхволею, зверхнастирливістю, зверхаморальністю, через що стає надзвичайно страшним і небезпечним для культури!

4.

Що ж означає фінал усього твору П. Зюскінда? Тривіальний «хепі-енд», коли справедливості торжествує і зло покаране?

Патрік Зюскінд у своєму романі виступає як спадкоємець гуманістичної німецької традиції. Як гуманіста його цікавить конструктивна сила людської свідомості; але як модерніста – цікавить з її іншого, темного, боку. Не стримувана розумом воля може зруйнувати морально і психічно свого власного господаря. Думка, не стримувана моральною відповідальністю, може завдати шкоди людству. Рационалізм, підпорядкований злочинним намірам, може бути використаний проти культури. На цю тему ми знаходимо попередження у письменників-фантастів та «антиутопістів» ХХ ст. Зюскінд у своєму творі продовжує лінію «літератури перестороги». Особистості Гренюя притаманна «фрагментарність» (Шиллер), доведена до психопатичності. Його власне тіло зображається як надмірно перевантажений орган за рахунок однобічно розвинутої нюхової чутливості на шкоду всім іншим проявам життя. Така психіка, одержавши у своє розпорядження державну владу, просто не змогла б ні утримати її, ні просто витримати. За концепцією письменника, головним прорахунком майбутнього диктатора стало те, що, будучи агресивним психопатом, він намагався підкорити своїй однобічності всю реальність навколо себе, а значить – перетворити на психопатів усе суспільство.

Очевидно, можна до певного часу керувати психопатичним суспільством, уміло впливаючи на його афекти; проте розвиватися таке суспільство не може.

Порівняно з реальними диктаторами ХХ століття, яким сучасні дослідники уже не відмовляють у непересічності не лише розумовій, а й суто людській, Гренуй втілює голий, чистий потяг до влади без будь-яких внутрішніх прав на неї. Йому бракує масштабності, внутрішньої величі, кругозору, притаманних класичному державцю. У нього немає, власне кажучи, самої ідеології. Автор пише, що він просто не сприймав поняття, позбавлені запаху: «Бог, право, совість, відповідальність, вдячність» тощо, тобто ідеальні, сенсоутворювальні поняття. Він «не мав честі, не вірив ні в святих, ні навіть у святу душу своєї матері». Перед нами диктатор без психологічних задатків і моральних прав для цього, диктатор із «почуття соціальної помсти», чисте втілення «ressentiment» (Ніцше).

Трагедії суспільства минулого ХХ століття полягали в тому, що вершини влади захоплювали злочинці все-таки масштабного гатунку; Зюскінд напередодні ХХІ століття звертає увагу на те, що вища особа, правитель може внутрішньо не відповідати своїй високій місії; він може одержати владу не як винагороду чи заслугу, а в результаті чистої технології, сказати б – технічного досліду над людською масою. І претендувати на вищу владу віднині може кожний охочий, і здобувати – кожний, кому це вдасться.

Проте Зюскінд показує, що трагедія суспільства уже наших днів полягає також у тому, що саме суспільство може й не здогадуватися про трагізм власного соціального і політичного становища. Воно простує на своє самогубство радісно усміхнене, охоплене оргіастичним відчуттям власної волі. Суть нової політтехнології, яку тут проникливо угадав Зюскінд, власне, й полягає у підтриманні в «людині маси» відчуття оргазму як найвищої життєвої цінності. Оргазм утверджує себе всупереч раціональному началу психіки. «Аромат проникає найглибше, прямо в серце», пише автор; «Хто володіє запахами, той володіє серцями людей».

Історія підтвердила, що вплив на ірраціональну, позаінтелектуальну сферу людського життя складає основу новітньої «ідеології» на рубежі ХХ–ХХІ ст. Людина у владі афектів стає рабом, але – рабом «за власним вибором».

І, нарешті, останнє. Класична філософія переймалася питанням, як ушляхетнити людську природу, зробити людину сприйнятливою до високих ідей, навчити її формулювати вищі життєві цілі задля виживання культури; в цьому, власне, й полягало завдання державця та держави в цілому. Постмодерн зафіксував повну зміну цінностей і цілепокладання. Найвищою цінністю зараз проголошена влада-сама-по-собі, влада-як-різновид-бізнесу; влада-як-найнадійніший-притулок-у-житті. А засобом її досягнення стала юрба, що перебуває під впливом «інстинкту заводовлення». Так, це уже не те грубе, середньовічне, брутальне варварство; воно вже не має того гидкого запаху, від якого тягне на блювоту, воно здобуло вже цілком вишуканий «аромат»; це вже, за словами Томаса Манна, «окультурене варварство»!

Проте інтелект, почуття, мораль, краса – це найвищі цінності цивілізації; і людина не може ось так безкарно і зухвало «капіталізувати» їх заради індивідуального зиску. Природа цього не може стерпіти, вона чинить опір заради власного самозбереження і розвитку. Жан-Батист Гренуй мусив загинути, а його життя – піти в непам'ять.

Тетяна БОВСУНІВСЬКА

РОМАН ЖІНОЧОГО ПАСТИРСТВА «ЖІНКА У ДЗЕРКАЛІ» Е.-Е. ШМІТТА

Жіноча тема у творчості Е.-Е. Шмітта (нар. 1960) проступала неодноразово («Оскар і Рожева пані», 2002; «Одетта. Вісім історій про кохання», 2006; «Мрійниця з Остенде», 2007; «Кікі Ван Бетховен», 2010), проте вивершилась романом «Жінка у дзеркалі» (2011 р.), де апофеозом духовного піднесення сповнений досвід пізнання суцього й Бога Анни з Брюгге. Своєрідність розгортання жіночої теми у творчості Е.-Е. Шмітта пов'язана з частими перетинаннями її з актуальними ідеологемами ХХ століття, як-то: фрейдизм, марксизм, релігійний фанатизм, фемінізм тощо. Жінка у письменника осмислюється на перетині з таємницями цього світу. Зокрема, божественними, психічними та оніричними.

Отже, у романі «Жінка у дзеркалі» йдеться про три жіночі долі, сплетені в єдине ціле духовним досвідом Анни з Брюгге – історично достовірної постаті, на честь якої у Фландрії (Бельгія, власне, батьківщина автора) зведено церкву. Легенда, розміщена у численних путівниках, розповідає про святу Анну так: «Свята покровителька церкви Анна, мати Діви Марії, день пам'яті якої в католицькій церкві припадає на 26 липня. Традиційно вона зображується зі своєю дочкою й немовлям Ісусом або з виноградним гроном, знаком родючості, радості і щастя буття. Свята традиційно є захисником усього живого від злих духів та відьом. На головному вітарному полотні й на картині в лівій частині хору вона виступає в образі наставника, який навчає діву Марію читанню»¹.

Церкву на її честь було зведено впродовж 1611–1621 рр. Споруда вражає виразним тяжінням до бароко зсередини та до готики ззовні й давно стала об'єктом замилювання туристів та численних дискусій щодо її архітектурного стилю. Достовірність існування святої жодним чином не підпадає під перегляд. Вона давно стала артефактом бельгійської культури та релігії.

Подорожуючи місцями Анни, письменник вдало накладає релігійну легендарну долю святої на життя ще двох жінок – Ханни фон Вальдберг та Енні Лу, – створюючи у такий спосіб резонанс подвигу святої. Шмітт зазначає наприкінці роману: «Божественне, психічне, хімічне – це були просто підходи, які пропонувалися різними епохами, щоб відкрити врешті дорогу до таємниці. Анна, Ханна, Енні... І хоча названі вище ключі відчиняли певні двері, таємниця продовжувала існувати»². Тричленна структура нарації, отже, вмотивована присутністю в тексті трьох жінок із співзвучними іменами та окресленими духовним пошуком долями. Характерно, що їхній зв'язок виявляється тільки наприкінці твору та є дещо містичним, що залишає

¹ <http://belgium-art.org/bruges/st-anna>

² Шмітт Э.-Э. Женщина в зеркале. – СПб.: Амфора, 2013. – С. 507.

простір для домислення й вагань. Майже не перемезовані три сюжетні лінії у творі, втім, мають споріднені художні структури: кожна сюжетна лінія має домінуючий лейтмотив, який характеризує героїню найповніше та найвідвертіше для читача і так само має контраверсійний лейтмотив, що присутній з тією ж метою, проте рухає уявлення читача в аспекті спротиву героїні певним догмам та приписам. Крім того, кожна сюжетна лінія має по дві кульмінації: 1) лінія Анни: втеча з власного весілля, спалення; 2) лінія Ханни: несправжня вагітність, зрада й розлучення; 3) лінія Енні: історія з Девідом, випробування Ітаном. Тож структурно всі три сюжетні лінії абсолютно подібні, доведені до механістичності відтворення наративних схем. Усе це ускладнюється контраверсійними, паралельними та наскрізними лейтмотивами. Звичайно, Е.-Е. Шмітт є віртуозом сюжетоскладання, проте зумисність, нав'язуваність подібності наративних схем усіх трьох сюжетних ліній роману дає змогу навіть невідготованому у філології читачеві помітити цю закономірність і щоразу очікувати аналогічних подієвих зрушень у запаралелізованих подієвих схемах усіх трьох сюжетних ліній. Тобто читач поступово при звичається до того, що певним сплескам емоцій Анни мають відповідати аналогічні в долі Ханни та Енні, у нього виробляється готовність до сприйняття певного подієвого пуанту, очікування його. Саме ця властивість тексту й пов'язує всі три сюжетні лінії в єдність, попри відсутність об'єктивних подієво-причинних зв'язків між трьома сюжетами. Читацьке очікування цілком визначеного доленосного явища в історії тієї чи іншої героїні не просто провокується автором, а й програмується як складова сюжетоскладання.

Саме читацька рецепція переносить сакральні властивості Анни на Ханну та Енні, читач вимушений шукати спорідненість між цими трьома жінками. Кожна з них зазнає випробувань, які потребують зречення чогось, що попередньо уклалось, переміни власного буття, якісного переродження. Сакралізація жіночих персонажів роману «Жінка у дзеркалі» здійснюється за допомогою «перенесення» характеристик одного з персонажів на решту, тобто паралелізму долі Анни, Ханни та Енні. Структура роману сприяє проявленню зіставного мислення читача так само, як і поширенню ідеї сакрального покликання у жіночій долі.

Глум над «психоаналітичним прозелітизмом» присутній у сюжетній лінії Ханни та Енні. Остаточний вирок методу психоаналізу знаходимо наприкінці в листі Маргарет Бернштейн, подруги Ханни фон Вальдберг, яка, не піддаючи зацікавленню сам психоаналіз, називає деякі факти із життя Ханни, які й сприяють його спростуванню, а саме щодо таємниці народження героїні, яку та розповідає під гіпнозом: «Що її покинули в дитинстві, що вона ніколи не знала своїх справжніх батьків, що в неї ніколи не було родинних зв'язків із тими, хто виховував її до восьми років. Усе це суцільні вигадки. Ханну виховували її власні батьки Максиміліан і Альма. Їй це було чудово відомо – можу підтвердити, – оскільки знаю її з колиски: я все ж на десять років старша за неї»³. Тобто героїня під гіпнозом бреше відповідно до витворених нею схем своєї долі так само, як і будучи у свідомості. Амнезія, яку Ханна старанно вирощувала, спаливши всі свідчення про власних батьків, усі портрети, фотографії, сімейні реліквії, врешті, торжествує, і вона бачить себе саму та осмислюється оточенням як сирітка, яку виховали сторонні люди. Маргарет робить висновок: «В основі її прагнення до втечі лежало непорозуміння, яке вона сама собі створила, не відаючи про це. Бідна Ханна... Природно, що все її життя перетворилось на блукання»⁴. Випадкова смерть Ханни у війні, до якої вона не була причетна, інтерпретується як закономірність такого блукання. Але читацьке сприйняття додає до факту загибелі Ханни ще й сакралізацію її у світлі

³ Шмітт Э.-Э. Женщина в зеркале. – С. 492.

⁴ Шмітт Э.-Э. Женщина в зеркале. – С. 497.

буття й спалення Анни з Брюгге. Двозначність ситуації, за якої гине героїня на чужій війні, дає підстави інтерпретувати її як заступницю, що пожертвувала своїм життям подібно до Анни із Брюгге.

Паралелізми у сюжетній структурі роману підтримуються стійкими лейтмотивами та ідеологічно протилежними щодо них лейтмотивами. Зважимо, що всі вони як єдиний ансамбль смислоструктури твору сприяють оприявленню єдиної ідеї – ідеї духовного вивищення жінки в різні кризові періоди існування цивілізації – XVII, порубіжжя XIX–XX та XXI ст. Отже, структура лейтмотивів у романі контраверсійна і вкрай ідеологізована. Поле ідеологізації в романі «Жінка у дзеркалі» являє собою протистояння між альтруїзмом, служінням людям, святістю (що властиве Анні, Ітану й Енні, Ханні) та пристосуванством і цілковитою деградацією (що втілюють Іда, Девід, Франц). У цьому ідеологічному полі снування контраверсійних лейтмотивів із притаманними їм пуантами, ідеологічного випробування зазнають цілі ланцюги сюжетної схеми, оскільки при накладанні доль Анни, Ханни та Енні вони спрацьовують як важелі добра і зла, святості й деградації, оскільки сюжетна схема твору виявляється єдиною площиною для оцінювання прочитаного читачем, який позбавлений будь-яких коментарів, авторського втручання або хоча б натяків на авторське ставлення. Читацька оцінка тієї чи іншої подієвої схеми в тій чи іншій сюжетній гілці складається за принципом зіставлень, паралелізму або контраверсії. Отже, вона формується в умовах уникнення прямого авторського впливу чи підказок, виключно в площині читацької аналітики.

Лейтмотив наркотиків у сюжетній лінії Енні становить характерологічну частину постаті акторки. Емпатія як певна форма знання стверджується Енні, яка презентує в романі психічне пізнання духу. Наркотики для неї – форма набуття особливого знання, перехід у «романтичний світ», до трансцендентності. Контраверсійним постає лейтмотив коханого в сюжетній лінії Енні. У цьому мотиві також емпатія є формою пізнання, проте вона спрямована вже не на трансцендентне, а на конкретну людську особистість, яка хвилює жінку. Спочатку це Девід, який видається Енні надійним та люблячим і тільки згодом вона розглядає в ньому штучність, удаваність його почуттів, пристосуванство. Потім Ітан стає об'єктом пізнання Енні. Але в кожному разі вона пізнає людей і світ через психе. Чуттєвість Енні унікальна, невідворотно приводить її до відкриття чогось важливого, заступає їй релігійність та інші форми критеріології вибору. Енні провокує появу чогось оніричного довкола себе. Навіть коли вона стрибає на скляну кулю у великій залі з ризиком для життя, – вона конструє примарний світ оніричного романтизму. Онірія для неї – бажаний стан тому, що попри ейфорію він дарує їй пізнання світу з боку його краси й романтики, як це їй здається. Справжня любов наводить її до реальності, відповідальність за долю Ітана робить Енні целеспрямованою, вона втрачає пристрасть до онірії, практика насолоди цим станом заступається потребою порятунку коханого.

Лейтмотив оргазму в сюжетній лінії Ханни пов'язаний із психоаналітичним його значенням. Доктор Калгарі робить її свідомість лібідозною, врешті Ханна гвалтує випадкового чоловіка, переживаючи несамовитий оргазм. Вагомість лібідо в її долі покликає істотні зміни вибору долі, а отже, штовхає її до блукань по світу в пошуках втілення духовних запитів. Специфічно, що вона зізнається подрузі, що «її відвідала вселенська сила»⁵, надаючи оргазму сакрального значення. Оскільки в романі любовна лексика часто стосується віросповідання у сюжетній лінії Анни, зокрема вона називає «коханим» Ісуса, багато говорить про любов Бога тощо, то одкровення Ханни потрапляє на вже прилаштований ґрунт одкровення Анни, набуваючи сакрального значення. Фрейдизм

⁵ Шмитт Э.-Э. Женщина в зеркале. – С. 374.

як пов'язувальний лейтмотив у площині сакралізації жінки виринає наприкінці роману: «Ханна виявила, що Анна з Брюгге була попередницею Фрейда...»⁶. Для Ханни це – невідворотна істина, бо саме її вона пізнала шляхом лібідозного досвіду, це злет її духовної спроможності, вершина, яку вона здатна опанувати. Ставлення до фрейдизму у Е.-Е. Шмітта постійно коливається між неоміфологічним його тлумаченням та сприйняттям як одкровення для пізнання людини через *psyche*.

Контраверсійним є лейтмотив роду в сюжетній лінії Ханни. Адже вона зумисне позбавляє себе родового коріння, вигадуючи нову історію свого походження. Фатальне сирітство створюється як історія нею самою, вона вигадує собі дитинство й біографію. Підмінний рід, фіктивне дитинство, удаване страждання, яке накладається на справжнє, – усе це разом сприяє утворенню уявлення фіктивності родоvodu героїні, вона ніби вилучається із сімейної історії, акцентуючи увагу на власній постаті та власному діянні більше, ніж на сімейній належності та на вартісності набутків роду. Негативізація мотиву роду в сюжетній лінії Ханни мотивується нею як винятковість власної особистості та фатальна непристосованість її до соціального буття. Родова належність як форма тотального тиску інтерпретується і в сюжетній лінії Енні: «Вона із фатальністю сприймала прийомних батьків, чие прізвище носила як невідворотну даність, сприймаючи їх як постійних партнерів на зйомках безконечного телесеріалу»⁷. Анна також покидає рідну, живе у релігійній общині.

Лейтмотив лісу в сюжетній лінії Анни необхідний для мотивації концепції Живого Бога. «Він звертається до кожного із людей»⁸, – проголошує вона і цим перекреслює потребу в священнослужителях. Якщо лейтмотив лісу в романі несе позитивне навантаження божественної даності буття, то контраверсійний лейтмотив вовка має втілювати негативне відображення лісу. Ідеологічна контраверсійність лейтмотиву вовка в сюжетній лінії Анни, врешті, знищується, перемагається: «Злого вовка взагалі не існує. Його вигадали люди. Злі люди»⁹. Вовк приручається та лащиться до Анни. Він стає частиною божественної картини світу довкола неї. Негативний зміст образу вовка продиктований його інтерпретацією, яка історично склалась, проте свідомо корегується Анною. Адже вона набуває ознаки святої ще за життя, від самого початку історії заявляючи, що «я відчуваю, що я інша»¹⁰. Характеристика інакшості в її постаті дедалі більше наростає, провокуючи проявлення конкретних рис цієї «інакшості» як служіння, пастирство.

Лейтмотиви відіграють вагомую роль при утворенні паралелізму сюжетних ліній, вони саме і є тим зіставним простором, яким вдало оперує письменник. Втім, хочу наголосити на деякій ідеологічній властивості лейтмотивної структури роману «Жінка у дзеркалі» Е.-Е. Шмітта, а саме: на суголосності однотипних мотивів у кожній сюжетній лінії. Йдеться не тільки про однотипність інтерпретації роду як втраченої жінкою дефініції внаслідок її особливості, інакшості Анною, Ханною та Енні, а й про решту лейтмотивів. Наприклад, лейтмотив душевних переживань, шукань власного «Я», самоідентифікації притаманний всім трьом жінкам. Зауважу лише, що всі наскрізні лейтмотиви стосуються сфери *psyche* та *anima*, а точніше їхнього взаємонакладання у процесі пізнання жінкою світу.

За домінуючими лейтмотивами проступає специфічний спосіб світопізнання героїнь. Проте кожна із них переживає специфічний катартичний стан, який за своєю суттю є станом духовного переродження, сакральним моментом людського життя. Для Ханни – це мо-

⁶ Шмітт Э.-Э. Женщина в зеркале. – С. 500.

⁷ Шмітт Э.-Э. Женщина в зеркале. – С. 78.

⁸ Шмітт Э.-Э. Женщина в зеркале. – С. 395.

⁹ Шмітт Э.-Э. Женщина в зеркале. – С. 144.

¹⁰ Шмітт Э.-Э. Женщина в зеркале. – С. 5.

мент оргазму з невідомим партнером, для Енні – злет на скляній кулі у танцювальній залі, для Анни – єднання з природою на озері. Катарсис як момент переродження особистості єднає всіх трьох жінок. Сакральна сутність катартичного переживання й переродження проявляється щоразу й підсилює ідею налаштування жінки на святість та служіння. Їхня винятковість (інакшість) окреслена саме цим тяжінням до катарсису як вищого прояву Божої присутності у світі. Катарсис стає площиною єднання трьох сюжетних ліній та трьох жіночих постатей. Оскільки катарсис – явище сакральне, потребує певної практики, навчання, то й оволодіння ним є свідченням вивищення Анни, Ханни та Енні над загальним, над середовищем. Різними шляхами приходять вони до свого катарсису, але у кожному разі засвідчують існування вищої психічної й божественної сили, що рухає ними.

Окрім контраверсійних лейтмотивів, роман має систему наскрізних спільних для всіх сюжетних ліній. Зокрема, лейтмотив самотності присутній у кожній сюжетній лінії. Найглибше розуміння себе як Іншої презентує Анна: «...Інша означало для неї прірву, яка, як їй видавалось, пролягла між її радощами і радощами інших людей; самотність, яку вона відчувала, коли люди розповідали їй про те, що їх хвилює; неможливість висловити до кінця свою сокровенну думку, яку їм ніколи не зрозуміти. Анна не вміла користуватися розмінною монетою слів та образів інших людей: будь-яке слово з мови, котрим користувались співбесідники Анни, мало на увазі для неї щось інше. І в сім'ї, в суспільстві вона почувалася ізгоєм»¹¹. Лейтмотиву самотності протистоїть лейтмотив святості, яка еволюціонує від неусвідомлюваності як стан первісного богонатхнення – до самопожертви (Ханна вмирає на чужій війні, захищаючи незнайомих людей), насильницького спалення (Анна спалена на вогнищі, бо не поступилася своїми переконаннями), духовного подвигу (Енні наverts Ітана до життя, переглянувши ставлення до акторської кар'єри). Відчутне авторське прагнення до утворення ідеологеми «самотності святості», яка у своїй жертвовності виключає масовість за умов життя не тільки Анни, а й нашої сучасниці. Інакшість Анни не вивершується в нову релігійну схему. Але й сам Ісус не прагнув створити нову релігію. На це вказав Девід Фідлер: «Незважаючи на те, що вчення й релігійна практика християнства зосереджені навколо постаті Ісуса, ми не маємо жодних доказів того, що Ісус мав намір створити нову релігію. Євангелія не можна розглядати як історичні документи, проте вони створюють враження, що Ісус, як і гностики, не мав особливих симпатій до офіційних релігій. Більшість дій і висловлювань євангельського Ісуса спрямовані супроти сучасного йому юдаїзму. Він проповідує духовну любов, а не закон Мойсея; він порушує заповідь щодо суботи і критикує фарисеїв за те, що вони сліпо дотримуються звичаїв і забувають про дух»¹². У романі Е.-Е. Шмітта Анна відповідає на запитання архідиякона не з позицій якоїсь канонічної церкви, а з позицій гностичного Живого Бога, хоча сама вона не здатна навести дефініцію власної віри. Зокрема, вона стверджує, що приходила вночі на озеро для того, щоб злитися «з любов'ю, яка розлита між творіннями Божого світу. В якомусь сенсі з Богом», оскільки «Бог – це все»¹³. Розуміючи, що Анна пропагує ідею неканонічного, Живого Бога, монах Брендор болісно реагує: «В що мить він зрозумів, що Анна не здається. Для неї не існує компромісів, вона продовжуватиме говорити те, що диктує їй її віра, прямує просто до своєї погибелі»¹⁴. Адже до цього часу проблема жіночого пастирства не вирішена остаточно, а Анна з Брюгге проявляється саме як пророк-наставник, що несе нову віру, Живого Бога людям. Її віра – без святих таїнств (сповідь, причастя, миропомазання, хрещення, шлюб). Анна вмирає за

¹¹ Шмітт Е.-Е. Жінщина в зеркале. – С. 95.

¹² Фридлер Девід. Іисус Христос – сонце Бога. Антична космологія и раннехристианский символизм. – К.: Софія, 2005. – С.224.

¹³ Шмітт Е.-Е. Жінщина в зеркале. – С. 459.

¹⁴ Шмітт Е.-Е. Жінщина в зеркале.. – С. 464.

Живого Бога в своєму серці, і хоча натовп навряд чи зрозумів її стійкість, Енні зрозуміла достатньо, відчувши душу лісу і липи, біля якої любила медитувати: «Як липа, Анна не могла впасти сама, її можна було тільки зрубати»¹⁵. Сама по собі Анна сприймається як біблійний стереотип нареченої Христа, як власне, вона про себе і заявляє у віршах.

Наскрізним лейтмотивом роману «Жінка у дзеркалі» стала любов. У структурному відношенні цей лейтмотив виконує вагомий романну роль – поєднує текст ідеологічно в єдине ціле. Тож, любов для Анни – це сакральне піднесення душі, яке для неї важить так багато, що зливається з рештою духовних процесів та спонукає до літературної творчості. Вона пише вірш про «коханого» – про Бога:

*Я чую поклик, що ніколи не стихає,
Чую пристрасне його жадання, яке збуджує мене.
Я мушу жити так, як він мене навчає,
Шануючи до скону його уваги знаки.
Він творить мене такою, якою я є,
Розпластана, гріховна, із неavigойною жадюю,
Я поклялась, що стану його гідною¹⁶.*

Творчість в ім'я Бога для Анни органічна і, що дуже важливо, відображає середньовічну тенденцію до сакрального апофеозу: накладанні високого переживання, сакрального світовідчуття – на творчість. Г. Зіммель указував на чинність такого великого переживання в аспекті творчості: «Ймовірний зв'язок між зовнішньою даністю та переживанням полягає в тому, що життєвий процес, при постійності свого характеру, інтенції та ритму, є дієвою загальною передумовою й оформленням як для переживання, так і для творчості. Існує, вірогідно, найбільш загальна (для кожного індивідуума різна) сутнісна формула, яка не вкладається в поняття, за якою вибудовується духовне життя індивідуума, як у міру всотування світу в Я, – в переживанні, так і в міру проявлення Я в світі – у творчості»¹⁷. Сакральне світовідчуття Анни – питома риса релігійного світовідчуття її доби. Нагадаю одну із найцікавіших пам'яток такого гатунку – «Одкровення Божественної Любові» Юліани Норіджської: «І так я хочу любити, і так люблю, і так я спасенна (оскільки тільки у моєму браті-християнині я набуваю значення); і чим більше я люблю такою любов'ю, поки я тут, тим більше я наближаюсь до того блаженства, яке отримаю на небесах безконечно, тобто я набуваю Бога, який через свою безконечну любов зажадав стати нашим братом і страждати за нас»¹⁸. Доведення сакрального почуття до екстазу та переживання специфічного катарсису – ось мета подібних творів. Е.-Е. Шмітт розгортає перед читачем картину сакрального катартичного екстазу, йдучи при цьому шляхом як софіології й біблійного паралелізму (згідно з якими Анна – «поетеса тайнства»), так і аналітики когнітивно-дискурсивних процесів авторства (вираження – критика/випробування – увічнення).

Структура роману «Жінка у дзеркалі» вабить тим, що описана вище концепція авторства «віддзеркалюється» в долі Енні та Ханни, утворюючи в такий спосіб завершене коло смислу. Так, Ханна символізує пародійне відтворення сакральної ідеї любові, оскільки ототожнює Бога з оргазмом та емансипацією жінки, відкриває для себе психоаналіз як виправдання щодо власних сексуальних та родових фантазій. Вона також прагне любові, женеться за нею, але обирає хибний шлях несамовитого блукання світом, шлях неспокою й

¹⁵ Шмітт Э.-Э. Женщина в зеркале. – С. 508.

¹⁶ Шмітт Э.-Э. Женщина в зеркале. – С. 298.

¹⁷ Зіммель Г. Гете. – М.: Гос. академия художественных наук, 1928. – С.25.

¹⁸ Нориджская Юлиана. Откровения Божественной Любви. – М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2010. – С.469.

назавжди втраченої спокути. Щодо Енні, то тут усе набагато складніше, адже в ній живе сакральне прагнення до Чогось Вищого, яким вона опановує в тяжких випробуваннях, ціною власного життя, врешті, жінка доходить висновку про вартісність істинної любові (до Ітана і кіномистецтва, яке не є забавою чи порнографією). Саме Енні наділена талантом зрозуміти Анну із Брюгге та книгу Ханни про неї, а отже, її любов і смерть. Таке трикратне відтворення ідеї любові в романі покликане не просто наголосити на цінності цього почуття, а утворити ідеологічне поле роману. Адже завдяки сакральній любові Анни всі інтимні історії в тексті сприймаються як певне подовження цього високого почуття. Тут спрацьовує принцип паралелізму, Анна символізує сакральний апофеоз любові до Бога, любові настільки невідворотної, величної та істинної, що заради неї жінка сходить на вогнище без вагань. Історії Ханни та Енні сприймаються у світлі божественної любові Анни, діалогізуються з нею, поєднуючи профанне й сакральне, виявляючи святість у душі кожного як божественну присутність. Якби не було історії Анни з Брюгге в романі, то історії Енні й Ханни сприймалися би в ракурсі побутової ентропії, принцип біблійного паралелізму не став би рушієм тексту, фактично, роман розвалився б на окремі частини, між собою не пов'язані.

Сакральне потребує мімесису. Втім Ж.Л. Нансі звертає увагу на одну закономірність поезики симулякрів, які явно перемагають на кінець ХХ ст. у художній сфері: «Гарному поєднанню логічного й міметичного ми віднині протиставляємо погане: таке, в якому логічне утримується у своєму внутрішньому порядку холодному та безликому, при цьому створюючи зовсім не мімесис, який розчиняється у спотвореному симулякрі, яким і є сам для себе ужитковий спектакль. Самореференційність “образу” зростає супроти самореференційності процесу, або сили, як його продукт та як його істина»¹⁹. Оскільки святість передбачає зразок, отже, за своєю суттю міметична, то втрата постмодерністським симулякром міметичної орієнтації призводить до неможливості відтворення святості, бо вона не може бути виведена за зразком вигаданої долі, поза сакральним буттям. Проте Шмітт не належить до творців постмодерністської поезики симулякрів, і тому він вводить до тексту історично достовірну постать жінки, що була канонізована церквою як свята. Шмітт не тільки не ухиляється від наслідування зразка, а й робить це принципом організації тексту, адже образи Ханни та Енні, будучи зіставлені зі святою Анною, не тільки творяться при співвіднесенні з нею, а й оцінюються з позицій цього високого сакрального зразка. Кожна з жінок раптово опановує певною істиною, яку декларує як своє індивідуальне одкровення, подібно до Анни, яка померла за Живого Бога, але не зрадила набутому одкровенню. Ні Ханна, ні Енні не зраджують також. Анна як зразок жіночого пастирства проступає у вчинках Ханни й Енні, адже їм також доводиться йти супроти звичаю, родини, церкви. Анна осмислюється в романі як сакральний міметичний зразок жіночого пастирства. Особливості святості в тому, що вона такого зразка потребує, тоді як симулякр – ні. В останніх сценах роману Шмітта Енні осягає суть духовного подвигу Анни й Ханни, отже ідея жіночого пастирства утверджується.

Проводячи ідею про необхідність визнання жіночого пастирства, Е.-Е. Шмітт показує, як саме пророцтво стає частиною духовності жінки, складовою її ідентичності, він не допускає навіть припущення про гру, обман, удаваність, – і ця складна філософема настільки нова, що суспільство ще тільки тепер має її осмислити та повернути жінці право на самоідентифікацію в іпостасі пророка, адже вся галаслива епоха фемінізму, всі досягнення емансипації жінки та гендерні ігри впродовж ХХ ст. нівелюються, якщо жінці не дозволено бути пастирем.

¹⁹ Нансі Ж.-Л. Бытие единичное множественное. Пер. с франц. В. В. Фуре под ред. Т. В. Щитцовой. – Мн.: Логвинов, 2004. – С.117.

Валентина СОБОЛЬ,

Польща

ВАЛЕРІЙ ШЕВЧУК І ПОЛЬЩА

Валерій Шевчук із варшавськими студентами Себастьяном Даніелем та Іджі Лещуком

Така постановка проблеми на перший погляд може здатися трохи дивною. Адже сам письменник на перше місце ставить не польську, а – в контексті світової літератури – вирізняє сучасну японську та скандинавські літератури. А ще окремо У.Фолкнера. Але придивімось пильніше.

Звання заслуженого для польської культури Валерій Шевчук отримав за переклади творів Ярослава Івашкевича та Костянтина Ільдефонса Галчинського. Але переклав також сотні творів зі старопольської. У 1986 році генеральний консул польщі у Києві Владислав Крук нагородив письменника відзнакою «Заслужений для польської культури» за переклади та промування польської культури¹.

Можна виекспонувати як мінімум чотири рівні рецепції Валерія Шевчука та його творчості в Польщі: автобіографічний, біографічний, науково-дослідницький та перекладацький. Кожен із окреслених вимірів претендує на спеціальну розвідку, бо ж накопичено чималий матеріал у кожній царині.

Перший – автобіографічний. Автобіографічна епопея письменника, яка ще не перекладена, на жаль, ані польською ані іншими мовами, має в своєму складі прецікавий дослідницький шкіц. Це встановлення власного родоводу, коріння якого таки з Польщі. «Прапрадід по матері Вікентій Малецький прийшов із Польщі (в Житомир) з двома хлопчиками. Потім були інші діти (п'ятеро). Причина приходу нагаразд невідома;

¹ Про цю подію написали такі видання, як «Przegląd Księgarski i Wydawniczy», 1986, nr 12, s.12; «Trybuna Ludu», 1986, nr 220, s.7.

звідтіля він чогось тікав, позбувшись майна. Дітей вивчив на столярів, хоч виглядали вони по-панському»².

Знаки польської ідентичності маємо у родоводі Шевчука по материнській лінії. Напевно, від матері був успадкований своєрідний дар – аристократизм духу. Мати «була інтелігентніша за батька, розумна, прониклива»³, згадує сам письменник, але творче начало таки від батька. Саме він був «митцем, який не творив художніх творів, а, як усі митці, витворював фіктивні світи і жив у них... Не знаю, чи він читав мої твори, і як до них ставився. Мати читала. Може, як це було в них прийнято, читала вголос і для батька»⁴.

Наступний вимір – біографічний. Справа в тому, що в Польщі прізвище Шевчук доволі розповсюджене. Ймовірно, саме тому (як потверджують перші згадки про письменника в пресі та перші переклади його творів) ім'я Валерій спершу подавалося в польській транскрипції: **Walery Szewczuk**⁵ (Жирний шрифт мій.- В.С.). Згодом ситуація зміниться на користь виразного підкреслення української самототожності автора, бо вже роман «Dom na wzgórzu»(1989) підписано «**Walerij Szewczuk**».

Упродовж 1969–1979 років, коли Валерія Шевчука не друкували в Україні і він був включений до «чорного списку»⁶, у Польщі саме в цей час читачі отримали змогу прочитати п'ять його прозових творів. Так, у 1969⁷ та 1971⁸ роках побачили світ два оповідання: «Naprzeciwo okien» та «Ojciec dobrodziej». Згодом, у 1973 та 1974 роках – ще два оповідання: «Pokuśnik»⁹ та «Przebłytk»¹⁰. І, врешті, в 1974 році видавництво «Czytelnik» подарувало читачам польськомовну версію повісті «Nabrzeźna 12»¹¹. Із відстані часу не може не вражати такий собі тоталітарний парадокс. З одного боку, доступ до творів Валерія Шевчука, однак, з іншого боку, брак правдивої інформації як про тогочасну вкрай несприятливу в Україні ситуацію української літератури, так і про скрутне становище, в якому перебував сам письменник. Бо ж стаття професора Флоріана Неуважного «Odmieniec młodej prozy ukraińskiej»¹² (1975 р.) була написана абсолютно в дусі того часу (цензура в Польщі була знята тільки в травні 1990 року), хоча в ній і мають місце спонукання-заохочування до польських видавців пильніше

² Валерій Шевчук. На березі часу. Мій Житомир. Хата і рід // Березіль. – 2004. – №6. – С.34.

³ Валерій Шевчук. На березі часу. Мій Житомир. Автобіографічна оповідь-есе // Березіль. – 2004. – №7–8. – С. 118–119.

⁴ Валерій Шевчук. Там само.

⁵ Walery Szewczuk. Przebłytk. Tłum. Elżbieta Raczyńska // Zwierciadło, 1974, 37, s.11; Walery Szewczuk. Nabrzeźna 12. Tłum. Zofia i Stanisław Głowiakowie. Warszawa, Wydawnictwo «Czytelnik» 1974.

⁶ «Історикам літератури належало б розшукати цього списку й опублікувати, але те, що я в ньому був, мені говорив не один літературний функціонер, але сам я цього списку не бачив» – пише В.Шевчук у передмові «Вступ зі статистикою» до першої частини хроніки «На вступі до Храму: моя рання проза. Роздуми, факти і тексти» (Див.: Кур'єр Кривбасу. – 2003. – № 166. – С.144).

⁷ Walery Szewczuk. Naprzeciwo okien. Tłum. Irena Rejt // Spotkanie na szlaku. Opowiadania 1966 – 1967. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy 1969, s.409–419.

⁸ Walery Szewczuk. Ojciec dobrodziej. Tłum. Zofia Gadzinianka // Zielona czapla. Opowiadania, 1969, Warszawa, PIW 1971, s.315–322.

⁹ Walerij Szewczuk. Pokuśnik. Tłum. Jerzy Litwiniuk // Literatura na świecie. – 1973. – № 8–9. – С. 554–573.

¹⁰ Walerij Szewczuk. Przebłytk. Tłum. Elżbieta Raczyńska // «Zwierciadło». – 1974. – №37. – С. 11–15.

¹¹ Walerij Szewczuk. Nabrzeźna 12. Zofia i Stanisław Głowiakowie. – Warszawa: Czytelnik, 1974.

¹² Florian Nieuważny. Odmieniec młodej prozy ukraińskiej // Nowe książki. – 1975. – nr 14. – S.19–20.

прочитати інші твори українського прозаїка Валерія Шевчука, перекладати та видавати їх.

Попри всі ці моменти, правдива інформація про шістдесятника Шевчука таки проникла всі кордони, і можна з певністю сказати, що внутрішня еміграція письменника у найбільш лихі часи – це якраз те, що найбільш захоплює поляків. Це важливо усвідомити в тому контексті, що офіційне ставлення до української літератури з боку державних видавництв у Польщі завжди було дуже неоднозначним, складним з огляду на історичні умови, криваві події, які, на превеликий жаль, і до сьогодні даються взнаки. Так, у книжці «Polskie piśmiennictwo o Ukrainie w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie» Ганни Ласкажевської¹³ об'єктивно й виважено вказано на виразний «полоноцентризм» як домінуючу тенденцію довоєнних публікацій у ХХ столітті, показано, як у міжвоєнне двадцятиліття ставлення до української культури змінилося на краще; відзначено й те, що повоєнна політика в Польщі негативно позначилася на видавничій діяльності в царині українського письменства (в той час це була хіба що тільки паризька «Культура» Єжи Гедройця та публікації самвидаву). Але згодом незалежну видавничу політику починає реалізувати «Państwowy Instytut Wydawniczy» («PIW»). Саме в цьому видавництві побачили світ твори, заборонені або ж небажані в Україні, серед них і «Дім на горі» Валерія Шевчука в перекладі Єжи Літвінюка.

Розширився ареал творів Валерія Шевчука, статей, інтерв'ю, доступних для польського читача і знаних ним. Від 1989-го року починаючи, польський видавничий ринок залила хвиля українсько-польських та українських публікацій. А на Заході загалом оцінка Шевчука відразу була настільки високою, що його твори увійшли до антології Юрія Луцького¹⁴, до «Панорами найновішої літератури в УРСР» Івана Кошелівця¹⁵. Саме на польській сцені в Любліні 14 грудня 2001 року відбулася прем'єра драми «Вертеп».

Розглядати драматичні твори Шевчука¹⁶ так само неможливо без їхнього зв'язку із давньоукраїнською і давньопольською драмою, а також без проекції на дослідницькі пошуки автора. Антологія давніх драматичних творів у перекладі В.Шевчука, з його упорядкуванням, статтями й примітками «Воскресіння мертвих»¹⁷ побачила світ у 2007, явивши кращі твори української барокової драми XVII–XVIII століть,

¹³ Łaskarzewska Hanna. Polskie piśmiennictwo o Ukrainie w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie. Pokłosie wystawy «Ukraina-Polska: w stronę dialogu», Biblioteka Narodowa. – Warszawa 2003. – S. IX–XXVII.

¹⁴ Modern Ukrainian Short Stories, за ред.: G.S.N.Luckyj, Літлтон, Колорадо: Ukrainian Academic Press, 1973. – С.205–223.

¹⁵ Панорама найновішої літератури в УРСР, ред. Іван Кошелівець, 2-ге вид. Мюнхен: Сучасність. – 1974. – С.413–422.

¹⁶ Шевчук є автором солідної кількості драм. Перша драма – «Мізерія», в якій все «було просто і навіть елементарно: герої грали дві площини дійства – видиме в діалозі й приховане у внутрішніх ремарках, запитаннях викривача «істини» – внутрішніх монологів і видавах Алімпія, що намагався приховати справжні, не небесні мотиви своєї творчості». Наступні драми «Сад», «Вертеп», «Кінець віку», «Майська ніч», «Птахи з невидимого острова», «Брама смертельної тіні», в інсценізації Я.Федоришина – п'єса «Початок жаху».

¹⁷ Воскресіння мертвих. Українська барокова драма. Антологія (Укладання, переклад, статті, примітки Валерія Шевчука). – К.: Грамота, 2007. – 640 с.

створені в межах шкільного театру¹⁸. Драматургія Валерія Шевчука, закорінена в давньоукраїнські і давньопольські традиції. Своєрідна вона у своїй складності і складна у своїй неординарності, а тому сприймати її може лише інтелектуально та естетично розвинений читач, якому властиво вона й є призначена. Бо ж у драматичних творах Шевчука ми не знайдемо ані стрімкого сюжету, ані фабульної динаміки, ані навіть стилістичної чіткості, визначеності, окресленості. Жанрова парадигма так само не має визначеності (так само як і в прозі). Бо ж у доробку Шевчука-драматурга знайдемо вертеп, психологічну драму, драму-притчу, соціальну драму. Експериментальною є поетика цих різножанрових драматичних творів. Авторіві під силу прийоми реалізму і сюрреалізму, психологізму і абсурду, експресіонізму, неоромантизму і постмодернізму. Та над усім – поетика бароко, яка воістину є, як першим наголосив Р.Корогодський, «підмурівком дивовижної споруди драматурга»¹⁹, дослідник, який, як на мою думку, чи не найсумлінніше дошукувався відповіді на питання, чому такою великою є амплітуда у виборі жанрів, тем, мотивів, засобів... І дійшов висновку, що Шевчук-драматург «віддається грі за законами, що сам собі створює».

Наукове вивчення творчості письменника польською гуманістичною, насамперед університетською наукою має також свої традиції. Як вважають В.Будний, М.Льницький, у літературах, які залежні від імперії, риси «байронічного типу героя з його бунтарською натурою» втілилися в тип героя, який бореться не так за власну свободу, як за визволення народу – «тут нема індивідуалізму, притаманного героям у літературах незалежних націй»²⁰. Валерій Шевчук – один із тих, хто підважує цю тезу. Бо ж властиво вся творчість митця постала як творчий вияв індивідуалізму. Особливостям його індивідуалізму була присвячена магістерська праця Ігоря Хомина, захищена у Варшавському університеті.

Крім цієї праці, на кафедрі україністики Варшавського університету були успішно захищені магістерські праці Анни Хицьковської, Павліни Калиновської, Роберта Полішкевича, Марти Замбжицької та інших. У 2012 році захищена дисертаційна праця М.Замбжицької на тему «*Sacrum i profanum w prozie Walerija Szewczuka*».

Перша монографічна праця, написана в Польщі про творчість Валерія Шевчука, – це монографія абсолювентки кафедри україністики Варшавського Університету Анни Горнятко-Шумилович «*Проза Валерія Шевчука: традиційне і новаторське*»²¹, видана в Щеціні після захисту дисертаційного дослідження на цю ж тему. Десятьма роками

¹⁸ Передусім, того шкільного театрального осередку, який існував при Києво-Могилянській академії, а також при школах у Львові, Кам'янці-Струмиловій та Новодворі. Давньоукраїнську драму тут презентовано як феномен української духовності. Драм було б значно більше, коли б не пожежі 1780 і 1811 років, які знищили бібліотеку Київської академії. Саме з давньої драми Шевчук узяв і потім (як наголосив Р.Корогодський) «щедрою рукою жбурнув на кін цілком несподівані й попервах, здається, несумісні образи, колізії» (Роман Корогодський. З'ява світу на межі розуму. І серця (Роздум над драматургією Валерія Шевчука з трьома екскурсами, один із яких – полемічний) // Роман Корогодський. У пошуках внутрішньої людини. І дороги, і правди, і життя. – К.: Гелікон, 2002. – С.144–145).

¹⁹ Роман Корогодський. З'ява світу на межі розуму. І серця (Роздум над драматургією Валерія Шевчука з трьома екскурсами, один із яких – полемічний) // Роман Корогодський. У пошуках внутрішньої людини. І дороги, і правди, і життя. – К.: Гелікон, 2002. – С.145.

²⁰ Василь Будний, Микола Льницький. Порівняльне літературознавство. – К.: Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2008. – С. 228.

²¹ Анна Горнятко-Шумилович. Проза Валерія Шевчука: традиційне і новаторське. – Szczecin, 2001. – 168 s.

пізніше постала габілітаційна праця Анни Горнятко-Шумилович та її книжка «Ukraińska proza «chimeryczna» lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. Geneza, rozwój, konteksty literackie» (2011)²² – свідчить, що дослідниця, попри широко закroєну тему, не відійшла від дослідження творчості Валерія Шевчука. Розділ книжки «Dom duchów» Isabel Allende і «Dom na wzgórzach» Walerija Szewczuka» присвячений зіставленню творів. За переконанням авторки, світ обох творів, «Дім духів» Ізабель Альєнде та «Дім на горі» Валерія Шевчука, є своєрідною амальгамою реалізму із фантастично-магічними елементами²³. Але звернусь до одного тільки моменту, який нас, українців, не може не шокувати. Твір чилійської письменниці Ізабель Альєнде був оскаржений у плагіаті роману «Сто років самотності» Маркеса²⁴. Утім його перекладено на багато мов, і він стоїть на вершині світових бестселерів. Роман Шевчука, який має найвищі оцінки і є феноменом у нашій літературі, перекладено польською, російською, болгарською та угорською мовами, але не є знаний англомовному читачеві, і тільки тому не може тішитися заслуженою світовою славою.

Саме проблема перекладу розглядається нині як особлива, але без перебільшення, дуже важлива частина компаративістики, яка посіла у польській гуманістиці, у вищих школах чільне місце. Перекладати твори Валерія Шевчука в Польщі почали в 1967 році. Саме в 1967 побачило світ оповідання Валерія Шевчука «Вересень» – «Wrzesień» у збірці «29 opowiadań radzieckich» у перекладі польською мовою Софії Гловякової²⁵. У наступному, 1968-му, у тому ж перекладі в часописі «Literatura radziecka» було надруковане оповідання «Atylla i Szary»²⁶, у 1969 – оповідання «Naprzeciwno okien»²⁷, у 1971 році – оповідання «Ojciec dobrodziej»²⁸, у 1973 – «Pokuśnik»²⁹. У 1974 році Ельжбета Рачинська переклала оповідання «Przebłąsk»³⁰, яке згодом увійшло до збірки оповідань «Wieczór świętej jesieni», але вже під іншим заголовком «Powroty». У тому ж таки 1974-му році побачили світ польською мовою і дві повісті Шевчука «Nabrzeźna 12» і «Odmieniec» у книзі під загальною назвою «Nabrzeźna 12»³¹.

1980 рік приніс переклад польською двох оповідань: «Droga»³² і «Powroty»³³. Це, так би мовити, перші кроки.

²² Anna Horniatko-Szumiłowicz. *Ukraińska proza «chimeryczna» lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. Geneza, rozwój, konteksty literackie*. – Szczecin, 2011

²³ Anna Horniatko-Szumiłowicz. *Ukraińska proza «chimeryczna» lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. Geneza, rozwój, konteksty literackie*, Szczecin 2011, S.354.

²⁴ Pindel T. *Zjawy, szaleństwo i śmierć. Fantastyka i realizm magiczny w literaturze hiszpanoamerykańskiej*. – Kraków, 2004. – S. 302.

²⁵ Walerij Szewczuk. *Wrzesień*. Tłum. Zofia Głowiakowa // *29 opowiadań radzieckich*. – Warszawa: Iskry, 1967. S. 282–292.

²⁶ Walerij Szewczuk. *Atylla i Szary*. Tłum. Zofia Głowiakowa // *Literatura radziecka*. – 1968. – № 9.

²⁷ Walerij Szewczuk. *Naprzeciwno okien*. Tłum. Irena Rejt // *Spotkanie na szlaku. Opowiadania, 1966–1967*. Warszawa: PIW, 1969. – S.409–419.

²⁸ Walerij Szewczuk. *Ojciec dobrodziej*. Tłum. Zofia Gadzinianka // *Zielona czapla. Opowiadania, 1969*. – Warszawa: PIW, 1971. – S.315–322.

²⁹ Walerij Szewczuk. *Pokuśnik*. Tłum. Jerzy Litwiniuk // *Literatura na świecie*. – 1973. – № 8–9. – S.554–573

³⁰ Walerij Szewczuk. *Przebłąsk*. Tłum. Elżbieta Raczyńska // *Zwierciadło*. – 1974. – №37. – C.11–15.

³¹ Walerij Szewczuk. *Nabrzeźna 12*. Zofia i Stanisław Głowiakowie. – Warszawa, Czytelnik. – 1974.

³² Оповідання «Дорога» переклали відразу два перекладачі: Єжи Літвініук та Ельжбета Рачинська-Мрачек.

³³ Walerij Szewczuk. *Powroty*. Tłum. Elżbieta Raczyńska-Mraczek // *Przyjaźń*. – 1980. – № 18.

Далі настає правдивий вибух зацікавлення прозою Валерія Шевчука в Польщі. У 1986 році варшавське видавництво «Czytelnik» видає збірку українських оповідань «Kanapa na skraju łąki. Opowiadania ukraińskie», до якої увійшли Шевчукові твори «Zielony świat»³⁴ і «Droga».

1989 позначився появою в Польщі збірки одинадцяти оповідань «Wieczór świętej jesieni»³⁵, а також роману «Dom na wzgórzu»³⁶. У 1991-му побачив світ «Wertep o Herodzie»³⁷.

Окремо треба сказати про роман В.Шевчука «На полі смиренному». Його фрагменти у перекладі польською з'являються в часопису «Tygodnik literacki» (фрагмент «Jak z brata Semena wypędzano diabła»³⁸) та в антології української літератури останніх двадцяти років «Rybo-wino-kur» (фрагмент роману «O Isakiju, do którego przychodził Chrystus»³⁹).

У 1999-му часопис «Literatura na świecie»⁴⁰ презентує польському читачеві (за рік до повного видання твору) сім розділів роману «Око прірви» – «Око otchłani». Не тільки фрагменти, але цілий роман «Око прірви» переклав один із найбільших майстрів перекладу в Польщі Єжи Літвінюк⁴¹.

Єжи Літвінюк, який нещодавно відійшов у вічність, устиг перекласти польською також і роман «Три листки за вікном», мені й моїм колегам пощастило почути від нього захоплені відгуки про цей твір. Нині його син Лукаш Літвінюк готує роман до друку, шукаючи видавництва. Не можна не згадати і того факту, що й українці долучилися до перекладу творів Валерія Шевчука польською: аналізуючи екзистенціалізм прози Шевчука та Ярослава Івашкевича в компаративному вимірі, Сергій Яковенко (на потреби своєї дослідницької праці) переклав польською фрагменти роману «Три листки за вікном»⁴².

Отож, Польща знає твори Валерія Шевчука вже майже півстоліття. Польща обрала письменника віддавна, читала, вивчала, перекладала і полюбила його твори. Сьогодні ж гуманістична проза Валерія Шевчука отримує новий польський контекст. Озвучує найбільш больові точки. Окреслює перспективи. У час глибокої кризи гуманістичних наук у слов'янському світі це, безперечно, дуже важливо. Але цього мало. Нова Україна в іпостасі молодих інтелектуалів може і повинна розширити міжнародні горизонти нашої літератури, бо будь-який інший народ, маючи такого митця, це вже давно зробив би.

³⁴ Wałerij Szewczuk. Zielony świat. Tłum. Tatiana Hołyńska; Droga. Tłum. Elżbieta Raczyńska-Mraczek // Kanapa na skraju łąki. Opowiadania ukraińskie. – Warszawa: Czytelnik, 1986.

³⁵ Wałerij Szewczuk. Wieczór świętej jesieni. Tłum. Elżbieta Raczyńska-Mraczek. – Lublin: Lubelskie, 1989.

³⁶ Wałerij Szewczuk. Dom na wzgórzu. Tłum. Jerzy Litwiniuk. – Warszawa: PIW, 1989.

³⁷ Wałerij Szewczyk. Wertep o Herodzie. Tłum. Stanisław Edward Bury // Zustriczi. – 1991. – №1. – 159–177.

³⁸ Wałerij Szewczuk. Jak z brata Semena wypędzano diabła. Tłum. Stanisław Edward Bury // Tygodnik literacki. – 1990. – № 9.

³⁹ Wałerij Szewczyk. O Isakiju, do którego przychodził Chrystus. Tłum. Tatiana Hołyńska // «Rybo-wino-kur». Antologia literatury ukraińskiej ostatnich dwudziestu lat. – Warszawa: Świat literacki i TYRSA, 1994. – S.111–131.

⁴⁰ Literatura na świecie: Ukraina. – 1999. – nr 4. – S.5–50.

⁴¹ Wałerij Szewczuk. Oko otchłani. Przełożył Jerzy Litwiniuk. – Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza i Tyra, 2000. – 256 ss.

⁴² Serhij Jakowenko. Egzystencjalizm i estetyzm. Proza Wałerija Szewczyka i Jarosława Iwaszkiewicza // Polska-Ukraina: partnerstwo kultur. – Poznań, 2003. – S.103–114.

ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Валентина САВЧИН,

кандидат філологічних наук

ТАРАС ШЕВЧЕНКО
У ДУХОВНОМУ І ТВОРЧОМУ ЖИТТІ
МИКОЛИ ЛУКАША

Дослідження перекладацької спадщини митця, а тим паче такого непересічного таланту, як М. Лукаш, передбачає цілісне осмислення його творчості в усій множині синхронних та діахронних контекстів. Виявлення художніх традицій, на які опирався у своїй перекладацькій майстерні М. Лукаш, типологічних взаємозв'язків і паралелей наближає нас до розгадки унікального феномену Майстра.

Тарас Шевченко займав особливе місце в духовному і творчому житті Миколи Лукаша. Його він вважав глибоко національним поетом і ставив в один ряд із Робертом Бернсом та Шандором Петефі, називаючи їх трьома “найнароднішими” поетами, плоть від плоті, дух від духу¹.

Творчість Тараса Шевченка мала глибокий вплив на Миколу Лукаша, його переклади, світогляд. Вона була для нього мірилом українськості. Він із гордістю говорив про уроки української мови, почерпнуті з творів Кобзаря. Один із Лукашевих сучасників, Григорій Смик пригадав фрагменти своєї розмови з перекладачем, яка торкається глибинних основ його таланту:

– Яку ж школу ви одбули, щоб досягнути такого глибокого знання багатств української мови?

– Шевченкову, – була відповідь. – Якби підручники для школярів з української мови автори складали, уважно і з любов'ю читаючи твори нашого генія Тараса Шевченка, то ми б не чули отого ганебного суржику, що лунає нині².

Лукаш саме так – уважно і з любов'ю – читав і перечитував ці твори, знав, за свідченням його друга Василя Сухомлина, усього «Кобзаря» напам'ять і боляче сприймав «виправлення», а насправді перекручення Тарасового слова у виданнях часів тоталітаризму³. Можливо, саме тому він погодився вчитати частину матеріалів до першого тому Словника мови Шевченка (1964, відп. ред. В.С. Ващенко).

Твори Тараса Шевченка були серед тих авторитетних джерел, до яких звертався М. Лукаш у дискусіях зі своїми опонентами. Показовою в цьому відношенні є його неопублікована стаття-відповідь рецензенту українських перекладів Гі де Мопассана

¹ НМЛУ. – Особовий фонд М. О. Лукаша. – Спр. 274. – С. 1.

² Смик Г. Отакий він, Микола Лукаш // Наш Лукаш: У двох кн. / Упоряд. Л. Череватенко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – Кн. 1. – С. 431.

³ Сухомлин В. Микола Лукаш – гордість Кролевця: Біографічний нарис // Наш Лукаш: У двох кн. / Упоряд. Л. Череватенко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – Кн. 1. – С. 42.

(очевидно, йдеться про В. Русанівського), у якій той звинувачував перекладачів у порушенні “мовного узусу” та “отвариненні людини”. Відомо, що М. Лукаш входив до редколегії із підготовки до друку 8-томного видання Гі де Мопассана (1969–1972), тому, очевидно, вирішив заступитися за перекладачів. На два закиди рецензента М. Лукаш дав доволі розлогий коментар.

Перекладач цитує зауваження рецензента щодо вживання знахідного відмінка: “Немає потреби ототожнювати осіб з худобою або неживими предметами і писати так: «Я послав *чотири хлопці* в розвідку» (646); можна сказати «пасу телят, ягнят» і «пасу телята, ягнята», але форма «побачив хлопці» є абсолютно неприпустимою”⁴. М. Лукаш не погоджується із таким категоричним твердженням і зазначає, що конструкція “послав чотири хлопці” не викликає в нього ніякого внутрішнього протесту чи спротиву. Водночас він розуміє, що “чуття мови” повинне мати під собою якусь базу, якийсь матеріальний субстрат⁵ і в його пошуку звертається до фольклорних та літературних джерел. Шевченковий “Кобзар” дає багатий матеріал для перекладача: “Перше, що пригадую, – пише М. Лукаш: «Бий, дзвоне, бий! Хмару розбий, Нехай хмара На *татапи*, А сонечко на *христьяни*». Це з «Марини», але, здається, живцем узято ... з народної пісні. Тоді перегортую весь «Кобзар» і знаходжу ще:

[Неситії] *ідять люде*, замість хліба (274)

Та *глянуть на люде*, що вони моторять (80)

Подивився Гус на пани та й вийшов з палати (192)

Серце *люде полюбило* і в людях кохалось (253)

Господь *любить свої люде* (249)

А нині *покрив* еси знову *срамотою* свої *люде* (246)

А чистих серцем? Коло їх *постав* ти *ангели* свої (487)

А поки що треба буде і *на чужі люде подивитись*.

Нехай хоч часточка убога за мене *підє*,

За наш край, за церков божію, *за люде...*

Якщо *люде* в перекладах з псалмів та ангели в «Молитві» могли бути, так би мовити, індуковані церковнослов'янщиною (пор. «Спаси, господи, люди твоя»), – припускає М. Лукаш, – то в решті випадків маємо безперечно форми, що відчувались Шевченком як цілком живі, так, очевидно, кріпацтво не лише співало, а й говорило в його рідних краях”⁶.

Вдруге не погоджується М. Лукаш із зауваженням рецензента щодо вживання слова *вісімнадцятилітка* у значенні “дівчина вісімнадцяти років”. На думку критика, за такою моделлю в українській мові утворюються слова, що означають вік тварин. “Воно ніби й правда та на перевірку виходить щербата,” – каже М. Лукаш і наводить десятки прикладів із фольклорних, літературних та лексикографічних джерел, де такі композити вживаються на позначення людей. Серед них – фольклорна *дівка-семиліток*, *двохліток* у Ганни Барвінок, п’ятиліток-дівчинка у М. Коцюбинського, *дочка-семиліток* та *сестра-десятилітка* у Г. Косинки, 17-літок у Д. Марковича та чимало інших ілюстрацій. Згадує М. Лукаш і Шевченкового *сина-семилітка*: “А у вдови дочка була і син семиліток”⁷. “Можливо, в наукових працях з зоології, зоотехнії та зооветеринарії, яких я не маю під рукою, – резюмує М. Лукаш, – і мовиться про телят чи лоша двохліток чи триліток,

⁴ НМЛУ. – Особовий фонд М. О. Лукаша. – Спр. 278. – С. 1.

⁵ Там само.

⁶ Там само. – С. 1–2.

⁷ Там само. – С. 3.

але вісімнадцятилітку в перекладі з Мопассана все ж таки ніхто всерйоз не сприйме за корову чи кобилу, бо в такому віці тварини ці вже непридатні для господарчого використання, з них ані роботи, ані молока, ані плоду, вони просто вибраковуюються...”⁸

До Шевченкових творів М. Лукаш звертався у своїх перекладацьких експериментах, якими дошкульно висміював поширений тоді так званий перекладацький жаргон. На тому, яку шкоду завдає він мові, перекладач неодноразово наголошував у своїх виступах, доповідях, рецензіях, наводячи численні приклади того, як перекладачі насаджують українській мові невластиві їй елементи, позбавляють її природності, роблять її штучною, мертвою. Епіграфом до своїх “нових” перекладів, “з підрядника на перекладацький жаргон перевіршованих”, М. Лукаш узяв зауваження критиків, які дисонували з його поглядами на художній переклад: “Деякі нові переклади з поетів-класиків вражають навмисною ускладненістю поетичної мови, всякого роду анахронізмами, неохайністю форми та ненатуральністю вислову”. Щоб продемонструвати, яких рафінованих перекладів чекає критика від сучасного перекладача, М. Лукаш подає Шевченкові тексти популярною “перекладацькою мовою”⁹:

Причинна

*Рече та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолю верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.*

*Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи,
Як провозжала сина мати,
Як бивсь татарин уночі.*

Ненормальна

*Шумить Дніпро в своєму гніві,
Лютує дикий вітровій;
Схиляє долу верб вершки він
І хвилі здіблює мерцій.
Диск місяця блідий й похмурий
Ховавсь в захмар’ї неспроста,
Мов катер, що при шквалі й бурі
Його негода б’є крута.
Все наоکیل у безгомінні,
Не кукурікне курка враз,
Лиш сич десь вив у цій хвилині
Та скрип дерев вчувавсь всякчас.*

*Йшли на збиральну смаглі юнки
І пісеньки вели свої
Про зайд лихих розбій й грабунки
Та про супроти них бої.*

⁸ Там само.– С. 4.

⁹ НМЛУ. – Особовий фонд М. О. Лукаша. – Спр. 266. – С. 1–5.

*Якби мені черевики,
То пішла б я на музики...
Горенько моє!
Черевиків немає,
А музика грає! грає!
Жалю завдає!
Ой піду я боса полем,
Пошукаю свою долю...
Доленько моя!
Глянь на мене, чорнобриву,
Моя доле неправдива...
Безталанна я!
Дівчаточка на музиках
У червоних черевиках...
Я світом нуджу.
Без розкоші, без любові
Зношу свої чорні брови,
У найма́х зношу!*

*Якщо б мені взуття дано,
Пішла б на танці я давно,
Як всі об цій порі...
Але взуття не маю я
І тільки сум душа моя
Вчува в оркестру грі.
Піду я в піль безмежний шир
Лихій судьбі наперекір –
Ачей знайду її.
Я стану з нею віч-на-віч
І поведу відверту річ
Про всі чуття мої.
Я їй скажу: “Доволі лих!
Чому в дівчат багатих, злих
Є туфлі і плаття?
Невже ж мені сулила ти
Кохання й втіхи не знайти
Й на мить за все життя?”*

Микола Лукаш зокрема звертає увагу на “акцентологічні норми”, якими, на думку критиків, часто нехтують перекладачі. Щоб продемонструвати, що такі відхилення властиві українській літературній традиції, перекладач наводить Шевченкового вірша “Якби мені черевики”, у якому, за його спостереженнями, такі норми порушено щонайменше дев’ять разів: *якби, мені, музика, своєю, моя, дівчаточка, розкоші, свої, найма́х*. М. Лукаш іронізує над зауваженнями критиків і показує, що у Шевченка є ще й приклади надмірного “сюсюкання” (*горенько, доленька, дівчаточка*), “вульгарного жаргону” (*я світом нуджу*), неточної рими (*завива – підійма*), яка до того ж побудована на вживанні спрощеної форми 3-ї особи однини з відкиданням кінцевого -є – риси, яка нібито характерна для деяких говірок і діалектів, але невласлива сучасній українській літературній мові. У баладі “Причинна” мовні пуристи помітили б тавтологію дієслова іти (*Ідуть дівчата в поле жати / Та, знай, співають ідучи*) та невласливе вживання однини замість множини (*Горами хвилю підійма*). Треба б “горами хвилі або горою хвилю підіймає”, – кепкує М. Лукаш¹⁰. У рядку “Ніхто ніде не гомонів” – аж три заперечення в одному реченні, – прискіпується М. Лукаш, – в той час як еньська мова дозволяє наявність лише одного заперечення.¹¹

У Лукашевих інтерпретаціях, написаних у стилі перекладацького жаргону, усі так звані хиби виправлено: згладжено ритмічні схеми, вирівняно наголоси, усунено елементи розмовного стилю, осучаснено граматичні та лексичні форми. Замість *черевик* запропоновано *взуття* та *туфлі*, *доля* та *доленька* перетворилися на *лиху судьбу*, а *музики*, *музика* – на *танці* й *оркестр* відповідно. *Човен* став *катером*, *дівчата* – *смаглими юнками*, а *причинна* – *ненормальною*. Зникла шевченкова колористика – *синє море*, *чорні брови*, *червоні черевики*, ідіоматика, демінутивні, образність, – усі ті елементи, котрі, на думку критиків, примітивізують мову перекладу. Цим експериментом

¹⁰ НМЛУ. – Особовий фонд М. О. Лукаша. – Спр. 301. – С. 99.

¹¹ Там само.

М. Лукаш висміяв перекладацький жаргон, який шкодить українській мові, спрощує її, приховує її справжній потенціал, а умовну дискусію з критиками продовжив за допомогою власних перекладів. Його переклади йшли врозріз із твердженнями критиків на кшталт того, яке висловив В. Русанівський у статті «Культура мови сучасних художніх перекладів»: «Головні недоліки мови деяких сучасних перекладів виявляються насамперед у тенденційному прагненні окремих перекладачів і видавничих редакторів наблизити мову перекладу, тобто мову сьогодення, до мови перекладів, здійснених у 20-ті роки, отже, перекреслити досягнення п'ятдесятирічного розвитку української мови в сім'ї вільних братніх народів СРСР»¹².

М. Лукаш, навпаки, звертався до пракоренів української мови, наголошуючи на тому, що «нам треба гребти лопатою мовні скарби, надбані нашими попередниками, пускати їх в обіг, переводити з пасиву в актив»¹³. Такий підхід М. Лукаша пояснює широкі міжтекстуальні зв'язки його перекладів, наявність асоціативних та алюзійних проєкцій на цільову культуру, такий феномен, за влучним спостереженням А. Перепаді, «коли перекладна фраза озивається рядком Кобзаря, Котляревського, народної пісні чи думи»¹⁴. Перекладацька діяльність М. Лукаша була спрямована передусім на розбудову української літературної мови, розвиток тих мовотворчих традицій, що їх започаткували І. Котляревський, Т. Шевченко, П. Куліш, І. Франко, П. Тичина та ін. У своїй творчості М. Лукаш синтезував різні лексичні шари мови та два основні мовні потоки – слобожанський і галицький, об'єднуючи в органічну цілість всю стилістичну й територіальну різноманітність української мови. Цим він послідовно й цілеспрямовано продовжував мовотворчу й націєтворчу місію Т. Шевченка, який першим в українській літературі продемонстрував глибоке розуміння соборності української мови, зорієнтованої на весь україномовний територіальний та історичний обшир. М. Лукаш значно розширив стилістичні можливості української мови, послуговуючись величезним запасом її лексичних, фразеологічних, синтаксичних, інтонаційних резервів, тяжіючи до призабутих форм.

Розвиваючи традиції Шевченкової творчості, Лукаш, як і Великий Кобзар, звертається до фольклору як джерела сюжетних, тематичних, образних паралелей для власної перекладацької творчості та основи для творення індивідуальних високопоетичних образів. З іншого боку, переклади М. Лукаша позначені безпосереднім впливом Шевченкового слова. В українському перекладознавстві висловлювались спостереження про вплив Шевченкових Давидових Псалмів на творчість М. Лукаша (М.Н. Москаленко), про те, що Гретхен із Фауста в Лукашевій інтерпретації нагадує Шевченкову Катерину (М.О. Новикова).

Увага перекладача до Шевченкової поезики простежується й на рівні окремих образів, які М. Лукаш вживляв у тканину своїх перекладів, пересотворюючи їх за допомогою нових інтерпретаційних контекстів. Порівняймо:

¹² Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду / За ред. Л. Масенко. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2005. – С. 327.

¹³ Десята муза: [Інтерв'ю] / А.О. Перепаді // Україна: Наука і культура. 1966. – К., 1966. – С. 412.

¹⁴ Перепаді А.О. Моя Лукашіана // Зарубіжна література. – 1999. – № 43. – С. 7.

Тарас Шевченко	Переклади Миколи Лукаша
Щоб лани широкополі, І Дніпро, і кручі Було видно... (Заповіт)	Простеляться лани широкополі. (Гете, Фауст)
Та недосвіт перед світом В садочок укрався. („Барвінок цвів і зеленів...“)	Зсушив, зв'ялив, оббив мій лист Злий вітер-недосвіт... (Бернс, Нещаслива доля)
І потече сторіками Кров у синє море... (І мертвим, і живим...)	І кров сторіками текла У грізну ту добу. (Шиллер, Ебергар Грімач, граф Вюртемберзький)
Душе моя убогая! Лишенько з тобою. (Сон) Душе моя убогая, Чого марне плачеш (Сон)	Душе моя убога, Відкіль цей тужний біль... (Верлен, „Душе моя убога...“)
Караюсь, мучуся... але не каюсь!.. (N.N. („О думи мої! о славо злая! “))	Караюсь я і мучуся без меж (Сервантес, Дон Кіхот)
А ти, моя Україно, Безталанна вдово, Я до тебе лігатиму З хмари на розмову. На розмову тихосумну, На раду з тобою; Опівночі, падатиму Рясною росою. (Сон)	Ти його, друже, вславить зумієш У тихосумних святих піснях, Ти його душу світу розкриєш, Сльозу пророниш на його прах. (Міцкевич, Олександрові Ходзьку)
Не забудьте пом'янути Незлим тихим словом (Заповіт)	Тихе слово в краю підневільнім (Міцкевич, До Матері-Польки)
Не нам на прю з тобою стати! (Кавказ) Во псалтирі і тимпані Воспоєм благая, Яко бог кара неправих, Правим помагає. (Псалм 149)	На прю з ним стане царський суд неправи- вий (Міцкевич, До Матері-Польки)
І вражою злою кров 'ю Волю окропіте. (Заповіт)	Не скропить волі кровію живою (Міцкевич, До Матері-Польки)
Широкії ріки-сльози Тебе полили, Їх славою лукавою Люде понесли. (В казематі („Чого ти хо- диш на могилу?...“))	Лукава слава, їй же право! (Верлен, Література) А ще співа про мир і спокій, Про славу щирю, нелукаву... (Верлен, „Послухайте цю ніжну пісню...“)

Мені тринадцятий минало (N.N. („Мені тринадцятий минало“))	Та ось підріс Джаннотто, вже йому шістнадцятий минало... (Боккаччо, Декамерон)
Зареготались нехрещені... Гай обізвався; <i>галас, зик</i> , Орда мов ріже. (Причинна)	Молоді плакали й лементували, гості та челядь домашня кричали й собі, у всьому домі зчинився неймовірний <i>зик і галас</i> (Боккаччо, Декамерон)

Зупинюся детальніше на одному прикладі, щоб показати, як Шевченкові образи інтегруються в нові контексти Лукашевих перекладів. Йдеться про Шевченків новотвір *недосвіт*, який М. Лукаш використовує для створення образу нищівного вітру при перекладі поезії Бернса “Нешаслива доля”: *Зсушив, зв’ялив, оббив мій лист / Злий вітер-недосвіт... Цей образ – яскрава алюзія до Шевченкової мініатюри „Барвінок цвів і зеленів“: „Барвінок цвів і зеленів, – Слався, розстилався; – Та недосвіт перед світом – В садочок украся. – Потоптав веселі квіти, – Побив... Поморозив... – Шкода того барвіночка – Й недосвіта шкода!“¹⁵. М. Лукаш зберігає Шевченків новотвір недосвіт, однак творчо переосмислює його, надає йому більшої інтенсивності. У Т. Шевченка іменник недосвіт, ужитий у ролі підмета, наділений семою „виконавець дії“ та неоднозначними оцінковими конотаціями (*недосвіт ... потоптав веселі квіти – недосвіта шкода*), тоді як у М. Лукаша він функціонує як прикладка-епітет *вітер-недосвіт*, що несе зацентовану контекстом винятково пейоративну оцінність, зображаючи нищівний характер вітру. У такий спосіб М. Лукаш увиразнює Шевченків новотвір, знімаючи двозначність його трактування, засвідчене у шевченкознавчій літературі. Як стверджує В.І. Сімович, „слово це [*недосвіт*, – В.С.] ніде не подибується, воно невідоме – чисто Шевченкове. Ясного розуміння цього слова ніхто досі не схопив“¹⁶. Найпоширенішою інтерпретацією цього новотвору є пояснення Б. Грінченка, наведене в „Словарі української мови“, за яким *недосвіт* – це „утренний мороз“¹⁷. Схоже визначення подано в 11-томному Словнику української мови: „– ранковий мороз, що буває весною і восени перед сходом сонця. Приморозок“¹⁸, його ж дотримуються автори приміток до творів Кобзаря¹⁹. Однак такі тлумачення не враховують символічного навантаження Шевченкового образу. Першу спробу пояснити його зробив біограф Т. Шевченка та дослідник його творчості О.Я. Кониський у праці „Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя“. Зважаючи на ті обставини, що передували написанню вірша, автор доходить висновку, що недосвіт символізує всі ті злі й образливі плітки про Ликеру, кохану Шевченка, які призвели до розриву їхніх взаємин²⁰. По-іншому бачить символіку цього образу В.І. Сімович, уважаючи, що сама Ликера й є *недосвітом*, тобто „*несвітом*“, „нелюдом“, яка зрадила Шевченка і зруйнувала його мрії: „То вона [*Ликера*. – В.С.] – той „недосвіт“ (*світ* – люди, мир), то вона – „несвіт“ (пор. укр. прикметник „несвітський“ або *несвітний* – не такий, як люди, незвичайний, нелюдський, між людьми неприйнятний,*

¹⁵ Шевченко Т.Г. Твори: У 5 т. – К., 1984. – Т. 2. – С. 253.

¹⁶ Сімович В.І. „Недосвіт“ у Шевченка // Василь Сімович. Праці у двох томах. Том 1: Мовознавство / Упоряд. і передм. Л. Ткач. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – С. 354.

¹⁷ Словарь української мови / Упоряд. Б. Грінченко: У 4 т. – К., 1958. – Т. 2. – С. 545.

¹⁸ Словник української мови: В 11 т. – К., 1974. – Т. 5. – С. 298.

¹⁹ Шевченко Т.Г. Знач. праця. – С. 288.

²⁰ Кониський О.Я. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. – К., 1991. – С. 570.

небувалий), а „недосвіт“, чи „несвіт“ [...] – не „такий світ, як повинен бути“²¹. Засвоєння Шевченкового новотвору в українській літературі загалом відображає сприйняття його прямого значення, близького до розуміння Б. Грінченка, як, наприклад, у Лесі Українки: „О, ви, що полягли в таку смутну весну, // як вдарили недосвіти-морози...“²² чи Степана Васильченка: „Знаю я, чого осмутнів ти, зелений гаю: б'ють тебе недосвіти, зоряниці в'ялять зимною росою, то ї треба тобі марніти“²³.

Якщо розглядати значення цього образу в контексті цілого твору „Нещаслива доля“, то *недосвіт* у М. Лукаша є асоціативним відповідником неволі, важких випробувань чи навіть смерті. Тобто перекладач використовує основні асоціативні зв'язки Шевченкового новотвору і поглиблює його символіку. У цьому – вияв новаторства М. Лукаша, яке полягає в тонкому вмінні непомітно оновлювати традиційне звучання образу, при цьому повністю використовуючи його первинну художню свіжість і глибину, й органічно включати його в індивідуальну творчу систему.

Таким чином ми бачимо намагання перекладача віднайти в українській літературній традиції ті мотиви та образи, які могли б екстраполюватися на творчість іншомовних авторів, оновити їх, адаптувавши до цільового контексту. Образний світ Тараса Шевченка став потужним джерелом Лукашевої творчості.

м. Львів

²¹ Сімович В.І. Зазнач. праця. – С. 363.

²² Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. – К., 1975. – Т. 1. – С. 185.

²³ Васильченко Степан. Твори: У 4 т. – К., 1959. – Т. 1. – С. 184.

Ілько КОРУНЕЦЬ

ПЕРШІ ДОСТОВІРНІ ПЕРЕКЛАДИ В УКРАЇНІ

(коротко ретроспект у перекладознавчу історію)

Доба романтизму в усіх європейських літературах ознаменувалася появою не тільки великих поетів і письменників (Байрон, Гете, Шевченко, Пушкін та ін.), а й дала поштовх перекладацькій (а на Заході і перекладознавчій) діяльності. Зокрема, в Німеччині в період раннього романтизму такі видатні перекладачі, як Л. Тік, Й. Фосс, А. Шлегель, Ф. Шляєрмахер, активно підтримували ідею Й. Гердера (1744–1803) та інших про *treue Übersetzung*, вірний (власне достовірний) переклад. Прибічників такого перекладу активно підтримував Й.В. Гете, а також його друг Ф. Шіллер. Тому й не дивно, що принцип достовірного перекладу почав найперше впроваджуватися саме в Німеччині уже наприкінці XVIII – початку XIX ст. Не могла не посприяти в цьому й відома праця Й. Гердера «Голоси народів у їхніх піснях» (1779 р.), з якої випливало, що пісня може зберегти в перекладі свою автентичність тільки за умови повного відтворення всіх її складових, а говорячи по-сучасному, – її зовнішньої та внутрішньої матриці звучання й усієї сили її змісту. Зрозуміло, що перед незаперечною аргументацією та практичною незаперечністю принципу *treue Übersetzung* почала відступати доги панівна в Західній Європі французька теорія *belles infideles*, тобто гарними словами, приємним звучанням, але далеко від змісту до невпізнання зміненого твору зарубіжного поета в перекладі. Тим часом перші українські поети-романтики, що пробували й перекладати в 1820–1850-х роках, тільки розпочинаючи свою літературну діяльність, не знали ще, а може і не усвідомлювали переваг принципу достовірного перекладу. Ці принципи перекладу стали швидко поширюватися в усіх літературах провідних країн Західної Європи, але не в тогочасних українській чи російській літературах, де А. Жуковський, О. Пушкін і Ю. Лермонтов, а в українській П. Гулак-Артемівський, П. Білецький-Носенко, Є. Гребінка продовжували в перше десятиріччя XIX ст. досить вільно, а часом і просто доместикуючи їх і створюючи на їхній фабулі свої власні твори («Пан та собака» П. Гулака-Артемівського, «Горпинина чи захоплена Прозерпина» П. Білецького-Носенка). Інші ж перекладачі, зокрема Є. Гребінка в його так званому перекладі Пушкінової «Полтави» (Москаленко, 1995, М. Рильський, 1971), займалися вільним перекладом. Це можна помітити вже з першої строфи.

У О. Пушкіна:

Богат и славен Кочубей,
Его луга необозримы:
Там табуны его коней
Пасутся вольны, нехранимы.

У Є. Гребінки:

Багатий дуже Кочубей:
Його ланам конца немає,
Його отара скрізь гуляє
В зеленім лузі без людей.

Тут варіант Є. Гребінки в останніх двох рядках цілком підтверджує його ж власне визнання, що він зробив вільний переклад Пушкінового твору. Щоправда, у добу ран-

нього романтизму і в наддніпрянській Україні були спроби достовірного перекладу, як, наприклад, Давидові псалми, переклад яких зробив Т. Шевченко. Ніколи не вважавши себе перекладачем, він насправді успішно виконав поетичний римований переклад із прозового старослов'янського тексту, а не з віршованого твору. Проте цей переклад досить повно передає не тільки зміст, образність, прагматичну спрямованість, повчальний тон, а й внутрішній дух оригіналу. Він діє переконливо на читача/слухача, який отримує більшу наснагу від перекладу, ніж від самого змісту твору важко зрозумілою йому церковнослов'янською мовою. Порівняймо цей переклад рядок за рядком із наведеним у першій колонці оригіналом

Церковнослов'янський варіант:

Блажен муж,
Іже не іде на совіт нечестивих,
І на путі грішних не ста,
 І на сідалищі губителєй *не сіде*:
Но в законі Господні воля Єго,
 І в законі Єго *поучитя* день і ноць.
І будеш яко древо насадженоє
 При ісходящих вод,
 Єже плод свій даст во время своє,
 І лист его не отпадет:
 І вся, елика аще творит,
 Успієт.
 Не тако нечестивії, не тако:
Но яко прах,
 Єгоже *возміаєт* вітр
 От лица землі.
 Сего ради *не воскреснут* нечестивії на суд,
 Ніже грішници в совіт праведних.
 Яко вість Господь *путь* праведних,
 І *путь* нечестивих погібнет.

Переклад Т. Шевченка:

Блаженний муж на лукаву
 Не вступає раду,
 І не стане на путь злого,
 І з лютим *не сяде*.
 А в законі Господньому
 Серце його й воля
 Навчається; і стане він –
 Як на добрім полі
 Над водою посажене
 Древо зеленіє,
 Плодом вкрите. Так і муж той
 В добрім своїм спіє,
 А лукавих, нечестивих
 І слід пропадає, –
 Як той попіл, над землею
 Вітер розмахає,
 І не встануть з праведними
 Злії з домовини.
 Діла добрих обновляться,
 Діла злих загинуть.

Як легко помітити з виділених курсивом слів, Т. Шевченко намагається, де можливо, без шкоди для змісту замінити не скрізь до кінця зрозумілі пересічному читачеві старослов'янськими українськими, більш поширеними, звичними для всіх відповідниками. Т. Шевченко, зокрема, замінив короткий прикметник старослов'янської мови блажен зрозумілий лексично, але не властивий нашій мові, на *блаженний*, як і того ж походження слово *совіт*, прямим відповідником якого стало слово *рада*, те ж саме стосується слів *не ста*, які змінилися на *не стане*, *не сіде*, що стало *не сяде*. *Но в законі Господні воля Єго* перекладено як *А в законі Господньому Серце* (додано Шевченком) *його й воля*. Поучитись замінено на *Навчається*. Разом із цим із шостого рядка *І в законі Єго поучитя день і ноць* Шевченко випустив словосполучення *день і ноць*, але змінив дещо, українізувавши такі два рядки, які належить виділити окремо:

*І будеш яко древо насадженос
При ісходищих вод,
Єже плод свій даст во время своє,
І лист его не отпадет:
І вся, елика аще творит,*

*Успіет.
Над водою посаджене
Древо зеленіє,
Плодом вкрите. Так і муж той
В добрі своїм спіє.*

Цікаво, що частину речення (*яко древо насадженоє При ісходищих вод*) Т. Шевченко передав поетичним доповненням – *Над водою посаджене Древо зеленіє* (дієслова цього в оригіналі зовсім немає).

Т. Шевченко в своєму перекладі конкретизує зміст оригіналу. Так: *Не тако нечестивії, не тако: Но яко прах, Єго же возмітаєт вітр От лица землі* стало в українському перекладі – *А лукавих, нечестивих І слід пропадає, – Як той попіл, над землею Вітер розмахає*. Тобто Т. Шевченко за змістом додає слова *лукавих, нечестивих*. Додає він і до рядка *Сего ради не воскреснут нечестивії на суд, конкретизуючи слова, І не встануть з праведними Злії з домовини*. Цей саме метод конкретизації використано і в останніх двох рядках аналізованого псалма:

*Яко вість Господь путь праведних,
І путь нечестивих погібнет.*

*Діла добрих обновляться,
Діла злих загинуть.*

Проаналізувавши наведений переклад цього псалма, можна остаточно зробити незаперечний висновок:

- 1) Т. Шевченко перекладав прозовий старослов'янський текст віршованим /поетичним.
- 2) Він намагався найточніше донести зміст і біблійний стиль оригіналу. З цією метою він використовував різні перекладацькі трансформації, що сприяло кращому донесенню змісту оригіналу до читача й слухача.
- 3) Як віруюча людина, християнин, Т. Шевченко чітко дотримується не тільки змісту та образності кожного речення і фази/словосполучення оригіналу, а й передає при цьому його стиль, духовну наснагу.
- 4) Глибоко відчувавши високий духовний зміст оригіналу, Т. Шевченко, в жодному місці не порушивши його, конкретизує цей зміст. Наприклад, *Над водою посаджене Древо зеленіє*.

Таким чином Шевченків переклад у царині мистецького відтворення оригіналу безумовно посідає провідне місце серед доробку перших перекладачів періоду романтизму в історії української літератури. І все ж, попри переконливі приклади високого рівня художнього відтворення псалмів, зокрема, їх розглянутого внутрішнього змісту, прагматизму й повчального тону, сили духу складного першотвору, не Т. Шевченко був зачинателем достовірного художнього перекладу в українській літературі періоду раннього романтизму. Цей період у наддніпрянській українській літературі першої половини XIX ст. ще не знав достовірного поетичного перекладу, оскільки Т. Шевченко зробив свої справді поетичні та високої художньої сили переклади із прозових старослов'янських перекладів. Забігаючи дещо наперед, зазначимо, що реальний поетичний переклад, а скоріше перші вдалі й достовірні варіанти поетичного перекладу з віршованих творів, було здійснено трьома учасниками галицької покутської Трійці: М. Шашкевичем, І. Вагилевичем, Я. Головацьким. Найбільше, звичайно, М. Шашкевичем – натхненником та організатором Трійці, яка 1837 року (Шевченкові переклади-переспіви Давидових псалмів датуються 1845 роком), видала в Ужгороді збірку «Русалка Дністровая». Як відомо, вона містила

окрім власних творів також окремі переклади з чеської (Шашкевича і Вагилевича) та Головацького (з болгарської та сербської). Отож студенти колишньої духовної семінарії започаткували не тільки українську літературу, але й український поетичний переклад Галичини – найвідсталішої країни Австро-Угорської імперії (Шалата, 1969).

Не всі члени Руської Трійці були однаково вправними поетами і перекладачами. Найактивнішим та найталановитішим перекладачем і поетом був з-поміж них Маркіян Шашкевич. Це він підібрав і вперше переклав українською мовою деякі твори популярного в першій половині XIX ст. польського поета Ф. Карпінського «До Юстини», «Скарга на весну» та поему С. Гошинського «Канівський замок» і пісні з так званого Краледвірського літопису, «Плач Ярославни» зі «Слова о полку Ігоревім» та деякі інші твори. Як уже зазначалося, члени славної Трійці ставили за мету щонайперше збудити національну свідомість українців та їхню національну гідність і гордість за свій народ і його славне минуле. Тобто, зрештою вони в дечому солідаризувалися з київськими кирило-мефодіївцями М. Гулаком, В. Лазаревським і М. Костомаровим. Трійця послугоувалася загальнонаціональною патріотичною ідеєю і для галицьких, і для тодішніх наддніпрянських українців.

Що ж до рівня художнього відтворення оригіналів, то він може бути виявлений тільки на основі порівняльного перекладацького аналізу, або порівняння українського перекладу з оригіналом: кожен рядок чи строфа перекладу з відповідним рядком/строфою оригіналу. Наведемо строфу згаданого вище вірша польського поета Ф. Карпінського «До Юстини» та його український переклад М. Шашкевича:

Juz tyle razy słońce wracało	(10) a	Тільки вже разів сонінько вертало,	(11) a
I blaskiem swoim dzień szczyci,	(8) b	Ясненьким світлом днину красило;	(10) b
A memu światłu cóż to się stało.	(10) b	Но мому світлу що ж то ся стало,	(10) a
Ze mi dotychczas nie świeci?	(8) e	Що мені досі не зазоріло?	(10) b

Якщо детально порівняти слово за словом і зміст рядка оригіналу зі змістом його перекладу, то виявиться, що М. Шашкевич, згідно з українською поетичною традицією, *słońce* передав українським пестливим словом *сонінько*, тобто сонечко, а словосполучення *blaskiem swoim* (своїм блиском, тобто своїм промінням) – *світлом ясненьким*. Отже, загальний зміст словосполучення і рядка в цілому передано добре; збережено й образність оригіналу, хоча й не без деяких неточностей, а саме: рядки в польському вірші скрізь ямбічні, тим часом у перекладі змінено складове наповнення рядків: замість сталого 10-8-10-8, у М. Шашкевича відповідно 11-10-10-10. Переклад, проте, повністю відтворив еквівалентність усього вірша, його прагматичну спрямованість та образну поетичність і звучить як оригінальний авторський пісенний твір.

Аби переконати у вправності М. Шашкевича-перекладача поетичних творів принаймні з польської, наведемо й наступну строфу названого вище твору Ф. Карпінського «До Юстини»:

Już się i zboże do góry wzbilo,	(10) a	Вже й <i>царинька</i> вгору ся <i>взбила</i> ,	(10) a
I ledwie nie kłos chce wydać!	(8) b	Росте і в колос <i>бує</i> швидко,	(10) b
Cale się pole zazieleńilo:	(10) a	І <i>ярина</i> ся зазеленіла...	(10) a
Mojej pszenicy nię widać!	(8) b	Мосей пшениці не видко, не видко.	(11) b

Не можна не зауважити, що в перекладі вся архітектоніка оригіналу чітко повторена на всіх параметрах: та сама ритмомелодика, та сама довжина/структура кожного рядка,

та сама перехресна рима, от тільки другий і четвертий рядок мають в оригіналі консонантну риму (*wydać – widać*), а в українському варіанті рима у відповідних їм рядках вокалічна: (швидко-видко), хоча й повна, як і в оригіналі. Причому слова, що римуються, також двоскладові (*wy-dać – wi-dać*, швид-ко – вид-ко). Впадає в очі, що М. Шашкевич, де це можливо, користується генеалогічною спорідненістю польської та української мов, тому деякі рядки, не кажучи вже про окремі слова, здається, переданими слово в слово. Наприклад, *Już się i zboże do góry wzbiło* – Вже й царинонька вгору ся *взбила*. Єдине, що М. Шашкевич замінив, так це *zboże* (*збіжжя*) на місцеве царинонька, що звучить поетичніше, ніж «жжж» у повному його відповідникові – збіжжя. Принагідно зауважимо, що цей переклад було опубліковано в газеті «Зоря Галицька», а не в збірці «Русалка Дністровая». У перекладі вищезгаданої строфи змінено також кількість складів у першому рядку, де їх стало на один склад більше, ніж у попередній строфі перекладу, хоча в четвертому рядку першої строфи їх було одинадцять.

Деякі неточності можна помітити і в передаванні змісту окремих рядків. Зокрема в другому рядку польський поет каже: *I ledwie nie kłos chce wydać!*, (дослівно: І ледве вже колос хоче викинути), перекладач дещо перефразовує цей зміст: *Росте і в колос буяє швидко*. Тобто в українському варіанті М. Шашкевича збіжжя вже буяє швидко, тим часом як в авторському варіанті *збіжжя, тобто пшениця, ось-ось викине колос* (у перекладі вона вже *буяє в колос*, причому *буяє швидко*). У наступній, третій строфі цього поетичного твору перекладач залишився вірним своєму обраному принципові: він точно і достовірно відтворив усі основні складові зовнішньої та внутрішньої матриці першотвору: передав структуру і метрику авторського вірша, його образну виразність, поетичну належність та прагматичну орієнтацію, застосовуючи до перекладу (а де передаючи рядки слово в слово, коли близькість споріднених мов це дозволяє без шкоди для перекладу). Тоді переклад постає у тій самій образності, що й оригінал, у чому переконує хоча б переклад третьої строфи, який звучить в українському варіанті М. Шашкевича так:

*Już słowik w sadzie zaczął swe pieśni.
Gaj musię caly obzywa;
Kłosa powietrze ptaszkwie leśni:
A mój mi ptaszek nie śpiewa!*

Соловій мило вже щекотас,
Птичок громада лісних заграла,
Воздухом дзвінко жайворон співає,
Но моя птиця мені-сь не озвала.

При відтворенні цієї строфи, на відміну від попередніх двох, як уже зазначалося, М. Шашкевич частіше застосовує трансформації. Так, уже перший рядок, *już słowik w sadzie zaczął swe piesni* (соловей у садку почав свої пісні) стало *Соловій мило вже щекотас*. Перекладач задля економії опускає прийменникову фразу в саду – *w sadzie*.

Другий рядок оригіналу *Gaj musie caly odzywa*, отже весь гай змусив ожити. І весь гай ожива, конкретизовано/трансформовано в перекладі в образне й поетичне *Пташок громада лісних заграла*.

Тобто М. Шашкевич передав зміст метонімічно, образнішою метафорою. Аналогічно відтворено й останні два рядки третьої строфи. Порівняймо: *Kłosa powietrze lesni – воздухом дзвінко жайворон співає*. Проте останній рядок третьої строфи – *A moj ptaszek nie śpiewa!* Передано майже дослівно: *А моя птиця Мені-сь не озвала*. Перекладачеві можна тільки одне зауважити: чому він використав слово птиця, а не точніше для цього контексту (також двоскладове) пташка. Справа в тому, що іменник птиця може мати (принаймні в наш час) ще й конотативне значення (пор.: він тепер аж надто велика *птиця*, або не така вже й велика *він птиця*). Можна допустити, що птиця могло потрапи-

ти під руку механічно, або під впливом місцевої говірки чи й під впливом польського спільнокореневого *ptaszek*. Молодий і не досвідчений ще перекладач М. Шашкевич міг, вочевидь, і не знати про існування в наддніпрянській Україні конотативного значення цього іменника, який не вплинув жодною мірою на загальний художній рівень перекладу цього поетичного твору.

П'ята строфа українського перекладу аналізованого твору має вже відхилення від оригіналу, які не належать до перекладацьких і зовсім не стосуються способів чи методів відтворення художнього тексту, вони є виключно суб'єктивним ставленням перекладача до твору, що перекладається. Саме такий випадок і маємо у перекладеній останній строфі вірша «До Юстини (Скарга на весну)». Тут власне перекладом можна вважати хіба що перший рядок (звертання до весни):

O wiosno! Pokiz będę cie prozil
Gospodarz zewzad stroskany?
Jusem doze ziemia lzami urosil
Wroc mi urodzaj kochany!

Доки ж я доки молити?
Приспій на Галич лучі теплими
І гадай руським верни їх цвіти...
Верни їм пісні родимі.

Отже, в цій строфі власне перекладом є тільки перший рядок. Решта ж три рядки вставлені перекладачем від себе і не мають нічого спільного зі змістом оригіналу, де ліричний герой просить весну пролити дощі на поля озимини, аби вона виросла гарна і дала господареві бажаний/любий урожай. Жодних згадок про Галич і про бажання вернути руським/русинам-українцям Галичини їхній цвіт і пісні родимі – в польському оригіналі навіть не було.

Отже, М. Шашкевич, достовірно передавши в чотирьох строфах оригінал/зміст, форму, прагматичний підтекст і навіть дух та естетичний вплив на українського читача (настільки ж великим, як і вплив першотвору на своїх польських читачів), дозволив собі закінчити останню строфу несподіваною заміною змісту оригіналу своїм власним зверненням (зі своїми побажаннями) до весни.

Очевидно, поширена практика переспівів та повної доместикації через переклад, що були поширені серед переважної більшості наддніпрянських перекладачів, вплинула і на Маркіяна Шашкевича. Щоправда, тільки в цьому перекладі, який не входив до збірки «Русалка Дністровая».

Проте найяскравіше свій талант перекладача М. Шашкевич виявив при відтворенні коротких поетичних творів із дуже популярного у 20–40-х рр. XIX ст. «Краледвірського літопису». Талановито стилізовані під давні твори нібито чеських поетів, ці з першого погляду фабульно прості й сюжетно аж надто прозорі підробки В. Ганки приваблювали читача своєю щирістю й геніальною простотою, часом надто буденною, побутовою тематикою, простою мовою і високою мораллю. А найголовніше – своїми високими художніми якостями. Усе це сповна адекватними засобами й легко передав М. Шашкевич у своїх перекладах.

Ось як звучить, наприклад, його поетичне відтворення вірша В. Ганки *Žezhulice* «Зозуля» в його українському перекладі. Порівняймо рядок за рядком першотвір і його український варіант початкової строфи:

Žezhulice

V širém poli dúbec stojí, (8)
na dúbci žezhulice (7)
zakukáše, zaplakáše, (8)

Зозуля

В ширім полі дубец стоїть, (8)
на дубі зозулиця. (7)
Закувала, заплакала, (8)

že nenie vezdy jaro. (7)
 Kak by zrávo žitko v poli, (8)
 by vesdy jaro bylo? (7)
 kak by zráeo jablko v sadé, (8)
 by vezdy léto bylo? (7)
 Kak by mrzli klasi v stoze, (8) **a**
 by vezdy jeseň byla? (7) **b**
 Kak by dévé téško bylo (8) **a**
 by vesdy sama byla! (7) **b**

що не завсіда весна. (7)
 Як би стигло житце в полі, (8)
 сли б *всігда* весна була? (7)
 як яблуко в саді стигло б, (8)
 Сли б *всігда* літо було? (7)
 Як би мерз у стозі колос, (8) **a**
 Сли б *всігда* осінь була? (7) **b**
 Як би діві тяжко було, (8) **a**
 Сли б *всігда* сама була! (7) **b**

Поетичний рядок *V sírem poli dúbec stojí* та його український еквівалент *в щирім полі дубець стоїть*, звичайно ж надто дослівний, але молодий та недосвідчений ще перекладач побоявся щось змінювати, орієнтуючись на свого галицького чи навіть покутського діалектного читача, тому не замінив *sírem*/щирим і *dúbec*/дубець, хоча в українській літературній мові дубець означає скоріше лозину, якою шмагають тварин, гусей, а то й неслухняних дітей. Утім перекладач орієнтувався, звичайно, не на наддніпрянського читача, тому не будемо його осуджати за ці лексеми. Це ж саме можна завжди/постійно бачити і в другій та третій строфах, де це саме чеське *Veždy* стало вже *всігда* (російське чи діалектне?).

Однак погляньмо, як точно передано в перекладі абсолютну більшість рядків: *zakukaše, zaplakaše že nenie vezdy jaro* – Закувала, заплакала, що не завсіди весна. Та не тільки ці рядки. Візьмімо хоч будь-які інші з будь-якої строфи, і ми переконаємося, що М. Шашкевич дуже вміло користується близькою спорідненістю мови першотвору і мови перекладу й легко, просто мистецьки передає зміст, образність і поетичну красу ритмо-мелодики кожного рядка. І переклад усюди звучить щиро й непідробно, за змістом точно й поетично, високохудожньо, а найцікавіше – зі збереженням, як у першотворі, в тих самих рядках кожної строфи навіть той самий порядок слів, а отже й ту саму кількість складів у всіх перших і других рядках (7–8) кожної строфи. Дотримано навіть неповного перехресного римунання в останній третій строфі. І ще не просто випадковість (Іржи Левый, 1974):

Kak by mrzli klasi v stoze, **a**
 by vezdy jeseň byla? **b**
 Kak by dévé téško bylo, **a**
 Vy vezdy sama byla! **b**

Як би мерз у стозі колос, **a**
 Сли б *всігда* осінь була? **b**
 Як би діві тяжко було, **a**
 Сли б *всігда* сама була! **b**

Ідентична й рима (жіноча, вокалічна) окрім сьомого рядка (першого рядка останньої строфи), де перекладач змінив порядок слів порівняно з оригіналом. Тож є ще раз усі підстави стверджувати, що М. Шашкевич переніс порядок слів чеського першотвору внаслідок щасливого збігу в обох мовах, а не вдався до буквального перекладу. Перекладач при цьому вміло уник багатьох труднощів, що трапляються при відтворенні віршових (та й не тільки віршових) творів із близькоспоріднених мов. Хоча й не у всіх випадках (порівняймо перший рядок першої строфи *V sírem poli dúbec stojí*), де допустився з самого початку явного буквалізму, перенісши слово в слово перший рядок *в щирім полі дубець стоїть*. Набагато краще звучало і поетичніше було б у нашій мові, звичайно, – *в чистім полі*. Але таких не зовсім удалих прикладів у перекладах М. Шашкевича, на щастя, мало. Його переклади тому зберігають і сьогодні властиву першотворам принадність і свіжість, як в останній строфі *zez hulice «Зозулі»*.

Як уже зазначалося, перекладач змінив порядок слів у першому рядку, зберігши в усіх інших той самий порядок слів у реченнях, що й у чеському першотворі. Такий щасливий збіг, звичайно, рідко трапляється, але ним сповна скористався перекладач, зберігши завдяки цьому навіть загальний настрій строфи й кожного рядка чеського першотвору. При цьому цілком дотримано принципів достовірності перекладу: 1) повністю передано зміст; 2) цілковито відтворено образність; 3) передано його прагматичне спрямування; 4) ритмомелодіку і 5) навіть до великої міри звучання/евфонію першотвору. Усе це є чи не найголовнішим підтвердженням того, що М. Шашкевич був і серед своїх побратимів – І. Вагилевича та Я. Головацького (перекладацьку діяльність яких належить розглядати окремо) не тільки ініціатором, а й натхненником саме цих принципів достовірного, реалістичного перекладу поетичних творів.

Проведений вище аналіз навіть окремих віршових перекладів, виконаних у ранній період романтизму в українській літературі, засвідчив наявність не тільки доместикацій П. Гулака-Артемівського чи П. Білецького-Носенка та першого справжнього поетичного перекладу Т. Шевченка (Давидові псалми), але й появу перекладачів патріотичної покутської Трійці на чолі з М. Шашкевичем, який обрав принцип: перекладати поетичні твори, зберігаючи найголовніші їхні ознаки: форму, зміст і жанрові та художні особливості.

Він уміло використовував на користь своїх перекладів часом навіть порядок слів у рядку, коли це допомагало кращому донесенню першотворів, без порушень синтаксичних особливостей української мови і поетичного звучання перекладеного твору. Ці найвищі якості перекладу й були виявлені в процесі проведеного вище аналізу способів відтворення кращих поетичних зразків польської та чеської поезії. Звідси і висновок: перші справді поетичні переклади в українській літературі періоду раннього романтизму (XIX ст.) були виконані членами славетної Руської Трійці, зокрема її найактивнішим і найобдарованішим членом і натхненником Маркіяном Шашкевичем.

Література

1. Москаленко М.П. Тисячоліття. Поетичний переклад України-Русі. – К.: Дніпро, 1995.
2. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу. – К.: Юніверс, 2003.
3. Рильський М.Т. Ясна зброя. – К.: Радянський письменник, 1971.
4. Левый И. Искусство перевода// Пер. стихов родственных систем. – М.: Прогресс, 1974.

Сергій ТАРАДАЙКО ПО СУСІДСТВУ ВІД УСЬОГО

*На щастя, цього сусідства нам
не потрібно ні шукати, ні навідувати.
Ми вже перебуваємо в ньому.
М.Гайдетер. Сутність мови*

Певне, будь-яка філософія – свідомо чи (набагато частіше) не дуже – має власне бачення того, що звичайно зветься «буттям». Як відомо, починає такі досліди Парменід і зображує те «буття» чимось єдиним і суцільним... Якщо спробувати пояснити, звідки взялися подібні риси, можна висловити припущення, що, по суті, – це відображення предметності нашої практики. Ми беремо дещо до рук і зосереджуємо на ньому свою увагу. Тож робимо саме предметом: або розгляду, або праці чи навіть їжі, й складається почуття чогось єдиного та суцільного. Надалі це почуття переноситься на будь-які наші бачення й сприйняття...

Так само воно поширюється й на форми нашого мислення. Бо навіть якісь уявлення чи поняття (хоч би й зовсім умоглядні) поставатимуть у дуже схожому вигляді. Недаремно й саме «буття» видавалося чимось єдиним і суцільним. У теперішньому лексиконі таке бачення має назву «присутності», *présence*, якщо висловлюватися мовою Деріда. Крім того, ще й визнається, що саме це розуміння залишається для Заходу ключовим.

Однак важливо не забувати: тут описано, радше, спосіб нашого бачення, ніж і справді, власне, «буття», тому ставитися до згаданого тлумачення треба зважено й обережно. Тим паче, що з античних часів існує й інше розуміння. Це давньогрецький атомізм. Як відомо, його здавна сприймали в ракурсі будови речовини, та, фактично, це був інакший спосіб осмислювати «буття». Воно постало вже не суцільним, а навпаки, – розпорошеним і множинним. Ясна річ, ішлося знов-таки про «присутність», але зараз оте «суцільне» ніби розпалося на безліч окремих «атомів»...

І важливо наголосити, що подібне, тобто «множинне» розуміння було не просто чимось інакшим порівняно з «єдиним», адже, по суті, вони дуже міцно пов'язані. Більше того, «множинне» навіть якоюсь мірою старше й початковіше, ніж «єдине». Бо, не маючи хоч якогось уявлення про множинну, ми не можемо помислити щось об'єднане й цілокупне. Ця множинність є природною й вихідною. Тож «єдине» стає продуктом умоглядності й доволі зрілої думки. Недаремно ж філософія саме з того й розпочинала, що шукала дещо таке, де поєднувалося б усе. Втім, і тут оте переможене, здавалося, «множинне» (хоч і приховано) залишалося необхідним, – адже знову ж таки без нього ми не здатні помислити щось «єдине». Зауважуємо: «множинне» (хай підсвідомо) залишається вихідним.

Отож надалі таке бачення виявляє себе, приміром, у «монадології» Ляйбніца, де йдеться про «монади», «прості субстанції», що з них і складено вже «складні». Та маємо пам'ятати про головне. – Для класичної філософії все «множинне» завжди здавалося несуттєвим і тимчасовим, отже, справжня сутність буття вбачалась-таки в «єдиному»... При цьому його можна було сприймати чи в античному, чи навіть у неприховано

релігійному розумінні. Не має значення. – Тут ішлося про таку, сказати б, інстанцію, де з'єднувались і визначались усі цінності та смисли.

Втім, урешті-решт, і ця поважна традиція згасає – зразу пригадується «логос» у Геракліта (що то спалахує, то згасає)... Й остаточно те завершення підтвердили слова Ніцше: «Бог помер». Ясна річ, одразу здалося, ніби це стосувалося до релігії. Та, зрештою, з'ясувалося, що мова, радше, про зміни всього нашого світобачення. Тож «єдине», таке потрібне, щоб утримувати цілість отого бачення, – виявлялося чимсь умовним і надто штучним...

Очевидно, не випадково після Ніцше – вже від початку ХХ сторіччя – знову посилюється множинність у розумінні. Тоді цілісне й завершене буття ніби руйнується й розпадається. Це можна помітити з якого завгодно боку. Наприклад, у фізиці, де, ніби на противагу до «ньютонівського» канону, постають і зовсім інші способи бачення. Так само й у новітньому мистецтві, де посилюються мотиви хаотичності чи абсурду.

Та насамперед оту втрату чогось «єдиного» засвідчили дві великі – світові (зауважимо це) війни. Таким чином, ішлося не про звичні, сказати б, ігри «чистого розуму», а про справді щонайсуттєвішу проблему. Бо справді була втрачена цілість у сприйманні всього буття, тож: «Ми переживаємо період атомів, атомарного хаосу»¹...

Тут на думку спадає «пазл», який утворюється з окремих елементів. Адже скласти малюнок можна виключно за умови, коли знайдене правильне розташування всіх елементів. Але зразок отого малюнка – вже втрачений, загубився. Ми не знаємо, що саме має з'явитися на вже складеному «пазлі». Він остаточно перетворюється на купу цілком окремих елементів.

І тоді стає зрозуміло, чому думка післявоєнної доби настільки тісно пов'язана зі структурними підходами. Неважливо, визнає це певний автор чи філософ. Адже втрачена цілісність у сприйнятті, хай там як, але буде налаштовувати на пошук, якщо не цілості, то принаймні співвідношення чи зв'язку між елементами. Той хаос є нестерпним і неприйнятним, особливо для традиції, що складалася за зразками раціональності. Саме звідси, по суті, й виникає структуралізм. Адже йдеться про намагання знайти насамперед якомога більш усталені співвідношення між елементами. Це підкреслює найпомітніший представник того напрямку – К.Леві-Строс: «Константами є не елементи, а їх відношення»².

Звичайно, справа не в тому, чи зараховувати якусь постать або роботу до зазначеного напрямку, бо зміни відбувалися в самому способі мислення й торкнулися чи не всіх. Отже, зараз увагу звертали не на дещо досить окреме, а на стосунки чи співвідношення. – Приміром, у Бахтіна постає найперша його проблема: «поліфонії» та «діалогу». Про «близькість» і про «під-ручне» говорить Гайдегер, а Деріда вбачає дійсну сутність буття не в отому стані початкової «присутності», а насамперед у «роз-різненні»...

Це знову проявляла себе вже згадувана множинність. Але важливо нагадати про не-впорядковану хаотичність її стихії. Невипадково Леві-Строс, аби пояснити природу міфу, наголошує, що в ньому використовуються й невтомно перетасовуються «залишки та руїни подій»... «Ця логіка діє майже як калейдоскоп, тобто інструмент, що також містить уламки та осколки...» «Вони позбавлені власного буття... Проте, з іншого боку, і цього цілком достатньо, щоб узяти продуктивну участь у формуванні буття нового типу, нових комбінацій...»³

¹ Ніцше Ф. Повне зібрання творів у 15 томах. – Т. 1. – Львів: Астролябія, 2004. – С. 307.

² Леві-Строс К. Первісне мислення. – К.: Український Центр духовної культури, 2000. – С. 67.

³ Там само. – С. 37, 50.

Уже звідси добре помітно, що «структури», хоч і покликані знайти порядок у тому хаосі, по суті, виявляються чимось умовним і надто штучним. Адже кожне нове повертання калейдоскопа, хоч не хоч, а продукуватиме – все нові й нові «комбінації». До речі, саме такою видається вся стилістика нашого часу. Вже немає чогось єдиного й головного, бо все ніби складається з окремих, а нерідко й несумісних (але що тепер означає та несумісність?) елементів або фрагментів...

Ось тут і виникає філософське, за сутністю, запитання. Чи можна хоча б якось опиратися тому хаосу? – Протиставити йому щось осмислене й до певної міри незмінне. Згадаймо, що філософія з'явилася саме з пошуком єдиного й об'єднавчого начала. Й передусім – аби помислити все «буття» наче дещо достатньо цілісне (попри визнану множинність і різнобарвність)... Але зараз усе змінилося, бо доба класичної думки вже минула. Бо звичні «метафізичні», так би мовити, засоби вже втратили свою чинність і, головне, потрібну довіру. Тому справа, звісно ж, ускладнилась. І нині треба шукати вже не стільки певне начало, скільки іншу манеру мислення – тож виходити не з умовностей, а з умов самої множинності...

Спочатку може здаватися, тут і справді немає нічого, що спроможне бути незмінним. Адже мова про множинність елементів, які до того ж іще й невпинно перемішуються. – Та навіть і тоді вони зберігають якісь окремі відносини між собою. Зазначимо: за будь-якого розташування тих елементів одні з них опиняються поряд з іншими, й між ними складаються все нові й нові стосунки. Незважаючи на всі зміни, тут є справді й дещо незмінне. – Сама наявність отих стосунків. Але це вже не «відношення» чи «структури», що розглядались у структуралізмі, бо там ішлося найперше про побудови, накинута ніби ззовні. Тим часом у теперішньому становищі – це відносини, які дійсно складаються між суміжними елементами.

Тоді саме така суміжність, або «сусідство» між елементами, здається, може постати чи не єдиною противагою тому хаосу. Зрозуміло, що втрачену нами цілість уже не можна повернути. Проте можна зосередити всю увагу саме на згаданому «сусідстві» й, дослідивши живі стосунки цих елементів, – усвідомити зовсім інші підстави для впорядкованості буття.

Певні сумніви викликає тут хіба що слово «сусідство». Погодьмося: воно мало подібне до філософського «поняття» й видається надто буденним; а проте, його давно вже помітили і вживають у сучасному світотлумаченні. Тож одразу варто згадати про Гайдегера, що пробує розібрати це слово й, таким чином, уживає його цілком усвідомлено: «...Ми відразу ж вимагаємо пояснення того, що тут мається на увазі під сусідством (Nachbarschaft)... Сусід (Nachbar), про що нам мовить саме це слово, – це той, хто мешкає поблизу (in der Nähe) когось іншого і з кимось іншим. Відтак цей інший сам стає його сусідом. Тоді сусідство – це стосунки, що виникають з того, що один з'являється в сусідстві іншого». Чи простіше: «Сусідство означає: мешкати поблизу»⁴.

Та потрібно зауважити, що насправді ці стосунки дуже невизначені. Сусідство лише вказує нам на близькість і не каже про характер або природу тої близькості. Це справді має нагадувати сусідів, які можуть бути добрими і поганими, привітними і байдужими, проте все це з'ясується лише згодом. Адже зараз, у самому слові «сусідство» – мова тільки про цю наближеність.

У загальному розумінні ми побачимо те саме. Бо спочатку стосунки між елементами невизначені й, можливо, не набудуть осмисленості й надалі. Та навіть і тоді сама наближеність елементів, які чомусь опинилися поруч, уже склалась, є цілком об'єктивною.

⁴ Гайдеггер М. Дорогою до мови. – Львів: Літопис, 2007. – С. 158, 170.

– Це знову повертає нас до питання щодо буття. Бо сусідство між елементами дає кожному з них опору, взаємну смугу дотичності, де з'являється точка спротиву початковому стану хаосу. Змінилося, власне кажучи, небагато: в основі й надалі залишається множина. Тільки зараз елементи вже перебувають не в окремому самозамкненні, – що, по суті, й перетворюється на хаос, – а неначе тримаються за сусідів...

«І в царстві неорганічного, – каже Ніцше, – для атома має значення лише його сусідство»⁵. При цьому виявляється, що зближення таких атомів (або будь-яких елементів) є не просто ситуативним, а визначає саму природу цих атомів. У звичному розумінні ми сприймаємо кожен річ як окрему й самодостатню. Ще й наділену її «внутрішніми» властивостями. Насправді ж якісь властивості – не «всередині» тих речей, а на поверхні живого дотику між ними: тож одна визначається через іншу. Скажімо, дещо тверде виявляє свою твердість у дотику до м'якішого. «Властивості якоїсь речі, – знаходимо у Ніцше, – це її дії на інші «речі»: коли подумки прибрати інші речі, тоді річ не матиме жодних властивостей, тобто *річ не існує без інших речей...*»⁶

Отже, бачимо, що ми знову повернулися до буття. Та, з'ясовується, сприймати його можна й по-іншому, виходячи не з уявлення про присутність отих окремих елементів, а з їхнього відносного розташування між собою... При цьому виявляється, що сусідство тих елементів, які начебто випадково зійшлися поруч, є дуже невідповідним. Адже звідси передусім і визначається їхня сутність... І справа не в окремих наочних прикладах, – ідеться, власне, про спосіб осмислювання й існування.

Подібна будова мислення заявляє про себе все гучніше. Й найперше треба згадати про чудову книжку Дельоза та Гваттари «Тисяча плато» (1980). По суті, тут ідеться про неймовірне: своє власне світобачення з особливою, добре сплетеною мережею власних уявлень і понять. У розглянутому вже плані прикметно, що в основі цього погляду саме впевненість у множинності й різнобічності буття. Крім того, ця множинність є переважно просторовою. Недаремно ж провідним у даній роботі стає концепт *agencement*, – отже, «розміщення», «розташування», «впорядкування»... До того ж у підмурівку цієї праці закладений ще й принцип виробництва (запозичений у Маркса). Тож у згаданому концепті й виникають якісь «машинні» мотиви. Тоді можна перекладати його як «прилад» або «пристрій», тобто дещо суто технічне. Приміром, у російському перекладі ми бачимо доволі вдале слово «сборка». Втім у такому, власне, технічному розумінні тут іще більше відчувається тема зближення між окремими деталями.

Щоб отримати певні приклади, відкриваймо хоч на кожній сторінці. Тоді: «Те, що ви-находять кочовики, – це пристрій людина – тварина – зброя, людина – кінь – сідло»⁷. Та важливо знову зазначити, що справа не в якихось окремих прикладах, а в іншому стилі мислення, де знаходимо принципову «взаємодоповнюваність місця без пасажира й пасажира без місця»⁸.

Дещо схоже можна помітити й у Фуко. Бо, вивчаючи різні способи світобачення, він указує на своєрідну «підігнаність» (*convenientia*). Причому «підігнаними» є «...такі речі, що, наближуючись, опиняються по сусідству одна з одною. Вони торкаються краями, їхні грані поєднуються між собою, і кінець одної речі позначає початок іншої». Тож «сусідство є не зовнішнім відношенням між речами, а знаком їхнього хоч би непевного

⁵ Ніцше Ф. Воля к власти. – М.: Культурная революция, 2005. – С. 352.

⁶ Там же. – С. 315.

⁷ Делез Ж., Гваттари Ф. Тисяча плато: Капитализм и шизофрения. – Екатеринбург: У-Фактория; М.: Астрель, 2010. – С. 682.

⁸ Делез Ж. Логика смысла. – М.: Академический Проект, 2011. – С. 61.

споріднення»⁹. Це природа не стільки самих речей, скільки світу, в якому вони існують. «Світ – це загальна «підігнаність» речей»¹⁰.

Щоб осмислити, про що мова, слід уявити собі символ «інь» і «ян», адже там унаочнена саме лінія *прилягання*, саме «підігнаність». Окрім того, треба згадати, що найперше це стосується до «жіночого» й «чоловічого»... Власне кажучи, саме звідси й випливає наша проблема (та пов'язана з нею будова думки).

Насправді тема суміжності й сусідства не нова, й новою вона стала тільки на Заході, де мірою світосприймання була людина (взята насамперед як окремий індивід). – Ясна річ, у відповідній будові мислення панували мотиви цілості й самодостатності; наприклад, у понятті про «сутність» або «субстанцію». Звичайно, тема «сусідства» відсувалася десь убік... А між тим у прадавньому розумінні така тема була не просто помітною – провідною. Там увага була спрямованою на *рид* і його збереження, тож ніякої, сказати б, «окремої» людини таке бачення не сприймало. Визначальними поставали саме відносини роду (батька й сина, чоловіка та жінки чи матері та дитини)... Відносини в основі своїй тілесні й просторові, тож мотиви суміжності чи сусідства виникали самі собою.

Це тлумачення давнини стає можливим у М.Бахтіна – за допомогою поняття «двотілого тіла», чи «двотілості». На відміну від європейського типу мислення, де поняття виокремлює щось одне й зосереджується на ньому, – тут одразу ж виникає поділ надвоє... Тому й мислити в напрямку «сутності» чи «присутності» вже не можна. – Хай там як, але тепер увага спрямовується на суміжність і співвідношення. Зауважимо, що подібна будова мислення визначається саме тілом. Інша справа, в який спосіб його сприймати. Бахтін, як відомо, доволі жорстко протиставляє сучасне та стародавнє розуміння¹¹. Ми вже звично бачимо тіло від-особленим і суцільним. – Отже, всі його «відгалуження» ніби зрівнюються, й «отвори» закриваються. Це й не дивно, бо ті «виступи» або ж «отвори» не лише забезпечують усі вияви тілесності (розмножування, народження, харчування чи спорожнення), але й здатні забезпечити це виключно при з'єднанні чи роз'єднанні (при співвідношенні) між одним і зовсім іншим. Аж ніяк не відособлено. Вже звідси виявляється, що природне бачення тіла наголошує на суміжності й співвідношенні. – Тому й звично відтворює саме логіку сусідства...

До речі, варто відзначити, що Бахтін іще й прямо, тобто буквально, застосовує це поняття. – Приміром, у відомому дослідженні про «хронотоп» (або «часопростір»), описуючи художній метод Рабле, він підкреслює: «Сутність цього методу полягає насамперед у руйнації всіх звичних зв'язків, *звичайних сусідств* речей та ідей і у створюванні *несподіваних сусідств*, несподіваних зв'язків...»¹² Уже звідси зразу помітно, що Бахтін розрізняє «сусідства речей та ідей». Отож ідеться про співвідношення не лише, власне, предметних елементів, але й «ідей». А відтак поняття «сусідства» набуває значно ширшого світоглядного значення. Й трохи далі: «Необхідно створити нові сусідства між речами й ідеями, що відповідали б їхній справжній природі, поставити поруч і наблизити те, що було хибно роз'єднаним і віддаленим одне від одного, й роз'єднати те, що було хибно наближене. На основі цього нового сусідства речей має розкритися нова картина світу...»¹³

⁹ Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. – М.: Прогресс, 1977. – С. 62.

¹⁰ Там же. – С. 63.

¹¹ Див.: Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – 2-е изд. – М.: Художественная литература, 1990.

¹² Бахтин М.М. Эпос и роман. – СПб.: Азбука, 2000. – С. 98.

¹³ Там же.

Ми бачимо тут, якою потужною може бути розглянута форма думки. Зазначимо: в останній книзі Дельоза й Гваттари «Що таке філософія?» (1991) сама природа цієї справи вбачалась у «створюванні концептів». А тому й можна сказати, що досліджуване поняття про «сусідство», поза сумнівом, є концептом такого роду. Й не слід недооцінювати це поняття, вважаючи його надто звичайним і простим. Адже для створення концепту буває досить і «звичайнісінького буденного слова, яке наповнюється такими віддаленими обертнами, що нефілософський слух може їх і не розрізнити»¹⁴.

Втім, окремо треба відзначити зовсім інше. Нагадаймо, що сучасний світогляд явно схиляється до множинності. Тож увага, звісно, спрямовується не на дещо самодостатнє, а на суміжність і на стосунки між «елементами». Таке бачення відображене сьогодні в інтернеті... При цьому перетворюються й форми нашого мислення. На відміну від класичного поняття, що завжди було спрямоване на себе, – новітня будова думки зосереджена на суміжності та відношеннях. «Концепту властиве лиш одне правило – правило сусідства, внутрішнього чи зовнішнього»¹⁵. Це твердження дає змогу нам остаточно дійти висновку, що «сусідство» – це не просто потужний концепт у сучасному світобаченні. Це, можна сказати, принцип, який великою мірою визначає побудову нашого мислення.

Запоріжжя

¹⁴ Делёз Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. – С. 17.

¹⁵ Там само. – С. 117.

Роксолана ЗОРІВЧАК,
*професор, завідувач кафедри перекладознавства
 і контрастивної лінгвістики ім. Г.П. Кочура
 Львівського національного університету ім. І. Франка*

ТВОРЧИСТЬ І ОСОБИСТІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК СИМВОЛИ ВІЛЬНОЇ УКРАЇНИ В СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ

Частина I

*Тарас Шевченко – найвагоміша постать в
 українській літературі, апостол волі і
 пророк вільної України.
 В. Кіркконел*

Серед світочів вселюдського духу всіх часів і народів золотом вкарбовано ім'я Тараса Шевченка – великого поета, художника, мислителя, борця за духовно-національне і державно-політичне відродження України. Серед нашого народу панує культ Тараса Шевченка. Досить було «Кобзаря», щоб Шевченкова поезія стала тією неопалимою купиною, що перевела нас через велику пустелю занепаду, неволі й зневір'я до вільної, самостійної України. Дай Боже, щоб цей культ ми змогли вберегти в період глобалізації з усіма її десакралізаційними лже-тенденціями! Втрата цього культу стала б фатальною національною трагедією. Але злочином було б обмежувати Т. Шевченка лише його рідним краєм. Він поважав та шанував усі народи, був речником правди і борцем за волю для всіх, ото ж його поезія має всесвітнє значення. Справжній процес засвоєння Шевченкової творчості світовою літературою тільки розпочався, його розквіт – попереду. Поезія Т. Шевченка – Поета, що в свідомості українського народу зайняв місце під рушниками на покуті, чільне місце, – незаплямованим сонцем піднімається з України на загальнолюдські обрії. У зв'язку з вагомністю англійської мови в усьому світі, дуже важлива англійська шевченкіана, в тому числі сприйняття творчості та особистості Т. Шевченка у США. Саме цій проблемі присвячую своє дослідження.

У розвідці вагомими були б, очевидно, роздуми про певні спільні мотиви в творчості окремих американських письменників і Т. Шевченка, але, на жаль, їх не виявлено: мабуть, література США була ще надто молода в Шевченкову добу. Були спроби провести певні паралелі між Т. Шевченком і В. Вітменом з погляду уваги до простого люду, але вони не звучали переконливо [1].

Поет цікавився науково-технічними досягненнями Сполучених Штатів, літературою цієї країни, її історією, зокрема періодом війни за незалежність 1775–1783 рр. Без сумніву, повстання британських колоній в Америці й утвердження Сполучених Штатів Америки як самостійної республіки справили глибокий вплив на мислення європейців, зокрема на сході, де монархічний гніт був люто жорстоким.

У незакінченій поемі «Юродивий», тавруючи рабську покору своїх земляків з нещадною гостротою та висловлюючи віру в те, що й Україна в майбутньому матиме «новий і праведний закон», поет із захопленням писав про першого Президента США Дж. Вашингтона, створюючи своєрідну його міфологеми:

...А ми дивились та мовчали,
Та мовчки чухали чуби.
Німії, подлії раби,
Підніжки царській, лакеї
Каграла п'яного! Не вам,
Не вам, в мережаній лівреї
Донощики і фарисеї,
За правду пресвятую статъ
і за свободу. Розпинать,
А не любить ви вчились брата!
О роде суетний, проклятий,
Коли ти видохнеш? Коли
Ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемось-таки колись!... [2].

Т. Шевченко був обізнаний з історичним романом «Історія життя і мандрівок Христофора Колумба» В. Ірвінга – першого американського письменника, що здобув всевітнє визнання, основоположника американської романтичної прози. У повісті «Художник» поет назвав Х. Колумба «великим адміралом»: «У квартирі Карла Павловича засвітилося, я зайшов до нього і в нього переночував. Карло Павлович все-таки відчув, що душа в мене чимось розбурхана, але з делікатності ні про що не спитав мене. Сказав постелити мені в одній кімнаті з ним і став читати вголос. То була книжка Вашингтона Ірвінга «Христофор Колумб». Читаючи, він zarazом імпровізував картину, як невдячні іспанці виводять з баркаса на берег обтяженого кайданами великого адмірала. Яка сумна, повчальна картина! Я подав йому клапотъ паперу й олівця, та він одмовився й читав далі» [3].

Деякою мірою дивує, що в Т. Шевченка не знаходимо згадок про роман

Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» (1852), опублікований в російському перекладі 1858 р. у додатку до журналу «Современник». Редактор журналу М. О. Некрасов розіслав переклад усім, хто випикував «Современник», і цей твір мав величезний вплив на інтелігенцію демократичного спрямування [4].

У повісті «Мандрівка з приемністю та й не без моралі» згадується В. Франклін – американський державний діяч і вчений-фізик (йому належить ідея блискавковідводу): «І я, як великий Франклін, замислився над цим моральним одводом. Як же одвести цю темну густу хмару від її чарівливо прекрасної голівки?» [5].

Повертаючися із заслання, поет спостерігав місячними ночами за рухом пароплава на Волзі й захоплювався цим для його часів технічним дивом. Це захоплення прорвалося емоційною, натхненною апострофою до винахідників – американця Р. Фултона та шотландця Дж. Ватта: «Великий Фултон! И великий Уатт! Ваше молодое, не по дням, а по часам растущее дитя в скором времени пожрет кнуты, престолы и короны, а дипломатами и помещиками только закусит, побалуется, как школьник леденцом. То, что начали во Франции энциклопедисты, то довершит на всей нашей планете ваше колоссальное гениальное дитя. Мое пророчество несомненно» [6].

Після заслання Т. Шевченко познайомився з Айрою Фредеріком Олдріджем (24.07. 1807–10. 08. 1867) – першим американським актором (до того ж, африканського по-

ходження), який завоював всесвітню славу виконанням ролей шекспірівських героїв – Макбета, Отелло, Шейлока, Ліра, Річарда Третього. Десятого листопада 1858 р. він уперше виступив у Петербурзі в ролі Отелло. На виставі був і Т. Шевченко. «У нас тепер африканський актор, чудеса виробляє на сцені, живого Шекспіра показує», – писав поет до М. С. Щепкіна 6 грудня 1858 р. Особисто Т. Шевченко познайомився з А. Ф. Олдріджем у господі Ф. П. Толстого, і незабаром це знайомство переросло в дружбу. Вони дуже добре розумілися без слів, бо в їхніх обікрадених, мученицьких долях було чимало спільного. Як згадує донька Ф. П. Толстого – К. Ф. Юнге, Т. Шевченко та А. Ф. Олдрідж часто співали один одному свої народні пісні, а до них, бувало, долучався польський піаніст і композитор А. Контський. Т. Шевченко написав портрет А. Ф. Олдріджа. Внизу на портреті (білим олівцем) – авторський підпис і дата: «1858. Т. Шевченко 25 Декабря» та чорнилом підпис А. Ф. Олдріджа: «Ira Aldridge». Портрет зберігається в Національному музеї Тараса Шевченка в Києві. У спогадах М. Й. Микешина про Т. Шевченка (1876) та в статті О.О. Русова про його мистецьку спадщину (1894) згадується також портрет А. Ф. Олдріджа в офорті, одначе доля його невідома. В США М. Троммер (Трембіцька) написала стислий нарис про дружбу цих двох великих митців [7]. Про життя й творчість А. Ф. Олдріджа Г. Маршал розповів (у співавторстві з М. Сток) у книзі «Айра Олдрідж – негритянський трагик» (Лондон, 1958), що декілька разів перекладавалася. До її українського перекладу хто (1966) написав (з О. Новицьким) розділ «Тарас Шевченко і Айра Олдрідж». 1964 р. на цю ж тему цікаву статтю Д. М. Корбета опубліковано в «Журналі негритянської освіти» [8].

У популяризації та дослідженні Шевченкової особистості, його літературної та мистецької спадщини серед американців беруть участь різні за світоглядом, знанням та талантом письменники, науковці, художники, публіцисти та громадські діячі й, на жаль, досить рідко професійні перекладачі, що, без сумніву, накладає свій відбиток на сприймання Шевченкової творчості. Слід також урахувувати, що впродовж останніх десятиліть порівняно мало художніх творів перекладають англійською мовою, а з англійської – навпаки, дуже багато. Така вже доля мови, що – єдина! – має статус міжнародної в сучасному світі. Приміром, і в Великобританії, і у США кількість опублікованих книжок у дев'яностих роках вчетверо перевищила їхню кількість у п'ятдесятих роках, але перекладна література кількісно майже не зростає: і в 50-х і в 90-х роках вона становила 2–4% загальної кількості книжкової продукції. Так, у 1990 р. британські видавці опублікували 63.980 книжок, із яких 1.625 (2,4 %) становили переклади, а американські – 46.743 книжки, з яких 1.380 (2,96 %) – перекладні. Порівняймо, наприклад, з Італією, де 1969 р. було опубліковано 33.893 книжки, а яких 8.602 (25,4 %) – перекладні, або ж з Німеччиною, де 1990 р. вийшло в світ 61.015 книжок, з яких 8.716 (14,4 %) – переклади [9]. Таку ж ситуацію спостерігаємо й в 2010 р., як про це з боєм пише Е. Гросман, відома англомова перекладачка іспаномовної літератури. Вона стверджує, що з вини англомовних комерційних видавців (так зване «явище спротиву перекладам» – «a phenomenon of translation resistance») створюється нова залізна завіса, тепер довкруги англомовного світу [10]. Ще складніше з перекладами з т. зв. екзотичних мов, до яких, за визначенням Е. Гросман, належать усі мови, крім західноєвропейських [Там само]. Є, до речі, неписане правило, що письменник, чиї твори не перекладено англійською мовою, не може й мріяти про Нобелівську премію, оскільки англійська мова – єдина, яку знають усі члени журі Нобелівського комітету.

До того ж американці, зокрема нашого часу, що досягли найвищого технологічного та матеріального рівнів, не належать до націй (та й ледь чи можна тут говорити про націю в повному розумінні цього слова), що понад усе цінують художнє слово.

Матеріали американської шевченкіани мають неоднакову інформаційну, наукову, історико-літературну й художню вартість і заслуговують на виважену критичну оцінку, а не просто на захоплені або нищівно-критичні відгуки, на які були такі щедри в минулому окремі автори (зокрема чиновники від літератури – були й такі). Недостатня кількість професійних перекладів, публікації їх у маловідомих видавництвах, відсутність рецензій на переклади в провідних філологічних періодичних виданнях – ось основні причини, що зумовлюють недостатній рівень знань про Т. Шевченка в США. Англомовну шевченкіану в англомовному світі досліджували мало і не дуже цікавилися нею. Так, до 1957 р. існувало вже чимало перекладів поезій Т. Шевченка англійською мовою. Однак В. Державин в лондонському кварталнику «The Ukrainian Review» в 1957 р. у статті про українську післявоєнну літературу діаспори стверджує, що твори Т. Шевченка англійською мовою перекладав передусім В. К. Метьюз [11], хоча насправді цей філолог творів Т. Шевченка ніколи не перекладав. Здавалось би, із сердовища української імміграції могло б вийти чимало дослідників англомовної українки, зокрема, шевченкіани. Але дійсність – інша. Серед літературознавців можемо назвати авторами статей з англомовної шевченкіани М. Тарнавську [12, 13] та Л. Рудницького [14, 15].

В американську, англійську, канадську та австралійську літератури творчість Т. Шевченка входить майже паралельно. Переклади його творів, книжки та статті про нього в будь-якій із цих країн, а також англомовна радянська шевченкіана (маю на оці англомовні публікації видавництва «Прогресс» та «Дніпро» – літературної редакції видань іноземними мовами, журнали «Ukraine», «International Literature» і «Soviet Literature») відкривають творчості українського поета та художника шлях у англомовну полісистемну культурну парадигму загалом.

Перша згадка про українського поета в США й на американському континенті та в англомовному світі загалом датуються 1 березня 1868 р., коли Агапій Гончаренко (псевдонім Андрія Гумницького, 19 [31] 08. 1832 – 22. 04 [05. 05] 1916) – політичний емігрант з України, автор статті українською мовою в «Колоколе» з приводу смерті Т. Шевченка, український православний священник (важко зрозуміти байдужість сучасної церковної ієрархії до цієї особистості!) і громадський діяч опублікував у своєму двотижневику «The Alaska Herald» («Вісник Аляски») власний прозовий переклад уривків із поеми «Кавказ» (рядків 89 – 105, 128 – 129) під назвою «Блискучі думки поета Тараса Шевченка».

Перший переклад Шевченкового Слова в англомовній пресі доречно подати повністю:

Curious ideas of the poet Taras Shavchenko

Our country is spacious and great and has many people, with many languages; but all, from the Moldavians to the Finns, are silent. Wherefore? Because a holy priest preached from the Scriptures that a swineherd king, who coveted the neighbor's wife and killed his neighbor in order to get her, went to heaven. Another holy priest preached from the words of the Bible that one might flay his brother alive, and rob him of his coat, and then, if he brought the coat to the altar, he would go to heaven. Ah! Christ Jesus for whom wast thou crucified?»

Подаю також дослівний переклад цих рядків українською мовою: «Наша країна простора й велика, і є в ній багато людей та багато мов; але всі від молдован до фінів мовчать. Чому? Бо святий панотець проповідував із Святого письма, що цар-свинопас, який домагався дружини свого сусіда і вбив свого сусіда, щоб заволодіти нею, пішов до раю. Інший святий панотець повчав, за словами Біблії, що можна здерти із ближнього шкуру,

тоді пограбувати його одяг та піти до раю, якщо принести той одяг на вітар. О Ісусе Христе! За кого ж Тебе розіп'яли?»

Так 146 років тому, завдяки Агапії Гончаренкові, Шевченкове слово вперше зазвучало англійською мовою. Цікаво, що відбулося це не в таких культурних центрах, як Лондон, Единбург чи Нью-Йорк, а на далекому Заході США, у країні першопоселенців, золотошукачів та звіроловів.

Для перекладу Агапій Гончаренко вибрав убивчі своєю сатирою місця гнівної політичної інвективи «Кавказ», які викривають облудність царських маніфестів, релігійних доктрин, офіційної преси, що представляли загарбницьку політику царату як вчинки ласки, доброти та милосердя:

У нас же й світа, як на те –
 Одна Сибір неісходима,
 А тюрм! А люду!.. Що й лічить!
 Од молдованина до фіна
 На всіх язиках все мовчить,
 Бо благоденствує! У нас
 Святую Біблію читає
 Святий чернець і навчає,
 Що цар якийсь-то свині пас
 Та дружню жінку взяв до себе,
 А друга вбив. Тепер на небі.
 От бачите, які у нас
 Сидять на небі! Ви ще темні,
 Святим хрестом не просвіщенні,
 У нас навчіться!.. В нас дери,
 Дери та дай,
 І просто в рай...
 ... За кого ж ти розіп'явся,
 Христе, сине божий? [16].

У перекладі не відтворено вагому реалію – епітетну конструкцію, висловлену інверсійним зворотом «Сибір неісходима»; лише частково передано писану кров'ю поета сентенцію «Од молдованина до фіна / На всіх язиках все мовчить, / Бо благоденствує!» – «but all, from the Moldavians to the Finns, are silent». З мовного боку досить добре відтворено рядки 128–129, насамперед, завдяки лексико-граматичним архаїзмам-біблеїзмам **thou wast**, хоча імпліцитно активна форма зворотного дієслова «розіп'ястися» / «розіп'явся» оригіналу, у даному контексті, семантично місткіша та багатша на конотації, ніж пасивна форма перекладу. Як прозове відтворення віршового оригіналу, Гончаренків текст не може претендувати на переклад у сучасному розумінні цього терміна, коли мова йде про передання не лише змісту й ідей, мегаобразу оригіналу, а й про оптимальне відтворення стилістичних якостей твору, кожного його словесного образу, кожного його мікрообразу. До того ж навіть майстерний переклад, на відміну від оригіналу, – категорія історична і, за незначними винятками, потребує поновлення. Отже, Гончаренків переклад має для нас передусім велике історико-літературне значення. Тепер є сім повних англомовних відтворень поеми «Кавказ». Її переклали А. Дж. Гантер, Віра Річ, Джон Вір, К. О. Меннінг, Г. Маршал, В. Кіркконел – К. Андрушишин, П. Фединський. Для порівняння наводжу ці ж уривки в перекладі Віри Річ — лауреата Премії імені Івана Франка Національної спілки письменників України 1997 р. за переклади творів української літератури:

A good slice of the world is ours;
 Siberia, think! – too vast to cross!
 Jails? People? Counting takes too long!
 From the Moldavian to the Finn
 Silence is held in every tongue...
 All quite content... In our domain
 The Bible is made plain to us,
 The holy monks explain it thus: –
 A king, who used to pasture swine,
 Murdered a friend, and stole his wife,
 – And thus he won eternal life!
 Just see who's in our Paradise!
 You're unenlightened, you don't know
 The truths the Holy Cross can show!
 So learn our rule! Fleece, fleece and give;
 And when you've given –
 Straight off to heaven ...
 Why, then wast Thou crucified
 Christ, Thou Son of God? [17].

У № 16 двотижневика «The Alaska Herald» (1.IX 1868 р., с.7) А. Гончаренко вмістив в оригіналі уривок поетичного послання «І мертвим, і живим, і ненародженим...»: рядки 1 («І смеркає, і світає») – 18 («Які будуть жнива!») без рядків 11–12 («Кайданами міняються, Правдою торгують»). Безпосередньо за цими рядками подано шість рядків (128–133: «За кого ж ти розп'явся» – «Воно ж так і сталось») поеми «Кавказ» без зазначення автора. Не мали вони і жодного зв'язку ні з попереднім, ні з наступним російським текстом.

У випуску 17 за 15 вересня 1868 р., на стор. 6, подано в оригіналі ще два уривки з «Кавказу»: рядки 89–105, які в англійському перекладі публікувалися в № 1 двотижневика, та рядки 134–141 («Храми, каплиці, ікони... – 3 пожару вкрадений покров!»). Автора уривків не названо.

Двічі в двох числах свого двотижневика (№ 26 від 1.II 1869 та № 27 від 15.II 1869 р.) на стор. 6 А. Гончаренко цитує той самий уривок вірша Т. Шевченка «Думи мої, думи мої...» (1839), рядки 101–108. Очевидно, слова поета: «Думи мої, думи мої, / Квіти мої, діти! / Виростав вас, доглядав вас – / Де ж мені вас діти?... / В Україну ідіть, діти! // В нашу Україну, / Попідтинню, сиротами, / А я тут загину» були суголосні настроям А. Гончаренка, який у серці постійно голубив рідний край. Це були перші публікації в оригіналі віршів Т. Шевченка на американському континенті [18].

Цитати з творів поета часто зустрічаються і в спогадах Агапія Гончаренка [19], в його листах і статтях. «Що ми?.. Чиї сини? Яких батьків? Ким? За що закуті?» – пише він у статті «Діла Батьків наших не забути», яку 1894 року переслав М. Павликові для публікації у Львові [20]. У листі до цього ж адресата від 4 жовтня 1895 р. Агапій Гончаренко цитував перші чотири рядки «Псалму Давидового» – «Чи є що краще, лучче в світі...» [21]. Лист до К. Геника від 30.VIII 1902 р. у справі організації братства на соціалістичних засадах починається цитатою з того самого 132 «Псалму Давидового» (рядки 201–204; 217–222 [22]).

Постає питання: записував Агапій Гончаренко твори Т. Шевченка з пам'яті, чи мав «Кобзаря»? Не зовсім чітку відповідь знаходимо в його листуванні з М. Павликом.

Пересилаючи останньому рукопис згадуваної статті-голосіння з приводу смерті Т. Шевченка для «Колокола», Андрій Онуфрійович писав 2 лютого 1894 р.: «У січні 1861 р. в Лондоні М. Огарьов приніс мені книжку «Кобзар» Т. Шевченка, друковану в С.-Петербурзі, в друкарні П. Куліша 1860 р. Із С.-Петербурга прислали для мене...» [23]. 15 грудня 1895 р. він писав до М. Павлика: «Я більше нічого не маю на нашій українській мові, окрім «Кобзаря», що небіжчик Шевченко сам прислав для мене в Лондон 1860 р.» [24]. Але у «Кобзарі» 1860 р. не було ні «Кавказу», ні послання «І мертвим, і живим, і ненарожденним...». Обидва ці твори 1859 р. надруковано в Ляйпцигу в книжці «Новые стихотворения Пушкина и Шавченки», що вийшла як восьмий випуск серії «Русская библиотека» у видавництві В. Гергарда за редакцією І. Головіна. Хоча це видання рясніло помилками й спотвореннями (навіть прізвище нашого поета було змінене), воно – як перше безцензурне – відіграло важливу роль у популяризації творів українського автора та швидко розійшлося. Мабуть, за цією публікацією цитував Т. Шевченка Агапій Гончаренко (зверніть увагу, будь ласка, на форму Shavchenko). Наведені цитати з листів Агапія Гончаренка не можуть не хвилювати дослідників, не можуть не викликати низки запитань: звідкіля знав Т. Шевченко про Агапія Гончаренка? Чи, можливо, читав про нього в «Колоколе»? Чи в житті вони десь зустрічалися? Поки що відповіді на ці питання не знайдено. І з висновками слід бути вкрай обережними [25].

Про Агапія Гончаренка згадується у багатьох дослідженнях англійською мовою. Т. Луців та В. Луців присвятили йому свої монографії [26; 27]. Однак в них шевченківська тематика – не основна, є лише згадка про те, що деякі твори Т. Шевченка опубліковано на сторінках «The Alaska Herald» [26. – С. 25. ; 27. – С. 133; 158] та що Агапій Гончаренко приніс дух Т. Шевченка до Америки [26. – С. 129]. Яр Славутич присвятив Агапію Гончаренку поему «Скарга» (збірка «Завойовники прерій»). Р. О. Татчин переклав цю поему англійською мовою (білінгву опубліковано 1984 р.) [28]. В обширній англійській статті Я. Балана «Каліфорнійські мрії: Роль Агапія Гончаренка в формуванні зачатків української інтелігенції в Канаді» [29] зовсім немає згадки про Т. Шевченка.

1876 роком датується перша окрема публікація про українського поета: у жовтневому випуску щомісячника «The Galaxy» («Глеяда»), що виходив у Нью-Йорку, де Джон Остін Стівенс опублікував статтю з вагомим заголовком «Шевченко – національний поет Малоросії» (виділення моє. – Р. 3.). При дослідженні рецепції творчості поета цільовою літературою дуже вагомо, хто, яка особистість писала про нього. Отож декілька рядків про Дж. О. Стівенса (21. 01. 1827–18. 06. 1910). Великий вплив на формування його особистості мало його походження: він був онуком Ебенезера Стівенса – учасника бостонських повстань проти англійських колонізаторів, соратника Президента Дж. Вашингтона під час війни за незалежність у Північній Америці. У 1842–1845 роках Дж. О. Стівенс навчався в Гарвардському університеті, який закінчив як фахівець з математики, логіки, з блискучим знанням англійської та іспанської літератур. Під час Громадянської війни у США був близьким до Президента А. Лінкольна, допомагав йому збором коштів для армії. Дж. О. Стівенс – бібліотекар Нью-Йоркського історичного товариства, засновник та багаторічний редактор періодичного видання «Magazine of American history» («Журнал американської історії»), автор численних статей, присвячених історії США. Брав активну участь в організації (1876–1889) патріотичного товариства «Сини революції», що об'єднувало всіх американців, чії предки боролися за незалежність США під прапором Дж. Вашингтона. У роках 1868–1873 із своєю сім'єю подорожував по Європі і був свідком революційних подій у Франції. Протягом останніх 20 років свого життя Дж. О. Стівенс проживав на Род Айленді, писав статті, присвячені історії США, та вирощував троянди.

Статтю «Шевченко – національний поет Малоросії» побудовано на матеріалі критико-біографічного нарису французького дослідника Е. Дюрана, опублікованого 1876 р. у журналі «Revue des deux mondes» («Огляд двох світів»). Вона мала інформативний характер: автор подав стисло інформацію про Україну та українську мову, досить докладно та загалом правильно розповів про життя і творчість Т. Шевченка, переказав, зокрема, зміст поем «Гамалія» та «Мар'яна-черниця», дав неримований, але семантично близький до оригіналу переклад вірша «Садок вишневий коло хати...», зазначивши, що Т. Шевченко заслуговує на всевітнє визнання [30].

У 90-х роках XIX ст. почалася масова еміграція зuboжілого українського селянства, передусім із західних областей України, на американський континент. Крім народних пісень та вузликів з рідною землею, емігранти привезли з собою Шевченкові та Франкові твори. Наприкінці XIX – на початку XX століття зародилася українська преса у США. У серпні 1886 р. перший український священник у США І. Волянський почав публікувати у штаті Пенсильванія першу україномовну газету «Америка», яка мала постійну рубрику «Вісті зі старого краю». 15 вересня 1893 р. з'явився в Нью-Джерсі перший номер «Свободи» – щоденної газети до липня 1998 р., з того часу дотепер – тижневик. 1933 р. започатковано англomовний додаток до «Свободи», що на початку 70-х років став самостійним органом – «The Ukrainian Weekly».

Місячник «Робітник» виходив у Детройті (1914–1917), Клівленді (1917–1918), Нью-Йорку (1916–1920); місячник «Гайдамаки» – в Нью-Йорку (1916–1920). Там часто друкувалися Шевченкові поезії, статті про нього, в яких наголошувалося на актуальності та величчї його поезії. На першій сторінці першого номера «Свободи» за 15 вересня 1893 р. у підзаголовку подано Шевченкові рядки: «Учітесь, читайте, І чужому научайтесь, Й свого не цурайтесь» та «В своїй хаті своя й правда, І сила, і воля». Першими творами Т. Шевченка, опублікованими в «Свободі», були вірші «Чума» і «Думка («Тече вода в синє море...»)» (18 жовтня 1893 р.). Першу окрему розвідку про Т. Шевченка опублікував у «Свободі» священник Г. Грушка 27 квітня 1894 р.

На сторінках згаданих видань, а також періодичних – «Українські щоденні вісті» (Нью-Йорк, 31. I 1920 – 30. XII 1956, з 1957 – «Українські вісті»), «Народна воля» (тижневик виходив у Скрантоні з 1909 р., – спершу під назвою «Шершень», а з 15 червня 1911 р. – під назвою «Народна воля» – до серпня 2009, з 1947 р. – з англomовним додатком, спершу під назвою «The Fraternal Voice», а з 1990 р. – «The Ukrainian Herald»; від серпня 2009 – місячник) опубліковано чимало шевченкознавчих матеріалів. Англomовні читачі могли знайти переклади Шевченкових творів та статті про українського поета в періодичних виданнях: місячниках «The Ukrainian American» (1940–1941; 1965 – дотепер, з 1976 р. під назвою «The Ukrainian News» як додаток до «Українських вістей»), «The Ukrainian Life» – орган «Українського робітничого союзу» (1940–1942), у кварталниках «The Ukrainian Juvenile Magazine» (1927–1933, додаток до «Свободи»), «Forum» (орган «Українського братського союзу», виходив з 1967 до 2010.), «Наше життя. Our Life» (видає у Нью-Йорку Союз українок Америки з 1944 р.).

Протест прогресивних діячів проти заборони царського уряду вшанувати сторіччя з дня народження Т. Шевченка сприяв популяризації українського поета у США. Українці США через тодішнього Президента В. Вілсона висловили російському урядові свій гнівний протест проти цієї в культурному світі варварської заборони.

У червні 1914 р. журнал «The American Review of Reviews» (Нью-Йорк) передрукував деякі матеріали про Т. Шевченка і «німий ювілей» з російської прогресивної преси, зокрема з «Русских ведомостей». Тим же роком датується перша окрема англomовна публікація про Т. Шевченка – восьмисторінкова розвідка А. Цурковського «Забута нація і її пророк» [31].

З 1918 р. виходив у Нью-Йорку місячник «Ukraine», у першому випуску якого (1. IV) уміщено короткий нарис В. Левицького про українську літературу з портретом Т. Шевченка [32]. Це був передрук статті, опублікованої 1914 р. під заголовком «Література України» у поважному британському журналі «Новий вік» [33]. 1925 року цю статтю передрукували в Нью-Йорку вдруге [34].

10 серпня 1921 р. у тижневику «The Freeman», головним літературним редактором якого був видатний історик американської літератури В. В. Брукс (1886–1963), опубліковано цікаву статтю про Т. Шевченка як геніального поета й творця української нації у рубриці «Нотатки оглядача». Згодом окремі періодичні видання («Common Grounds» – «Спільні основи»; «The Trident» – «Тризуб»; «The Ukrainian Life», «Forum») передруковували цей матеріал із незначними змінами та під різними заголовками і приписували авторство В. В. Бруксові.

У 30-х роках в англomовній українській пресі з'являються цікаві розвідки народжених у США або вихованих там дослідників, зокрема О. Іваха. Однак вони в основному стосувалися культурних зв'язків Т. Шевченка в Україні та Росії, а не характеристики його творчості, його поетики, просодії, рецепції його творчості в англomовному світі.

1931 р. вийшла антологія слов'янської поезії в англійському перекладі Е. В. Андервуд. У ній Т. Шевченка представлено біографічною довідкою та творами «Минули літа молодії...», «Заповіт» (зачиних 12 рядків під назвою «Ukraine») та вступом до поеми «Княжна». Переклади справляють не дуже позитивне враження, бо в них чимало шаблонних висловів. На жаль, вони внесли обмаль нового до англomовної шевченкіани, як і переклади М. Р. М. Коулмен (1936) та популярні нариси інформативного характеру Е. В. Андервуд. Значно вартіснішою була українознавча діяльність професора А. П. Коулмена (19. 07. 1897 – 14. 07. 1974), ірландця за походженням, одного із засновників славістичних студій в Америці. Хоча головним його зацікавленням була полоністика, А. Коулмен зробив чималий внесок у популяризацію України та української культури в США. 22 листопада 1935 р. він виступив з доповіддю про історію розвитку української літератури на Літературному вечорі в Колумбійському університеті (Нью-Йорк). Характеризуючи творчість Т. Шевченка, А. Коулмен зупинився докладніше на поемі «Сон», уривки з якої цитував у перекладі своєї дружини М. Р. М. Коулмен. Доповідь прикметна тим, що творчість Т. Шевченка вписувалася в загальний контекст української літератури. Текст лекції опубліковано окремою брошурою у 1936 р. [35]. У «The Ukrainian Weekly» А. П. Коулмен опублікував статтю про Т. Шевченка 9 березня 1940 р. У 70-х роках він писав про «нову золоту добу України», роздумуючи над розвитком українознавчих студій в США і в Канаді.

Того ж 1936 р. побачила світ розвідка відомого політичного діяча, літературознавця та історика Дмитра Івановича Дорошенка (27/03/8.04. 1882–19/03. 1951) – про Т. Шевченка (в англійському перекладі). Вступ до книжки написав проф. Кларенс Огастес Меннінг, який назвав Т. Шевченка «одним із найвидатніших майстрів світової поезії», що «став втіленням ідеалів, надій і мрій кожного українського патріота». У книжці авторський текст супроводжується уривками з Шевченкових поезій у перекладах Е. Л. Войнич та К. О. Меннінга [36]. У тому ж році праця Д. Дорошенка вийшла друком у Канаді з передмовою Дж. В. Сімпсона [37].

Неперіодичні та періодичні видання США, зокрема «The Ukrainian Weekly», у другій половині 30-их років публікували твори Т. Шевченка в перекладах Володимира Семенини (14. 10. 1902 – 25. 09. 1993). 1911 він емігрував з матір'ю та сестрою з Тернопілля до Бостона (шт. Массачусетс). Вивчав технічні спеціальності в Північно-східному університеті у місті Бостоні (1920–1924). Після перебування протягом півтора

року в Гондурасі студював біологію та хімію в Гарвардському університеті (1926–1927). Працював на різних фірмах як інженер-винахідник, у фірмі «Бріз Корпорейшен» (1933–1935, 1938–1946) проектував деталі для військових кораблів та прилад для контролю револьверів; у фірмі «Пауер Дженерейторз» (1951–1953) розробляв катапульти для авіаносців; у фірмі «Гайдрометік» (1959–1964) проектував спеціальні вентиля для атомних підводних суден та міжконтинентальні кабелі. З 1969 р., вийшовши на пенсію, проживав у місті Гемптон (шт. Нью-Джерсі).

В. Семенина також переклав англійською мовою розраховану на масового читача книжку Л. Мишуги «Шевченко та жінки. Жінки в житті і творчості Т. Шевченка», в якій є уривки з п'ятдесяти Кобзаревих творів, зокрема з поем «Марія», «Неофіти» [38]. Основою книжки послужила доповідь Л. Мишуги, виголошена в Клубі українських жінок США у березні 1939 р. Переклав Франкові «Абу-Касимові капці», поему «Мойсей» [39]; оповідання «Доктор Бессервіссер», окремі поезії Ю. Федьковича, Л. Глібова, Уляни Кравченко, Б. Лепкого, М. Руденка. У розвідці про Франкового «Мойсея» К. О. Меннінг навів 20 рядків поеми в досить адекватному перекладі В. Семенини [40].

У 1940–41 рр. в тижневику «The Ukrainian Life» опубліковано Шевченкові поезії в перекладі американського літератора та медика Г. Любач-Пізнак: «Тополя», «Мені однаково, чи буду...», «Ой три шляхи широкії...», «Утоплена», «Ой гляну я, подивлюся...», «Коло гаю, в чистім полі...», «По улиці вітер віє...», «Вітер з гаєм розмовляє...», «На вгороді, коло броду...». Крім перших трьох, усі інші твори перекладено вперше. Перекладам властива змістова відповідність, влучне відзеркалення ідейного спрямування оригіналів, їхніх художніх особливостей, зокрема просодичних. Однак вони подекуди хибують буквалізмом, лише частково відтворюють національний колорит оригіналів.

1945 р. датується збірка перекладів Т. Шевченка, що містить четверту частину всієї його віршової спадщини. Її переклав, упорядкував, написав до неї ґрунтовну передмову славіст, зокрема україніст Колумбійського університету Кларенс Огастес Меннінг (1.04. 1893 – 4. 10. 1972). 1912 р. він закінчив Колумбійський університет, з 1917 р. працював у Відділі східнослов'янських мов, спершу лектором, а згодом професором, завідувачем відділу. Був дійсним членом НТШ у США з 1946 р. аж до смерті. З нагоди сімдесятиріччя з дня народження проф. Меннінга НТШ у США провело наукову конференцію, матеріали якої опубліковано 1964 р. [41].

К. О. Меннінг – автор багатьох праць, присвячених античності (монографія. «Дослідження архаїзмів у творчості Еврипіда», 1916, друге вид. 1976 та ін.) і слов'янським літературам, історії слов'янських та прибалтійських народів (моногр.: «Забуті республіки: Прибалтика», 1952; «Історія нової болгарської літератури», 1960, у співавторстві з Р. Смаль-Стоцьким, «Вплив Росії на ранню Америку», 1953; статті: «Островський і царство темряви», 1930; «Карел Чапек», 1941). Домінувала в науковій діяльності професора К. О. Меннінга україністика. Він – автор книжок: «Іван Франко» (1937), «Українська література. Найвагоміші постаті» (1944), «Історія України» (1947), «Україна двадцятого сторіччя» (1951), «Україна підрадянська» (1953), «Роль Мазепи у Східній Європі» (1960), «Нарис історії України» (1964) та ін. Опублікував також чимало українознавчих статей, зокрема: «Демократичні течії в українській літературі» (1944), «Взаємовідносини української та російської літератур» (1952), «Нова Англія у драмі «У пущі» Лесі Українки» (1955), «Пастернак і Хвильовий» (1956), «Іван Котляревський» (1970), «Особисті та епічні моменти в Франковому «Мойсеї» (1963) та ін. Низку статей К. О. Меннінга опубліковано в англомовному виданні «Ukraine. A Concise Encyclopaedia» (Торонто, 1963–1970. – Т. 1–2) та в англomовній українознавчій періодиці, зокрема в

«The Ukrainian Quarterly», та в «Shevchenko Scientific Society Proceedings». Найцінніше у цих працях – те, що їх написав американський науковець, подаючи своє бачення нашої дійсності та історії, нашого художнього слова. Дослідник дуже високо цінував українську літературу за її реалізм, вболівання за народ та його захист, за відданість інтересам народу: «Навряд чи є в світі інша література, яка була б більш віддана інтересам народу, показувала його більш співчутливо в його змаганнях, труднощах і досягненнях, ніж українська література», – писав він [42].

До шевченкознавчої тематики К. О. Меннінг виявив особливий інтерес, що доводять, помимо окремих книжок з української історії та літератури, розвідки: «Тарас Шевченко як світовий поет» (1945), «Переклади поезії Т.Шевченка англійською мовою» (1958), «Освіта Шевченка» (1960), «Шевченків «Кавказ» (1960), «Вплив Брюллова на Шевченка» (1962), «Тарас Шевченко – поет України» (1964). Найвагоміше в них – це усвідомлення домінуючої ролі Т. Шевченка у формуванні української нації й, водночас, його геніального таланту як майстра слова та пензля. К. О. Меннінг чимало писав про всесвітнє значення творчості нашого поета, неодноразово наголошуючи на вселюдських ідеалах його поезії, стверджуючи, що Т. Шевченко був найповнішим виразником дум і прагнень українського етносу; що він, як ніхто інший, збагнув суть історичної правди нації, що формувалася, та втілював її в найвищого гатунку поетичному слові; що він утвердив свою націю і дав їй гідне їм'я в світі; що, живучи в незбагнено принизливій атмосфері, у, здавалося б, катастрофічну для України, уже летаргійну, добу, він знайшов у собі досить сил, щоб вірити в майбутнє свого народу і жертвувати всім заради нього. Американському дослідникові не вдалося, однак, показати Т. Шевченка на тлі такої широченної світової панорами, як це зробив, щоправда, дещо пізніше, 1966 року, польський письменник Є. Єнджеєвич у романі-есе «Українські ночі, або Родовід генія».

Упродовж багатьох років К. О. Меннінг працював над перекладом творів Т.Шевченка. Його перший переклад – уривок із «Вступу» до поеми «Гайдамаки» – датується 1926 р. (уключено в укладену та перекладену К.О. Меннінгом антологію слов'янської поезії). Видання 1945 р. уміщає 35 творів та чотири фрагменти [43]. Інколи (вірш «І день іде, і ніч іде...»), послання «І мертвим, і живим, і ненародженим...») у перекладах К.О. Меннінга трапляються творчі знахідки, але загалом його переклади, хоча змістовно точні, – не поетичні, їм бракує поетового розмаху, в них немає Шевченкового духу, Шевченкової динаміки думки.

Закінчення у №3-4, 2015.

1. Ewach H. Shevchenko and Whitman as poets of democracy / H. Ewach // The Ukrainian Weekly. – 1942. – March 9. – P. 3.
2. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12-ти т. / Редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1991. – Т. 2. – С. 230.
3. Шевченко Т. Художник / Т. Шевченко ; пер. О. Кундзіча // Повісті. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 504.
4. Тугушнева М. Большая война маленькой женщины : К 200-летию со дня рождения Гарриет-Бичер-Стоу / М. Тугушнева // Литературная газета. – 2011. – 15–21 июня. – С. 5.
5. Шевченко Т. Мандрівка з приємністю та не без моралі / Т. Шевченко ; пер. С. Ковганюка // Повісті. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 645.
6. Шевченко Т. Запис у щоденнику за 27 серп. 1857 р. / Т. Шевченко // Повне зібрання творів ; під заг. ред. С. Єфремова. – К. : ДВУ, 1927. – Т. 4 : Щоденні записки. Текст.

- Первісні варіанти. Коментарій. – С. 83.
7. Trommer M. Ira Aldridge, American Negro tragedian and Taras Shevchenko, poet of Ukraine : story of a friendship / M. Trommer. – Brooklyne, N. Y., 1939. – 14 pages.
 8. Corbett D. M. Taras Shevchenko and Ira Aldridge: the story of friendship between the Great Ukrainian Poet and the Great Negro Tragedian / D.M. Korbet // *The Journal of Negro Education*. 1964. – Spring. – P. 143–150.
 9. Venuti. L. The translator's invisibility : A history of translation / L. Venuti. – London ; New York : Routledge, 1995. – P. 12–13.
 10. Grosman E. Why translation matters / E. Grosman. – New Haven & London : Yale Univ. Press, 2010. – P. 29.
 11. Derzhavyn V. Post-war Ukrainian literature in exile / V. Derzhavyn // *The Ukrainian Rev.* – 1957. – Autumn. – Vol. IV. – No 3. – P. 16.
 12. Тарнавська М. Потрібні нові переклади. Англomовна Шевченкіана останніх двадцяти років // М. Тарнавська. Ключі до царства. – К.: Гелікон, 2001. – С. 66–71.
 13. Тарнавська М. Чи знали Етель Ліліян Войнич і Лев Расторгуєв один одного? // М. Тарнавська. Ключі до царства. – К.: Гелікон, 2001. – С. 288–305.
 14. Rudnytzky L. Ivan Franko's German Shevchenkiana // *The Ukrainian Quarterly*. – 1992. – Vol. XLVIII. – N 1. – P. 11–22.
 15. Рудницький Л. Шевченко в англійських перекладах. // *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. CLXXXVII. Доповіді Ювілейного наукового конгресу для відзначення сторіччя НТШ. Філологічна секція. Нью-Йорк– Париж– Сідней – Торонто, 1976. – С. 116–126.
 16. Шевченко Т. Повне зібрання творів... Цит. вид... Т. 1. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 247–248.
 17. Shevchenko T. Kobzar / T. Shevchenko // trans. by Vera Rich : introd. and compl. by R. Zorivchak. – Kyiv : Mystetstvo Publ., 2013. – P. 172–173.
 18. Зорівчак Р. Андрій Гумницький-Гончаренко – перший популяризатор і перекладач Шевченкового слова на американському континенті / Р. Зорівчак // *Записки НТШ*. – 2000. – Т. ССXXXIX: Праці Філологічної секції / ред. тому О. Купчинський. – С. 289–305.
 19. Гончаренко А. Споминки / А. Гончаренко. – Едмонтон: Славута, 1965 – 19 с.
 20. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. 663. – Оп. 1. – Спр. 211. – Арк. 269.
 21. Там само. – Арк. 280.
 22. Там само. – Арк. 47.
 23. Там само. – Арк. 197.
 24. Там само. – Арк. 298.
 25. Zorivchak R. The first translator of Shevchenko in the English-speaking world. On the eightieth anniversary of the death of Andriy Humnytskyi / R. Zorivchak // *The Ukr. Rev.* – 1996. – Vol. 43 – No 1. – P. 68–70.
 26. Luciw W. Ahapius Honcharenko Alaska man. Ahapius Honcharenko and the Alaska Herald. The editor's life and analysis of his paper / W. Luciw, Th. Luciw. – Toronto: Slavia Library, 1963. – 144 pages.
 27. Luciw Th. Father Agapius Honcharenko. First Ukrainian priest in America / Th. Luciw – New York, N. Y.: Ukrainian Congress Committee of America, 1970. – XX, 224 pages.
 28. Яр Славутич. Завойовники прерій / Третє доп. вид. з англ. перекладом = Yar Slavutych. The conquerors of the prairies / Transl. by R.H. Morrison, Z. Orionna, R. O. Tatchyn, René C. du Gard. – Edmonton: Slavuta publ., 1984. – 128 pp.

29. Balan J. California dreaming: Agapius Honcharenko's role in the formation of the pioneer Ukrainian-Canadian intelligentsia / J. Balan // *Journal of Ukrainian Studies*. 2008–2009. – Vols 33–34. – P. 61–92.
30. Stevens J. A. Chevtchenko – the national poet of Little Russia / J. A. Stevens ; arranged from *Revue des deux mondes* // *Galaxy*. – 1876. – Oct. – P. 537–543.
31. Curkovsky A. The forgotten nation and its prophet. In memory of the one hundredth anniversary of the birth of Taras Shevchenko / A. Curkovsky // New York, 1914. – 8 pages.
32. Levitski V. A sketch of modern Ukrainian literature / V. Levitski // *Ukraine*. – 1918. – Apr. – No 1. – P. 33.
33. Levitski V. The literature of Ukraina / V. Levitski // *The New Age*. – 1914. – Dec. 31. – P. 32–33.
34. Levitski V. The literature of Ukraina / V. Levitski // *Slavonic nations of yesterday and today: Select readings and references on Russia, Poland, Czechoslovakia, Yugoslavia and Bulgaria* / Ed. by Milivoy S. Stanoyevich. – New York : H. W. Wilson, 1925. – P. 126–130.
35. Coleman A. P. Brief survey of Ukrainian literature / A. P. Coleman // New York : The Ukrainian Univ. Soc., 1936. – 24 pages.
36. Doroshenko D. Taras Shevchenko. Bard of Ukraine / D. Doroshenko / preface by C. A. Manning. – New York : United Ukrainian organizations of the U. S., 1936. – 60 pages.
37. Doroshenko D. Taras Shevchenko, the national poet of Ukraine / D. Doroshenko; Introduction by G. W. Simpson. – Winnipeg : Ukrainian Publ. Co of Canada, 1936. – 58 pages.
38. Myshuha L. Shevchenko and women : Women in the life and work of Taras Shevchenko / L. Myshuha / transl. by W. Semenyna. – Jersey City, N. J. : Ukrainian Press and Book Co., 1940. – 94 pages.
39. Franko I. Moses / I. Franko ; transl. from the Ukrainian by W. Semenyna. With a biographical sketch of Ivan Franko by S. Shumeyko. – New York, 1938. – 93 pages.
40. Manning C. A. The Moses of Ivan Franko / C. A. Manning // *Ukrainian Quarterly*. – 1946. – Spring. – P. 227–235.
41. A collection of papers honoring Prof. C. A. Manning on his 70th birthday anniversary. – New York : Shevchenko Scholarly Soc., Inc., 1964. – 30 pages. – (No 23).
42. Manning C. A. Ukrainian literature. Studies of leading authors / C. A. Manning. – Jersey City, N. J. : Ukrainian National Association, 1944. – P. 6.
43. Shevchenko T. The poet of Ukraine : selected poems / T. Shevchenko ; transl. with an Introduction by C. A. Manning. – Jersey City, N. J. : Ukrainian National Ass., 1945. – 217 pages.

Львів, 10 грудня 2014 р.

Іван СЕРГІЄНКО,
академік НАН України

НАБЛИЗИТИСЯ ДО ШЕВЧЕНКА

Науково-освітній веб-портал «Тарас Шевченко»

Минулого року Україна і світ відзначали 200-річчя від дня народження Тараса Григоровича Шевченка. Постановою ЮНЕСКО дві тисячі чотирнадцятий проголошено Роком Шевченка. До великої дати всі українці, котрі мають доступ до Інтернету, – а таких дедалі більше! – і не українці, котрі шанують нашого великого поета, – їх також, здається, дедалі більше – отримали чудовий подарунок – Науково-освітній веб-портал «Тарас Шевченко».

Ідея створення порталу належить Малій академії наук України. До роботи над важливим і цікавим проектом долучилися Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України, Національний музей Тараса Шевченка, Інститут телекомунікацій та глобального інформаційного простору НАН України, Інститут кібернетики імені В.М.Глушкова НАН України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний технічний університет «Київський політехнічний інститут». Загальне наукове керівництво здійснював президент Малої академії наук України і директор Інституту телекомунікацій та глобального інформаційного простору член-кореспондент НАН України Станіслав Довгий.

Принципи, закладені в основу порталу, відповідають сучасним тенденціям розвитку глобального інформаційного суспільства – створення знання-орієнтованих технологій та мережних розподілених структур, які істотно впливають на зміст і форми освітнянської та наукової праці.

Подібні портали існують і в інших країнах світу. Так, у Франції 2002 року до двохсотріччя Віктора Гюго Міністерство культури створило сайт, присвячений письменникові. В Іспанії давно створено «Віртуальну бібліотеку Мігеля де Сервантеса Сааведри», а Вільямові Шекспіру присвячено півдюжини сайтів, які пропонують вичерпну бібліографію, рукописи, повні тексти всіх творів і все, пов'язане з керівником театру «Глобус». Проте такого порталу, як присвячений видатному синові українського народу, не існує.

Портал «Тарас Шевченко» має статус академічної розробки, а це означає, що всі матеріали – а також можливі доповнення його математичного та технічного забезпечення, – перш ніж бути впровадженими, ретельно перевіряються і відбираються першорядними фахівцями.

Інформація, представлена на Порталі, збирається з усіх відомих джерел, накопичується, опрацьовується та зберігається в базі даних. Обсяг її дуже великий, що передбачає використання сучасних високопродуктивних комп'ютерних систем, які мають великі сховища даних, розробки методів і технологій розв'язання задач надвисокої складності в реальному часі. Успішне розв'язання таких задач можливе із застосуванням створеного академічного сегмента національної грид-системи та суперкомп'ютерного комплексу «СКІТ» Інституту кібернетики імені В.М. Глушкова НАН України і потребує не тільки великих обчислювальних потужностей, а й принципово нових і складних математичних моделей, системотехнічних рішень, знання-орієнтованих інформаційних технологій та опрацювання проблеми системної інтеграції знань.

Портал відповідає сучасним освітнім стандартам щодо утворення єдиного інформаційного науково-освітнього простору. Структура і організація ресурсів, а також використані в порталі технологічні рішення відкривають перспективи забезпечення сучасного інтегративного етапу отримання нових знань, що мають міждисциплінарний характер. При побудові portalу застосовано так званий онтологічний підхід, що дає змогу досить легко накопичувати на окремих електронних площадках portalу потрібну для користувачів інформацію

Технологічна платформа інтернет-portalу дає можливість поєднувати різні типи файлів (відео чи аудіо, рукопис, документи, наукові праці, посилання на іншу додаткову інформацію тощо), що пов'язані між собою, а також здійснювати інтерактивний розширений пошук за обраними критеріями.

Інформація на порталі систематизована і структурована за визначеними тематичними розділами, що включають, зокрема, документи про життя і творчість Т.Г. Шевченка, його наукові біографії, родовід, місця перебування, опис рукописів, оцифровані першоджерела, мистецьку спадщину, фільми та інше. Всього на даний час Портал містить двадцять п'ять таких розділів, включаючи посилання на інші сайти та матеріали. Кожний із розділів, у свою чергу, має додаткові підпункти. Така побудова Portalу робить його зручним у користуванні, допомагає легко орієнтуватися в розміщених матеріалах, швидко знаходити необхідну інформацію.

Праця над створенням Portalу була по-справжньому колективною, в ній брали участь понад тисячу виконавців, людей різного фаху, не тільки шевченкознавців і програмістів. Усіх єднала одна велика мета – зробити літературну та мистецьку спадщину українського генія доступною для кожного, хто хоче її пізнати, дати можливість без посередників знайомитися кожному з творчістю і життям великого українця!

Робота з інформацією, що міститься на створеному Portalі, стимулює дослідників-шевченкознавців та всіх шанувальників творчості Кобзаря до оволодіння потужним інструментарієм – сучасними інформаційно-комунікаційними системами і технологіями. Це актуально для підтримки науково-освітньої сфери та утворення відповідних інтелектуальних інформаційних просторів.

Зібрано та опрацьовано величезну кількість матеріалів. Відцифровано десятки тисяч сторінок рукописів поета, архівні документи, сотні малярських творів. Словом – усе, що масмо, тепер відтворено і надійно зберігається.

У процесі роботи над Portalом було використано вже відомі та розроблено нові програмно-інформаційні засоби роботи зі знаннями та формування нових знань. Фахівці з комп'ютерних технологій мали де прикласти свій досвід та проявити творчі підходи.

До речі, напрацьовані розробниками рішення і підходи можна застосовувати як типові, що дасть можливість істотно спростити побудову подібних систем для широкого застосування. В подальшому ця технологія може також використовуватись для представлення через світову мережу українського життя, звичаїв нашого народу, що може наблизити нас до Світу, а Світ – до нас.

Розроблена й застосована при створенні portalу технологія добра ще й тим, що вона може прислужитися удосконаленню методів дослідницької роботи, одночасно демонструючи високий рівень науково-освітнього потенціалу України у сфері сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Наголосимо, що створені та застосовані в порталі нові сучасні технічні, програмно-технічні та технологічні рішення дають змогу істотно прискорити формування базових знань при проведенні навчання в навчальних закладах, а також готувати фахівців різних предметних галузей, які будуть володіти принципово новими методами здобу-

вання знань, пов'язаних з обов'язковим використанням можливостей сучасних засобів інформатизації

Серед сервісів, що створюються для порталу «Тарас Шевченко», передбачається пристосування порталу до того, щоб його інформаційною базою могли користуватися люди з особливими потребами. Так, для людей з вадами слуху звуковий ряд перекладається мовою жестів.

Добре це чи не дуже, але останнім часом мережа Інтернет стала основним джерелом інформації для сучасного суспільства. Отож, даний проект якнайкраще сприятиме популяризації творчості Тараса Шевченка у світовому інформаційному просторі. Тому в найближчому майбутньому передбачається супроводжувати портал різними мовами народів світу, щоб наш Поет відкрився для людей інших світів і культур.

Чому, на мій погляд, так важливо було цей Портал зробити, кому і для чого може він прислужитися? Найбільше, очевидно, для тих, хто вивчає життя і творчість Шевченка. Те, що доводилося довго шукати по архівах, тепер – на столі. До кожного документа можна дістатися за лічені хвилини. Вчитуйся, зіставляй, думай! Можна звернутися до матеріалів, які показують сучасне поетові історичне тло, обставини його життя.

Не тільки науковцям, а й звичайній допитливій публіці, особливо молоді, яка вчиться, стане в пригоді портал «Тарас Шевченко». Яскравий, гарно оформлений, зручний у користуванні, Портал привабить юнаків і дівчат, подаючи творчість Шевченка у її первісному чистому вигляді. Чітка фахова класифікація інформації про Т.Г. Шевченка, що базується на ґрунтовному вивченні його спадщини, дасть можливість виконувати більш осмислене дослідження й аналіз поетичної і малярської творчості Кобзаря.

Певною мірою Портал прислужиться захистові творчості і постаті Поета, самого його образу. Здавалося би, Шевченко не потребує захисту. Навпаки, це ж він, це ж його Слово повсюди присутнє і завжди захищає, а то й рятує нас – від зневіри і відчаю! Часом, як от цієї зими на Майдані, Тарасове слово стоїть в обороні народу так органічно, так твердо, як жодне інше. І все ж... В усі часи були такі, кому Шевченко заважав – самою своєю суттю, своєю присутністю в суспільній свідомості. Уже в роки Незалежності десь узявся черговий розвінчувач кумирів. Здавалося, згине нікчема, «як роса на сонці», коли ж ні... Оце років два тому одна велика міська бібліотека замовила аж чотири примірники його брутального пасквіля на Шевченка. Навіщо чотири (і жодної іншої книги наших видавництв), – запитали в директорки бібліотеки. – Читачі вимагають, а ми працюємо для читачів, – почули у відповідь. Напевне лукавила служителька осередку культури, скоріше, автор та його спонсори старалися реалізувати це добро. А може хтось, піддавшись нищій моді, й вимагав, але ж – чи варто так запопадливо подібні вимоги виконувати?

Як цьому протидіяти? Може, так, як пропонує Мала академія наук? От тепер у кожному місті, містечку чи селі можна відкрити самого Поета і вести з ним розмову без усяких посередників. Можна «зайти» в будь-який музей Шевченка, «помандрувати» в Канів чи ще кудись, послухати пісні на вірші Шевченка...

Це справді вартє вкладеної праці.

Звичайно, не йдеться про те, щоб Портал став єдиним джерелом пізнання життя і творчості Шевченка та замінив собою книгу, музей чи мандрівку до Канева або до Моринців. Ні! Навпаки, він має якраз спонукати до таких мандрів! До речі, будь-який наш науковий чи навчальний заклад має в своєму архіві фотографії, на яких великі гурти людей (співробітників чи студентів) на тлі знайомих канівських пейзажів. У кожного, хто їх побачить, мимохить защемить серце: так пронизливо проступає крізь них Час.

Ще про одну важливу роль, яку може виконати Портал.

Легендарний радянський генерал Петро Григоренко, який вступив у двобій з могутньою й жорстокою державною машиною і не був зламаний, ні – переможений, але мусив назавжди покинути Вітчизну, на схилі літ, на другому кінці світу пригадував, як довідався про свою національність. Так і назвав розділ у Спогадах – «Як я довідався, якої я національності». Так от, 1921-го голодного року в їхньому селі біля Ногайська (це тепер Запорізька область) селяни організували школу. Розумні батьки підлітків домоглися дозволу Наросвіти, самотужки нашукали добрих учителів, яких голод вигнав з міст, і почалось навчання. І стала школа культурним центром, пригадує генерал. Бо в школі з'явилася «Просвіта», її запровадило подружжя просвітян – учитель історії Онисим Григорович Засуха та його дружина Оксана Дмитрівна, викладачка німецької мови. «У них уперше я й почув бандуру, – пише Петро Григоренко. – Від них перших я отримав «Кобзаря» і від них довідався, що написав його великий український поет Тарас Григорович Шевченко. І що я належу до тієї нації, що й великий Кобзар, що я – українець. Про це я вже ніколи не забував, хоч далеко не завжди працював на користь своєї нації».

«Просвіту», як ми знаємо, з часом відмінили. Її заступила суцільна політосвіта. Там про Шевченка взагалі не йшлося. А щодо національності – її мала замінити невдовзі нова спільність людей – радянський народ.

Настали часи, коли слова «любіть Україну» витравлювались з текстів і з свідомості, як крамола, а в школах можна було на вимогу батьків під будь-яким приводом звільнити чадо від уроків української.

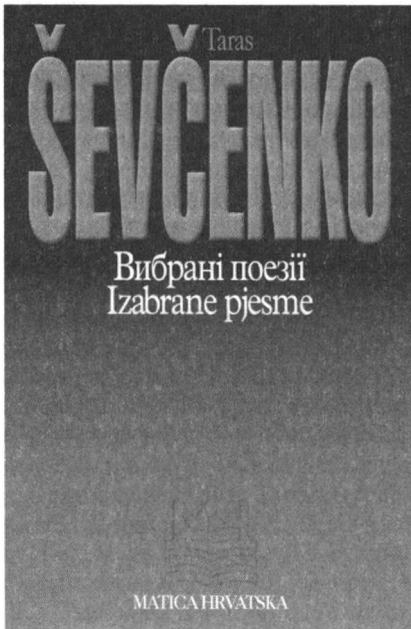
Чи не тому ми сьогодні опинилисьь такому тяжкому становищі?

Як же важливо для кожного з нас відчути нашу порідненість в українстві! Тому саме сьогодні така потрібна, така важлива ця ґрунтовна і гарна робота – Науково-освітній веб-портал «Тарас Шевченко»!

Йосип РАЛАШИЧ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО У НОВОМУ ХОРВАТСЬКОМУ ВИДАННІ

Як хорватський філолог-україніст, який щойно отримав диплом філософського факультету Загребського університету, де україністика має давню традицію, радю можливості розділити з українською громадськістю радість хорватської україністики і ширше: побачило світ нове видання поезій Тараса Шевченка хорватською мовою. З'явилася книга «Вибрані поезії Тараса Шевченка», що її опублікувала найавторитетніша установа країни Матица хорватська. Taras Ševčenko. Izabrane pjesme. Вибрані поезії. Prevela s ukrajinskog Antica menac. Bilješke i komentari rajisa Trostinska. Izbor i predgovor Jevgenij Paščenko. Matica hrvatska, Zagreb, 2014, 192 str.

Видання і переклад ініціювали хорватські славісти. Збірку уклав і написав ґрунтовну післямову професор і завідувач Кафедри української мови і літератури філософського факультету Загребського університету Євген Пашенко. В його тексті змальовано постать Тараса Шевченка, знайома студентам хорватської україністики з лекцій професора. Поет представлений як символ сили, опору та національної гідності України. Нам, молодим ви-

пускникам хорватської україністики, про життя Тараса Шевченка не потрібно багато говорити. З лекцій ми знаємо, що він народжений на самому дні безмежних страждань закріпаченого народу. Цей син бідної кріпацької родини, тобто як і весь його народ, уособлював долю народу. Він сам із страждань розпочав свій хресний шлях, на якому покаже своєму народові і світу його силу й самотність. З лекцій ми знаємо, що за часів Шевченка Україна була мальовничою країною, родючою землею, дарованою Богом, але українець на ній залишався невільником, рабом чужоземця. Проте опублікований у 1840 році «Кобзар» показав усім духовне багатство цього народу. Ця збірка – своєрідна Біблія, вона є безцінно важливою для кожного українця. Українська мова в цій збірці предстала як літературна мова з великим естетичним і художнім потенціалом, а не як російське наріччя. Характерні для Шевченка символи – ніжна жінка Україна (Катерина) та Україна як безстрашний боєць (Гайдамаки) з часом стали національними символами опору східному сусіду. Тарас з'явився у критичному моменті дев'ятнадцятого століття, коли під знаком питання було існування України та української мови через неґацію українських національних вартостей з боку Російської імперії. Саме так ми сприймаємо

творчість великого українського поета. Саме так його розуміли Хорвати вже з перших перекладів, що невпинно продовжують зростати.

Нагадаємо, що серед хорватів поезія Шевченка вперше з'являється 1863-го року (саме в рік, коли українська мова була заборонена!). Тоді з'являється перший переклад Кобзаря у хорватів, і була це велична метафора національної долі – твір «Розрита могила» про сплюндровану і репресовану Україну. Переклад зробив молодий письменник, а з часом найбільший представник хорватського реалізму Аугуст Шеноа. Саме він, завдяки здійсненому перекладу, приніс на простір Хорватії і назву народу – Україна, всупереч імперським назвам як Малоросія або ж Юго-захадний край.

Також важливо зазначити, що книжкове видання поезій Шевченка започатковує саме Матица хорватська, завдяки невтомному перекладачеві, що захоплювався українським поетом – Аугусту Харамбашичу. Його переклади виходять окремою книжкою 1887 року. Відомий хорватський поет представив велетня української літератури перекладами епічних творів. І після опублікованої книги Харамбашич продовжував представляти нові переклади, очевидно збираючись зробити нову книгу. Для нас важливо зазначити, що саме у Хорватії виникло перше серед південних слов'ян книжкове видання Шевченка, що стало значним явищем в історії хорватської шевченкіани. Хорватські інтелектуали, починаючи з Аугуста Шеноа, продовжуючи відомим поетом Харамбашичем, такими славістами, як Бадалич, Гашпарович, Флакерем та інші, Шевченка бачили як вражаючої сили пророка, а його вірші – як високоестетичне досягнення української, слов'янської, світової літератури. Такому сприйняттю сприяло й те, що Хорватія й Україна розвивалися в схожих історичних умовах, тому розуміють одне одного дуже добре. Хорватський народ у віршах Шевченка бачить ті ж історичні умови, які і сам пережив, – це свідчить про універсальність Шевченка.

Присутність великого поета в хорватській суспільній думці, літературі підтверджують численні публікації, що виникають упродовж двох століть. Саме Шевченко був головною особою в осмисленні українського народу, його історичної долі, яка невпинно цікавила хорватську громадськість. Це підтверджує й укладена Євгеном Пашенком збірка «Хорватська шевченкіана», що вийшла у Загребі 2011 року як шоста книга в серії *Ustajina slova*, яку видає Асоціація хорватських українців.

У розвитку хорватської україністики, а відтак і шевченкіани, важливу роль відігравали з початку 50-их років минулого століття тоді ще молоді славісти, а з часом визнані вчені – Антица Менац і Александар Флакер. Саме вони в 1950 році започаткували новий етап у перекладанні й осмисленні Шевченка в Хорватії, в цілому – у тодішній Югославії. У зв'язку з творчістю поета тоді з'явилося ім'я перекладачки з української мови Антици Менац, яка виявила глибоке розуміння української теми для хорватів та почала перекладати творчість Шевченка, почавши з його «Заповіту». Їй належить започаткування нового перекладацького етапу в хорватській шевченкіани. Ще як молода славістка, вона 1950 року опублікувала переклад поезій Кобзаря. Ілюстрацією до нового осмислення творчості поета тоді ж стає молодий славіст, а з часом відомий як академік Александар Флакер. Саме вони відкрили і представили Шевченка не з позицій соціалістичної ідеології, що в повоєнні роки заохочували славістику тодішнього соцтабору. Хорватська славістика, через відомі причини, опинилася поза межами впливу російської пропаганди, і тому Флакер мав можливість представити Шевченка як справжнього патріота свого народу і борця за визволення України. Саме цим славістам належить заслуга у введенні української мови як лекторату в Загребському університеті, що десятиріччями був єдиним у південно-східній Європі вишем, де викладалася українська мова. З часом, а точніше з визволенням України з радянських меж, лекторат перетворився на студію, а

 maticahrvatska
 Katedra za ukrajinski jezik i književnost
 Filozofskog fakulteta u Zagrebu
 imaju čast pozvati Vas na predstavljanje knjige

 Taras
ŠEVČENKO
 Выбрани поезіі
 Izabrane pjesme

Knjigu će predstaviti:
 Stjepan Sučić
 Ante Stamač
 Antica Menac
 Rajisa Trostinska
 i
 Jevgenij Paščenko

uz sudjelovanje
 studenata ukrajinskoga jezika i književnosti
 Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Predstavljanje će se održati u utorak,
 17. lipnja 2014. u 19 sati,
 u Velikoj dvorani Matice hrvatske,
 Strossmayerov trg 4, Zagreb

Radujemo se Vašem dolasku!
 www.matica.hr

нині – це Кафедра української мови і літератури філософського факультету Загребського університету як головний осередок наукової україністики в країні. Антица Менац, колишня керівниця славистики на факультеті, нині – заслужена вчена, що й надалі невпинно працює. Під її егідою хорватсько-українське співробітництво реалізувалося на початку 1980-х років підготовкою двомовного словника. Нині готується до друку нове, розширене видання такого словника. За невтомну працю на ниві україністики Уряд України відзначив академіків Менац і Флакера орденом «За заслуги».

Цілком логічним є те, що книгу нових перекладів Шевченка здійснила академік Хорватської академії наук і мистецтва Антица Менац. Це видання стало своєрідною кульмінацією відзначення в Хорватії 200-річчя народження поета. Таку роботу проводить Кафедра україністики філософського факультету, де вже опубліковано у співробітництві славистів переклади Богдана-Ігоря Антонича (переклад академіка Дубравки Сесар), сучасної прози. Публікується серія перекладів наукових праць про Україну, які перекладають студенти україністики. У підготовці до видання книжки перекладів Шевченка свій значний внесок словником тлумачень зробила дуаен хорватської україністики Раїса Тростинська.

Для нас, хорватської молоді, яка вивчає україністику, та й для широкого хорватського загалу важливо, що книга вийшла, коли

відзначається двісті років від дня народження великого українського національного поета та пророка Тараса Шевченка. Ми з розумінням спостерігаємо, як його співвітчизники увійшли в рік цієї річниці великим повстанням на Майдані Незалежності. Ми усвідомлюємо, що Україна й досі бореться проти зла і залишається незламною нацією, як і двісті років тому в час Шевченка. Вельми показово, що двомовне видання поезій опубліковано в час, коли про Україну говорять усі світові засоби масової інформації через опір інвазії східних сусідів. У будь-якому разі хорватське видання є не лише символом підтримки хорватського народу дружньому народові України, а й знаком розуміння української ситуації та актуалізації тем, які порушує у віршах Шевченка. Саме в такому світлі було представлено книгу у Великому залі Матиці хорватської. Книгу представили відомі в країні діячі культура й науки.

Ми, молоді хорватські україністи, та й вся хорватська громадськість усвідомлюємо актуальність поета. Хоч і минуло двісті років з дня його народження, Шевченкові ідеї й сьогодні не втрачають значення. Тому Шевченко особливо цікавий як письменник, що не перетворився на минувшину, він залишається зі своїм народом. Свій внесок у відзначення річниці Шевченка роблять студенти української мови та літератури, які з ве-

ликою любов'ю і розумінням не лише присвятили мистецьку програму на честь великого українського поета, але й як вияв шаноби до українського народу взагалі, декламуючи вірші, тематика яких сьогодні більш ніж актуальна.

Це видання охоплює 50 Шевченкових віршів. Важливо згадати про двомовність видання, яка робить його ще важливішим. Антица Менац майстерно передала дух Шевченкової поезії хорватському читачеві. За словами Раїси Тростинської (слід зазначити, що це ім'я, яке вже багато років стоїть на самому верху хорватської україністики), Антица Менац своїми перекладами показала, що вона є поетесою, музиканткою й науковцем, який заслужив тільки слова похвали за працю в цьому виданні. Книга збагачена коментарями Раїси Тростинської, які пояснюють читачеві історично-культурний контекст України, в якому з'являлися ці поезії. Збірка нас проводить крізь різні етапи творчості Шевченка, які говорять про поетову готовність пережити всі торттури, щоб могли боротися за незалежність своєї улюбленої України. Вірші до збірки вибирав Євген Пащенко, який ініціював це двомовне видання, а також написав вичерпну післямову, в якій, зокрема, наголошує, що це видання продовжує давні українсько-хорватські відносини і хорватську шевченкіану, хорватську думку про українську літературу і культуру. Також відзначено, що наступний етап – повніше видання поезій Шевченка, в перекладах якого братиме участь ширше коло сучасних перекладачів.

Хотілося б завершити переконанням, що хорватська україністика має світле майбутнє, завдяки внеску не лише видатних перекладачів, а й молодих початківців, студентів україністики, готових продовжити славу перекладацьку традицію, а також розвивати дослідження української проблематики у хорватській славистиці.

м. Загреб

ІЗ ПОГЛЯДУ РЕЦЕНЗЕНТА

Марія СЕМАШИНА ВІКТОР НЕКРАСОВ І ЙОГО ЧАС

Книга спогадів про Віктора Некрасова, автора повісті «В окопах Сталінграда», лауреата Сталінської премії, згодом виключеного зі Спілки письменників і з партії й вигнаного з СРСР – текст на диво поліфонічний. Серед авторів збірника – Євген Сверстюк, Лесь Танюк, Іван Дзюба, Паола Утевська, Григорій Кипніс, Вадим Скуратівський, Веніамін Смахов тощо. Ми чуємо голоси письменників-дисидентів, акторів, режисерів, театрознавців, і крізь їхнє звучання все виразніше проступає шум часу, голос доби, що вже пішла і що ще не пішла. Тут немає чіткого розподілу тем, якого можна було б очікувати від цілком упорядкованих спогадів, що дозволили б вибудувати стрункий і несуперечливий наратив: університетські друзі розкажуть про молоді роки, колеги – про зрілість, діти – про старість, – і ось ми масмо монументальний бронзовий профіль. Ні: не той випадок. Натомість є цікавіше і краще: голоси оповідачів сходяться й розбігаються, творячи живе, рухливе плетиво. Це схоже

на нанизування шарів, планів у перспективі, завдяки якому виникає й дихає глибина і постає об'ємний образ.

Ця поліфонія має свої лейтмотиви. Можливо, перший, найголовніший із них, котрий водночас стає умовою і причиною самої поліфонії, – це тема правди. Вона звучить із першої й до останньої сторінки книги. Цим починається передмова Леся Танюка, упорядника збірника – ствердно і впевнено: «Ця книга про людину, котра завжди говорила правду». І цим закінчується останній текст, короткий нарис самого Віктора Некрасова про Бабин Яр – але цього разу вже не ствердженням, а питанням; не темою, але проблемою правди – вимогою правди. Вона може мати різні форми: порядність, що змушує вшанованого нагородами й посадами письменника стати на захист дисидентів; трагедія Бабиного Яру, яка вимагає себе почути; нарешті, художня правда, життєвий здоровий глузд, котрий протистоїть офіційній радянській романтиці безперервного подвигу. Усі ці форми правди не даються так просто – їх доводиться виборювати, вистоювати, захищаючи, як висоту.

Тут ніби саме собою згадується, що «правду казати легко і приємно», і це підводить нас до наступного лейтмотиву. Автори збірника згадують, як Віктор Некрасов любив цитувати М. Булгакова, як ще тоді «відкрив» його дім на Андріївському узвозі й показував його друзям. Проте «булгаковська» тема ширша за саму себе: це проблема російського (російськомовного?) письменника в Україні, проблема його стосунків з українським. Про це докладно пишуть Іван Дзюба та Євген Сверстюк. Вони зосереджуються переважно на зв'язках Віктора Некрасова з українським дисидентським рухом: на ритуальному «судилищі» на відкритих партійних зборах київських письменників Іван Дзюба виступив на захист Некрасова, і він віддячив широю дружбою; зацікавився українським шістдесятництвом, погоджувався з тезами трактату «Інтернаціоналізм чи русифікація?», підписував листи проти переслідування української культури тощо.

З іншого, зворотного боку ці стосунки докладно висвітлює великий прикінцевий текст Леся Танюка. Цей матеріал надзвичайно поліфонічний сам: тут наведено й особисті розмови з Віктором Некрасовим, і запис його радіовиступу незадовго до вигнання з СРСР 1974 р., і його оповіді про М. Бажана й О. Корнійчука, і розгромні статті «офіційних» українських літературознавців, і щоденникові записи О. Гончара, і протокол засідання міськкому, де йшлося про стихійний мітинг 1966 р. в Бабиному Яру. Це досить болісний текст. Щира образа О. Гончара на зверхність Некрасова до київських «письменників»; зневажлива байдужість Віктора Платоновича до М. Бажана, якого він зовсім не знав; його ненависть до місцевих високопосадовців-«приспособленинцев», які робили місцевий «ідеологічний клімат» іще суворішим, ніж у Москві, і з якими він часом ототожнював Україну, відкидаючи решту: «Дзюба не Україна! Не плутайте праведного з грішним!» Лесь Танюк досить слушно вводить умовний поділ на три України: № 1 – шістдесятники, дисиденти; № 2 – «ліберали з українських спілок», Гончар, Бажан, Малишко тощо, які намагаються змінювати щось на краще, але часто програють, «граючи з системою в хованки»; № 3 – номенклатурщики, «письменницький партком», «уся білямистецька шпана». Можливо, цей текст такий болісний ще й тому, що все це, здається, ми вже чули зовсім нещодавно. Російські інтелігенти звинувачують українців в антисемітизмі, тим часом «за всім цим стирчать волохаті вуха “істинно-російського” чорносотенця»; Вадим Скуратівський розповідає, що син режисера Олександра Іванова, саме того, котрий зняв 1956 р. фільм «Солдати» за некрасовським «Сталінградом», наприкінці перебудови заснував Націонал-соціалістичну партію Росії з характерними атрибутами: чорною уніформою та стилізованою слов'янською свастикою. Усе це вже було – так, як зараз, і не так, як зараз.

Іще один лейтмотив, пов'язаний із попереднім, – це любов Віктора Некрасова до Києва, про яку згадують ледь не всі автори. Про це особливо й не розповіси: прив'язаність до рідного міста і є прив'язаність, що тут такого? Але не забуваймо, що це історія вигнання, який так і не повернувся. І повертається – зараз. Я щойно сказала: «історія вигнання», – але це не так. Насправді вся ця книга – це історія повернення. Надзвичайно сильне її місце – майже в середині: завершення спогадів Григорія Кипніса, початок тексту Євгена Сверстюка. Перший закінчується уривком із некрасовських «Записок роззяви»: «Милый, милый Киев! Как соскучился я по твоим широким улицам, по твоим каштанам... <...> Разметало нас тогда, киевлян, по всем фронтам, от Петсамо до Севастополя, и никто из нас не знал, встретимся ли мы когда-нибудь с киевскими каштанами и будем ли считать звезды, лежа на днепровских откосах, и возвращаться по затихшему ночному Крещатику... Мне повезло. Я вернулся». Й одразу ж, на наступній сторінці: «Що більше та постать віддаляється в часі, то ближчає як привид, який повертається на рідні місця». Ось – наріжний камінь книги. Вона і є – повернення, і не тільки територіальне: повернення Віктора Некрасова до історії української культури.

Взагалі це ще одна важлива тема цього збірника – тема повернення й повертання пам'яті. Тема Бабиного Яру. Некрасов намагався побороти офіційну політику замовчування, «замивання» його трагедії. Можливо, тут відіграв роль особистий чинник: тоді ледь не загинула мати письменника. Але, можливо, більше важило те, про що написав Євген Сверстюк: почуття відповідальності через причетність до «політичної сили, яка була знаряддям насильства і національної несправедливості». Останній матеріал книги – текст самого Віктора Некрасова «Камінь у Бабиному Яру» – зболений монолог людини, яка втомилася від брехні, від безсилля тривалих спроб щось змінити, які розбиваються об байдужість (чи то краще сказати – небайдужість?) влади. І відлуння цього монологу – оповіді Бориса Шифмана й Леся Танюка про їхні зусилля вшанувати пам'ять уже самого Некрасова в Ізраїлі й Україні: тепер уже ці держави залишаються німими й (тепер точно) байдужими.

Якщо історія повернення додому – наріжний камінь, на якому тримаються інші, то цей камінь, «Камінь у Бабиному Яру», стоїть окремо від усіх, тривожно, як запитання і як вимога. Правди, пам'яті – і не тільки них.

Але, як ви пам'ятаєте, ця книга поліфонічна. І її музика сплетена не тільки з таких серйозних, «кам'яних» тем. Ми бачимо Некрасова живим, а це означає – різним. Про це дуже влучно каже Веніамін Смахов: письменник складався ніби з двох контрастних половинок. Аристократ, інтелігент іще старого вишколу, денді «з ціпочком» – але водночас веселий гульвіса й любитель усіляких ризикованих витівок. Вишуканий смак, карта Парижа в кабінеті – і власноручний малюнок з улюбленою приказкою: «...окрім шила і цвяха». Те саме – в професійному житті: архітектор за освітою, актор і режисер, згодом уже – письменник. І головне – надзвичайно чуйна, делікатна людина. Практично всі автори розповідають про трепетне ставлення Віктора Некрасова до матері, його міцну дружбу з пасербом Віктором Кондиревим, якого він із великими складнощами й лише за допомоги Луї Арагона витягнув із Союзу. Паола Утевська й Лесь Танюк розказують, як Некрасов безкорисливо й тактовно допомагав знайомим, що бідували, таємно передаючи через когось гроші, витягував фронтового друга з шахти на Сахаліні, де він би загинув, влаштовував до технікуму... Ми часто чуємо й читаємо про протистояння дисидентів нелюдності влади в публічному просторі, на території влади. Але Некрасов дає приклад також і таких «низових», побутових форм спротиву і взаємодопомоги, побутових форм людяності – у певному сенсі найважчих і найрідкісніших.

Спогади про Некрасова стають кістяком, на який нанизані дрібніші деталі – час обростає плоттю. Жартівливі листи про неправдоподібну тверезість, чеський гарнітур, телевизор «Рубін», гарячі застільні суперечки на підмосковній дачі, неповторні й незабутні радянські продавчині, пам'ятник Сталіну, що після ХХ з'їзду перетворився на імпровізовану лавку коло пивної, дрібна партійна гризня, індійське кіно, прогулянки Парижем під невпинним наглядом відповідальних товаришів, солженіцинська релігійність, обов'язковий портрет «старого Хема» – всі ці прикмети часу роблять його для сучасного читача таким знайомим, упізнаваним – і водночас таким далеким.

Ці спогади будуть цікаві й корисні дослідникам історії, культури й літератури радянської доби, але призначені вони, безумовно, для якнайширшої читацької аудиторії. Ця книга – прекрасна можливість поспілкуватися з розумними, талановитими, відважними людьми. Вона читається надзвичайно легко, на одному диханні – це і є розмова, дружній лист, без офіційної ваговитості чи удаваної значущості (особливо радують чудові, живі фотографії та хуліганські дружні шаржі Некрасова). «...некрасовський культ небрежливості передбачав передусім свободу духу – Віктор Некрасов був для нас її втіленням, – пише Лесь Танюк у передмові. – Худорлявий, жилавий, з довгими красивими руками, він ніби намацував ними якусь іншу реальність, намагаючись ліпити інший життєвий простір». Я часом думаю, що будь-яка справжня дружня розмова, як і будь-яка добра книга, створює навколо себе такий особливий простір. Простір цієї книги – прозорий, хоча ми якось звикли до жовтуватого колориту спогадів – старого паперу, старої кіноплівки, спертого музейно-архівного повітря. Варто спробувати ввійти до нього. Варто спробувати впустити до свого простору Некрасова – «як моральний імператив». Принаймні на час читання.

Наталія ВИСОЦЬКА,

член редколегії журналу

HAPPY BIRTHDAY, ПАНЕ ШЕКСПІР!

Хоча б яким складним, неоднозначним, багато в чому трагічним видався 2014 рік для нашої країни, для світу в цілому він пройшов, серед іншого, і під знаком Шекспіра – адже в цьому році всі, кого назавжди «поранив» його віртуозний мистецький «спис», відзначали 450-у річницю з дня народження Майстра. Світом прокотилася хвиля святкових заходів – славний ювілей відзначали прем'єрами вистав та перевиданнями творів, випуском нових кінофільмів і науковими зібраннями, виходом у світ нових

шекспірознавчих розвідок та перекладів і просто перечитуванням улюблених рядків. Попри важку ситуацію в країні, Україна не залишилася осторонь цього свята – навпаки, здається, що драматичний момент історії, що ми його наразі переживаємо, загострив відчуття актуальності шекспірового Слова, посилив бажання припасти до невичерпних джерел європейської культури.

Отже, 25–27 вересня 2014 року у Запоріжжі відбулася Міжнародна наукова конференція «Шекспірівський код у глобальному культурному просторі: між покликом і викликом». Організаторами конференції стали Український міжуніверситетський науково-дослідницький шекспірівський центр, що функціонує у Класичному приватному університеті, та Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. Запорізька земля гостинно зустріла учасників наукового форуму. Конференція ювілейного року стала четвертою у серії, започаткованій 2009 р., після тривалої паузи у поступі українського шекспірознавства, зусиллями співробітників Наукової лабораторії ренесансних студій при Класичному приватному університеті. Ініціативу запорожців підхопив Київський національний університет імені Тараса Шевченка, де наступного (2010) року відбулася конференція на тему «(Інтер)національний Шекспір: вектори рецепції»; місцем наступної зустрічі знову стало Запоріжжя (конференція «Англійський ренесансний Парнас: В.Шекспір і його сучасники», 2011 р.). І ось восени минулого року шанувальники Барда ще раз зібралися у місті над Дніпром. За цей час в Україні було створено Український міжуніверситетський науково-дослідницький шекспірівський центр на чолі з невтомною Н. М. Торкут, якій допомагає віддана і креативна команда однодумців. У короткий термін центр зміг стати справжнім осередком шекспірознавчих студій на теренах нашої країни, генератором оригінальних творчих ідей і проєктів.

Саме про здобутки, пріоритети і перспективи його діяльності – і ширше, всього українського шекспірознавства – говорила проф. Торкут, відкриваючи конференцію. Головними надбаннями можна вважати кількісне і якісне зростання вітчизняної

спільноти знавців і любителів Шекспіра, що виразилося, зокрема, у захисті цілої низки дисертацій; зміцнення наших міжнародних контактів; розширення зв'язків із шекспірознавцями різних країн. Окрім вищеназваних наукових конференцій центр має на своєму рахунку три випуски збірки «Шекспірівський дискурс», де публікуються результати наукового пошуку вітчизняних та зарубіжних вчених. Матеріали подібного спрямування потрапляють також на сторінки видання «Ренесансні студії», що вже встигло стати традиційним (на сьогодні вийшов 21-ий його випуск). Центр постійно проводить різноманітні загальноукраїнські інтелектуально-просвітницькі акції. Це творчі конкурси серед студентської та учнівської молоді на кращі переклади творів Шекспіра, серед учителів загальноосвітніх шкіл – на найоригінальніший позакласний захід та найкращий урок з шекспірівської тематики, а також майстер-класи з художнього перекладу під керівництвом відомих українських перекладачів Шекспіра. Велику популярність серед студентів і аспірантів має щорічний конкурс на кращі шекспірознавчі розвідки, що проводиться під патронатом Союзу Українок Америки.

З лютого 2014 року молоді співробітники Центру здійснюють онлайн проект «Shakescribe»: до нього може безкоштовно долучитися кожний бажаючий щотижня отримувати електронного листа з цікавою інформацією про англійського митця (для цього необхідно лише зареєструватися на створеному запорізькою командою Українському Шекспірівському Порталі – shakespeare.zp.ua). Влітку цього ж року його доповненням став проект «Shakescreen», що надав своїм користувачам можливість подивитися найкращі кіноверсії шекспірових трагедій, комедій та хронік, а також ознайомитися з рецензіями на них. Центр веде регулярну роботу серед шкільних вчителів, пропонуючи

їм науково-методичну допомогу у викладанні шекспірівської тематики. Не стала винятком і конференція 2014 р.: в її рамках відбувся Всеукраїнський семінар для вчителів світової літератури «Шекспір у просторі української шкільної освіти: сучасність і перспективи», який відвідало понад 60 учасників з 5 областей України.

Щодо наукової програми конференції, її відрізняла різноманітність і широта проблематики, а також високий фаховий рівень представлених доповідей, хоча через несприятливі обставини не всі учасники змогли прийхати до Запоріжжя. На двох пленарних засіданнях виступили знані українські науковці, а також зарубіжні гості – один з провідних вітчизняних англівістів, проф. М.Г.Соколянський, який нині мешкає у Німеччині, а також наші польські колеги С.Маслон та Д.Шауффер. В їхніх доповідях ішлося як про нові інтерпретаційні підходи до шекспірового драматургічного спадку (І.Мегела, С.Маслон, Д.Шауффер), так і про його рецепцію – театральну та інтертекстуальну – різними культурами та авторами (М.Соколянський, Н.Торкут, О.Пронкевич, О.Бандровська, Н.Висоцька). Протягом двох днів працювали чотири секції – «Стратегія творення іміджу і «пересотворення» образу Вільяма Шекспіра», «Шекспірівський канон на перехресті інтерпретацій», «Вільям Шекспір як засновник дискурсивності», «Інтермедіальні та перекладацькі проєкції Шекспірового слова», під час засідань яких пролунали змістовні доповіді молодих дослідників.

Окрім наукової складової, конференція мала ще декілька вагомих компонентів. Одним з них слід назвати перекладацький круглий стіл «Шекспір і одинадцята муза: українські перекладацькі проєкції», в якому взяли участь три літератори, що плідно працюють на нелегкій перекладацькій ниві: Олександр Грязнов, Георгій Пилипенко та Олександр Виженко. Напрочуд цікаво було дізнатися про їхній шлях до Шекспіра, про працю над перекладами його поезії та драматургії, і черговий раз переконатися в непереборних чарах шекспірової образності та музичності.

Значущою подією стала і презентація проєкту «Українська театральна шекспіріана: *per aspera ad astra*» (модератор – науковий співробітник Українського шекспірівського центру Б.Корнелюк). Адже новий (і досить амбітний) задум запорізьких шекспірознавців полягає в організації у рідному місті фестивалю театральних вистав за п'єсами великого британця, який хотілося б провести у ще один ювілейний рік – 2016, коли виповниться 400 років зі дня смерті драматурга. Міська та обласна влада, а також науково-мистецька громадськість не лише Запоріжжя, а й інших міст України підтримує цю ідею, тож сподіватимемося на її успішну реалізацію. Тим більше, що конференція мала і театральний аспект: її учасники отримали нагоду познайомитися з виставою «Приборкання норавливої», здійсненою Новим театром (режисер Владислав Лебедев).

Отже, Український шекспірівський центр живе і діє, об'єднуючи і координуючи зусилля вітчизняних дослідників, викладачів, інтерпретаторів величезного шекспірового «тексту», і запрошуючи до співпраці всіх, хто не мислить свого життя без спілкування з думками і образами великого англійця.

Максим КОЛЯДА

ФІЛАТЕЛІСТИЧНА СЕНСАЦІЯ: ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА ТА МОХЕНДЖО-ДАРО НА СПІЛЬНІЙ МАРЦІ

Кінець 2014 року позначився свого роду сенсаційною подією у сфері культурного співробітництва між Україною та Ісламською Республікою Пакистан.

25 грудня 2014 року Українське державне підприємство поштового зв'язку «Укрпошта» спільно з Поштою Пакистану тиражем 32 тисячі примірників випустило у світ поштовий блок «Спільний випуск «Україна – Пакистан. Пам'ятки древніх культур»», яку

створили український художник Сергій Горобець та пакистанський дизайнер Аділ Салахуддін. Блок складається з двох поштових марок: «Трипільська культура» та «Мохенджо-Даро, Пакистан».

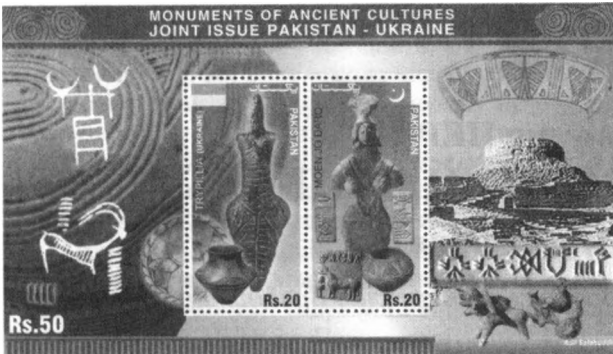
Такий прорив є не лише неординарним, але й знаковим, оскільки за всю історію українсько-пакистанських двосторонніх відносин нічого подібного не траплялося. Також ідеться про історичні паралелі між культурою прадавньої цивілізації долини ріки Інд (Мохенджо-Даро, 2600 років до н.е., Пакистан) та Трипільською культурою доби енеоліту в Україні.

Унікальність Мохенджо-Даро (дослівно – «пагорб мерців», провінція Сінд) полягає насамперед у тому, що воно є найстарішим містом долини Інду і одним з перших міст в історії Південної Азії. Для будівництва міських споруд використовувалася спеціально виготовлена опалена цегла, а за свідченнями археологів, місто мало ефективне планування, систему іригаційних споруд та навіть розгалужену систему міської каналізації й перші в історії громадські вбиральні.

Відкриття Мохенджо-Даро та Харалпи – двох головних міст цивілізації долини ріки Інд – здобуток і гордість англійського історика й археолога сера Джона Хуберта Маршалла (1876–1958), який у період з 1902 до 1928 року служив генеральним директором Індійської археологічної служби.

Численні історичні дослідження з історії двох культур, артефакти та матеріали археологічних розкопок культур Трипільля та Мохенджо-Даро підштовхнули українських і пакистанських вчених і дипломатів до ідеї провести паралелі між цими культурами, а також реалізувати проект, який би публічно підкреслив те, що наявність таких потужних артефактів єднає Україну та Пакистан в історико-культурному контексті, водночас показуючи глибоке коріння самобутньої ідентичності.

Саме тому на поштовому блоці та марці й були відображені характерні для обох культур тієї доби образи, автентичні предмети повсякденного життя, релігійних обрядів та інші, включаючи жіночу статуєтку (с. Бернове-Лука, Чернівецька обл., V тис. до н.е.), розписний біконічний кубок із зображенням рослини (с. Томашівка, Черкаська обл., середина IV тис. до н.е.), роз-

писну миску (Черкаська обл., IV тис. до н.е.), а також теракотову статую богині з руїн Мохенджо-Даро, печатку з Мохенджо-Даро, печатку з єдиногом з руїн міста та горщик з листяним візерунком. Привертають увагу й поля блоку, на яких зображено фрагмент грушоподібної посудини із заглибленим орнаментом у вигляді парних змій (розкопки В.В. Хвойки, с. Трипілля, Київська обл., 1896 – 99 рр., кінець V тис.), петрогліф з Кам'яної Могили із

зображенням биків в упряжі (м. Мелітополь, Запорізька обл., III тис. до н.е.), збільшений візерунок з керамічного виробу з Мохенджо-Даро, руїни ступи у Мохенджо-Даро (давні споруди, часто напівсферичні, створені на честь царів чи видатних релігійних діячів), довга прямокутна печатка звідтіля ж, іграшковий теракотовий візок з биками.

Марки створено дуже творчо та вишукано. Перше враження безпомилкове: прадавні культури Трипілля та Мохенджо-Даро випромінюють чаруючий містицизм, занурюють у безмежну вічність та яскраво віддзеркалюють велич наших, умовно кажучи, давніх предків.

Що ж до самої історії цього українсько-пакистанського культурного проекту, варто відзначити креативність ідей дипломатів Посольства України в Ісламській Республіці Пакистан, насамперед керівника установи – Надзвичайного і Повноважного Посла України Володимира Лакова, вітчизняної «Укрпошти» та безпосередньо Департаменту філателії. Пакистанська сторона, зокрема Пошта Пакистану, від самого початку проекту активно підтримувала ідею випуску спільної поштової марки. Без щирого ентузіазму учасників програми навряд чи ці чудові марки побачили світ. Вони стали справжнім подарунком для філателістів усього світу.

Коли українсько-пакистанські переговори про спільний випуск поштової марки тільки починалися, сторонами розглядалися різні варіанти випуску марок із зображенням знакових для обох держав подій та осіб. Так, серед можливих варіантів були портрети нашого великого поета Тараса Шевченка та Аллама Мухаммада Ікбала, мусульманського філософа, поета, релігійного реформатора і громадського діяча, який вважається духовним батьком нації в Пакистані; серед варіантів було й зображення основного бойового танка пакистанської армії «Аль-Халід», що є витвором українських зброярів-танкобудівників – блискучим прикладом успішного двостороннього співробітництва у військовій галузі. У 2013 р. нарешті було ухвалено рішення про випуск у 2014 р. поштової марки із зображенням чудових прадавніх археологічних пам'яток.

Унаслідок реалізації цього помітного філателістично-дипломатичного проекту культурний діалог двох країн отримав новий поштовх для розвитку. Цей діалог є найнадійнішим мостом-акведуктом, завдяки якому народи України й Пакистану можуть поглибити свої знання і про себе, і про віддалені в часі й просторі культури, заглянути одне одному в очі, заговорити між собою мовою серця.

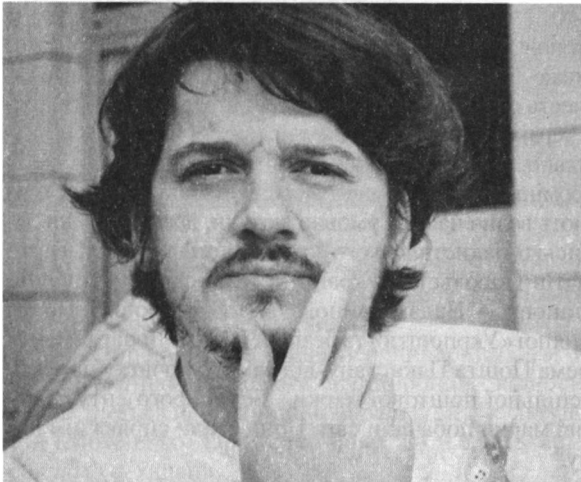
Ісламабад

НА ЗАКІНЧЕННЯ НОМЕРА

Желимир ПЕРИШ
ЗВИЧАЙНИЙ ДЕНЬ

Оповідання

Із хорватської переклав Володимир Криницький

Зміна закінчилася о дев'ятій вечора. Лишилося замкнути касу й прибрати – до дев'ятої тридцяти. Тоді й підступила нудота до горла, коли вже гроші були перелічені, а крамниця – ідеально чиста.

Трохи полегшало після двох ковтків води з крана. Вона мала присмак плісняви. Нам дозволено вживати що завгодно, тож цілком можна випити води з присмаком плісняви. То не справжня пліснява, просто запах простроченого засобу для дезінфекції, що ним чистять труби торговельного центру. Із крана тече технічна вода. Якщо хтось хоче попити, то має купити питної води у самому центрі.

Співробітникам – п'ятдесятивідсоткова знижка. Так загадав директор. Він має право. Нам дозволяється багато всього, а декому – більше, ніж іншим. Директори торговельних центрів, скажімо, мають право встановлювати ціну на воду.

Дев'ята сорок. Знову нудота. Дістала ранкову газету з-під каси й пішла до вітрин. Попирскала їх простроченим засобом для миття скла й почала витирати зжужжаним шматком газети. Політики-зłodії, священники-педофіли, ветерани-самогубці і надзвичайні спортивні успіхи країни однаково добре стирали плями з прозорих вітрин.

О дев'ятій п'ятдесят прийшов охоронець Тома. Він працював у торговельнім центрі у нічну зміну. Це значить, що він вештався приміщеннями від дев'ятої тридцять до пів на одинадцять, а потім спав – із десятої тридцять до світання. Вранці вмивався, щоб ніхто не помітив, що він спав. Засіб для дезінфекції чудово освіжає почервонілі очі і надає їм витончено-жовтавого інтелектуального забарвлення.

– Знову чистиш-вочищаєш, – каже охоронець Тома. Охоронець Тома, як і більшість охоронців, нічого, власне, й не охороняє, і, як і більшість людей, гадки не має, у чому сенс його життя.

– А що ж робити, – роздратовано відповідає вона. Бо такі нічого більше й не має. Вечори в жінок її віку – порожні й нудні. Не надто багато буває варіантів. А може, вік тут і ні до чого. Може, причин – безліч, і винні не тільки роки.

– Йди додому, – каже охоронець Тома, наївний, як усі охоронці, й усі, кого звуть Тома. Може й неправильно так казати, але – як є. Змінюється тільки розташування стрілок на годиннику, все інше – лише маленьке уособлення неосяжного й багатолокитного світу.

Десята нуль дві. Знову повернулася нудота, до якої додалися спорадичні спазми в шлунку. Шлункові спазми – пряма протилежність метеликів у грудях. Ключові слова – відсутність метеликів у грудях. Порожнеча. Якби в її житті було трішки більше любові, була б здоровіша, каже дехто. Для таких, певно, нормально вірити, буцімто завжди є інший шлях. Вона довго шукала якогось іншого шляху, але так його й не знайшла.

Охоронець Тома відійшов далі, вона знову поглянула на годинника. Стрілки його потьмяніли від часу, цифри пооблазили, механізм зносився. Замість «цок-цок» її годинник каже «ні-ко-ли». Щоразу, коли вона дивиться, котра година, чує тихий звук «ні-ко-ли». Ні-ко-ли. Ні-ко-ли. Перш ніж піти спати перед моніторами системи спостереження, Тома замикає всі двері, тож вона мусить піти до пів на одинадцять.

О десятій тридцять п'ять вона стоїть на автобусній зупинці біля торговельного центру. Тут зручне для покупців транспортне сполучення – автобус їздить щодвадцять хвилин навіть у таку пізню пору. Якусь мить вона обмірковувала ідею перейти через дорогу, сісти в автобус, що прямує в протилежний бік, і довго-довго їхати до бісової матері. Від такої заманливої, але вульгарно сформульованої ідеї вона розхвилювалася і до горла знову підступила нудота.

Відігнала сльозу, що була вже забриніла на оці, і подалася пішки. Ішла поволі. У місті, де всі поспішають, в країні, де всі поспішають, на планеті, яка у постійній гонитві поспішає навколо швидко-гарячого сонця, лиш вона нікуди не поспішала.

Зволікала. Проходячи повз сад, зупинилася понюхати троянду. Зупинитися й понюхати троянду – символ насолоджування життям. Насолоді, мабуть, сприяють приємні пахощі. Троянди, зрослі в оточенні асфальту, своїм ніжним ароматом контрастують з димом дизельних двигунів. Глибоко вдихає пахощі й несе їх із собою далі вулицею.

Дорога запруджена автомобілями. Підлітки щось п'ють на лаві перед ветеринарною аптекою. Брудні вітрини – нічне освітлення викриває кожну пляму, кожен слід від кожного масного носа, який притулявся до скла, видивляючись усіякі модерні дивани. Незручні, одначе модерні. З гострощими краями, об які можна поранитися і втратити око, але ж такі модерні. Десь віддалік гавкає собака. Там, удалині, вічно гавкає якийсь собака. Собаки неабияк полюбують гавкати вдалині.

До свого будинку дійшла трохи за одинадцять. Свого будинку... Можна казати «моє місто», «моя держава». Можна й про будинок так сказати. Хоча жоден із тих сорока двох квадратних метрів не був її. Могли б бути. Половина – точно. Просто цього не записано в жодному папері.

Нудота перетворилась на напад печії. Із якихось закутків шлунка спазми почали свій наступ у всі боки. Трішки відійшла, щоб розгледіти, чи світиться у її квартирі. Вікно блимало синюватим нерівним світлом.

Сіла на бетонну ногу поламаної лавки й тупо дивилася в одну точку поперед себе. Одна точка дивилася на неї. Купка молодих хлопців і дівчат вийшла, сміючись, із будинку. Дівчата на підборах і в коротких спідницях. Хлопці в напрасованих сорочках. Один доказав: «...тримає мишей!», і всі дружно зареготали. Дівчина кілька разів ледь не підвернула ноги у тувельках на височенних шпильках. Після п'ятого разу роззулася й пішла боса. Навіть на секунду не припинила шалено сміятися. Вікно так само нерівно мерехтіло синім. Чому світло від телевізора знадвору завжди здається синім?

За спиною пролетіло авто з сиреною. Не встигла навіть помітити, чи то швидка, чи пожежники. А може й поліція... Чи машина якогось дипломатичного представника. Навіть

дипломати тепер мають право на сирену. Бути дипломатом – така поважна річ, що всі мають це чути. У місті сирена посеред ночі слугує людям за колискову. Звук сирени знадвору допомагає нам спокійно заснути у власних ліжках, він – як додаткова ковдра, що захищає від неприємностей. «Добре, що то не зі мною», – кредо жителя мегаполісу.

Усі лавки перед будинком поламані. На бетонному уламку лавчиної ноги просиділа сорок п'ять хвилин. Звелася. Боліли сідниці – бетон не надто до них приязний. Болів хребет, закоцюбли ноги, а вікно все вигравало синіми барвами. Стрілки годинника повідомляли, що скоро північ. Здається, минуло достатньо часу. Якщо невдовзі північ, то вже доволі пізно. Увійшла до будинку й піднялася на шостий поверх. Ліфт випустив її зі свого нутра з жахливим скрипом. Тихо підійшла до дверей своєї квартири і притулилася до них вухом. Крізь шум телевізора спробувала вловити звук хропіння. У телевізорі саме вбивали. Стріляли кулемети, падали бомби, американці віддавали накази. Лише коли було вбито достатньо мирних жителів, вони могли перейти до сцени з драматичним діалогом. Поміж важливих моралістських висловлювань розпізнала хропіння. Відімкнула двері й тихо увійшла. Він хропів на дивані. У квартирі смерділо перегаром. Не підійшла до дивана, де він спав, не зменшила гучності телевізора, не пішла в душ і не запалила ніде світла. Тихо й швидко шмигнула до спальні й обережно причинила за собою двері. Зітхнула. Надворі знову завилла сирена, й вона відчула, що вдома, в безпеці. Доки сирена верещить про когось іншого – ми у безпеці.

Сіла на ліжко. Взялася знімати светра. Зі страшним тріском розчახнулися двері спальні. Скляні очі дивилися крізь неї. Він хитався й гарчав: «Де так пізно шведдяла, хвойдо?» У руці він тримав ремня.

«Всесвіт» – журнал іноземної літератури № 1–2 січень—лютий, 2015.

Засновник: ТОВ Журнал «Всесвіт».

Свідоцтво про державну реєстрацію ЗМІ: КВ, № 19840–9640 ПР від 04.03.2013.

Адреса редакції журналу «Всесвіт»:

Україна, 01030, Київ, вул. Золоторитська, 6-а, оф. 9.

Телефон/факс: (38044) 235-6341

E-mail: vsesvit.vsesvit@gmail.com – шеф-редактор;

vsesvit.journal@gmail.com – головний редактор.

www.vsesvit-journal.com

Дизайн, набір та верстка комп'ютерного центру Журналу «Всесвіт».

Підписано до друку 12.03.2015. Формат 70 x 100/16.

Наклад 1000 прим. Зам. № 15-074. Ціна – за каталогом МЗУ.

Друк: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф»

02094, м. Київ, вул. Віскозна, 8

Тел./факс: (044) 503-00-45

Свідоцтво про державну реєстрацію ЗМІ: ДК № 2715 від 07.12.2006

Для України — з модою!

